

AZƏRBAYCAN

7-8'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalamb: 21.06.2019 Sifariş 2298 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com sudabe334@mail.ru Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	--	--

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

N Ə S R

P O E Z İ Y A

Ə D Ə B İ S Ö H B Ə T L Ə R

Ə H M Ə D A Ğ A O Ğ L U - 1 5 0

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ . . .

K İ T A B R Ə F İ 191

◆ P o e z i y a

Əkbər QOŞALI

ÜRƏK DAŞI ŞEİRLƏR

Atlar ayaqlandı Altay tərəfdən,
Atlar qanadlandı Günbatan səmtə;
Soyuqdan əsəndə yüyən tutan əl,
Buğ qalxanda atların, adamların
ağzından
və sırsıra tutanda kirpikləri-qaşları,
at özü qoparıb şah damarını
içirdi qanını süvarilərə...
fişqıran o qaynar qanıydı elə -
işlədi iliyə, qarışdı qana,
azarlar-bezarlar qaçdı ordudan.
İgidlər atdan düşüb atlandı yenə;
yeni atlar ilə tərpendi elat.
Sonradan uşaqlar atağız oldu,
bulaqlar Atbulaq,
yollar atyolu,
aşırımlar dəyişib Atyalı oldu...

Yorğun atlar yetişəndə mənzilə,
Günbatan torpağı çiçəkləyirdi.
Atımızın təriylə sulanırdı biçənək...
O ağır, o qıvraq, ahəngli yeriş
bərəkət qatırdı torpağa lay-lay...
Günbatanda batdılar
o igidlər, o atlar,
Gün kimi doğsaydılar..!

ALDANIB AÇILIR QAR ÇİÇƏKLƏRİ

"Düşmənlər ayağa, dost başa baxar" -
 belə bir söz qonub el yaddaşına.
 Utandım, üzünə baxa bilmədim,
 gözlərim yol çəkdi ayaqlarına...

Utandım deyirəm - bu, ilk görüşdü,
 Düşmən də deyiləm, özün bilirsən.
 Bir atalar sözü qüvvədən düşdü
 bizim aramızda, - düzünü gəzsən.

Ağmı görməmişik ya yaraşqımı..? -
 yox, sənin ayağın başqadı, başqa...
 bir bax, öz ürəyin sinəndə vurur,
 ayrı bir ürək də ayaqlarında...

Sən yerə basırsan, ayaqdı, deyib,
 mənə, bu ayaqlar uçmaq üçündü...
 Belə ayaqların eşqinə qalxıb,
 aldanıb açılır qar çiçəkləri...

* * *

Bu gün bitər, bitsin, neynək,
 Sabah adlı umud olsun.
 Yağış yağar, yer dirilər,
 Göyündə ağ bulud olsun.

Öz könlündü öz işığın
 Təmiz adın - yaraşığın...
 Pirə dönsün damın-daşın,
 Yaxşı qonum-qonşun olsun.

Şair, alqış söyləyirsən,
 yerləyirsən, göyləyirsən.
 Qələmini girləyirsən,
 dildə sözün-sovun olsun...

* * *

Torpağa tapşırıq ölən olanda,
 Baxmarıq, ürəyi daşdı
 yoxsa ki
 ürəyi dağlıdı zalım oğlunun...
 Və bir gün
 üzə çıxar o ürək:
 Ürəkdə dərd görünər,
 dərddəsə ömür...
 Bir də daş qoyarıq - adı: başdaşı...
 Dünyanın o -

ən soyuq
daşına
isti sözlər yazarıq...
Yazıya ürək,
ürəyə dərd qoyarıq...
Beləcə,
dərd dolanar dünyada:
torpaq-torpaq,
daş-daş,
yazı-yazı,
ürək-ürək...
Deyirəm,
gedim torpaq dərdimi yazım,
ürəklər daş olmamış...

* * *

Dostum və qardaşım YOLÇU üçün

Bir gün,
əlbət, bir gün
olanlar olmayacaq,
olmayanlar olacaq.

Nə qurşun atdıq bir kəsə
nə qurşun atdılar ölək;
Ömür deməm ömürə,
yol yoxsa,
cavan ölümə...

Onsuz da
olanlar olmayacaq,
olmayanlar olacaq...

Nə qurşun atdılar ölək,
nə qurşun atdıq bir kəsə;
Ömür dedim ölümə,
özüm dedim özümə:
bütün ömürlər
ölümə aparır...

Baxma, hər ölünü bir qoşun aparır,
kim dünyadan nə götürür?
Qoy desinlər, bir şair
dünyadan qurşun aparır...

YATAQXANADA YAŞAYANLAR...

Bütün yataqxanalarda yaşayanlar
köçəcək -

heç olmasa qəbirə.
Bütün köçənlərə çadır qurulur,
heç olmasa qara çadır.
Bütün ölənləri tapşıırırlar,
heç olmasa torpağa.

Bütün torpaqdakılar gedir,
heç olmasa cəhənnəmə.
Bütün cəhənnəmdəkilər...
az qala
yenə "heç olmasa" deyəcəkdiniz...
Heç olmasa,
bu şeiri bitirim...

* * *

Ən yeni mahnılar da,
ən köhnə havalar da
sümüyünə düşür bə,
işləyir iliyinə,
Nə yaman oynayırısan,
ağ geyən,
ay, ağ geyən..?

Ağ geyən,
heç bilmirəm,
qızısanmı, gəlinсэнmi? -
Gəlinсэнsə bildirmə,
qızsansa heç bildirmə;
Məni sevərsən, dindirmə,
sevməzsən heç dindirmə..!
Bir sual qal, ağ geyən,
elə ağ qal, dar geyən...
Qoy, bu kirlənən dünya,
başımıza dar dünya,
sən boydasa ağ qalsın...

* * *

Öyrətmədin ürəyini sən mənə,
mən gözümü kürəyinə öyrətdim.
Ha gec gəldin, ha tez getdin,
hər vədə,
mən özümü getməyinə öyrətdim.

Sən gəlsən də ən böyük, gen yol ilə,
elə bil ki cığır idi gəldiyin...
Əllər ələ, tellər telə dəysə də,
zalım qızı, nağıl idi gəldiyin...

Danışmağa bir dünya söz varıydı,
görüşüncə qıfıllıydı dilimiz...

Haramdısa yemir bircə dilimi,
itirmir, sağolsun, haqqın sanını.

Gözlərim nə çəkir, görmür bir ömür,
ürəyim nə deyir, bölmür bir ömür.
Gətirmir o, nolsun, nolsun ki, görmür,
diş bilir bu canın bütün halını.

* * *

Bu dünyada bir gözəl var,
topuqları öpüləsi.
Saçlarının yerə düşən
qopuqları öpüləsi.

bu dünyada bir gözəl var,
dizi, dizi qiyamətdi.
aşkarda heyran olsam da,
o ən gizli iqamətdi...

bu dünyada bir gözəl var,
dilimin ucunda adı...
o xəyallar qızını mən,
hər gün sevdim, hər gün aldım...

UZUN SÖZÜN QISASI...

Yollar qurtarmayır,
yollar dəyişir...

* * *

Yenə susqundumu dağlar dənizlə..?

* * *

Havalıyam, havam çatmır...

* * *

Günəş səni tanıır,
Buludlar məni...

* * *

Yazdığımı pozaram,
pozduğumu yazmaram...

* * *

Gəlmək var, getmək var, gəlməmək - nədi?
Cənnət, cəhənnəm var, dözməmək - nədi?
Sən heç bilirsənmi gözləmək nədi?
İki söz bilirsən: gözlə, gələcəm...

◆ N Ə S R

*Kamil ƏFSƏROĞLU***YUXU**◆ *Roman***I hissə**

Küçə qapısının artırmasına ayağımı qoyanda Bakı Soveti binasının kübbəsindəki saat tənbel-tənbel zəng çaldı, elə bil işləməkdən, zamanın hesabını sanamaqdan yorulub yorğun düşmüşdü. Başımı qaldırıb saata sarı baxmadım, günün nə vaxtı, nə vədəsi olmasının məndən ötrü istisoyuğu yox idi. Günüortaya hələ xeyli varıydı.

Ünvanı yanılmadığımıza əmin olum deyə, girişdəki iri, qızılı hərflərlə yazılanları bir də oxudum: «Azərbaycan SSR Hərbi Komissarlığı».

Hərbi Komissarlıq «Bakı Soveti» (red. - İndiki "İçəri şəhər" stansiyası) metro stansiyası ilə üz bəüz, beşmərtəbəli arxitekturalı binada yerləşirdi. Bu küçədəki binalar köhnə tikiliydi və hamısı da Qərb memarlığı üslubundaydı. Tili şəkərbura buğumunu xatırladan qədim qala divarları sahil küçəsinədək enirdi. Şəhərin bu qopuğunda adam qərribə duyğular yaşayır, özünü keçmişdə hiss eləyirdi. Müasirlikdən xəbər verən metro stansiyası, ora-bura şütüyən maşınlar, avtobuslar, trolleybuslar, bir də qarışqa kimi qaynaşan adamların dəbli geyim-keçimiydi.

Başımda dolaşan bir fikir mənə rahatlıq vermirdi: «Görəsən, ərizəmə baxıb nə deyəcəklər?.. Nə deyirlər-desinlər, mən bunlardan at istəmirəm, dəvə istəmirəm». Elə bu qənaətlə də «Hərbi komissar general-leytenant M.Quliyev» yazılmış hündür, ağır qapını açdım. Gördüyümə inanmağım gəlmədi. Gözlədiyimin tərsinə, qəbul otağında bir hərbi beş-beş belə yox idi, arvadlı-kışili beş-altı nəfər yaşlı adam vardı. Küncdəki enli stolun arxasında oturmuş, başı kağız-kuğuza qarışmış polkovnik rütbəli zabıt olmasaydı, buranı hərbi komissarlıqdan çox, sosial təminat idarəsinə oxşatmaq olardı.

«Xeyir ola, nənə-babalar burda nə gəzirlər?», - fikrimdən keçirdim. Cavab tapmaq niyyətiylə dönüb dolusifət zabıtə baxdım. Amma onun özünün də üzündə sorğu sezilirdi və çox güman ki, bu ifadə mənim qəfildən peyda olmağım ilə bağlıydı.

Məni ötəri süzüb, işarəylə boş stulu göstərdi, sonra üzünü baş tərəfdə əyləşmiş, saç-birçəyi ağarmış yaşlı qadına tutdu:

- Ay nənə, hərbi komissarın qəbuluna nə məqsədlə gəlmisən?

- Məni deyirsən, bala?, - ağbirçək sualın ona ünvanlandığına əmin olmaqdan ötrü soruşdu, cavab gözləmədən də ürəyini boşaltmaq istədi: - Xahiş deyəndə... - ağzını sürüdü. Həyəcandan dili topuq vurdu. Fikrini cəmləyib, bu səfər sözünü kəsəsinə gətirdi: - Bala, başaa dönüm, adarmadar bircə nəvəm var - Qoşqar, maa o baxır. Evimin dirəyidi. Gəlmişəm ki, rüsxət verəsiniz, gədəni əsgərliyə aparmasınlar. Bir Qoşqarın getməyiynən əsgərliyin işləri, əyər-əskiyyə düzələndi ki?.. Oğul, bilmirəm kənd yerinə bələdsən, ya yox, bunun qoyun-quzusu, mal-qarası var, otu-alafı, bağibostanı var. Əziyyəti əsgərlik çəkməkdən də betərdi. Qoşqarın rəhmətlik babası nemes davasında iki dəfə yara almışdı. O yazıq sağ olsaydı, mənim buralarda nə ölümüm vardı, nəvəmi gətirib öz əlimlə əsgərliyə yola salardım. Yaşım ötüb, baxanım, qulluq eləyənim olmasa, mən nağayraram?

Danışığından bəlli idi ki, nənəyə dərs keçən, dil verən olub. Divar uzunluğunu əyləmiş yaşlılar başlarını tərptəməklə Qoşqarın nənəsi ilə həmrəy olduqlarını bildirdilər, sanki ağbirçək təkcə özünün yox, onların da dərđini dilə gətirmişdi. Məndən soruşan olsaydı, elə mən də nənənin tərəfini tutardım, yəni yaşlı adamdı, baxanı, qulluq eləyəni olmasa, bu yazıq neyləyər? Qoşqarsız Sovet Ordusu dağılmayacaq ha...

Polkovnik bir anlığa fikrə daldı, elə bil ürəyində götür-qoy eləyirdi ki, doğurdanmı Qoşqarsız Sovet Ordusu dağılmaz? Dəftərə nəsə qeydlər elədi. Əlbət, nənənin ağzından çıxanları sənədləşdirmək üçün kağıza köçürürdü.

Üzünü sıradakı ağsaqqala tutdu, amma nə düşündüsə, fikrindən vaz keçdi, dönüb mənə baxdı, yəni qəbuldakı yaşlıların işi uzundu, hamısı da bir dərddədir, cavan oğlan, bəs sən buralarda nə itiyin itib? Üzündəki sualı sözə çevirib, dilə gətirəndə mən yerimdən dikəldim.

- Sovet Ordusu sıralarında xidmət eləmək istəyirəm! - dedim. - Vətənin keşiyində dayanmaq hər bir gəncin vətəndaşlıq borcudu! - gözümü qırpmadan polkovnikə baxdım. Gər-gər danışığıma yox, özümü gənc saydığıma görə sıxıldım. Belə baxanda, az yaşım yox idi, tay-tuşlarım ordudan qayıdır, mənə hələ indi gedirəm.

Qəbuldakı yaşlılar dönüb mənə heyrətlə süzdülər, sonra da öz aralarında nəsə xosunlaşdılar. Polkovnik isə soyuqqanlılığını qorumağa çalışsa da, bacarmadı, çöhrəsini bürüyən xəfif təbəssüm onu satdı.

Mən fəraqat əmri almış əsgər kimi bədənim qurudub şax dayanmışdım. Əsgəri davranışım, deyəsən, zabitin kefini durultmuşdu. Məmnun halda mənə başdan-ayağa, ayaqdan-başa süzdü. Baxışında təəccüb sezilirdi, yəni bu oğlan əsgərliyə gedəndən daha çox, əsgərlikdən qayıdana oxşayır. Haqlıydı. İnstitutda mənə iki ay hərbi dənizçi forması daşımaq nəsib olmuşdu. O əhvalatın maraqlı bir tarixçəsi vardı...

Yetmişinci ilin sentyabrı idi. Dərslər təzəcə başlamışdı. Paytaxtdakı ali məktəblərin ikinci kurs tələbələrinə əsgər, matros forması paylayıb dedilər ki, Azərbaycanın Sovet hakimiyyəti qurulmasının 50 illiyi münasibətilə düzenlənəcək paradan hərbi geyimdə keçəcəksiniz. Ölkə rəhbəri Leonid Brejnevın tədbirdə iştirakı ilə əlaqədar, bayramın vaxtı dəyişdirilmiş, aprel ayından payıza keçirilmişdi. Gərgin hazırlıq işləri məsələnin ciddiliyindən xəbər verirdi və bizim üzərimizə də necə böyük məsuliyyət düşdüyünü yaxşı bilirdik. Lenin meydanında (red.- İndiki "Azadlıq" meydanı) keçdiyimiz hərbi təlim məşqlərinə yüksək çinli zabitlər rəhbərlik edirdilər. İlk günlər çətinlik çəksək də, vaxt ötdükcə işlər qaydasına düşmürdü. Təlimlər öz bəhrəsini verdi, biz həqiqi hərbcilərdən seçilmirdik, fərq bir bundaydı ki, silahsız idik. Bizi diligödək eləyən də əliyalın olmağımız idi. Fındıqburun, silahlı rus əsgərləri qısqançlıqlarını gizlətdilər və əgər zabitlər işə qarışmasaydılar, onlarla aramızdakı söz-söhbət münasibəyə,

dava-dalaşa gətirib çıxara bilərdi. Fasilədə qızlar bizə yaxınlaşır, ünsiyyət yaratmaq istəyir, suallar verirdilər, çünki indiyəcən şəhərdə bu qədər qaraqaş-qaragöz hərbiçisi görünməmişdi. Rus əsgərləri bununla heç cürə barışa bilmir, gəndən söz atırdılar: «Devuşki, çto vı naşli v nix? Oni je ne nastoyaşie voennie!» (red. - Qızlar! Siz onlarda nə tapmışsınız? Onlar ki, əsil hərbiçi deyillər). Onların atmacalarına məhəl qoyan, inanan olmur, hamı bizi həqiqi hərbiçi kimi qəbul edirdi. Bu iki ayda əməlli-başlı dəyişmiş, kişiləşmişdik. İnstitutda yalnız tələbələrin deyil, müəllimlərin də bizə münasibəti başqalaşmışdı, nəşə bir məhrəbanlıq, illiqlik vardı baxışlarında. Yuxarı kurs tələbələri isə əynimizə qutu kimi oturan hərbi dənizçi formasını heyranlıqla süzür, açıqdan-açıq bizə həsəd aparırdılar. Qızlar özlərini nə qədər tox tutmağa çalışsalar da, onların da gözəlti baxışlarını duyur və bundan olmanın həzz alırdıq.

Qızlar yataqxanası bizim yataqxanayla üz bəz idi. Bu beşmərtəbəli əkiz binalar son günlər sanki ayaq tutub bir az da yaxınlaşmışdı, əl uzatsaydın, çatardı. Amma nə bizdən, nə də bizə sarı əl uzanmırdı, baxışlarımız uzanırdı, baxışlarımızla danışırdıq. Qızlar balkona çıxır, hərbi geyimimizi necə sahmana salmağımızı, çəkmələrimizi necə silib parıldatmağımızı heyranlıqla süzürdülər. Bizim beşmərtəbəli yataqxana binası qızların gözündə nəhəng ağı gəmiydi sanki və onlar susqun nəzərlərlə bizi elə bil uzaq səfərə yola salırdılar. Biz isə hərbi gəminin göyertəsindəymiş kimi fəraqat vəziyyəti alır, əlimizi gicgahımıza aparıb, hərbi təzimə dururduq... Günləri sayır, dövlət rəhbərlərinin iştirakıyla keçiriləcək o möhtəşəm bayramı səbirsizliklə gözləyirdik. Belə baxanda, xırda məsələ deyildi, Sovet Ordusu tarixində hələ belə hadisə olmamışdı. Amma qəfil bir xəbər ovqatımızı korladı, xəyallarımızı alt-üst elədi. Moskvadakılar son məqamda ayılmış, azərbaycanlı gənclərin hərbi nümayişdə iştirakına icazə verməmiş, - «Yoxsa, ordu içində ordu qurmaq niyyətiniz var», - deyər irad da tutmuşdular...

Polkovnik əsgəri davranışına işarəylə «cavan oğlan, bu vərdişlər səndə hardandı» deyib soruşanda, mən həmin əhvalatı xatırlatdım. Zabitin üzünün ifadəsi daha da mülayimləşdi və mundir geyməsəydi, onun hərbiçisi olduğuna adamın inanmağı gəlməzdi.

- Həə, deyirəm axı... - gülümsədi. - O hadisə Respublika Hərbi Komissarlığının da nəzarətindəydi, - dedi. - Xidməti işimlə əlaqədar mən də meydana daydım. Onda mayor rütbəsindəydim. - ərizəmi alıb, ötəri nəzər yetirdi. Şəhadət barmağını kağızda gəzdirib bildirdi ki, tarix göstərilməyib.

Qələm götürüb ərizənin aşağısında, sol tərəfdə yazdım - 7 may 1976. Fələyin işinə bax, 7 may Radio günüdür. Orta məktəbdə öyrənmişdik ki, rus alimi Popov radionu məhz həmin gün icad eləyib. O vaxt bilmirdik ki, o tarixi bizim ölkəmizdən savayı heç yerdə qeyd etmir, radionun ixtirasını xaricdə rus aliminin yox, başqasının adına çıxırlar. Hələ uşaq yaşlarımdan məndə radiotexnika-yə maraq varıydı. Bu barədə kitablar oxuyur, nəşə öyrənirdim. Hətta detektorlu kiçik radioqəbuledici də yığmışdım. Plasmas sabun qabında yığdığım cihazı cəmi üç-dörd detaldan quraşdırmışdım və o qədər bəsit idi ki, onun işləyəcəyinə özümün də inanmağım gəlmirdi. Evimizin arxasındakı təkəyə çıxıb, antena qaldırdım. Dəyişən tutumlu kondensatorun düyməsini ehmal-ehmal döndərdim. Qulaqlıqdan xışıltı, sonra da zəif səs eşidildi: «Danışır Bakı!». Bu, hər gün evimizdə, divardan asılmış radiodan eşitdiyim səs deyildi guya, sehrliydi, göyün yeddinci qatından gəlirdi və elə bildirdim ki, düzəltdiyim sadə cihazla mən çox sirlərə açar sala biləcəyəm. Sevincim yerə-göyə sığmırdı. Balaca qutu sanki sehrli mücrüydü və dünya kiçilib, ovcumdakı bu mücrüyə sığmışdı.

«Qovorit Moskva! V efire radiostansiya Mayak!» (red. - Danışır Moskva! Efirdə "Mayak" radiostansiyasıdır!) - qulaqlıqdan başqa səs eşidildi.

Həvəsimi boğa bilmir, cihazın düyməsini sağa-sola döndərir, Yer üzündəki bütün səsləri duymaq, dinləmək istəyirdim.

«İnca Rəşt əst! Radio «Dərya!» (red. - Bura Rəştdir! "Dərya" radiosudur!)- fars dilində çağırış eşidildi. Farsca bilməsəm də, eşitdiyimi tutuquşu kimi təkrarladım: «İnca Rəşt əst! Radio «Dərya!». Səslənən həzin musiqi könlümü oxşadı.

Yalın təpəsindən Araz boyundakı kəndlər, o taydakı dağlar, dərələr kölgə tək görünürdü. Dinlədiyim musiqi də Arazın o tayından - xaric dediyimiz, xaric bildiyimiz məmləkətdən gəlirdi və o məmləkətlə bizim ölkəni Araz, bir də çay uzununu tikanlı məftillərlə çitənmiş sərhəd ayırırdı. Radio dalğalarına nə hədd, nə sərhəd, tikanlı məftillərdən ağrınmır, hara gəldi keçir, hara gəldi adlayırlar. İçimdə bir həvəs baş qaldırmışdı, gözə görünməyən o dalğaların qoynunda Arazı adlayıb, dünyanı dolaşmaq istəyirdim. O vaxtlar bilmirdim ki, mənim uşaq marağım, həvəsim, arzum nə vaxtsa çin olacaq və istəyimə çatacaq, qitələri, jurnalist kimi ölkələri, şəhərləri dolaşacağam.

Hərbi komissarlığa gəlişimin 7 may Radio gününə düşməsi bir təsadüf idi-mi, ya yaşlıların dediyi kimi, fələyin işiydimi, bilmirdim. Bilmədiyim bir də buydu ki, burada veriləcək qərarla mənim gələcək həyat yolum, taleyim həll olunur. O nə yol, nə tale idi? Bu mənim özümdən ötrü də bir sirr, müəmmaydı.

Polkovnik ərizəmi sənədlər yığılmış qovluğa qoyub dedi:

- Komissarın qəbuluna düşməyə gərək yoxdur. Sənin məsələni asandı, söz verirəm ki, bir həftə sonra hərbi xidmətə çağırılacaqsan. Qayıt rayona, hazırlaş.

Qəbul otağından fərəhlə çıxdım, liftə minmədim, ayaqlarıma nə gəlib? Enmək qalxmaq deyil ki, müşkül olsun.

Mərtəbələrdə nə bir mülki geyimli adam, nə də hərbi gözüme deydi, sanki komissarlıqda cəmi-cümlətani ikicə işçi çalışırdı - general və bir də onun adyutanti.

Küçəyə çıxanda qübbədəki iri saata baxdım - on ikiye on üç dəqiqə işləmişdi. Dünyanın elə yerləri var, oralarda 13 rəqəmini nəhs sayırlar. Belə şeylər mənim beynimə batmır, xurafatdan həmişə uzaq olmuşam.

İstəyimin, necə deyərlər, tezbazar, çaparaq həll olunmasına inanmağım gəlmirdi. Təki hər işim beləcə avand, yolunda gedəydi.

Telefon budkasına girdim ki, dost-tanişə zəng eləyim. Bilsəydilər şəhərə gəlmişəm, onlara zəng vurmamışam, inciyərdilər.

Nömrəni yığdım. Avtomat qəpiyi yəsə də, bağlantı qurulmadı. Küçə telefonlarının saz vaxtını görməmişdim. Ciblərimi gəzib ikiqəpiklik axtardım, tapmadım. Acığımı çıxmaq istəyib, cansız aparata canlı bir yumruq ilişdirdim. Avtomatlar karlı zərbə almadan havayı udduqlarını qaytarmırdı, bunu hamı bilirdi və şəhərdə yumruq yeməyən küçə telefonu çətin tapılırdı. Deyəsən, bu avtomatın da qəpik qaytarmaq fikri yox idi. Xəlvətə salıb birini də tutuzdurmaq istədim, amma baxdım ki, yaşlı bir qadın gözünü mənə zilləyib, qınaqlı-qınaqlı başını bulayır. Dəstəyi asıb çıxdım.

Hava günəşli, küləksiz idi. Bu şəhərin küləksiz günü az-az olur, hətta yazılanlara görə, adının mənası da güləklər şəhəri deməkdi. Burada hər küçənin öz küləyi var, gicavar küləyi, gah bəridən o yana, gah da o yandan bəri əsir. Gündə nə qədər səmt, yön dəyişərlər? Bu şəhərə külək yaraşsa da, amma mən onun sakit, susqun təhrini daha çox xoşlayıram.

* * *

Kommunist küçəsi (red. İndiki İstiqlal küçəsi) həmişəki tək izdihamlıydı. Yan-yörəmdən ötən insanları gözaltı süzür, deyirdim bəlkə tanış-bilişə rast gələmə. Bu qarışıqlıqda qardaş qardaşı çətin tanıyıb tapardı, qalmışdı...

Hərbi komissarlığın ünvanı yazılmış kağızı cibimdən çıxarıb cırdım, o daha mənə gerek deyildi. Kağız parçalarını atmağa zibil qutusu gəzdim, sağa-sola boylandım. Yaxındakı dəmir qutuya sarı getdim.

Alqış səsinə döndüm. Təvərəpapaqlı, yosmaraq bir oğlan mənə baxıb əl çalır. Üzü tanış gəlmirdi. Amma elə bil onu haradasa görmüşdüm. Şəhərdə adamlar var ki, geyim-kecimləri, sur-suyumları ilə bir-birinə bənzəyirlər, daha çox əllərindəki təsbeh, başlarındakı təvərə papağa görə.

- Qədəş, şəhər mədəniyyəti alaydı! - oğlan üzünü mənə tutub şövqlə dilləndi. - Ləzzət elədi mənə, anam canı. Baxdım ki, görüm qərdeşimiz kağızı cırıb yerə atacey, yoxsa zibil qutusuna?

Oğlanın danışığından əvvəl bir şey anlamadım. Elə danışır, guya onu qoymuşdular ki, şəhərdə təmizliyə göz olsun.

Tutuldu, deməyə söz tapmadım. «Uşaq deyiləm ha, durub mənə öyüd verir», - ürəyimdə təvərəpapaqlını qınadım.

O, divara söykənib təsbeh şaqıldadır, arın-arxayın papiros tüstülədir. Astagəl, rahat davranışından bəlliydi ki, tələsən yeri yoxdur. Dodaqlarının arasından buraxdığı tüstü burula-burula qalxdıqca elə bil rəngini dəyişir, gahdan yaşıla, gahdan da sarımtıla çalır. Məni maraq boğurdu - rəngli də tüstü olar? İyi-qoxusu da başqaydı, tütün iyinə oxşamırdı. Oğlanın üzündə xumarlıq vardı. Kefi çağ idi və deyəsən, çənəsinin altına salmağa adam gəzirdi. Tanımadığım biriylə ünsiyyət yaratmaq isə mənlilik deyildi, qalmışdı şəhər adamı ola. Nə yuvanın quşu olduğunu hardan biləsən?

Ona üz verməsəm, bir yanımı qaçaraq qoymağa çalışsam da, bunu bacarmır, dil-dil ötən oğlandan aralana bilmirdim. Şəhər ləhcəsində şirin danışığıyla məni ovsunlamışdı elə bil. İki daşın arasında durub öz həyatını nağıl eləyirdi, bunun mənə maraqlı olub-olmadığı eyninə də gəlmirdi.

- Özüm Sovetskidənəm, - əlini şəhərin qəlbisinə tuşladı. - Cəddi-babadan ora Dağlı məhləsi deyiblər. Sovet qurulanda adını «Sovetskaya» qoyublar, biz Sovetski deyirik. Bəlkəm də eşitməsən, paltarbiçdidə arvadlar oxuyurlar: «Sovetski postum oldu, milisioner dostum oldu...»

Oğlanın dediyi küçəni mahnıdan-musiqidən yox, həqiqətən tanıyırdım. Tələbə vaxtı uşaqlıq dostum Murad kiçik qardaşı Fikrətlə o küçədə kirənişin qalır, ona görə hərdən yolum o yanlara düşürdü. Birmərtəbəli, xosmayapalaq mənzillərin bir-birinə sığındığı darısqal həyətdə dör-beş ailə yaşayırdı. Murad deyirdi Sovetskidə kvartirant olmaq müşkülüdü, burda hər məhəllənin, hər həyətin öz qayda-qanunları, öz ağsaqqalı var. Gecə saat 11-dən gec gələnə həyəət qapısını açan olmur. Eşiyə maykada çıxmağın cəzası isə daha ağırdı. Həyətin ağsaqqalı Xanismayıl kişi əvvəlki kirəkeşləri elə bu qələtin üstündə qovmuşdu. Anılıb-sanılan adam idi, şəhərin tanınmış qəssablarından olmuşdu. Yaşa dolduğundan, balta qaldırmağa heyi qalmadığından daha o işin daşını atmışdı. Amma şəhər qəssabları onun xətir-hörmətini saxlayır, bayramlarda ət payını göndərirdilər. Çoxlarının əlinə balta verib, çörəyə çatdırmışdı. Qaraqabaq olsa da, maraqlı söhbətləri vardı, deyirdi ən böyük arzusu təzə ət satmaq olub, amma diləyi ürəyində qalıb, çünki ölkədə camaata buzlu, donmuş ət yedirdirdilər. Danışır ki, donmuş cəmdəklər gəlirdi, dava vaxtının - 41-ci ilin peçatıyla... Xanismayıl kişinin ürəyində qalan bir diləyi də var idi - «Əməkdar qəssab» adı almaq. Belə bir ad, titül olmasa da, bununla barışmır, «niyə manis-munus, mütrüblər əməkdar artist olur, məşədi Həməzətulla oğlu Xanismayıl əməkdar qəssab olmur, medal almır» deyirdi. Bu barədə söhbət düşəndə ona ən çox təsəlli verən cibgir Ağakərim olurdu, deyirdi, qədəş, sənün medalın həyətdəki o ət kötüyüdü, mənqarışiq bütün Sovetski cayılları sənün kötüyündən ət yeyib,

bunu yaddan çıxaran, öz payına, kişi döğül. Elənçik söhbətləri ürəyivə salmaginən, mənə «Zolotoy palçık» adını hökumət verib, bəgəm? Yox. Xalq verib, el verib, el atan daş da ki dağ aşar.

O söhbətdən sonra hər dəfə yolum bu miskin həyətə düşəndə, istər-istəməz gözümlə küncdəki yoğun ət kötüyünə sataşırıdım. Yan-yörəsinə tapança gülləsi gilizləri çalınmış enli kötük güman ki, vaxtında qurşaq hündürlüyündə olub, illərlə onu sürtüb, qaşayıb bu kökə salıblar. Kötüyə çalınmış mis gilizlər nə deyir, nədən xəbər verirdi, bunu bilmirdik. Murad gələcək kriminalist kimi bir onu deyirdi ki, belə şeylər boşuna deyil, nəse mənası var. O nə məna idi? Sual mənə dinclik vermir, məni üzürdü və elə bildirdim qəssablər üçün medal təsis eləsələr, bu kötüyü rəmz götürərlər.

Xanismayıl kişinin qoyduğu qayda-qanuna görə, həyətə gələn qonaqların davranışına, oturub-durmasına ev sahibləri cavabdehlik daşıyırdılar. Qadağalar bir deyildi, iki deyildi, bununla barışmaq adamdan dözümlü istəyirdi. Murad Xanismayıl kişinin hər həftəsonu yığıncaq çağırır, kimin nə yanlışı olmasından danışanda özü də güldürdü, bizi də güldürürdü, amma gülüşümüz həyət «komendantının» müəyyən etdiyi desibelə keçmirdi. Dostumuz İlham bu sayaq məişət qayda-qanunlarına haqq qazandırmır, bunları köhnəliyin qalığı, insan hüquqlarının tapdanması sayırdı. Dəngəsər olurdu və o sarıdan da Muradgilə az-az gəlir, tələbə yataxanasındakı asudəliyi, rahatlığı buradakı şəraitdən üstün tuturdu. Murad isə əksinə, bezib bezar olmur, gələcək hüquqşünas kimi Sovetskini bütün əyər-əyrisilə, yaxşısı-pisiylə əsil məktəb sayırdı - həyat məktəbi. Cibgirləri, möhtəkiqləri ilə də mənsür olan Sovetskidə biləndə ki, Xanismayıl kişinin kvartiranti hüquq fakültəsində oxuyur, o kiçik həyət məhəllə sakinlərinin gözündə böyüyüb dünya boyda olmuşdu. Murad sabahın uçaskovısı görür, işlərini bəri başdan ehtiyatlı tuturdu. Kimi uzaqqörənliklə indidən onunla tanış olmağa girəvə gəzir, kimi də əksinə, aralı durmağa çalışırdı, yəni gələcəyin paqonlusunun gözüne görünməsən yaxşıdı. Həyətin, necə deyərlər, vesinin qalxması Xanismayıl kişini ucaldıb dağın başına qoymuşdu, baxırdı ki, əvvəllər onu öz adına-sanına görə sayırdılarsa, indi kvartiranta görə hörmətini ikiqat gətirirlər. Cibgir Ağakərimin fikri isə özgəydi. Xanismayıl kişiyə demişdi: «Qədəş, sənün hüquqda oxuyan kvartiranti indidən cikiimizi-bikiimizi öyrənəcəy, uçaskovı olanda bizi qulaqlayıb salacey ağzıbirə. Alayı kvartiranti tapa bilmirdin, bəgəm? APİ var ey, kəndçilər institutu deyirlər, oranın tələbələrindən saxlaginən dəə... Səninçin fərqi var bəgəm, kirə pulunu kimnən alırsan?».

Murad məhəllədə ona olan bu ikili, istili-soyuqlu münasibətin səbəbini bilsə də, özünü o yerə qoymurdu. Buranın camaatının ləhcəsi də qəribəydi, çox sözü başa düşmək olmurdu. Bu məsələdə Fikrət köməyimizə yetirdi, şərqşünaslıqda oxuyurdu, dilçiliyə həvəsliydi. Bizi başa salırdı ki, nöşün-niyə, yaxçı-yaxşı, qədəş-qardaş, alayı-başqa anlamındadı. Belə sözlər çox idi, yazsaydın, qalın lüğət alınardı.

Bu küçə bir hadisəylə də mənim yadımda qalmışdı. Birinci kursda oxuyanda «Zolotoe pero» deyilən kitayski qələmi tramvayda cibimdən çıxarmışdılar. Burada hər xasiyyətdə adam yaşayırdı, öz sakinləri, qayda-qanunları, təhər-töhrüylə şəhər içində şəhər idi Sovetski...

Sovetskiyə bələdiyyəni həmsöhbətimə bildirmək niyyətiylə dedim:

- O vaxt 11 nömrəli tramvay da ordan keçirdi.

Tramvaydan söz salmışım oğlanın ürəyindən oldu, çöhrəsi nurlandı.

- Sağ ol səni! Elənçik idi... - dedi. Papirosu damağına apardı. - Gül kimi tramvayı nöş yığışdırdılar, bilmirəm. Elə onuyun da küçənin xeyir-bərəkəti qaçdı. Sovetski cayıllarının çoxu tramvaylardan dolanırdı.

- Tramvay sürürdülər? - soruşdum.

O, başını buladı.

- Hə, bildim, konduktor işləyirdilər, - bu dəfə inamlı danışdım. Sözlərimin doğruluğuna şübhəm yox idi, öz adımlı bildiyim kimi əmin idim. Burada baş sındırmaq gerek də deyildi, uşağa da aydın idi ki, tramvaylarda iki adamdan başqa heç kim işləmir, bir sürücü olur, bir də konduktor. Tramvay qatar deyil ha, maşinisti, maşinist köməkçisi, beş-on bələdçisi, briqadiri, müfəttişi olsun.

Oğlanın başını bulamağından bildim ki, gümanım yenə düz çıxmayıb.

- Kəttim, sən tramvayda kişi konduktor görmüsən, bəgəm? - soruşdu.

Ha istədim xatırlayım, amma yadıma sala bilmədim. Mənim çətinə düşdüyümü görüb, müsahibim özü öz sualına aydınlıq gətirdi:

- Bilginən, tramvay konduktorları ya rus matişkələri olur, ya da erməni ax-cikləri. Musurman kişisi qoyar bəgəm, anası-bacısı gedib o basabasda kişilərin arasında biletsatan işləsin? Söhbəti yoxdu... - danışığından həzz almış kimi, sözü qırılmağa qoymadı. - Qədəş, yadında saxlagınən, - dedi, - obşestvenni transportda sürücüylə konduktordan savayı da tər təkənlər var. Həri...

Mən çiyinlərimi dartıb susdum, yəni nə deyim? O mənim bu halımı gözləyirdi elə bil. Sözünlün gerisini gətirdi:

- Sovetski cayılları qabaq qapıdan əliboş minib, arxa qapıdan əlidolu düşürdülər, özü də tramvay gedə-gedə, rus demiş, naxodu.

Təzə tanışım yaman qəliz danışdı. Tanışım deyəndə, onun adını da bilmirdim, bildiyim buydu ki, yaman dilli-dilavərdir, əngdən sazıdır. Olsun, nəyimə gerekdi, beləsinin dərini çəkmək mənə qalmayıb ha... Digər yandan da baxırdım ki, təvərəpapaqlı oğlan mənə qurd nağılı danışmır, olub-olmuşlardan, görüb-götürdüklerinden bəhs eləyir.

Papirosa qullab vurub, fikrə getdi. Sükət məni darıxdırdı. Düşündüm, əlbət, sözü qurtarıb. Yaxşı girəvəydi, sağollaşib aralanmaq istəyirdim ki, o, fikirdən ayrılıb soruşdu:

- Qədəş, sən deginən, tramvaysız da Sovetski olar?

Sualın mənə nə dərəcədə dəxli olub-olmadığını bilmirdim. Düzünə qalsaydı, bu sayaq söz-söhbət mənlilik deyildi. Oğlan belə sorğuyla şəhərin səlahiyyətli bir nümayəndəsinə müraciət eləsəydi, daha doğru olardı.

Gözünü üzümə dikib durmuşdu, cavab gözləyirdi. Məndən çıxmayan iş, üzgörməlik elədim.

- Olmaz! - dedim. Bu bircə kəlmə həmsöhbətimin ürəyinə sarı yağ tək yayıldı.

- Malades! Xoşum gəldi söhbətinən. Əntiqə cayılsan, Yarbala canı! - dedi. Üzünə gün doğdu, guya mənim bu sözümlə sabahdan tramvayı onların küçəsinə qaytaracaqdılar.

Sözündən onu da tutdum ki, adı Yarbala. Bunu bilməyim yaxşıydı, söhbətə məhrəmlik gətirərdi.

«Yarbala!», - deyib müraciət eləmək istəyəndə, o, sözümü kəsib bildirdi ki, pasportda adı Yaxbaladı.

Çətin vəziyyətə düşmüşdüm, bilmirdim təzə tanışımı pasportdakı adıyla çağırım, yoxsa həyatdakı. Bu fikrin ucundan tutub ucuzluğa getmək istəmədim, pasportda necə yazılıb, onu oğlan özü bilər, bir halda ki, danışanda «Yarbala canı» deyib and içir, deməli, məsləhətlişi bu addır. Bir də Yarbala ilə Yaxbalanı ayıran elə də böyük fərq yoxdur, cəmi-cümlətəni bircə hərfdi.

- O tramvayda kitayski «Zolotoe pero» qələmimi cibimdən çıxarıblar, - xatırladım.

- Həri? - Yarbala təəccüblə üzümə baxdı, elə bil mənə haradansa tanıdığını huşuna gətirmək istəyirdi. - Haçanın söhbətidi, qədəş? - soruşdu.

- Düz altı ilin.

- Zolotoe peroo... - dilini sürüdü. - Bordovı rəngdə döğüldü? - maraqlandı.

- Hə! - dedim.

- Ortasında çat vardı, sapla sərmişdilər...

Heyrətdən gözümlə kəlləmə qalxdı, az qaldı dilim tutulsun. Oğlan əlamətləri elə dəqiq, yerli-yataqlı söyləyirdi, eşitdiyimə inanmağım gəlmirdi. Bunu hardan bildiyini soruşmaq istəyirdim ki, o, usta tərənib araya söz qatdı.

- Şəhər gözlənilməz hadisələrlə doludur, ulıtsa polna neojidannostey, - özlüyündə mızıldandı. - Baxışını üzümdən yayındırdı.

Söhbəti niyə dəyişdiyinin səbəbini bilmədim.

- Darıxanda aşağılara düşürəm, - bu dəfə əlindəki təsbehi özgə hənglə saqqılatdı. - Məhlə uşaqlarıyla hərdən bu yannarda yığışırıq. Deyim ki, indi uşaq da qalmayıb, çoxu çörək dalısıya kedib Rusyetə, Sibirə.

- Sibirə? - heyretə gəldim.

- Həri! Vaxt vardı, qələti olanları Sibirə sürgünə göndərirdilər, rus çarı dekabristləri göndərən kimi. İndi adamlar özləri dobrovolni (red. - könüllü) gedir - qazanc dalısıya. Oralarda yaxçı pul-para verirlər, üstəlik, nadbavkası da var. Həri... Sibirə şükür, qonşumuz cuhud Xaim köçüb getdi dünyanın o başına - Amerikaya. Burda, şəhərin mərkəzində - «Torqoviy»la «Karqanov»un tinində damski parikmaxer işləyirdi. Qiyamət ustaydı, müştəriləri nazir arvadları, məşhur artiskələr idi. Lidiya Xudatovna da onun klientiydi.

- Doğrudan? - yersiz də olsa, təəccübümü gizlətmədim. Elə danışdım, böyük mənəb sahibi olan Lidiya Xudatovnanı guya yaxından tanıyırdım.

- Həri! İşin axırında məhlə cayıllarıyla yığışıb gedirdik Xaimin yanına, saçımızı müf kəsirdi. Bir kərəm axşam gəldim ki, qərdəşimiz saç-saqqala əl gəzdirsin. Xaim qayçını götürüb təzəcə işə başlamışdı ki, qapı açıldı, anam-bacım olsun, simpatiçni bir qadın girdi içəri. Gördüm nəsə mənə tanış gəlir. Baxdım ki, kinodakı ögey anadı.

Yarbalanın şirin danışığı, macəralı söhbəti marağımı artırmışdı. Qulaqlarıma inanmağım gəlmirdi. Uşaqılıq xasiyyətim idi, elə bilirdim ki, məşhur aktyorlar, aktrissalar həyatda yox, ekranda yaşayırlar.

- «Ögey ana» filmindəki aktrisa? Dilarə həkimi oynayan? - heyretimi gizlətmədim.

- Baxmısın o kinoya? - oğlan mənim sualıma sualla cavab verdi.

Başımı tərpeddim. O filmə çox baxmışdım, sayını-hesabını belə unutmuşdum. Nədənsə, bir anlığa uşaqılıq dostum Adil gəldi gözümlə qabağına. Kürən, qızıl-qumralsaç oğlan idi, atasına çəkmişdi. Məhəllədə yalnız onun anası ögey idi və o ögey ana kinodakı Dilarə həkim kimi mehriban, gülərlə deyildi, qaraqabaq, acıdil idi, üstəlik, çənəsində ziyili də vardı, nağıllardakı kimi. Uşaqılı-böyükklü hamı ondan gen gəzirdi. Elə bilirdim Sədrəddin dayı o ətiacı arvadı hansısa qorxulu bir nağıldan gətirib. Gətirib ki, Adilə analıq eləsin. Təhərsiz qadın idi. Səhər açılandan axşamacan oğulluğuna göz verir, işiq vermirdi, onu hər buyruğa buyurur, odun yardırır, kəhrizdən su daşıdırırdı. Adil analığının qaraqışqırığından abıra boğulur, başını qaldırmadan buyurulan işi görürdü. Dərs oxumağa güclə vaxt tapır, gecələr gec yatırdı. Anam deyirdi o arvad yazıq uşağın gününü göy əskiyə büküb. Bu sözlərin mənasını anlamasam da, eşidəndə kefim pozulurdu. Elə bilirdim göy əski ancaq ögey analarda olur, ərə gələndə özləriylə gətirirlər ki, ögey uşaqların gününü ona büksünlər. İstəyirdim ki, Sədrəddin dayı o qanısoyuq,

əzazil arvadı qaytarıb aparsın. Mən yalnız həyatı, həyatimizi yox, elə nağılları da ögey anasız görmək istəyirdim...

Yarbalanın səsi məni xəyaldan ayırdı.

- Qədeş, çorta getmişən?

- Həə, - mızıldandım.

- Fikrin məndə olsun, - xəbərdarlıq elədi. - Onu deyirdim axı... Baxdım ki, Xaim çaşılıb qalıb. Axşam vaxtı müştəri gözləmirdi. Ögey ana soruşdu, Xaim, bu nə biabırçılıqdı, bəgəm sən kişi saçını da kəsirsən?.. Xaim külbaş da bilmirdi nə desin, dili girmişdi qarnına. Yaman yerdə axşamlamışdı. Bir yannan baxanda, xırda məsələ də döğüldü. Qədeş, təsəvvür eləginən arvad hamamına kişi girib, elənçik bir çepeydi (red. - çerezviçaynoe proişestvie - fövqələdə hadisə). Fikirləşdim ki, mən cəhənnəmə, dostumun işi şuluq olacey, şəhərə xəbər yayılsa, müştərilər onu baykot edəcəy.

Söhbətin bu yerində kəmhövsəlilik eləyib soruşdum:

- Bəs, sonra noldu?

- Nolacey? Gördüm ki, Xaim ögey ananın qulağına nə pıçıldadısa, sekunda arvadın nastroenisi dəyişdi, dönüb mənə elə mehriban-mehriban baxdı, kinoda İsmayıla baxır ey, bax elənçiginə. Kreslodan cəld qalxıb yerimi, rus demiş, nastoyaşi klientə verdim. Mənnən soruşan gərək, alə, dağlı balası, sənün belənçik yerdə nə ölümün var ki, heç nədən də zibilə düşsən. Bayıra da çıxıb bilmirdim.

- Niyə?

- Necə çıxım, saçımın yarısı qırılıb, yarısı yox. Lomkadaydım, nastroeni korlanmışdı. Yaxçı döğüldü, kimsə məni damski parikmaxerskidə nöş görməli? Nəsə... Müştərini yola salandan sonra Xaim özünə gəldi, dedi o maçexanın (red. - ögey ana (rus.))qulağına bilsən nə pıçıldadım? Dedim Yarbala qərdeşimiz məhlə cayılıdı, balaca vaxtından anasını itirib, ögey ana yanında böyüyüb... Söhbətə baxginən...

- Amma yaxşı uydurub, - dilləndim.

- Cuhud kəlləsi alaydı də... Xaim qızıl oğlan idi, mənim kisəməndən getdi. Qədeş, bilginən, şəhəri şəhər eləyən cuhudlardı. Necə deyim ki, başa düşsən? Belənçik dəə, şəhərin istotu-duzudular.

Qəribə müqayisəydi, amma üstünü vurmudum. Parikmaxeri çoxdan tanıyırmış kimi, soruşdum:

- Xaim sənə məktub yazır?

- Həri!

- Nə yazır?

- Yazır ki, heyf döğüldü Bakı bulvarı...

- Sən nə yazırsan?

- Mən də yazıram ki, bəs sən nə bilmişdin, məhlə uşağı? - Yarbala sözü-nün gerisini gətirməyib, mənalı-mənalı qımışdı. - Qədeş, - dedi, - xətrivə dəyməsin, sənən yaxçı müstəntiq çıxar, Ətağa cəddi. Məni doprosa tutmusan: o nə yazır, sən nə yazırsan?.. - Nə fikirləşdisə, məni təpədən-dırnağa süzdü, elə bil indicə görürdü. - Nəsə, sənən şübhələndim, - mızıldandı, - birdən müstəntiq olarsan, bilmərik. Uşaq da qanır ki, Şura hökumətində xaricən məktublaşanlara şpion kimi baxırlar... Yoxsa, kontr-razvedçiksən, qədeş? Nöş gizlədirsən? Boynuva alginən, burda nə var, bəgəm? Day da xoş, mən də öyünərəm ki, dostum kontr-razvedçikdi. Məhlədə vesim qalxar, alayı cürə... Hə, necədi, oxudum səni?

Mən başımı buladım.

- Hərii?.. - o, papağının üstündən başını qaşdı. - Onda uçaskovisan, anam canı! - bu dəfə inamla dedi.

Yenə başımı buladım. Zənnində yanıldığından köksünü ötürdü. Mənim müstəntiq, kontr-razvedçik, ya da uçaskovı olub-olmamağımın mətləbə nə dəxli vardı, bunu anlamırdım. Amma yox, deyəsən, təzə tanışımdan ötrü dəxli vardı.

Yarbala taleyindən narazı adam kimi gileyləndi:

- Mən yetimdə hardadı o bəxt ki, uçaskovı dostum olsun! - papirosa qullab vurub, yanımdan ötən, qısaətəklil sarışın qızı süzdü.

- İnostrankadı! Özü də polyaçkadı, - dedi.

- Oxşuyur, - dilimi sürüdüm.

- Alə, oxşuyur nədi? Yüz faiz mən deyəndi, Ətağa! Ölmüşdü Yarbala'nın anası, inostrankanı mestni blandinkadan seçə bilməsin. Şəhər uşağı döğülük bəgəm?

Heyrət məni götürmüşdü, elə bilirdim bərkini tutsam, oğlan «polyaçka» dediyi o qızın Varşavadakı ünvanını nöqtə-vergülünəcən söyləyə bilər. Mənimlə danışsa da, amma gözü sarışın gözəlçənin dalınca qalmışdı.

- Qədeş, fikir verdin? Özünü Sofi Lorenə oxşadıb. «Podsolnuxi» (red. - "Günəbaxanlar". İtalyan filmi) kinosuna baxmısan?

- Hə, tələbə vaxtı görmüşəm.

- Mənsə düz doqquz kərəm baxmışam, fışqırıq filmi. Xaim o kinoya Amerikada da baxıb. Məktubda yazmışdı ki, Yarbala qədeş, hesab eləginən sən «Podsolnuxi»ni görməmişən, burda baxdığım da elənçik kadrlar var, lap sən istəyən... - oğlan dilxor halda əlini yellədi. - Deməginən, bizimkilər xarici kinoları əmməlicə-başlıca sünnət eləyirmiş, prosto, xəbərimiz yoxmuş. Elənçik lentlərin ora-burasını kəsib atır, bir-iki yerdə öpüşmə saxlayırlar, vəssalam. Soruşasan, alə, sənəti nöş zay eliyirsiz? Kişilər pul qoyub, kino çəkib... Bəlkəm, mən prav döğüləm?

Nə cavab verəcəyimi bilmədim. Belə baxanda, cavab verməyə borclu da deyildim. Amma deyim ki, kepkalı oğlanın sualı maraqlıydı.

Ağlıma gələni söylədim, dedim sosializm cəmiyyətinin öz əxlaq normaları var, açıq-saçıq səhnələr bizlik deyil, burjuylar üçündü... Ya mən fikrimi yaxşı izah eləmədim, ya da söylədiklərimi oğlan qavramadı, çiyinlərini dartıb soruşdu:

- Qədeş, eşqdi, məhəbbətədi, bunun sosializmə, kapitalizmə nə dəxli var? Bağışlaginən, sosializmdə ər-arvad, qadın-kişi bir yatağa girmir bəgəm?... Onda bu qədər nə insan ölkədə hardandı, hacıləyləklər gətirib? Kinodu də, necə çəkilib, elənçik də millətə göstərginən, daha nöş qayçılayırsan? Söhbət döğül, Yarbala canı!

Onun birdən-birə söhbətin yönünü dəyişməsi, açığı, heç ürəyimdən deyildi. Yaxşı ki, məni çox da intizarda qoymadı, bayaqkı söhbətə qayıtdı:

- Yazdığına görə Xaim orda da damski parixmaxerdi, bəy kefində dolanır, evi, maşını... Mən də yazdım ki, day da xoş, istəmiyənin gözü çıxsın... Deyir oralarda işin-gücün oldu, dolanaceysən.

Amerikaya bələdliyim varmış kimi, başımı tərpedib oğlanın sözlərini təsdiqlədim. Mənim bu hərəkətim onu daha da həvəsləndirdi, hülqumu qabarmış boğazını qaz tək irəli uzadıb sözünün gerisini gətirdi:

- Akademiyada bir alim var, köhnə həyətdə qonşuyduq, bir kərəm onuyun küçədə - Torqoviyə Leytenant Şmitin tinindəki su budkəsinin qənşərində rastlaşdım. Soruşdum, köhnə qonşu, təzə nə var, nə yox? Dedi yaxılıqdı, Amerikaya komandirovkaya gedirəm. Dedim day da xoş... Xaimin adresini verdim, dedim cuhd balasıdı, alay cayıldı, onu taparsan, deyərsən Yarbala'nın köhnə həyətdəki köhnə qonşusuyam. İşivə yarayar, baxmaginən, Amerika nabələd yerdi...

- Yarbala, barı, gedib tapmışdımı? - yenə marağımı boğmadım.

- Həri. Xaim onnan mənə «Levis» cins şalvar da padarkə göndərmişdi. Şəhərdə yedinkaydı. İki yüz manat verdilər, satmadım. Nöş satmalıydım? Torqovida gedəndə hamı mənim şalvarıma baxırdı, originalıydı... Alim qərdeşimiz danışdı ki, Xaimin oralarda yaxçı vesi var, əla parikmaxerdi, əli yaxçı gətirir, pula pul demir. Mənim yanımda bir blandinkaya elə stilni priçoska düzəltdi, kopya Merilin Manroydu - «V caze odni devuşki» (red. - «Cazda yalnız qızlardı») kinosundakı qız... Alimin dediyinə görə, Xaimin kliyenti kalanmış, müştərinin birini gətirir, digərini aparırmışlar...

Mən təəccübümü gizlətmədim:

- Nə təhər yeni, müştərinə gətirirmişlər? Özləri gələ bilmirdi ki?

- Alə, necə gəlsinlər? Ölülər yeriyir bəgəm?.. Sən deməginən, o yetim Xaim poxoronnı büronun damski parikmaxeriymiş, ölmüş madamlarademuazellərə priçoska düzəldirmiş.

Mən diksindim, canımdan gizilti keçdi, elə bil üzünü görmədiyim Xaimin yanında idim, durub onun necə işlədiyinə, Yarbala demiş, ölü madamlarademuazellərə necə priçoska düzəltməyinə baxırdım.

Dəsmal çıxarıb üzümdə puçurlanmış soyuq təri qurutdum. Tərlə birlikdə sifətimdəki xofu da silmək istədim. Mənim bu halım Yarbala'nın gözündən yayınmadı.

- Qədəş! - dedi. - Baxıram, sən də mənim kimi ölüdən qorxansan. Rəhmətlik babam Lüt Lətifin sözüdü, deyirdi bu dünyada ölüdən yox, diridən qorxun... Bir sözü də vardı, «düşmən səni daşla, sən düşməni aşla...» Köhnə kişilər elənçik idilər, az deyirdilər, amma tuz deyirdilər. Get, Karl Marksın «Kapital»ını oxuginən, görüm orda belənçik fisqırıq kəlam tapa bilərsən? Ay tapdın aa... Söhbəti yoxdu...

Yarbala'nın «Kapital»dan danışmağı marağımı çəksə də, amma buna o qədər də məhəl qoymadım, çünki Marksın bu əsərinin adını eşidən çox idi, oxuyansa az, barmaqda sanardı. Bununla bağlı məzəli lətifələr də dolaşırdı. O lətifələrdən biri lap məşhur idi. Deyir dağ rayonlarından birində kolxozçunu kommunist partiyası sıralarına qəbul edəndə katib onun savadını yoxlamaq üçün soruşur ki, «Kapital»ı kim yazıb? Kolxozçu elə bilir «Kapital» şikayət məktubudu, and-aman eləyir ki, xəbərim yoxdu... Bunu eşidər-eşitməz milis rəisi o kolxozçunu elə həmin axşam gətirir şöbəyə. Ona hər bə-zorba gəlir, üstünə qışqırır ki, «Kapital» yazmısan, niyə boynuna almırsan. Milislər zəhmətkeşi yaxşıca kötəkləyirlər, nə yemisən, turşulu aş. Yazıq baxır ki, onu döyüb öldürəcəklər, yalandan boynuna götürür ki, o yazıb. Milis rəisi razı halda telefonun dəstəyini qaldırır katibə zəng vurur, deyir, yoldaş katib, o dəyyus boynuna aldı, «Kapital»ı özü yazıb...

- Sözü nəyə gətirirdim, qədəş? - oğlan əlindəki təsbehi şaqqılatdı.

- Xaimnən danışdı, - xatırlatdım.

- Həri... Xaim o alim qərdeşimizə boğaz çəkib, yalvarıb ki, amanın günündü, poxoronnı büroda işlədiyimi Yarbala bilməsin... Alə, necə yeni Yarbala bilməsin? Bu dünyada Yarbala'nın bilmədiyini haqq-hesab var bəgəm?.. Deyirəm dünyanın işinə baxginən, burda şəhərin krasavitsalarını yar-yaraşığa salan indi Amerikada ölülərə priçoska düzəldir.

- Oralarda buna pis baxmazlar, - nəşə bir söz söyləmək xətrinə fikir bildirdim.

- Qədəş, pis baxarlar, ya yaxçı, söhbət onda döğül, söhbət alayıdı. Öz payıma deyirəm, mənə doqquz milyon versələr də, rodnoy şəhərimdən qırağa çıxmamam, sosiska-çörək yeyim, amma yerimdə-yurdumda yaşayım. Tərki-vətən olmaq mənnik döğül. Vətən, Rac Kapur demiş, yapon

başmaqlarıdı bəgəm, kefin istəyəndə dəyişəsən? Mən dəyişsəm, həyəti, ya da uzağı, məhləni dəyişərəm. Üç kərəm ev dəyişmişik, amma baxıram ki, köhnə həyətin yerini vermir. Bir həyətdə böyüdüyün cayıllar alaydı, arada mehribanlıq olur, sonrakılar nəse adama çujoy (red. - yad) gəlir. Bəlkəm, mən prav söhbət eləmirəm, qədəş?

- Yox, niyə ki? - sualı sualla qarşıladım. Əslində, bununla həmsöhbətimin fikrini dəstəklədiyimi bildirmək istəyirdim.

Oğlan bu dəfə papirosa yanğıyla, dərin qullab vurdu, üzü tüstü pərdəsi arxasında əriyib itdi. Ancaq bu hal çox sürmədi, tüstünün çəkilməsi ilə onun gülümsər sifəti yenə peyda oldu. Danışığıyla mənə başağrısı verib-vermədiyini soruşdu. Bildirdim ki, onun söhbətləri mənə kino, teatr qədər maraqlıdı.

Sözümün gerçəkliyinə əmin olmaq istəyirmiş kimi, məni diqqətlə süzdü.

- Həri?... - soruşdu. Əlinin dalıyla kepkasını geri elədi. Susdu. Sanki sözü qurtarmışdı və innən belə nə deyib, nə danışacağını bilmirdi.

Müsaibimin susmağı məni darıxdırdı. Adam var, danışanda maraqlıdı, nə danışırsa danışsın, təki susmasın. Adam da var, danışmasa yaxşıdı.

Yarbala nə fikirləşdisə, lapdan-şapdan soruşdu:

- Qədəş, pis çıxmasın, şəhər adamısan, yoxsa? - maraqlandı.

Belə söhbəti heç vaxt xoşlamamışam. «Haralısan?», - deyib məndən soruşanda, sualdan yayınmağa çalışıram. Odur ki, oğlanın da sözlərini qəribliyə saldım, kino diliylə danışib, canımı qurtarmaq istədim:

- Laməkanam.

Deyəsən, sözüm onu açmadı. Üzünü turşutdu.

- Qədəş, məniyə Nəsimi dili danışmagınən... Şəhərlisən, yoxsam kətti?

Mən dilimi sürüdü:

- Yox, nə şəhərliyəm, nə kəndçi, rayonnuyam.

O, gözlərini qıyıb qımışdı.

- Rayonnu olduğun danışığınnan bilinir, səni sınaırdım ki, görüm nə deyəcəysən? Özüvə götürməginən, rayon uşaqları qatardan düşən kimi limonadnan korjik yeyir, deyirlər olduq şəhərli. Alə, şəhərli olmaq asandı bəgəm? Heç, 1 nömrəli medtexnikumun qızları şəhərli ola bilmir, qalmışdı düşünəki uşaq-muşaq olsun. Söhbət döğül, mən ölüm!

Yarbalanın ağzı bərk qızıışmışdı, öz danışığından həzz aldığı açıq-aşkar görünürdü. Deyim ki, onun söhbəti getdikcə mənə daha da maraqlı gəlirdi, maraqlı gəlməsəydi, xudahafizləşər, çıxıb gedərdim. Ünsiyyətci adam ayrıldı və insafən, bu oğlan da, özü demiş, alay Yarbala cayıl idi.

Yarbala papirosa bir qullab da vurdu, ağzından çıxan tüstü burum-burum burumlandı, yenə də rəngdən-rəngə düşdü, yenə də yaşıla, sarıya çaldı və bir anlığa oğlanın süzgün gözləri, gülüş çöhrəsi duman pərdəsi arxasında yenə də əriyib itdi. Bu hal çox sürmədi, tüstünün çəkilməsiylə o, yenidən peyda oldu, elə bil gizlənpaç oynayırdı. Baxırdım ki, papirosu arın-arxayın çəkir və elə bilirdim onun maraqlı-macəralı söhbəti də papirosun bitməsiylə sona çatacaq. Açığı, bunu istəmirdim.

Müsaibim tələsmədən, aramla sözünə davam elədi:

- Mən özüm əvvəllər kinomexanik pomoşnikiydim, Poluxinlə Sedmoy paralelninin tinindəki klubda kino göstərirdim...

- Həə? - oğlanın sözünü kəsdim. - Deyirəm axı, artistləri yaxşı tanıyırsan.

- Söhbəti yoxdu. Sözüm böyük çıxmasın, hələ kinoya da çəkilməmişəm.

- Doğrudan?

- Həri... «Uşaqlığın son gecəsi»ndə oğlan itgəzdiren qıza ilişmək istəyəndə küçənin o yanınan cayıllar keçir a, onların arasındakı kepkalı mənəm də...

- Həə? - heyrətimi gizlətmədim. Qəhrəmanın qızla tanışlığı filmin maraqlı epizodlarından idi, amma ha fikirləşdimə də, Yarbala dediyi o kepkalını yadıma gətirə bilmədim. - Maraqlıdı, - dedim.

- Alə, koneçno maraqlıdı... - Yarbala təşərləndi. - Olan şeyləri danışırım, gopa basmıram ki... Amma bir şey pisdi ki, uzaqdan çəkiblər, özüm özümü tanıya bilmirəm. Məhlə cayılları bilsən necə dilxor olmuşdular? Soruşurdular, qədəş, o külbaş rejissor səni nöş krupnı planda göstərməyib? Mən də deyirdim nə bilim, alə, əlbət, ona görə ki, qlavnı qeroyun çəstinə dəyə.

Müsaibimin sözlərinin birini də qulağımdan ötürmürdüm. «Bu zalım balasının özü bir kinodu ki...», - düşündüm. Yarbala tipaj olaraq hansısa filmin qəhrəmanı kimi görürdüm. Kino tarixində belə hallar olub - rejissorun küçədə rastlaşıb, çəkilişə dəvət etdiyi təsadüfi bir adam rolun öhdəsindən peşəkar artistdən də yaxşı gəlib, özü də məşhurlaşmış, filmə də uğur qazandırır.

Bu söhbətçil oğlana rast gəlməsəydim, şübhəsiz, vaxtımı həm də kinoda öldürəcəkdim. Şəhərin bir işi də yaxşıdı ki, kinoteatr çoxdu, birindən çıx, o birinə gir. Tələbəlikdə tez-tez getdiyim yerlərdən biri «Bilik» kinoteatridi. Burada səhərdən axşamədək fasiləsiz olaraq sənədli filmlər göstərilirdi. Bilet də baha deyildi, tələbələrin cibinə görədi. Dəmiryol vağzalıyla dəniz limanının arasında yerləşdiyindən bu kinoteatra zal ojidaniya (red. - Gözləmə zalı) da deyirdilər. Qatar, gəmi yola düşənədək vaxt öldürmək istəyən sənişinlər gününü burada keçirirdilər. Odur ki, kinoya iri çamadan və bağlamalarla gələnlər heç kəsdə təəccüb doğurmurdu, buna kinoteatrın işçiləri də alışmışdı, tamaşaçılar da. Qaranlıq zalda bağlamalara, çamadanlara ilişib yıxılan çox olurdu. Mənim də başıma gəlmiş, hətta bir yol qolum da zədələnmişdi.

Yarbala yuxudan ayılıbmış kimi, döyükdü, küçəni o üzə keçmək istəyən kişiye irad tutdu:

- Qədəş, inciməginən, burda peşexodnı perexod (red. - Piyada keçidi) yoxdu axı, nöş naruşenie eləyirsən?

Kişi səse döndüsə də, dinmədi. İradı haqlı bilib, aralıdakı keçid zolağına sarı uzaqlaşdı.

Müsaibim başını buladı.

- Öldüm, öyrədə bilmədim bu milləti də!.. - gileyləndi. Öz əməlindən həzz aldığı gizlətməyib, burnunu dik qaldırdı.

Oğlanın bu sayaq davranışı ürəyimdən xəbər verdi. Fikirləşdim ki, hamı Yarbala kimi olsaydı, şəhərdə qayda pozan, əyri iş tutan tapılmazdı, işlər yağ kimi gedərdi...

Onun bayaqkı söhbətə qayıtmağını gözlədim. Yaxşı ki, məni çox da intizarda qoymadı. Sözüünün gerisini gətirdi:

- Srokumu çəkib zonnan qayiddən sonra tükürdüm kinomexanikliyə. Dedim, alə, həyatın özü kinodu, mən bu millətə nə kino göstərəcəm? Gedib 4 nömrəlidə - kəndçilər bolnisasında kaçeqar işlədim. Bir kvartirantımız vardı, o qərdeşimizi də liftyor qulluğuna düzəltdim. Bir kino çəkiblər e, «Liftçi qız», bax elənçiginə, amma bu, liftçi oğlan idi. Alə, baxdım ki, hər kərəm liftin düyməsini basanda yetimin qıçları əsir, kəlmeyi-şəhadətini oxuyur. Dedim, qədəş, kosmosa-zada uçmursan ki, nöş bu hala düşürsən? Sən dördüncü mərtəbəyə qalxmaqdan belənçik qorxursan, ona qalanda, kosmonavt Yuri Qaqarin neyləməliydi? İki həftədə qonşum ariqlayıb selyodkaya dönmüşdü.

- Var elə adamlar, yüksəklikdən qorxurlar, - dedim.

- Həri... Gördüm belənçik çox getməyəcey, o yazıq azar tapacey. Bolnisanın qlavvraçı xətrimi istəyirdi, mənə simpatiyası vardı. Dedim, doktor,

bəlkəm kəttimizə kəndçilər bolnisasında alayı iş verəsən?.. Dedi nə söhbətdi, Yarbala? Beçeşm (red. - Gözüm üstə (fars.)). Sağ olsun, qərdeşimizi keçirdi alayı işə. Hərdən rastlaşanda soruşurdum təzə işivin adı nədi, çiyinlərini dartıb deyirdi bilmirəm, hara buyurlar, ora gedirəm, buyruq quluyam. Deyirdim, alə, molçat eləginən, şura hökumətində elənçik iş-peşə yoxdu. Trudovoyunda «buyruq qulu» yazılıb bəgəm? Adamın başında turp əkərlər, mən ölüm. Sovetin qul, quldar sözlərindən zənneyi-zəhləsi gedir. Həri...

Oğlan daha nəse demək istədi, amma küçənin o üzündən onu səsləyən dostlarını görüb, sözünü dəyişdi:

- Hə... Uşaqlar gəldi. Gedirik Şıxova krivetka çıxarmağa, meylin çəkir, sən də gəlginən. Ürəkdən deyirəm, Yarbala canı! Krivetka bəhanədi, kalan yemək-içmək götürürük, özü də birincini dənizin sağlığına vururuq. Alayı cürə ola da bilməz, şəhər camaatının dolanışığı dəryadan çıxır. Asetrini, sevrucası, qara kürüsü... Xaim yazır ki, Bakıda qara kürünü xörək qaşığıyla qaşıqlayıb yediyimizi danışanda burda hes kəs inanmır, deyirlər Amerika prezidentinin bütün ömrü boyu yediyi qara kürünü toplasan, iki-üç qaşıqdan çox olmaz... Oralarda qızıl qiymətindədi. Həri... Hə, nə deyirsən, gedirsən biziynən krivetka çıxarmağa?

Dəvətə görə Yarbala təşəkkür elədim, dedim rayona qayıdıb hazırlaşmalıyam, əsgərliyə gedəcəm.

- Əsgərliyə? - soruşdu.

- Hə. Əlbət, sən əsgərlik çəkmiş olarsan? - maraqlandım.

O, gözlərini qıyıb qımışdı. Dama-dama köynəyinin qolunu yuxarı çəkib, döymə şəkli göstərdi - xəncərə sarılmış ilan təsviriydi.

Mən rəssam fırçasından çıxmış bir tablo qarşısındaymiş kimi, maraqla baxır, «əsərin» ideya və məzmununu anlamağa çalışırdım. Oğlan köynəyinin qolunu hələ də yuxarıda tutmuşdu, deyəsən, belə maraq göstərməyim xoşuna gəlmişdi. Məndə xasiyyətdi, hər gördüyümdən bir mənə çıxarmağa həvəsliyəm. Odur ki, soruşacaqlarım vardı.

- Xəncərə sarılan gürzədi? - maraqlandım.

Sualım Yarbala açmadı. Narazı halda çiyinlərini çəkib cavab verdi:

- Qədəş, gürzədi, ya kobradı, nə fərqi var? Sən bunun mənasına fikir verginən - ikisi də smertdi, ölümdü. Xəncər doğrayır, ilansa zəhəriylə öldürür...

Sualım çox olsa da, oğlanı yolundan eləməyim deyə, daha heç nə soruşmadım.

O, tələssə də, bayaqkı söhbətə qayıtdı, deyəsən, ürəyini tam boşaltmamış getmək fikri yox idi.

- Qədəş, - dedi, - yadında saxlaginən, Sovetski cayılları əsgərlik yox, türmə çəkirlər, - qürurla əlini sinəsinə vurdu. - O da bir məktəbdə - həyat məktəbi!.. Ora düşəndə də namus üstə düşəsən, yoxsam... Nə isə, uzun söhbətdi... Mən getdim. Səlamət qalginən! Nemes demiş, auf viderzehen! - küçənin o üzünə sarı boylandı. Sönmüş papirosun kötüyünü yerə atdı, ayağıyla əzdi.

«Buna bax, bayaqdan mənim başıma ağıl qoyurdu, amma özü papiros kötüyünü yerə atır», - ürəyimdə oğlanı qınadım. Onu səsləyib iradəmi bildirmək istədim. Yarbala ürəyimdən keçəni duyubmuş kimi, ayaq saxladı, qayıdıb kötüyü qaldırdı, tulladı zibil qutusunda. Özündən razı halda üzümə baxdı, əlbət, gözləyirdi ki, mən də əl çalıb onu alqışlayacam. Mənsə elə fikirdən uzaq idim, bu adam alqışlanası nə iş tutmuşdu ki?.. Açığı, belə tez getməyinə heyifsilənirdim, maraqlı oğlan idi, elə bil onu çoxdan tanıyırdım, bəlkə də nə vaxtsa, haradasa rastlaşmışdıq.

Yolu o taya piyada keçidindən yox, kəsəsinə addadı. Əl eləyib məni səslədi:

- Qədəş! Bağışlaginən, bir işdi olub! «Zolotoe pero» söhbətini deyirəm!.. Əsgərlikdən mənə məktub yazarsan - Sentralnaya poçta, dovostrebovaniya!

* * *

Filarmoniyanın yanıyla üzüaşağı - Azneft meydanına üz tutdum. Sol əldə qala divarları boyu eyzən yaşıllıq idi, bura el arasında Qoburnat bağı deyirlər. Həmişə olduğu kimi yenə qələbəlikdi, adamlar kom-kom durublar, dörd gözlə ora-bura baxırlar. Bağın yuxarısında toplaşanlar manisilərdi, toy tutmağa yığışırlar. Öz aralarında jarqonla danışrlar: qıza «civi», pula «karva» deyirlər. Bağa tanınmış xanəndələr, ifaçılar da gəlirlər. Tələbə vaxtı o məşhurları həyatda görməkdən ötrü hərdən yolunu buradan salırdım.

Bir az aşağıda digərlərinin komlaşdığı yerə isə ev bazarı deyirdilər. Manislardan fərqli, ev satanların, kirayə verənlərin öz dilləri yoxdur, hətta adama elə gəlir müştəri axtaran bu insanlar laldılar. Çənəyə güc vermək istəməyənlərin boğazlarından asılmış karton lövhədə mənzilin sahəsi, qiyməti yazılır, odur ki, artıq sorğu-suala gərək qalmır. Milislər hərdən comalığı dağıtmaq istəyirmiş kimi, hay-küy qaldırsalar da, buna çox da məhəl qoyan olmur, yəni yer haqqını almısınız, bizə neyləyə bilərsiniz? Əslində, bu yaşıl məkanda oynanılan yalan-gerçək oyunlar açıq havada qurulmuş teatri xatırladır və hər kəs də öz rolunu yaxşı bilir.

Qənbər döşənmiş küçədə maşın şinləri özgə cür səs çıxarır, asfalta çatanda ahəngi dəyişirdi.

Dəniz lap yaxındadı. O səmtdən əsən xəfif meh sərin nəfəsiylə üzümü öpürdü. Mehin gətirdiyi bir də neft iyi idi. Bu iyi təbim götürmür. «Bulvar» deyilən sahil bağına əvvəllər də çox can atmamışam. Suyun üzü nazik neft qatıyla örtülü olur, şəhər kanalizasiyasının buradaca dənizə axıdılması da bir qəbahətdi, heç bir ölçüyə sığmır. Deyilənə görə, vaxtıyla Sahil bağında çimərlik olub, sakinlər burada dənizə girib, günün altında qaralıblar. Doğrusu, buna adamın inanmağı gəlmir.

Dayanacaqda durub, gəlib keçən trolleybusları nəzərlərimlə yola salırdım. Bir cüt dəmir qolun ucluğu elektrik xətlərinə sürtünərək fişiltiyə bənzər səmər yaradırdı. Divin canı şüşədə olan kimi, bu nəqliyyatın da canı elektrikdədir. Ağzımı əngəldib elə maraqla baxırdım, guya trolleybus görməmişdim. Əslində, hər şey marağımı çəkirdi, iki il öncə tələbəlik illəriylə birlikdə bitmiş şəhər həyatım geridə qalmışdı və indi gördüyüm elə bil o şəhər deyildi və mən özgə şəkildə gördüyüm şəhərdə özümü özgə, qərib hiss eləyirdim.

Tələsən yerim yox idi, hara tələsəcəkdim? Qatar gecə yola düşürdü. Vaxtım boğazacan idi, gəzib dolaşmaq, şəhərin ayağından vurub, başından çıxmaq istəyirdim. Sanki paytaxtdan ayrı düşdüyüm ikicə il yox, iki əsr idi. Məni sıxan qəriblik möhnətindən qurtarmağa çalışır, bir vaxtlar küçə və xiyabanlarında izim qalmış şəhərin yadına-yaddaşına qayıtmaq istəyirdim. Deyəsən, hisslərim məni ələ verirdi, bunu dayanacaqda adamların baxışından oxuyurdum.

- Eloğlu!

Səs mənə məhrəm gəldi. Sağa-sola boylandım.

- Ayə, hara baxırsan?

Səsin səmtini tutub, döndüm. Sükan arxasındakı Mahalı tanıdım. Bizim rayondan şəhərdə trolleybus parkında işləyən tək sürücü o idi.

Əliylə işarə elədi ki, trolleybusa minim. Mindim.

- Şəhərə xoş gəlmisən! - əlimi sıxdı. Diqqəti sərnişinlərdəydi, güzgüdə arxa qapıdan düşən olub-olmadığına baxırdı.

Mahal mənim dayımın yaxın dostuydu, orta məktəbdə bir sinifdə oxumuşdular. Söhbətçil, zarafatçıl adam idi. Rayona yolu düşəndə taytuşları onun başına toplaşır, maraqlı-macəralı söhbətlərini dinləməkdən doymurdular. Elə əhvalatlar danışır, elə söhbətlər eləyirdi, gəl görəsən və belə çıxırdı ki, şəhərdə məzəli-macəralı hadisələrin hamısı onun trolleybusunda baş verir. İş-güc dalınca şəhərə gələnlərdən Mahalın trolleybusunda gəzməyən rayonlumuz tək-tək olardı. Deyirdilər bütün sərnişinlər Mahalı, Mahal da bütün sərnişinləri tanıyır. Uşaq vaxtı bu söhbəti eşidəndə elə bilirdim o yekəlikdə paytaxtın tək bir cə trolleybusu var, onu da eloğlumuz sürür, sakinləri ora-bura təkbaşına daşıyır.

Bizim rayondan şəhərdə böyük vəzifələrdə işləyənlər də çox idi, hətta nazir də vardı, amma hamıdan çox Mahalın sözü-söhbəti düşürdü, çünki yekə vəzifəliyədən, nazirdən fərqli ona hamının əli çatırdı və bu istiqanlı, mehriban adamın trolleybusunda gəzməyin özü bir dünya ləzzət idi. Xoşbəxtlikdən marşrut dəmiryol vağzalının düz qabağından keçirdi və qatardan düşən birinci Mahalı tapırdı. Onun trolleybusu çoxlarından ötrü həm də gözləmə salonuydu, qatar yola düşənəcən vaxtlarını burada öldürür, yol ölçürdülər. Mahal ayrı oğlan idi, ürəyiaçıq, qəlbisaf. Dayım onun haqqında deyirdi ki, sürdüüyü trolleybus xətdən çıxma bilmir, yoxsa o, rastlaşdığı yerlilərini bir-bir getdikləri mənzilə çatdırardı.

Trolleybus zavoddan yeni çıxana oxşayırdı, qəttəzəydi. Bunu salondan gələn boya iyindən də bilmək olurdu. Oturacaqların meşin üzünü gilənar rəngindəydi.

- Hara belə? - Mahal trolleybusu yerindən tərpedib soruşdu. Sualı mənə ünvanlasa da, gözü yoldaydı.

- Əsgərliyə gedirəm! - dedim.

- Əsgərliyə? - o, təəccüblə çiyinlərini dartdı. Deyəsən, eloğlum təəccübləndirən mənim arın-arxayın danışığım idi.

- Hə, - cavab verdim. - Ali təhsillilər bir il xidmət eləyir. Bir il nədi ki? Papağımı fırladınca, vaxt gəlib keçəcək.

O, qızıl dişlərini göstərüb qımışdı. Qımışmağında bir məna görmədim, mən nə demişdim ki?..

- Trolleybus ostanovkasında niyə dayanmışdın? - soruşdu. - Əsgərliyə trolleybus getmir ha, poyuz, samolyot gedir. Mən dünyanın o başında - Naxodkada (red. - Uzaq Şərqdə Rusiyanın liman şəhəri) xidmət eləmişəm, yalan olmasın, bir həftə qatarla, nə qədər də paroxodla yol getdik.

Hərbi komissarlıqda olduğumu, əsgərliyə könüllü getmək üçün ərizə yazdığımı deyəndə Mahal mənalı-mənalı başını buladı, dedi əsgərlik çəkmək lazımdı, amma bil ki, ordu kurort, sanatoriya deyil, onun nə demək olduğunu əyninə forma geyəndən sonra biləcəksən.

Ön sırada oturmaş sərnişinlər, deyəsən, bizim söhbətimizi eşidirdilər, bir qadın yanındakı gülövşəşifət oğlana nəse deyib, məni göstərdi, yəni gözüne su ver, belə oğullar var. Oğlan mənə heyrətlə baxdı, sanki nəse böyük bir igidlik, qəhrəmanlıq göstərmişdim. Mənsə belə fikirdən uzaq idim, hərəkətlərimdə heç bir qəhrəmanlıq görmürdüm. Doğrudur, qəhrəmanlıq olmasa da, amma qeyri-adilik vardı. Öz rayonumuzu götürürəm, hərbi xidmətə könüllü gedənlər olmuşdu, onlardan biri də şəkilçəkən Qasımın oğlu Mikayıl idi. Anası rus idi, Saratovda yaşayırdı. Atası arvadından ayrılında Mikayılı da götürüb qayıtmışdı rayona. Bu göygöz, sarışın oğlan

əsgərliyini çəkəndən sonra hərbi məktəbdə oxumuşdu. Rayona məzuniyyətə gələndə leytenant rütbəsindəydi. Elə o gələn oldu, sonralar yolunu daha bu tərəflərə salmadı, Rusiyada, anasının yanında yaşadı.

Konduktorun səsi gəldi. Sarışın qadın o baş-bu başa gəzə-gəzə çiyindən asdığı meşin çantadakı dəmir pulları cingildədir, sənişinləri bilet almağa səsləyirdi:

- Berite bileti!.. Bilet alın! - səsində amiranəlik vardı, yəni burda mənəm, Bağdadda kor Xəlifə.

İnsafən, sənişinlər də konduktorun sözündən çıxmırdılar, hər kəs yaxşı bilirdi ki, bilet almağa borcludur.

Mən əlimi cibimə aparanda Mahal başını bulamaqla bildirdi ki, lazım deyil.

- Gedib rayonda danışarsan ki, Mahalın trolleybusunda bilet aldım, biabır olaram. Dayınla dostam, kişidən ayıbdı. Dörd qəpik nə puldu ki? Onnan nə sən kasıb olacaqsan, nə də hökumət varlanacaq.

Bilmirəm Mahal haqlıydı, ya yox, amma özümə yer tapmır, elə bilirdim ki, sənişinlərin hamısının diqqəti məndədi. Məni xəcalət təri basmışdı. Şəhərə ilk gəlişimi xatırladım. On üç-on dörd yaşım olardı. Hələ qatarda yol gələndə fikrimdə buydu ki, çatan kimi birinci tramvaya minərəm. Qırmızı rəngli tramvay mənim uşaq dünyamın, xəyallarımın təkərlər üstündəki sirli-sehrli nəqliyyatıydı və elə bilirdim məni möcüzələrlə dolu nağıllar aləminə götürəcəkdə. Xoşbəxtlikdən dəmiryol vağzalıının qabağından da tramvay keçirdi. Təkərlərin polad relslər üstündə çıxardığı yeknəsəq taqqıltı qulaqlarumda özgə cür səslənir, ritmik bir melodiyanı andırırdı. Arxa qapının ağzında oturmuş qadın konduktor hər dayanacaqda boğaza güc verib sənişinləri bilet almağa səsləyəndə mən hər dəfə bilet alırdım. Növbəti dayanacaqda əlimi yenə cibimə aparanda yaşlı bir kişi məni saxladı. Soruşdu ki, birinci dəfədi tramvaya minirsən? Dedim hə. Gülümsəyib dedi, oğul, tramvayda yalnız bir kərəm - minəndə bilet götürürlər...

Mahal sükan arxasında çox sərbəst idi. Zarafat iş deyil, gör neçə illərdi şəhərdə yol ölçür, özü də eyni yolu. «Görəsən, bu yeknəsəqlikdən bezmir?» - düşündüm. O, qollarını geniş açıb sükandan ikiəlli yapışmışdı. Qəribədi, trolleybusun sükanı avtobusunkundan xeyli böyük imiş, indiyəcən buna fikir verməmişdim. Bələ baxanda, rahat nəqliyyatdı, səssiz-ünsüz. Amma onun da öz azarı vardı, yol qovşağında bir də görürdün dəmir qollar xətdən ayrıldı. Dilxorçuluq yaranırdı, illah da tələsən sənişinlərin kefi pozulurdu. Elə sürücünün özü də bezir, donquldana-donquldana əlinə rezin əlcək geyib düşür, dəmir qolları xəttə toxundurur, qayıdıb keçirdi sükan arxasına.

Trolleybus Bəhramgurun heykəlini, köhnə «İnturist» mehmanxanasını ötüb düz yola çıxdı, sürətini artırdı. Bu nəqliyyatı hərəkətə gətirən elektrik mühərrikinin asta, ahəngdar səsindən savayı heç nə eşidilmirdi, danışan da yox idi, elə bil sənişinlər dillərini udmuşdular. Alagöz konduktorun da səsi gəlmirdi, sanki dayanacaqda düşüb getmiş, nəqliyyatı başsız qoymuşdu. Dəmir pulların cingiltisi də eşidilmirdi, elə bil təkərlər üstündəki bu uzunsov salonda kommunizm qurulmuşdu, gediş müftə-müsəlləm idi və hamı da eyni səmtə baxır, eyni mənzilə gedirdi. Düşüncələr də eyniləşmişdi, hamı birlikdə, xorla danışır, susursa, hamı birlikdə susurdu. Orta məktəbdə də, institutda da beynimizə yeritmişdilər ki, o cəmiyyət eyniliklər təməli üzərində qurulacaq: hamı eyni cür düşünəcək, eyni şəraitdə, eyni səviyyədə yaşayacaq. Bu qarışıq, mücərrəd fikirlərdən adam az qalır başını itirsən, bilmir deyilənlərə, yazılanlara inansın, ya yox. Birdən-birə mənə elə gəlir ki, Mahalın trolleybusu da bizi o xoşbəxt gələcəyə aparır və sürücü mikrofonla

elan edir ki, növbəti dayanacaq Kommunizmdir. Başqalarını bilmirəm, mənim o dayanacaqda düşmək fikrim yoxdur, çünki elə cəmiyyət yalnız nağıllarda ola bilər və mən nağıllara heç vaxt inanmamışam. İnstitutda elmi kommunizmdən mühazirə söyləyənləri də elə nağılçılar sanmışam. Şüur olan yerdə hansı bərabərlikdən söhbət gedə bilər? Bu fikrin üstündə az qalmışdı məni ali məktəbdən qovsunlar, canımı güc-bələyla qurtara bildim. Belə baxanda, xırda məsələ deyildi, mənim mülahizəm orta əsrlərdə yaşamış ingilis filosofu Tomas Morun, ondan bəri gələndə utopik sosialistlərin, Marksın, Leninin sosializm haqqındakı fəlsəfi ideyalarını alt-üst eləyirdi. Bəlkə də pedaqoqların, professorların aralarında mənim kimi düşüncələr vardı, sadəcə, səslərini çıxarmırdılar. Professor Nəsim Nəsirlinin «gəlin bu tələbəyə son şans verək» söyləyib, məni müdafiə etməsi nə demək idi? Nəsim müəllim mənimlə təkliddə söhbət elədi, soruşdu ki, bu fikir səndə hardandı, havaxtdan yaranıb? Mən də olanı danışdım, heç nəyi gizləmədim. Dedim uşaq vaxtı Məmməd bəy kəhrizinin yuxarısındakı çəmənlikdə mal-qaranın otlamağına baxmaqdan doymurdum. Görürdüm ki, heyvanlar başlarını sallayıb otlayır, biri-birlərini buynuzlamır, hər biri doyanacan yeyir, doyandan sonra isə yatışıb gəvşək vururlar. Gözümün qabağına insanları gətirdim, gördüm adamlar dünya boyda ərzaq anbarında nə pəstaha törətmir, nə hoqqalardan çıxırlar? Hamı partlayanacan tıxır, qarınları doyur, gözləri doymur. Bolluğun içində üzsələr də, hər kəs digərinin əlindəkini qamarlayıb almaq istəyir, o bunu buynuzlayır, bu onu, ara qarışır, məzhəb itir. O vaxtdan məndə belə fikir yaranıb... Mənim sxolastikadan uzaq fəlsəfi fikirlərimdən professorun ağıllı nə kəsdi, nə kəsmədi, onu bilmədim. Bildiyim buydu ki, Nəsim müəllim açıq-aşkar məni digər tələbələrə seçirdi, əlbət, ona görə ki, bizim həyata baxışlarımızda nəsə bir yaxınlıq vardı. Buna əmin olmaq istəyirmiş kimi, professor hərdən məni sözarası sınağa da çəkirdi. Bir dəfə dinə münasibətini öyrənmək istəyəndə, əlbət, gözləyirdi ki, onun sualına Mirzə Fətəli Axundovun «Mən bütün dinləri puç və əfsanə sayıram» fikriylə cavab verəcəm. Amma bundan vaz keçdim, ona görə yox ki, böyük mütəfəkkirin sözlərini qəribliyə salırdım, ona görə ki, bu fikir çox yaygın idi, hər kəs bilirdi. «Din şüurun məhsuludur», - dedim. Dalınca da Heminqueyin kəlamını xatırlatdım - düşünən bütün insanlar ateistdirlər...

Sol əldə tərsənə yerləşirdi, irili-xırdalı gəmilər, zürafələri xatırladan qaldırıcı kranlar gözə dəyirdi. Dəmir-dümür danqılıtsı gəlirdi, tərsənə ab-havası belə olur. Qərribə buydu ki, gəmi təmiri zavodu şəhər mərkəzinə lap yaxın idi, əlbət, nə vaxtsa buralar ucqar sayılırmış.

Dayanacaqda yaxınlaşanda Mahal mikrofonu dodaqlarına tutdu.

- Bayıl bazarı!.. Bailovski rınok! - deyib, iki dildə elan elədi.

Düşmək istəyənlər qapıya sarı sıxlaşdılar. Cəmi iki-üç nəfər idi. Bir vaxtlar bu dayanacaqda düşüb-minən çox olurdu, indi suyu sovulmuş dəyirmanı xatırladırdı. Əvvəlki şüşəli bazar böyük deyildi, amma səhərdən axşamacan qazan tək qaynayır, şidırğı alver gedirdi. Bu kiçik məkanda bəlkə də quş südü tapmaq olardı. Hərbi dəniz donanması yaxında yerləşdiyindən, bazara dənizçilər də çox gəlirdi. Bayramlar ərəfəsi isə paqonlu alıcılar o qədər artırdı, bazar kreyser gəmisini xatırladırdı, bircə topu, torpedası kəm idi və sanki kapitanın əmriylə lövbərini qaldırıb Xəzərin fırtınalı qoynuna qayıdacaqdı.

Başqa yerləri bilmirəm, bu şüşəli məkənin öz ab-havası, sözü-söhbəti vardı və səhərlər iş piştaxta arxasındakı satıcıların dilindən eşidilən belə kəlamlarla başlayırdı: «Bazarım bazar, qadam sənə, mərdiməzar». Bu

sözlər xorla oxunan himn kimi səslənirdi və «himndəki» o mərdiməzarın milis sahə müvəkkili, sanepidstansiya, yanğın təhlükəsizliyi müfəttişləri olduğu heç kimə sirr deyildi.

Sakit davranışları, şıq geyimləri ilə diqqət çəkən sarışın, fındıqburun rus matroslar, zabitlər burada özlərini asudə hiss etsələr də, ancaq artıq hərəkətə yol vermirdilər. Nar alanlar satıcıların məsləhətinə əsil hərbiçü intizamıyla qulaq asır, öyrəndilər ki, bu cənnət bəhərini alma təkü gəmirək yox, dənələyib giləsini yemək gərəkdir. Hərdən isə bazarda bir nəfər də dənizçi gözə dəymirdi, gözə dəyən onların həyat yoldaşları, həddi-bülüğa çatmış qızları olurdu və bunun səbəbini qaraqaş-qaragöz satıcılara izah eləməyə gərəq qalmırdı, bilirdilər ki, donanmada hərbi təlimlər başlayıb, dənizçilər dənizdədirlər. Bazar alverçilərinin təlimlərə bir qarışacaqları olmasa da, bu məqamı səbirsizliklə gözləyirdilər. Elə günlərdə bazarın ab-havası da dəyişirdi, satıcıların kefi durulur, ürəkləri yuxalırdı. Köhnə bazara təzə nırx qoyur, qiymətdə güzəştə gedirdilər. Dodağı boyalı qızlar-qadınlar piştaxta arxasındakıların yağdırdığı komplimentlərdən istidə qar əriyən kimi əriyir, eşitdiklərindən dünyanın həzzini alırdılar.

***Krasavitsa yujnaya,
Stroynaya, nejnaya!..***

O başdan özgə səda gəlir, səs səsə, avaz-avaza qarışirdı:

***Dini vaşi, denqi naşi,
Podxodi narod, svoy oqorod!
Polovina saxar, polovina myod!..***

Özlərinə tumar vermiş ənlikli-kirşanlı dənizçi arvadları-qızları bazara teatra gedirmiş kimi, geyinib-bəzənib gəlirdilər. Əslində, bu şüşəli məkanın özü də bir teatr idi və alıcılı-satıcılı hər kəs də bu teatrın artisti, aktyoruydu. Gündüz qarpız, pomidor, göy-göyerti satanları axşamlar tanımaq olmurdu, əyin-başlarını sahməna salıb, daraqlanıb-ətirlənib parkda rus qızlarıyla qol-qola gəzirdilər.

Bazarda Dəyanət adlı dostum vardı, alma satırdı. Qubalıydı, almanın vətənindən. Onunla alış-veriş edəndə tanış olmuşdum. Məndən üç-dörd bayram böyük olsa da, sözü-müz-söhbətimiz tuturdu. Mənə alma çəkəndə əliaçlıq eləyib üç-dörd dənə də pay qoyur, «qonaq ol» deyirdi. Bu təklifi hər kəsə eləyirdi, özünə yaxın bildiyi müştərilərə söyləyirdi. Satıcının hörmət-izzət xətinə söylədiyü sözlərə əməl eləməsəm də, bazarda məni seçib saymağı ürəyimdən idi. Baxırdım ki, Dəyanət davranışıyla, sözü-söhbətiylə bazar adamlarının heç birinə bənzəmir, digərləri kimi çənəyə güc verib, müştəri səsləmir. Əslinə qalanda, istəsəydi, deməyə söz tapardı. Məşhur mahnıdakı kimi «Qubanın ağ alması, yeməyə var alması...», - deyib oxusaydı, yetərdi. Dostumun kefinin çağ vaxtına düşəndə deyirdi gedax yeməx-ıçmaxa. Bazarın ayağında palıddan düzəldilmiş şoraba çəlləkləri masanı əvəz eləyirdi, üstünə qəzet sərib, əməlli-başlı süfrə açırırdı. Dəyanət deyirdi ləzgi şorabasının qoxusu gələndə adam arağ içmək istəyir. İçən vaxtlarımız da olurdu. Araqdan dümləyir, ordan-burdan, olub-olmuşlardan söhbət eləyirdik. Daha doğrusu, Dəyanət danışır, mən qulaq asırırdım. «Bazar dəryadı, burda baş verənləri, görüb-eşitdiklərini qələmə alan yaxşı yazıçı olar», - ağılımdan ötürürdüm. Əslində, yazıçılıq uşaqlıq arzum idi və məni filologiya fakültəsinə gətirən də bu arzu oldu. Rayon qəzetində cızma-

qaralarım çıxmışdı. İnstituta girəndən, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində «İlk səhər» adlı hekayəm dərc olunandan sonra özümə inamım artmışdı ki, mən artıq yazıçıyam. Amma Dəyanətin bir söhbətindən sonra yanlış qənaətə gəldiyimi başa düşdüm. Dostum nağıl eləyirdi ki, bazara bir şair gəlirdi, yoğun səsi vardı, saçına brialin sürtüb geriye darayırdı. Bir kilo pomidor şorabasıyla bir araq vururdu. Deyirdi mənə şair eləyən araqdı, bir də bu bazar. Hamı buranı alverxana bilir, amma söz adamı bu məkanı qaynar qazan, əsil həyat məktəbi kimi görür, yaxşısıynan-pisiynən, şiriniynən-acısıynan... Bu sözlərdən sonra mənim baxışım dəyişdi və inanmağa başladım ki, heç bir ali məktəb yazıçı buraxmır, yazıçını Həyat deyilən universitet yetişdirir. Böyük rus yazıçısı Maksim Qorki də elə həyat deyilən o universitetdən keçib. İmkan tapdıqca, yolumu bu məkandan, şair demiş, qaynar qazandan salmağa çalışır, bu qazanda qaynamaq istəyirdim. Mənə elə gəlirdi hər gəlişimdə bazara adi bir alıcı kimi girir, oradan yazıçı kimi çıxıram. Bu şüşə məkanda baş verənlərə başqa gözlə baxır, başqalarının görmədiyini görə bilirdim. İnanırdım ki, buraya hər gəlişim mənə yazıçılığa bir köynək də yaxınlaşdırır. Gözüaçıq olmağa çalışırdım. Həyata açıq gözlə baxmaq adama çox şey vermiş, istəyəndə gördüyünə özgə don geydirir, ağ-qara mənzərələri rəngli görür, hətta insanların ürəyini belə oxuya bilirsən. Şüşəli bazar mənim universitetim idi. Görüb-əşitdiklərimi tələmtələsik yaddaş dəftərçəmə köçürürdüm ki, huşumdan çıxmasın. Qeydlərdən dəftərçə şişmişdi, amma hələ ki, onları hekayəyə, yekə çıxmasın, əsərə çevirməyə özümdə hünər tapmırdım.

Bir dəfə bazara gedəndə yolumu tindəki ərzaq mağazasından saldım ki, araq alım. Satıcı Ələsgər mənə tanıyırdı. Marağını gizlətmədi, soruşdu, student, son vaxtlar içkiyə dadanmısın, xeyir ola? Dedim xeyirdi, yazıçı olmaq istəyirəm. O, çiyinlərini dartıb əvvəl mənə, sonra da divarın dibində mürgüləyən, kir-pas içindəki sərxoş kişiləri süzdü, yəni o üzdən Bayılın küçələrində gör nə qədər tolstoylar, dostoyevskilər, turgenevlər yatır. Sərxoşlardan birinin qalın, çal saqqalı doğrudan da zahirən onu qraf Tolstoya bənzədir. Yarıyumulu gözləri uzaqlara dikilmişdi, şəhər dəmiryol vağzalına da baxdığı səmtdəydi. Görəsən, xəyalından nələr keçirdi? Üzündəki mülayim, meyxos ifadədən görünürdü ki, xələfindən fərqli, bu «Tolstoy» öz sevimli qəhrəmanı Anna Kareninanı qatarın altına atmazdı... Tüfeylilərin üst-başından sirkə iyi gəlirdi, sanki onları turşumuş çaxır çəlləyinə salıb çıxarmışdılar. Ələsgər dedi bu səfillərin belə olduqlarına baxma, savadlıdılar. Biri vardı - Semyoniç, kəlləydi. İki kletka «Ağdam» çaxırına akademiya işləyən bir nəfərə dissertasiya yazmışdı. Sonradan o bədbəxt Semyoniç çaxırdan gillədi, özünü altıncı mədəndəki 43 nömrəli neft vişkasından asmışdı. Sən demə, həmin neft quyusunu çar Nikolayın zamanında atası qazıbmış. Cibindən çıxan kağızda yazmışdı: «Net spravedlivosti v etom belom svete. Dobrovolno uxoj v inoy mir». (Red. - Bu işıqlı dünyada ədalət yoxdur. O dünyaya könüllü gedirəm). Qulağım Ələsgərdə olsa da, nəzərim dolaşır, aşağıda görünən, neft buruqlarıyla dolu mədənlərə sarı uzaqlaşdı, üzünü görüb tanımadığım Semyoniçin taleyinə acıdım...

O gün bazara fikrli gəldim. Mənim bu halım dostum Dəyanətin gözündən yayınmadı. Səbəbini soruşanda Ələsgərin dükanının arxasında gördüyüm bomjlardan danışdım. Dedim saqqalı biri eynən Lev Tolstoya oxşayırdı, o qədər oxşayırdı, hətta mənə elə gəldi «Dirilmə»ni yazan özü dirilib... Gözləyirdim ki, söylədiklərim Dəyanətin marağını çəkəcək, deyəcək gedək onu mənə göstər. Amma yox, baxdım dostum belə fikirdən uzaqdı.

- Nolar? Adam adama bənzəyər də, burda nə böyük iş var? - etinasızcasına əlini yellədi.

Onu qınamadım, mənim kimi filologiyada oxumurdu ki, dursun hər gördüyünə nəse bir mənə versin, hər eşitdiyini dərd eləyib ürəyinə salsın. Dedi bir yol bazara lopabiğ, qaraqabaq müştəri gəldi. O adamı görəndə alıcılı-satıcılı hamı donub yerində qaldı. Elə bildik Stalindi, xortlayıb. Yaşlı bir rus arvadı havalanmışdı elə bil, söydü, qarğadı bıçlı kişini. «Çtobı tı zdox! Krovopies, palaç!», - deyib qışqırdı. Ürəyi getdi, üzünə su vurub birtəhər ayıldılar. Sən demə, o yazığın cavanca əri 49-cu ildə havayından Stalin repressiyasının güdazına gedibmiş. Kişini bir daha bazarda görəndə olmadı. Bəlkə də o binəvanı çöldə-bayırda daşlayanlar da olub. Belə baxanda, günah özündədi, ay qardaş, görürsən Stalinə oxşuyursan, get bıçını qırxdır də...

Dəyanət yarıqaranlıq küncdəki çəlləyin üstünə qəzet sərdi, özü demiş, Allah verəndən düzdü süfrəyə. Mən də qoltuq cibimdən Ələsgər verən araq şüşəsini çıxardım. Bismillah olmək istəyirdik ki, orta yaşlı, ucaboylu bir rus yaxınlaşdı. «Rebyata, moqu li priçalivatsya k vaşemu priçalu? Kak qovoryat, boq lyubit troitsu», - dedi. Mülki geyimdə olsa da, danışığından bildim ki, moryakdı, çünki onlar belə danışirlar. Cibindən bir araq, kolbasa, donuz piyi çıxardı. Şən, kefcil adama oxşayırdı. Dedi bu çəlləklərin üstündə yeyib-içməyi flaqman gəmisinin kambuzundakı (red. - Gəmi mətbəxi) təamlara dəyişməz. Çappa stəkanı doldurub, birnəfəsə başına çəkdi. Biz də rusdan geri qalmaq istəməyib, eynən onun kimi içdik. Masa dostumuzun burnu qıpqırmızı qızardı, yanaqları allandı. Sonra pəsdən qüssəli bir nəğmə söylədi, özü də kövrəldi, bizi də kövrəltdi. Gözlərim doldu. Dəyanət də doluxsunmuşdu, mənə işarə elədi ki, bu rus dərdli adama oxşayır... Nə öz adını dedi, nə də bizim adımızla maraqlandı. Bir onu söylədi ki, sibirli balasıdı, anası onu qırx dərəcə morozda meşədə yol gedəndə at arabasında dünyaya gətirib. İkinci stəkanı boşaldıb üstündən bir qıça duzlu xiyar gəvələdi, xudahafizləşib çıxışa sarı getdi. İki dənizçi polkovnik sibirli balasını görüb, onun qarşısında mıx kimi dayandılar, əllərini gicgahlarına aparıb hərbi təzim elədilər. O isə hərbiçiləri vecsizcəsinə süzüb uzaqlaşdı. Üzbəüzdəki piştaxtanın dalında dayanmış balıqsatan bizə sarı baxdı, qızıl dişlərini göstərib qımışdı. Dedi: «Qədeş, siziyənən araq vuranı tanımadınız? kospiyski flotilyanın kontr-admiralıdı. Hərdən mənənən nisyə balıq, qara kürü alır, ayın başında maaş alanda gətirib borcunu verir. Belələrinin rütbəsinə, paqonlarına baxmayın, evdə arvadın yanında ryadovoy matrosdular. Maaş alanda qəpiyinəcən gətirib qoyurlar arvadlarının ovcuna».

Heyrətə gəlmişdim. Məni təəccübləndirən yalnız bu yüksək çinli rusun şoraba çəlləyinin yanında araq gillətməyi deyildi, həm də başqa bir məsələydi. Qədim yunan ədəbiyyatı dərslərində öyrənmişdik - əsatirlərdə deyilirdi ki, hər sahənin öz Allahı-illahi olub. Poseydon da dəniz illahıymış, yəni deryada balıqlardan tutmuş delfinlərə, balinalara, su pərilərinəcən bütün canlılar, məməlilər-məməsizlər hamısı ona tabeymiş. Qeyzləndə tufan qoparır, suları təlatümə gətirir, hətta gəmiləri suya qərç etməkdən də qalmırmış. Belə baxanda, indiki kontr-admiral da elə dəniz illahıdı, amma di gəl ki, balıqsatanların əlinə baxır, balığı, qara kürünü bazardan nisyə alır... Tələbə yoldaşlarıma danışacam ki, kontr-admiralla araq içmişəm, deyəcəklər başımızı piyləyirsən, nağıl söyləyirsən. Doğrusu, heç özümün də inanmağım gəlmirdi. Nə bilim, bəlkə də balıqsatan məsələni bir az şişirdirdi. Bir də hər şey ola bilər, bazar gözlənilməz hadisələrlə doludur...

İçki Dəyanəti tutmuşdu. Ürəyini mənə açdı, dedi səni qardaş bilib danışırım. Danışdı. Öyrəndim ki, dostumun kənddə Püstə-Badam adlı bir qıza quşu qonub, şəhərə də elə onun dərdindən gəlib. Gəlib ki, bazarda çaq-çuq eləyib puldan-paradan yığsın, qayıdıb toy eləsin. Dedi xeyir işin qır-qızılını alıb, sabah kəndə gedir. Fikri var toyu yubatmasın, üzümüzə gələn şənbə gününə salsın. Məni heyrətə gətirən dostumun el adətlərində inqilab eləmək fikriydi. Dedi qızgördü, kiçik elçilik, böyük elçilik, nişan, xınayaxdı kimi adətləri köhnəliyin qalığı sayır, onların hamısını birləşdirib bir günə salacaq. Amma unudulmuş, çox qədim bir ənənəyə hökmən əməl eləyəcək - evliliyin qırxıncı günü təzəbəy paltarını çıxarıb bir fəqirə, ələcsizə bağışlayacaq. İnanırdı ki, cavanlar ondan nümunə götürüb, yaddan çıxmış o dədə-baba adətinə qayıdacaqlar.

Dostumun xeyir iş xəbəri kefimi durultdu, təzəbəyi təbrik elədim, şəninə sağlıq da söylədim. «Misal var, deyirlər bir qız bir oğlanındı. Hər kəsin bir qisməti var...» - dedim. Dəyanətin doluxsunduğunu görüb, tostuzatmadım. Belə baxanda, elə karlı söz də söyləməmişdim. Bu çeynənmiş fikri mənə qədər bəlkə yüz min dəfə izhar eləmişdilər.

Dostum əlini nəmlənmiş gözlərinə apardı, dedi student babasan, sənə qıymıram, yoxsa toya çağırırdım. Dərslərindən qalma. Mənə hədiyyən o olar ki, «Admiralski dom»un yanındakı poçtdan açıqçalı teleqram vurarsan, özü də dimdik-dimdiyə iki göyərçin şəkilli açıqca olsun. Kənd yerində teleqrama çox fikir verirlər, yəni bəyin şəhərdə dostları, hörməti var.

Sonuncu stəkanı qaldıranda yarımçıq qalmış tostumun gerisini gətirib, dostuma ailə səadəti arzuladım. Amma biləndə ki, o, daha şəhərə qayıtmayacaq, ovqatım korlandı, dilxor oldum. Dedi ta bazar söhbəti qurtardı, kişi ailəsinin üstündə olmalıdı. Haqqına danışdı. Dostum alax-bulax adam deyildi, sözünün yiyəsi idi. Qəti, iradəli olduğu davranışından da bəlliydi və onun bu xasiyyətindən xoşum gəlirdi. Deyirdi insan hər işində qaydalı olmalıdır, işini alayarımcıq tutmamalıdı. Maraqlı kəlamları çox idi və baxırdım ki, qocalanda ondan yaxşı el ağsaqqalı çıxar. Doğrudur, xasiyyətimiz uyğun gəlsə də, fərqli cəhətlərimiz də yox deyildi. Məndə günü günə satmaq, laqeydlik kimi cəhətlərin olmasından özümün də zəhləm gedirdi. Binayi-qədimdən ataların söylədiyi «bu günün işini sabaha qoyma» söz-söhbəti beynimə batmırdı, bilmirdim niyə? Dostum məndəki bu xasiyyəti görsə, duysa da, bunu üzümə vurmurdu.

Şənbə günü yolumu Dəyanətin dediyi «Admiralski dom»un yanındakı poçtdan saldım. Təmtəraqlı sözlər yazıb doldurduğum dəftər vərəqini poçtdakı əsmər qıza verəndə o, məni təəccüblə süzdü, dedi bu, teleqram yox, məktubdu. Teleqram qısa olar, həm də ucuz başa gələr. Qara gözlərini süzdürüb gülümsədi.

- Dostunuz evlənir? - pıçiltıyla soruşdu.

- Hə... Mahnıda oxuyurlar e: «Ay ana, ay ana, dostum evlənir, o gözəl, o gözəl bir çiçək dərir...»

- Xoşbəxt olsunlar! - qız səsini qısıb xeyir-dua verdi.

- Cəmi subaylardan görəsiniz! - mən də ornac-ornac danışdım. Baxdım ki, qızın yanaqları allandı, əlbət, sözü özünə də götürmüşdü.

Xahiş elədim ki, teleqram dimdik-dimdiyə iki göyərçin şəkilli açıqçada göndərsin, təzəbəyin arzusu belədir.

Bazarın yanından keçəndə girdim ki, göy-göyərtili alım. Gözlərimə inanmadım, Dəyanət piştaxtanın üstündə qalaqlanmış almaları silib parıldadırdı. Həyəcandan ürəyim lökküldədi. Dostum məni görüb, nəse mənəli-mənəli başını buladı.

Nə baş verdiyini bilməsəm də, söz soruşmağa ürək eləməirdim, kirmişcə durub, onun almaları necə sildiyyə baxırdım.

- Yaxşı deyiblər fələk etibarsız, dünya fanidir, - dostum söyləndi, daha doğrusu, atalar misalı çəkdi. Söhbəti niyə belə uzaqdan gətirdiyinin səbəbini bilməsəm də, səbrimi basıb gözlədim. Amma o, sözünün gerisini gətirmədi, guya iki-üç kəlməlik timsalla bir dastanlıq nağıl danışdı, ürəyini boşaltmışdı. Yaxşı ki, susmağı çox sürmədi, söhbəti özü açdı. Dedi evdə söz salanda eşitdiyi cavabdan az qalıb ürəyi qopub ayağının altına düşsün, dünya-aləm başına fırlanıb. Atası deyib bir ay olar kəndə şəhərdən qoluzorlu pəhləvan gəlmişdi. Zorxana qurdu, cavanlarnan qurşaq tutub gülüşdü, bircə-bircə hamının kürəyini yerə vurdu. Girli-hünərli adam idi. Püstə-Badam da o pəhləvana qoşulub qaçdı...

Qulağım Dəyanətdə olsa da, fikir məni aparmışdı, ürəyim şan-şan olmuşdu. Bilmirdim dostuma nə deyim, necə təsəlli verim. Beynimi ha işlədib tutarlı bir söz tapmağa çalışsam da, alınmırdı, elə bil baş-beynim əvvəlki deyildi, heydən-hərəkətdən düşmüşdü. Bu acizliyimə görə özümün özümdən zəhləm getdi. Mən danışmaqda, Dəyanət danışır, həm özü kövrəlir, həm də məni kövrəldirdi. Onu da dedi ki, ilk oxu daşa dəydiyindən, evlənmək planını başından çıxarıb. Mən dostumu belə fikirdən uzaqlaşdırmaq istəsəm də, baxırdım ki, dediklərim beyninə batmır və mənə qulaq asmağı da yalnız nəzakət xatirinədi.

Bazardan pərişan çıxdım, poçta qayıdıb teleqramı geri götürmək istədim. Əsmər qız özündə güc tapıb, soruşanda ki niyə, mən pəhləvan əhvalatını qısaca danışdım. Qız köksünü ötürüb heyifsiləndi, üzünü görmədiyini Dəyanətin halına yandı. Bir də ona heyifsiləndi ki, artıq gecdir, teleqramı molniya ilə göndəriblər, çoxdan ünvana çatıb...

O əhvatdan sonra dostum dəyişmişdi, fikrli görünürdü. Nədən söhbət eləyirdikse eləyək, axırını gətirib bağlayırdı o pəhləvan məsələsinə, deyirdi bu bivəfa dünya binayi-qədimdən belə qurulub, dünyanın dünya boyda meydanında həmişə qoluzorlular at oynadıb.

Bir dəfə tələbələrə Azdramaya, «Vaqif» tamaşasına bilet payladılar. Ara-sıra belə tədbirlər olurdu və mən tamaşaların birini də buraxmırdım.

Zal doluydu. Tamaşanın şirin yerində gözüm üç-dörd sıra qabaqda oturmaş Dəyanətə sataşdı. Fikri səhnədəydi, maraqla baxırdı. Elə aludə olmuşdu, sanki bu böyüklükdə zalda ondan savayı heç kim yox idi və oturub tamaşanı tək səyr edirdi. Bir gözüm dostumdaydı. Səhnədə baş verənlər ara-sıra onu diksindirir, sümüyü çıxmış arıq çiyinləri dartılırdı, sanki teatr tamaşasına yox, həyatda vaqə olanları izləyirdi.

Antraktda görüşəndə mənə dedi ki, «Vaqif» dramına altıncı dəfədir baxır. O vaxtdan almasatan mənim gözümdə başqalaşdı və bazara yolum düşəndə onunla yalnız almanın cana faydasından yox, incəsənətdən, teatrdan da söhbət eləyirdik. Ara-sıra sözümlə zərif cinsin üstünə də gəlirdi. Bu mövzuda danışanda hər ikimiz sözümlə sərhəd qoyur, gəvəzəlik eləməirdik. Görürdüm ki, qızlara-qadınlara münasibətdə zövqlərimiz çox fərqlidir. Dostum dolubədənli qızlara baxmaqdan xoşhallanırdı. Bir yol isə onu parkda özündən yaşlı, kök qadınla qol-qola gedən gördüm. Baxışlarımız qarşılaşsa da, hər ikimiz özümüzlə görməzliyə vurduq. Sonradan sözü Dəyanət özü açdı, dedi gəzdidiyi qadın ondan iyirmi yaş böyükdü, yaxşı insandı, bazardan o üzdəki «Admiralski dom»da yaşayır. Adı Lyudmila Sergeevnadi. Əri otstavnoy polkovnik olub, üç ildir rəhmətə gedib. Dostum danışdı ki, Lyudmila Sergeevnagin binasındakı mənzillər çox genişdir, hətta it saxlamaqdan ötrü əlavə otaq da nəzərdə tutulub. Dəyanət dedi

qadının qızı Tanya səninlə yaşd olar, istəsən, sizi tanış eləyəyəm. Həm də ondan rus dilini öyrənərsən. Sözü düz, ürəyimdən nəsə keçdi, amma özümü o yerə qoymadım, dedim kostyumum köhnədi, təzəsini alım, sonra tanış olaram. Kostyum məsələsi xeyli uzandı, amma gec də olsa, pul yığıb aldım və o gün bazara qəttəzə kostyumda gəldim, cibimdə də «Leyli və Məcnun» operasına iki bilet. Niyyətim buydu ki, Tanyayla tanışlığımızın ilk günü onu operaya apararam. Əlbət, qızın lap ürəyindən olacaqdı. Tələbə təqaüdümdən dondurma pulu da ayırıb qoymuşdum.

Dəyanət məni süzüb «mübarəkdi» dedi, ancaq nədənsə sözünün dalını gətirmədi. Əvvəl elə bildim kostyumum xoşuna gəlməyib, amma baxdım ki, yox, sözlü adama oxşayır. Sıxıla-sıxıla dedi kaş kostyumu beşcə gün tez alaydın. Dostumun sözündən tutdum ki, nəsə baş verib. Dedi Tanya AZİ-də oxuyan bir zənciyə tanış olub, onunla gəzir.

Biletləri Dəyanətə vermək istədim ki, Tanyaya qismət deyilmiş, heç olmasa, qızın anasını operaya aparsın. Amma dostum biletləri götürmədi, dedi Lyudmila Sergeyevna bizim dili bilmir, bir də onun «Leyli-Məcnun»luq yaşı ötüb.

O vaxtdan mən bazara daha kostyumda getmədim. Sonra o bazarı da sökdülər. Yaxınlıqda yenisini tikmələr də, xeyirli-bərəkətli olmadı. Adamlar ayıldılar ki, köhnə bazara təzə nırx qoymaq olarmış, amma köhnə bazarı söküb, yerində təzəsini tikməyin düşər-düşməzi varmış. İkimertəbəli o boyda binada, «qu» deyəndə qulaq tutulurdu. Nə satıcılar özlərinə yer tapa bildilər, nə də alıcılar. Burada «podxodi narod, svoy oqorod» - deyib müştəri səsəyən də yox idi, çünki səs yarıboş binanın soyuq divarlarına dəyib, qərribə bir əks-səda çıxarır, qulaqları deşirdi. Qayıdıb təzə bazara köhnə nırx qoymaq istədilər, amma o da alınmadı. Təzə bazar bağlandı. Bağlansa da, bura yenə köhnə adıyla tanınırdı - «Bayıl bazarı».

- Növbəti dayanacaq Krupskaya adına roddomdur! Sleduyuşaya ostanovka roddom imeni Krupskaya (red. - Doğum evi) - sürücü Mahalın səsi eşidildi.

Doğum evinin dördmərtəbəli binasının maraqlı arxitekturası vardı, göyertəsi, kapitan körpücüyü olan nəhəng gəmini xatırladırdı, sanki sahile yan alanda lövbər atmağa macal tapmamış, sürüklənərək gəlib küçənin qırağında durmuşdu. Bu dayanacaqda düşən də çox idi, minən də. Düşənlərin arasında əlində iri çiçək dəstəsi tutmuş bir kişi də vardı, əlbət, ona övlad bağışlamış arvadını təbrikə gəlib. Gənc bir qadın pəncərədən baxan balaca qızına nəsə deyib doğum evini göstərirdi, yəqin deyirdi ki, səni bax burda dünyaya gətirmişəm. Başqa qadınlar da o səmtə baxırdılar, oxşayırdı ki, onların da bu roddomla bağlı öz xatirələri var. Bir sual mənə maraqlı gəlirdi - şəhərdəki ən böyük doğum evinə niyə Leninin həyat yoldaşı Nadejda Krupskayanın adını veriblər? Onların övladı olmayıb axı. Doğum evinin sonsuz, züryətsiz bir qadının adıyla adlandırılması nə əmr-vacib idi? Düşər-düşməzi olar. N olmuşdu, o qədər inqilabçı qadınların arasında qısır olmayan bir nəfər yox idi ki, onun adını versinlər? Nə bilim? Amma bilinən bu idi ki, ən mahir, tanınmış ginekoloqlar burada işləyirdi və bu doğum evində dünyaya övlad gətirməyi analar şərəf sayırdılar.

Bayılda dənizlə, hərbi dənizçilərlə bağlı nişanələri hər addımda görmək olur. Doğum eviylə üzbəüzdəki parkda iri lövbər, gəmi sükani, bir az aralıda işə postament üstündə kiçik kater qoyulmuşdu. Hətta bu nişanələr olmasaydı belə, hərbi gəmilərin ara-sıra eşidilən fiti özü çox şey deyirdi, deyirdi ki, dəniz lap yaxındadır - yüz-yüz əlli addımlıqda.

Əvvəllər mən bu yolu çox gedib-gəlmişdim, tələbə vaxtı Bayılın Şanxay deyilən məhəlləsində, kiçik qardaşım və bacımla, student diliylə desək,

kvartirant qalmışdım. Bu məhəlləyə yaxşı ad yaraşdırmışdılar, evcikləri xatırladan kiçik gecəqonduları, darısqal həyətləri, ensiz küçə və dalanlarıyla doğrudan da miskin Çin məskənini xatırladırdı. Dəmiryoldan bura gələn avtobusun qabağında da beləcə yazılmışdı - «Vağzal-Şanxay». Bu marşrutda iki avtobus işləyirdi, ikisi də it ilindən qalmışdı. O qədər köhnəydilər, məhəlləyə qalxanda gücə düşürdülər. Buxta küçəsinə yetişəndə isə sərinləşinlər enib, avtobusu itələməli olurdular. Qışda yollar sırsıra bağlayanda avtobus yuxarı qalxmır, Krasin meydanından dönüb geri qayıdırdı. Meydandan yüz-iki yüz addımlıqda uca divarlarla, tikanlı məftillərlə çəpərlənmiş məşhur Bayıl türməsi yerləşirdi. Bir vaxtlar Stalin quldurluq, soyğunçuluq üstündə bu qazamatda yatmışdı. Şanxaydan baxanda mazut, qır gölməçələriylə, saysız-hesabsız neft buruqlarıyla dolu mədənlərin miskin mənzərəsi də aydın görünürdü. Maksim Qorki bir vaxtlar buraları cəhənnəmə bənzətmişdi.

Qaldığımız həyət darısqal idi. Məni heyrət bürüyürdü ki, bu qədər ailə belə kiçik məkana necə sığışır? Bir yandan da biz kirəkeşlər... Sıxılırdım, özümüzü yad yerində görür, elə bilirdim biz bacı-qardaşlar sakinlərin onsuz da darısqal həyətini və həyatını bir qədər də dar eləyirik. Həyətdə yeganə kvartirantlar idik, necə deyərlər, gəldi-gedər sakinlərdik. Bizədək də burada kimlərsə kirənişin yaşayıb, bizdən sonra da yaşayacaq. Qonşular üzə vurmasalar da, baxırdım ki, kirənişinləri ögey yerində görürlər. İncavara, başqalarından fərqli olaraq mənzil sahibəsi Polina Qriqoryevna bizə qayğı və nəvazişlə yanaşırdı. Bu yaşlı qadın cavanlıqda sanepidstansiya deyilən idarədə işləmişdi, özünün söylədiyinə görə, şəhərdəki bütün həşəratların, gəmiricilərin bir nömrəli qənimiymiş. Onun adı gələndə kəsəyənlər siçan deşiyini satın almış. Təqaüdə çıxandan sonra da əmələndən əl götürməmişdi, həyətdə dərmanlamadığı günc-bucaq qalmamışdı. Bu azmış kimi, Mımretsov familiarlı köhnə iş yoldaşı da hər dəfə qonaq gələndə əliboş gəlmir, sanepidstansiyadan zəhər gətirirdi və bu, Polina xaladan ötrü ən qiymətli hədiyyə idi. O bizburun kişi 8 mart Qadınlar bayramında da zəhər gətirmişdi, üstündə də bir şüşə şirin «Ağdam» çaxırı. Zəhər gəmiricilər, çaxır isə ev sahibəsi üçün idi. Bir fikir məni rahat buraxmırdı, qorxurdum ki, Polina xala bilməz, hədiyyələri səhv salar, yaşlı adamdı. Həyətin girəcəyində divarda iri həflərlə yazılmışdı: «Smert qızınam! Smert nasekomım! (red. - Gəmiricilərə ölüm! Həşəratlara ölüm!). Pavlova P.Q.». Bu şüarı Polina Qriqoryevna özü yox, həyətdə tək-tənha yaşayan Şıxəli Şanxayski onun adından yazmışdı. Belə baxanda, bu kefcil adam qəbahət iş tutmamışdı, təqaüdcü qadının ürəyindəkiləri şüara çevirmişdi. Polina xalada gəmiricilərə, ziyanvericilərə qarşı hədsiz nifrət vardı, əlində əlacı olsaydı, bütün yer kürəsini ziyanvericilərdən təmizlərdi. Bu yaşlı qadın Şıxəliyə qayğıyla yanaşırdı, əlbət ona görə ki, necə deyərlər, tikansız gül idi, bircə araq-çaxır içməyi olmayaydı. Belə baxanda, bu tamahıyla o, heç kəsə ziyan yetirmirdi, özündən savayı. Mən onunla həyətdə gəldiyim gün tanış oldum. Dedi Elmlər Akademiyasında işləyir. O gündən də dostlaşdıq. Maraqlı, duzlu-məzəli söhbətləri vardı. Danışdı ki, bir kərəm akademik dostuma ideya verdim, dedim, özbəklər pambıqdan yağ çəkirlər, plovdan tutmuş bütün yeməklərəcən hər şeyi o yağda bişirirlər. Akademik deyilsiniz? Pambıqdan araq çəkməyin yolunu da siz tapın, həm dövlət qazansın, həm millət... Bu sözləri eşidəndə gözümlün qabağına maraqlı bir mənzərə gəldi, gördüm ki, ağ xalalı akademiklər, professorlar qollarını çırmayıb işə girişiblər, çiyidli pambıqdan araq çəkirlər. Qazanlar pıqqapıq qaynayır, buxar spiralvari mis borulardan keçib soyuyur, iri şüşə balonlara damcılayır. Laboratoriyada

sanki nəhəng bir buxar maşını işləyir, bina titrəyir. Amma bu titrəyiş ağ xalətlı alimləri qorxutmur, öz işlərindədilər. Arabir ovuclarını damcının altına tutur, barmaqlarını ağızlarına aparıb tamsınır, arağın dərəcəsinı yoxlayır, məmnunluqla başlarını tərpedirlər. Barmaqlarını yaladıqca, yavaş-yavaş əhvalları dəyişir, məst-xumar olurlar. Pambıq arağının kefililiyi özgəymiş, adamı tez hallandırır. İşə rəhbərlik edən eynəkli akademikin üzü gülür, fikri uzaqlardadı, deyəsən, yeni kəşfə görə alacağı mükafatın şirinliyini, daha doğrusu, acılığını bəri başdan yaşayırdı. Şıxəli demiş, arağın şirinliyi elə onun acılığındadır. Qonşumun söylədiyinə görə, onun ideyaları çoxdu, o qədər çoxdu ki, kəlləsi şişib, az qalır partlasın. «Akademiyada işləyən özge necə olmalıdı ki?» - mən düşünürdüm. Bu kefcil adam hər dəfə işdən eyni qırımnda, kefi yerində dönürdü, içdiyi arağ-çaxırın iyi həyətə özündən qabaq girirdi. Şıxəlinin bu halı Allahın verən günü eynən təkrarlanırdı. Dəyişən onun söz-söhbətləriydi. Bir dəfə yenə söhbətindən qalması, dedi bir akademik dostumu nahara dəvət elədim ki, gedək akademiyanın stolovasında adama bir borş içək, hesab mənlikdi... Buna bənzər söhbətləri çox olurdu. Amma bir yol ağzından qaçıranda ki, bəs akademiya kanalizasiyatəmizləyən işləyir, doğrusu, pərişan oldum. Deyim, həm də təəccübləndim, yəni akademiyanın da kanalizasiyası olurmuş? O vaxtlar mənim ələməmdə o elm, bilik ocağı dünyanın ən təmiz və bulaşqsız məkaniydi. Şıxəlinin isə fikri tamam başqaydı, öz işini elə öyürdü, deyirdin bəs kanalizasiyatəmizləyən alimlikdən də ötə peşədi. Deyirdi kanalizasiya bircə gün tutulsa, o boyda akademiya batır, Aşqabad batır kimi. «Görünən şəhərin üzdəki həyatıdı, bir də var yeraltı həyat, şəhər altıda şəhərdi kanalizasiya», - qonşum bildirirdi...

«İyirminci kilometr» sahəsinə aparın yolun sağ-solı eynən neft mədənləriydi, saysız-hesabsız buruqlar torpağın bağırını dəlib çıxmış süngüləri xatırladırdı. Qolsuz-budaqsız ağaclara da bənzəyirdilər, fərq bundaydı ki, bu dəmir «ağacların» barı-bəhəri meyvə yox, neft deyilən iyli-qoxulu qatı maye idi. Saysız-hesabsız mancanaqlar ağacdələn təkı torpağı dimdikləyir, yerin qara iliyini sorurdu. Onların yeknəsəq hərəkətindən göz yorulurdu...

Sonuncu dayanacaqda trolleybus boşaldı. Mahal nəqliyyatı yolun qırağına çəkdi, düşüb, özü demiş, bir cüt dəmir buynuzu elektrik xəttindən ayırdı ki, arxadan gələnler keçə bilsin.

Alagöz konduktor qolundakı saata ötəri nəzər yetirib, ortadakı oturacaqlardan birinə qəzet sərdi, çantasından kolbasa, pendir, pirojki çıxarıb süfrəyə düzdü, termosdan stəkanlara çay süzdü. Trolleybusun uzun salonu bir andaca təkərlər üstündə kiçik yeməxanaya döndü. Yadıma bir əhvalat düşdü - pambıq yığımına uşaqı-böyükklü hamını, məktəbliləri də cəlb edirdilər. İdarələr, məktəblər, dükənlər bağlanırdı. Bu ümumxalq çağırışına tibb işçilərini də səfərbər edirdilər. İkicə ayda həkimlər öz sevimli peşələrinə yadırgayırdılar, şəfəq bacılarının incə barmaqları zərifliyini itirirdi. Cərrahlar əməliyyat aparmağa cürət eləmir, şəhərdən doktor çağırırdılar. Bir yol Vahid doktor iclasda açıqca dedi ki, mən cərraham, axşam tarladan yorğun-arğın qayıdıb əməliyyat eləyəndə əllərim sözümə baxmır, barmaqlarım skalpel tutmur... Elə dəlləklər də o dərddəydilər, ülgüc tutan əlləri əsdiyindən müştərinin üzünə xəsarət yetirir, xəcalətdən bilmirdilər neyləsinlər. Di gəl ki, yuxarılarda belə şeylərə məhəl qoyan yox idi və tarlalardan son qoza yığılmayınca adamlar dinclik nədi, bilmirdilər. Pambığa yaxşı da ad qoymuşdular - Ağ qızıl.

Şagirdləri Araz boyundakı kolxozlara aparırdılar. Məktəbdən, dərslərdən uzaq düşür, yığımnda kolxozçulara kömək eləyirdik. İlk dəfə pambıq tarlasına

girəndə altıncı sinifdə oxuyurdum. Balaca olduğumuzdan ağappaq libas geymiş kolların arasında görünmürdük. Səhərdən axşamacan çalışırıq və hamımız da qürur duyuruq ki, nəyəsə yarayırıq. Öz aramızda yarışırıq və həmişə də qızlar qalib gəlirdi. Qızlar bu fərsətlərlə yamanca öyünürdülər, öyünməyə haqları vardı. Topladığımız pambığın hər kiloqramı üçün kolxoz bizə on qəpik ödəyirdi. Doğrudur, bu elə böyük pul olmasa da, «aza bərəkət» deyib tər tökürdük. Amma bir fikir mənə rahatlıq vermirdi - topladığımız ağ qızılırsa, onu bizdən niyə belə ucuz - qəpik-quruşa alırlar? Ev üzü görmürdük, kənddə gecələyirdik. Kənd klubunu, məktəb binasını boşaldıb, rayon mərkəzindən gəlmiş şagirdlərin ixtiyarına vermişdilər. Saman döşənmiş döşəmədə yatırıdık.

Məktəblilərin pambıq yığımına cəlb edilməsi valideynlərdə narazılıq oyatsa da, səsini çıxarıb, söz deyən olmurdu. Müəllimlər arasında da narazı qalanlar vardı, amma onlar bu bərədə yalnız öz aralarında, gizlin danışırıdılar. Bir dəfə isə məktəbin direktoruyla mübahisədə tarix dərsi keçən Bahadır müəllim daha dözmədi, ürəyindəkiləri dilinə gətirib dedi ki, bu, uşaq əməyinin istismarıdır... Bu sayaq söz-söhbət partiya və dövlətin siyasətinə, ideyalarına qarşı cəhd kimi dəyərləndirilirdi və Bahadır müəllimin də başı çox bələlər çəkdi... O da yadımdadı ki, biz tarlada pambıq toplayanda Arazın o tayından iranlılar çağırıb soruşurdular ki, doğrudanmı, Şurəvidə hamı bir yorğan altında yatır, süfrə yerinə qəzet sərilər? Gülməyimiz tuturdu, amma cavab verə bilmirdik, nəinki o taydakılarla danışmaq, hətta o səmtə baxmaq belə yasaq idi. Yaşıl paqonlu rus sərhədçiləri gözdə-qulaqdaydılar. Danışmaq yasaq olmasaydı, görəsən, o taydakılara nə deyərdik? Nahar vaxtı müəllimli-şagirdli tarlanın qırağında, ağac kölgəsində oturur, doğrudan da, iranlılar demiş, süfrə əvəzinə yerə qəzet sərirdik...

Mahal məni uzunbaldir, sarı-samansaç konduktorla tanış etdi, dedi iş yoldaşının adı Nadyadı, neçə vaxtdır ki bir yerdə çalışır, necə deyərlər, bir yerdə tər tökürlər.

Nadya məni süzüb, xəfifcə gülümsədi, tanışlığımızdan məmnun olduğunu söylədi. Sonra qaş-gözlə Mahala nəsə işarə elədi. Şirin bir şivəylə dedi:

- Maxal, kajetsa (red. - deyəsən), mən işimi dəyişməli olacam.

Mahal belə söz-söhbət gözləmirdi, əlindəki tikəni ağzına aparmadı, qaytarıb qoydu qəzetin üstünə, key-key Nadyanı süzdü.

- Poçemu? - rus dilində soruşdu. Onun bircə kəlməlik sorğusunda təlaş vardı.

- Muj revnuet, - Nadya güldü. - Ərim məni qısqanır. Qısqanırsa, deməli sevir.

Mahal özünə gəldi, qadının zarafat etdiyini anlayıb, arxayınlaşdı. Mənsə özlüyümdə bu qənaətdəydim ki, Nadyanı yalnız əri qısqanmır, onu həm də Mahal qısqanır...

Mahal çayla dolu stəkanını qaldırıb, üzünü mənə tutdu:

- Elli, səninlə çay yox e, gərək konyak vuraydıq. Bir mahnıda oxuyurlar e, bax heyələ... Bizi üzrlü bil, iş başındayıq. Belə hesab eləyək ki, stəkandakı konyakdı. Sənə yaxşı yol! Yaxşı xidmət elə! Əsgərlik məktəbdii!

- Şkola podviqov! Mərdlik məktəbidi! - Nadya əlavə elədi.

Orduya könüllü getdiyimi biləndə, qadın az qaldı dursun üzümdən öpsün. Məni heyranlıqla süzdü, yəni düz iş tutmusan, oğlan olsaydım, mən də sənin kimi edərdim. Hətta mənə elə gəldi ki, bu kökəsifət, göyçək qadın oğlan doğulmadığına heyifsilənir. Mən onun gözlərində birdən-birə böyümüşdüm elə bil. Guya o boyda Sovet Ordusunda bircə mənim yerim çatmırdı və mənim gelişimlə ordu daha da güclənib qüdrətlənəcəkdii.

- Maxal, vaşi karabaxskie rebyata mirovie parni, - Nadya gözünü süzdürdü. Fikrini əməliylə tamamlamaq istəyirmiş kimi, bir fal kolbasanı çörəyin üstünə qoyub, mənə uzatdı.

Mən mükafat almırmış kimi, payı yaponsayağı, iki əllə qəbul elədim, başımı yüngülcə əyib minnətdarlığımı bildirdim. «Ev sahibləri» mənə son dərəcə diqqətli olsalar da, nədənsə özümü çağırılmamış qonaq yerində görür, sıxılırdım.

Mahal qadının bayaqkı sözlərinə qüvvət vermək istəyib, qürurla dilləndi:

- Bəs necə? Bizim uşaqlar nəinki əsgərliyə, müharibə olsa, müharibəyə də könüllü gedərlər.

Gələcəkdə müharibə olacağını deyə bilmərəm, amma alman davasında cəbhəyə könüllü gedənlər doğrudan da çox olmuşdu.

Sürücünün müharibə söhbəti eləməyi, deyəsən, Nadyanı təlaşa salmışdı. Səsini qısıb soruşdu:

- Yenə muxariba başlayar ki?

Mahal qadının sualına nə cavab verəcəyini bilmədi, dönüb mənə baxdı, yəni bəlkə sən nəsə deyəsən, institut oxumusan. Mən çiyinlərimi dartdım, bu mənim üçün dünyanın ən çətin sualıydı.

Məndən kar aşmadığını gören sürücü fikrini cəmləyib inamla dedi:

- Hitler xortlamayacaq ha bir də müharibə ola!

Kişinin oğlu haqlıydı, əntərlər, bədheybətlər yalnız nağıllarda xortlayırlar və Hitler də diriləsi olsa, uzaqbaşı, hansısa bir nağılda dirilər.

Nadya həmkarının sözlərinə inandı deyəsən, rahatca nəfəs aldı. Bəlkə də bu rahatlıqdan idi ki, üzünün ifadəsi dəyişdi, çöhrəsini yenə təbəssüm bürüdü. Təbəssüm ona yaraşırdı.

Sözdə üstünü vürməyə da, baxırdım ki, bu gün mənə ürcah olmağı Mahalın ürəyindəndi və deyim ki, görüşümüzə ondan da çox mən sevinirdim. Eloğlum danışanda hərdən əlini fəxrlə çiyinə vururdu, guya əsgərlikdə böyük qəhrəmanlıqlar göstərəcəyimə bu başdan əmin idi. Mən isə özgə fikirdəydim, ordu sıralarına qəhrəmanlıq dalınca yox, sadəcə, borcumu yerinə yetirməyə, bərkədən-boşdan çıxmağa, qisası, həyat məktəbi keçməyə gəldirdim. Bir də ki, gec-tez onsuz da aparacaqdılar.

Mahal əsgərlik çəkdiyindən, necə deyərlər, başı daşa dəydiyindən, təcürbəli adam kimi məsləhətindən qalmadı. Eloğlumun dedikləri məndən ötrü hər şeydən vacib idi, necə deyərlər, mənim gedəcəyim yolu o, çoxdan qayıtmışdı. Gecələr «samovolkaya» getməyin, qızlarla tanış olmağın, hərbi patrullardan qaçmağın yolunu-yolağasını bəri başdan mənə öyrətməyi özünə borc bilirdi. Rus qızlarıyla davranmağın, onların boş damarını necə tutmağın sirrini, üstüörtülü də olsa, mənə çatdırmaq istəyirdi. Dediklərinin üstünü malalamağa çalışsa da, Nadya onun, necə deyərlər, hansı tayın dənini üyütdüyünü göydə aldı. Üzünü nə təhər turşutdusa, sifəti tamam dəyişdi, elə bil qorxurdu ki, həmkarı rus qızlarının nə paxırı-puxuru var, açıb tökəcək ortaya.

- Sən də məni bağışla... - Mahal nə söyləyəcəkdisə, üzünü mənə tutub, bəri başdan üzr istədi. - Rusetdə hansı qıza desən ki, evlənib səni aparacam öz yerimə-yurduma, bil ki, o, yüz faiz sənindi. Yazıqları qınamalı deyil, qadınlar kişilərdən çoxdu. O vədə, alman davasında kişilər çox qırıldı, sayları azaldı...

Mahal əsgərlik macəralarından, orada Nataşa adlı çiçəksatana vurulmasından danışmağa başlamışdı ki, Nadyanın mısırmıq salladığını görüb kiridi. Ürəyi doluydu, sarışın qadın yanımızda olmasaydı, əsgərlik həyatından nələr nağıl eləməzdik? Mənim istədiyim də bu idi, belə söhbətlərə daha çox ehtiyacım vardı.

Mahal Nataşa sərgüzəştinin üstündən addayıb söhbəti dəyişdi. Dedi bizim vaxtımızda üç il əsgərlik çəkirdilər, dənizçilər isə dörd il xidmət edirdilər. Dedi, doğrudu, ilk aylar darıxırdım və evə yazdım teleqram vursunlar ki, bəs atam xəstədi, on günlüyə kəndə gəlim. Qardaşım yazdı, Mahal, gəlib-eləmə, dədəm evdə voennidən də sərt qayda-qanun qoyub. Siz orduda səhər saat 6-da yataqdan qalxırsınız, mənə burda beşdə durur, malları aparıb qəbiristanlığın ayağında otarıram. Sonra da gəlib gedirəm dərse.

- Eloğlu, əsgərliyi asan sanma, çətinlikləri çoxdu, - Mahal bir də xatırlatdı. Xəlifcə gülümsədi. - Əsas budu ki, gərək çətinlikdən həzz almağı bacarasan. Onu bacardın ha, işlərin yağ təki gedəcək. Əyin-başın da həmişə sahmanlı olmalı, çəkmələrin şüşə təki parıldamalıdı, bunu sənən hər gün, hər saat tələb edəcəklər.

Mahal desə də, deməsə də, bunu bilirdim. Uşaqlıq illərim sərhədçilər şəhərciyinin yanındakı həyətdə keçdiyindən, hərbi xidmətin nə demək olduğu haqda az-çox təsəvvürüm vardı. Şəhərciklə «jildom» deyilən bizim birmərtəbəli kommunal binanı asfalt yol ayırırdı. O illər kino lenti kimi gözlərimin qabağından gəlib keçdi.

* * *

Araz boyundan üzüyuxarı - rayon mərkəzinə sarı dikələn asfalt yolda hava üç dəfə sınırdı. Elə bil hava lay-lay idi və üzüyuxarı qalxdıqca sərinləyirdi. Yolun solundakı köhnə qəbiristanlıqdan sonra hava daha dəyişmirdi. Qəbiristanlıq çox köhnəydi. Bəlkə də bu kiçik məkanda son qəbri yüz il bundan qabaq qazmışdılar. Elə bil adamlar ölümün gözündən yayınmaq istəmiş, onu azdırıb qaçmışdılar. Yerin bağına çalınmış korusu mıxları xatırladan, mamır basmış başdaşları illərin isti-soyuğundan, rüzgarından-şaxtasından qaralmışdı. Zaman əlinin arxasını torpağa çəkib hamarlamışdı və buranın qəbiristanlıq olduğunu bildiren əyilib yanakı düşmüş qaramtil başdaşlarıydı. Yalın büküyündəki damı uçub xaraba qalmış evin böyründə tənha bir məzar da qaralırdı və nədənsə mənə daha çox o tək məzar üşüdüb-ürpəşdirirdi.

Bəri yanda, yalın beli uzunu sərhədçilər şəhərciyi, birmərtəbəli məhkəmə binası, bizim jildom, qış klubu, sonra isə daha bir jildom, mərkəzi xəstəxana və sonda uşaq bağçası yerləşirdi. Çardağı şifer örtülü bizim birmərtəbəli kommunal yaşayış binası aralıdan köhnə vaqonu xatırladırdı. Elə bil nə vaxtsa qatardan açılmış, unudulub qalmışdı ehtiyat yolda. Kiçik pəncərəli darısqal otaqlar da kupələrə bənzəyirdi və bu kupe-otaqlar basırıq idi, sanki bir yerə iki-üç bilet satmışdılar. Valideynlərim, kiçik qardaşım, bacım, nənəm və bibim iki kiçik otaqda sıxlaşıb yaşayırdıq. Təhsilini davam etdirmək üçün atamı Bakıya Ali partiya məktəbinə göndərmişdilər, anam mərkəzi kitabxanada kitabxanaçı, bibim klubda xadimə işləyirdi. Üç uşağa nənəm baxırdı. Bacım ekiztayıydı, körpəydi. Bizim böyük ailəmiz bu darısqal mənzilə necə sığırıdı, bilmirdim. Nənəm ağzıdualıydı, «aza bərəkət» deyib özünü də toxtadırdı, bizi də.

Ensiz dəhliz həm də mətbəxi əvəz eləyirdi və hər ailənin ağ neftlə işləyən kerosinkası vardı. Yanaşı düzülmüş bu kerosinkalarda çay qaynadır, yemək bişirirdilər. Yeməklərin qoxusu nə qədər ləzzətli olsa da, qızdırıcılardan yayılan neft iyini öldürə bilmirdi. Qışın gəlişiyə sakinlərin qayğısı bir qədər də çoxalırdı, evləri qızdırmaq müşkül idi. Kimi daş kömür, kimi də odun sobası qururdu. Bacalardan qalxan tüstü burumu yeri göylə bağlayan ağımtıl-bo-

zumtul, yoğun bağları xatırladırdı. Bizim evimizdəki odun sobasıydı və bu, mənim ürəyimcəydi. Odunun istisi ayrıydı, onun istisində nəşə başqa bir hərarət vardı. Dəmir sobanın qırağındaca bardaş qurub oturur, korun-korun yanan yarmaçanın titrəşən şöləsindən gözümü çəkmirdim. Bir axşam nənəm sobaya dünyünlü, yoğun bir yarmaça qoydu. Odun yaş olduğundan könülsüz alazlanır, elə bil yanmaqdan ağrınırdı. Ahəstə-ahəstə fısıldayır, öz istisini bizimlə bölüşürdü. Sanki nəşə söyləyirdi. Ocağın istisindən xumarlanır, onun həzin səmrini dinləməkdən doymurdum. Ocaq mənə nəğil danışdı - ocağın nəğilini: «Biri vardı, bir yoxdu, bir ağac vardı. Meşədəki saysız-hesabsız ağaclardan biriydi, amma düz gövdəsi, şax budaqlarıyla seçilirdi. Yazda o da yaşıl libasını geyir, payızda donunu dəyişib sarımtıl-qırmızımtıl rəngə bürünürdü. Bir yol balta səsi meşəni başına götürdü. Bu səs meşədəki ağacları üşütdü, amma qaçıb canını qurtaran yox idi, istəsələr də qaça bilməzdilər, çünki onların hər biri tək ayağıyla yerə, torpağa bağlıydı. Səs getdikcə o düz gövdəli, sərv qamətli ağaca yaxınlaşırdı...» Ocağın səsi-səmiri hovur-hovur əriyib uzaqlaşdı: «Göydən üç almaa düşdüü...» Tezdən yuxudan ayılında boylandım, gördüm nənəm sobanın sönmüş, soyuq külünü kürüyür. Qəhərləndim, gecə mənə nəğil danışan, məni öz istisiylə isindirən o dünyünlü yarmaçanın külüydü. Üzümü balısa çevirib səssizcə, için-için ağladım.

Jildom sakinləri qarşılaşdıqları qayğıları, rahatsızlığı hiss etməmiş kimi, ümid içində, şad-şalayın yaşayırdılar, elə bil inanırdılar ki, nə vaxtsa fit verə-verə, buxar püskürə-püskürə nəhəng bir parovoz gələcək və bu «vaqon-binanı» arxasına qoşub, kitablarda yazılan işıqlı gələcəyə aparacaq. Əslində isə bizim qəsəbədə dəmiryol yox idi, Araz boyundakı stansiya da bir xeyli aralıydı. Axşamlar qatarların sayrışan işıqları sozalı, ehmal-ehmal axıb gözdən itirdi. Bilirdik ki, o qatarlar insanları haradasa uzaqdakı şəhərə aparıb-gətirir.

Adamlarda sabahkı günə ümid, inam vardı. «Nə qədər olmasa, başımızın üstündə damımız var. Yavaş-yavaş hər şey yoluna düşər, biz də bir gündüzəran görürük, tək dava olmasın», - deyib, şükür eləyirdilər. Əlbət, yalnız bizim binadakılar yox, dağların ətəyinə sığınmış, rayon mərkəzi deyilən qəsəbənin bütün sakinləri də bu fikirdəydilər. Qanlı-qadalı müharibə geridə qalsa da, adamların içindəki xof çəkilməmişdi, elə bil Hitlerin nə vaxtsa xortlayacağından əndişələnirdilər. Gülzar xaladan ötrü isə nə Hitler ölmüşdü, nə də müharibə bitmişdi. Cəbhədən qara kağız alsa da, neçə illərdi hələ də gözü yoldaydı, gözləyirdi ki, bu gün-sabah onun da əri qayıdacaq. Bir demir, iki demir, elə hey qarğıyırdı: «Hitler, səni görüm qudurub qırx gün gedəsən! Səni görüm qan qusasan!» Oğlu balaca Cəfər anasının qarğışlarından xəcalət çəkirdi. Əlbət, özü də ürəyində onu yetim qoymuş Hitleri söyürdü, amma bunu heç vaxt dilinə gətirmirdi.

* * *

Bizim həyətdə səhər südsatan Kirli Gülünün yorğun, kal səsiylə açılırdı.
- Moloko! Moloko!..

Zəngli saat idi elə bil, yatanları oyadırdı. Südsatanın səsinə yuxudan oyanan böyükələr işə tələsir, uşaqlar məktəbə yollanırdılar. Bircə həyətin əfəl iti Saribaşın vecinə deyildi. Heç başını da qaldırmır, böyrünü yerə verib mışıl-mışıl yatırdı. İtxasiyyət it deyildi, ərincəyin, ləmbənin yekəsiydi. Qaraş dayı ona Bağdad tənbeli deyirdi.

Yolun o üzündəki hərbi şəhərcikdə sərhədçi ailələrinin də südünü Kirli Gülü çatdırırdı. Şəhərciyin öz təsərrüfatı olsa da, donuzdan savayı heyvan

bəsləmərdilər. Kirli Gülüyə möhtac idilər. O, əlində dolu bidonlar şəhərcikdə sərbəstcə dolaşır, yaşayış binasının hündərinə çatanda səsinə qaldırır haylayırdı: «Moloko! Moloko!.. Sveji moloko!..» Bir zabıt arvadı biləndə ki, Kirli Gülünün adının mənası rus dilində «Qryaznaya Gülü» anlamına gəlir, daha ondan süd almırdı. Rus qadını qınamalı da deyildi, südsatanın horuqluğu gəndən çağırırdı. «Moloko! Moloko!.. Sveji moloko!», - səsi səhər sükutunu pozurdu. Elə bilirdim Kirli Gülü olmasaydı, sərhədçilər yatıb, yuxuya qalardılar.

Hərbi şəhəriyə yerli adamları yaxın buraxmırdılar. Üstündə iri, qırmızı ulduz şəkli çəkilməmiş darvazadan o taya keçməyə Kirli Gülüdən savayı bir də şəhərcikdəki dükanın satıcısı Zülfünün icazəsi vardı. Daş hasardan bəri üzə - çölə nəfəslük boyda pəncərə açılmışdı, qırmızı boyayla yazılmışdı - «Voentorq». Ərzaq və gündəlik tələbat malları satılırdı. Bu dükandan alver eləmək yerli sakinlərə qürur verir, hətta bununla öyünənlər də olurdu. Əslində, öyünməyə dəyərdi, çünki buradan alınan mallar daha keyfiyyətlidir. Şit yağın, pendirin, mal əti konservinin dadı-tamı özgəydi, deyirdilər birbaşa Moskvadan gətirirlər. Bu dükanda satılanlar həyəət arvadlarının sevdiyi söhbət mövzusu ydu. Tərən xala deyirdi Allahtərəfi danışaq, voentorqdan alınan şit yağ dadlı-tamlıdı, əridəndə tortası az çıxır, pendirə də söz yoxdu, çılxacaya yağdı. Belə söhbətlər təkcə Gözəl xalanın beyninə batmırdı, deyirdi mən heç öz millətimizin düzəltmədiyini dükandan alıb yemirəm, qalmışdı Uruset yağ-pendiri olsun...

Soldatlar evimizin arxasındakı asfalt yolda idman eləyəndə biz balacalar da sıraya düzülür, onların yerini yamsılayır, əlimizi gicgahımıza aparıb hərbiçilər sayağı salamlayırdıq. Zabıtlərdən fərqli əsgərlər küçədə-bayırda görünmürdülər. Yalnız buraxılış kağızı olanlar bazar günü şəhərcikdən qırağa çıxıb bilirdilər ki, onlar da barmaqla sayılırdı. Yolunu bizim həyətdən salanlar da olurdu. Stəkan istəyir, xəlvətə çəkilib yavanca çaxır içirdilər. Nənəm rus əsgərlərinin ağızı dəyən stəkanlara kül töküüb, qolu heydən düşənəcən sürtüb təmizləyir, suda durulayırdı.

Hərbi hissənin Dəyirman dərəsinə baxan səmtində uzun at tövləsi vardı. Səhər-axşam atları gəzintiyə çıxarırdılar. O atlar yerli həcinslərindən seçilirdi. Elə bil dil bilirdilər, sərhədçilərin əmrinə itaət edib yerləşlərini dəyişir, gah şahə qalxır, gah da dördnala çapırdılar. Bu mənərəni seyr eləməkdən doymurduq. Uşaqların hər birinin özlüyündə mənə gəlmədiyini öz atı vardı. Mənim seçib bəyəndiyim isə komandirin əlaqəşqə atıydı. Digər atlar əlaqəşqanı başçı bilir, onun hərəkətlərini, yerini yamsılayırdılar. Hərdən aramızda mübahisə düşürdü, hər kəs öz seçdiyi atı tərifləyirdi. Sözü müz düz gəlməyəndə inciyib küsüşən vaxtlarımız da olurdu. Buna bənzər mübahisə cavanlar arasında da düşürdü, amma onların bəhsi at üstündə yox, rus qızlarına-qadınlarına görə yaranırdı. Bazar gününü səbirsizliklə gözləyirdilər ki, tansa yığısacaqlar. Elə sərhədçilər özləri də bu günün intizarındaydılar. Hərbi xidmətin gərginliyindən azacıq da olsa canını qurtaran şıq keyimli zabıtlər jildomun arxasındakı yolda arvadlarıyla qolboyun gəzişir, deyib-gülür, qarmon çalıb mahnı oxuyurdular. Qərib-qürabənin bu çal-çağırından qəsəbənin ünsüzlüyü pozulurdu. Arada-bərədə valaylanan zabıtlər sanki həmin o ciddi, sərtsifət hərbiçilər deyildilər. Qadınların vurduğu ətrin xoş qoxusu belə ərlərindən gələn əraq-çaxır iyini gizlədə bilmirdi. Onların şaqraq gülüşündən bizim küçə əməlli-başlı canlanırdı. Belə səs-küyə qulaqları alışıdığından, Yərəhmədli köpəkləri hürmür, səslərini çıxarmırdılar, özgə vədə hafildamağa girəvə gəzirdilər. Qaraş dayı deyirdi varam rus millətinin bu xasiyyətinə, keflərindən qalmırlar, yoxsa bizim kimi - tezdən naxıra, axşam axura... O, belə danışanda arvadı

Fatma xalanı od götürürdü, deyirdi nə durmusan, get qoşul sarıqulaqlara, araqdan-çaxırdan dümlə, ol onların tayı... Qaraş dayı isə halını pozmadan arvadının cavabını verir, deyirdi, a zalımın qızı, mənim içdiyim nədi, heç nə, yüz-iki yüz. İçki rus millətinə yaxşı yaraşır, içəndə arvadlı-kişili çalib-oxuyur, şənlənirlər, yoxsa bizim kimi? Qanqaraçılıq salır, dava axtarıyıq... Əslinə qalanda, Fatma xala dilazar deyildi, deyib-gülən, şən adam idi. Sənətə meyilliydi, şəhərdən gələn artistlərin göstərdikləri tamaşaların birindən də qalmırdı. Dediynə görə, orta məktəbdən aktrisa olmaq istəyirmiş. Qaraş dayını qınayır, deyirdi sənə ürcah olmasaydım, indi məşhur aktrisaydım, kinolara çəkildirdim. «Avara»dakı o Rita mənim yanımda olardı heç kim. Fatma xalanın necə bir aktrisa olacağını deyə bilməzdim, amma bildiyim bu idi ki, o, doğrudan da hindistanlı Ritadan gözəl idi. Amma nədənsə mənə elə gəlirdi ki, onun deyib-danışdıqları boğazdan yuxarıdı və əgər seçim qarşısında qalsaydı, yenə sənəti-məsləki ailəsinə qurban verərdi. Özü rayon mərkəzinə yaxın bir kənddən idi, Qaraş dayı isə qonşu rayondan köçüb gəlmişdi, sürücüydü, çörək maşınında işləyirdi. Fatma xala partnıxalığ edirdi, məhəllənin bütün qadınlarının, qızlarının paltarını o tikirdi. Onun tikiş maşınının həzin səmiri arı vızıltısını andırır, axşamacan kəsmək bilmirdi. İki övladları vardı, adlarını da yaraşdırmışdılar - Solmaz, Almaz.

Hər bazar günü axşam klubun qarşısındakı meydançada tans başlayırdı. Hərbi orkestrin ifası yerli adamların sümüyünə düşsə də, amma rəqsə qoşulmağa hər kəs ürək eləmədi. Çoxu baxmağa gəlirdi. Qərribədi ki, qonşumuz Anisiya xala da gedib rəqs edənlərə, şənlənənlərə qoşulmurdu. Bəlkə də ürəyindən keçirdi, amma gedə bilmirdi, qəlbi sınıq idi. Tərhan xala onun halına yanır, deyirdi bu yazığın qisməti əzəldən pis gətirib, çəkdiyi dərdi dağ çəksə, əriyər...

Yaşıl paqonlu, yaşıl furajkalı kefikök zabitlər dodaqları boyalı matışqalarla qucaqlayıb şövlə rəqs edir, ortalıqdan yığışmırdılar. Alagöz, sarı-samansaç qadınlar, qızlar yalnız özünükülərlə yox, yerli cavanlarla, kişilərlə də oynamağa həvəslidilər. Sakinlər arasında rusca bilənlər daha ürəkli, təpərliydilər, oynaya-oynaya sarışın gözəlçələrlə pıçılşaşır, xəfifcə gülüb-gülümşəyirdilər, nə deyib, nə danışdıqlarını özləri bilirdi. Yerli qadınlar-qızlar buna qısqaqlıqla, həm də həyayla yanaşırdılar. Aralıdanca boylanıb baxır, rus matışqalarının yerinə abır eləyir, köynək-köynək ət tökürdülər. Qaraş dayı isə özgə fikirdəydi, deyirdi poqranostryadın (red. - sərhədçilər dəstəsi) burda olmasının bir yaxşı tərəfi də budur ki, bizim gədələrin əli qız-qadın əlinə dəyir, sevinir... Əl-ələ məsələsi bəzən şişib qanqaraçılığa gətirirdi, cavan-cahıldan kimsə həddini aşıb, oynadığı qızı şəhvətlə bağına basanda içkili sərhədçilər buna dözmürdülər. Çəkişmə, dartışma başlayırdı. «Prekratit besporyadki!» - Kapitan Qradovun hökmlü əmriylə mübahisəyə dərhal son qoyulurdu. Maraqlıydı ki, kapitanın əmrinə hərbiçilər qədər də mülkilər riayət edirdilər. Bu qamətli, yaraşlıq zabit qəsəbədə tanımayan yox idi. Elə bilirdim o, «Dağlarda zastava» filmindəki həmin qorxmaz, igid zabitdi və bizim qəsəbədəki poqranostryada kinodan gəlib. Ciddi, sərtxasiyyət bu hərbiçidən çəkinsək də, hər birimiz ona bənzəməyə çalışırıdıq. Almaz isə səsinə dəyişir, boğazının yoğun yerinə salıb kapitan Qradov kimi ucadan danışdı. Kapitanın Vulkan adlı səmənd atı vardı və biz onu at belində çox görmüşdük, Dəyirman dərəsindəki stadionda çapırdı. Bir də görürdün, atını dərə boyu səyirdib gözəndən itdi. Oturduğumuz yerdən tərpenmir, gözəlçiydik. Elə bilirdim Qradov atını düz Arazacan çapır. Çox keçmirdi, dərənin ayağında toz-tozanaq qalxırdı, kapitan bədöy atın yalmanına yatıb yel kimi gəlirdi. Yəhərdən enib, atın təri soyuyancan, ağızının köpüyü yatanacan

yedəkdə gəzdirirdi. Heyvanın bədənindən buğ qalxsa da, yorğunluğunu gizlətmək istəyirmiş kimi, şux yerişini dəyişmirdi. Zabit əlini atın qaşqasına çəkib tumarlayırdı. Vulkan ona, o da Vulkana yaraşırdı. Qaraş dayı deyirdi o at igid arxası, yol ağasıdı. Biz bu sözlərin mənasını o qədər anlamasaq da, özlüyümüzdə inanırıdıq ki, Vulkan yer üzündəki bütün atların ən gözəli, ən ağıllısıdı.

Atı kimi kapitan özü də təbiətən çılğın idi. Çox vaxt tansa içkili gəlirdi və içki belə onu içindəki hansısa ağırlıqdan, gərginlikdən qurtara bilmirdi. Hərdən fikirli, dalğın görünür, onu tanımaq olmurdu. Öz millətindən olan qadınlar, qızlar gözlərini bu yaraşlıq zabitdən çəkməsələr də, amma ona yanaşmağa ürək eləmərdilər və elə kapitan özü də rəqsə çox meyilli deyildi.

Bir yol tans təzəcə başlamışdı ki, otryadı həyəcan siqnalıyla ayağa qaldırdılar. Qradovun əmri ilə sərhədçilər əsgərli-zabitli dərhal cəmləşib sərəya düzöldülər, səflərini pozmadan yaxındakı hərbi hissəyə sarı qaçdılar. Rəqs meydançası bir göz qırpımındaca boşaldı. Kefsizləyən sərhədçi arvadları-qızları iki bir-üç bir, deyə-danışa dağılışdılar. Onlardan qalan havanın canına hopmuş «Krasnaya Moskva» ətrinin xoş qoxusu ydu.

Üstündə iri projektorlar quraşdırılmış, əsgərlərlə dolu maşınlar Araz boyuna sarı şütüdü. O gecə sərhəd boyunda projektorların sayrışan işığı qaralmaq bilmədi, havaya qalxan fişənglərin ardı-arası səngimədi, sanki sərhəddə gecəni gündüzə döndərmişdilər...

Böyükələr deyirdilər sərhədçi paqonu daşımaq halva yemək deyil, o yazıqların gecəsi-gündüzü yoxdu, səhərdən axşamacan səksəkədə-vəlvələdədilər. Bunu biz uşaqlar da görür, dərk eləyirdik, hətta yaşıl paqonlu hərbiçilərə yazığımız da gəlirdi. Sərhədin pozulmasını istəməsək də, bir yandan da dəstənin həyəcan siqnalıyla ayağa qalxması bizə kinodakı kimi maraqlı və macəralı gəlirdi. Marağımızı çəkən həm də buydu ki, yüzlərlə əsgər və zabitin xidmət elədiyi poqranotryadda bir nəfər də olsun qaraqaş-qaragöz hərbiçi yox idi. Görəsən, niyə? Böyükələr bu sual üstündə baş sındırsalar da, bir qənaətə gələ bilmirdilər. Buna erməni şofer Simka aydınlıq gətirəndə məlum oldu ki, sən demə, sualın çox asan cavabı varmış. O, qıyıq gözlərini bir az da qıyıb bic-bic qımışdı, dedi, ara, bu voyskaya slavyan millətlərindən olanları götürürlər, sərhədi bizim qarabalalara etibar eləmirlər. Simka haqlıydı, ya yox, söhbət bununla bitmədi, əksinə, böyüdü.

- Yaxşı, turalım belədi, - Qaraş dayı dilləndi. - Biz musurmanıq, bunu başa düşdük, siz ki, urusnan bir məzhəbdənsiniz, sizi niyə yaxın buraxmırlar.

Simka yenə bic-bic qımışdı, qonşusunun sualını cavabsız qoymadı:

- Akbercan! - dedi. - Mazhabın bir olmağı hala dost demax deyil, eli. Qadimdan bəri o qədər muxaribalar olub ki... Xristian xristianı qırıb. Qaraş kişi, san Yerevanda olsan, görəcəxsan, dükən-bazarda rusca danışana pis baxırlar, heç cavab vermirlər. Ara, bu caxannama, Qarabağ ermanilərini da lağa qoyurlar ki, siz türkdəndönmasınız...

- Ay Allahın ermənisi, - Qaraş dayı dönüb yanındakılara göz basdı. - Belə baxanda, İrəvandanakılar haqqına danışirlər. Sənin familiyan nədi, Simka?

- Şahverdiyən! - Simka tərəddüdlə cavab verdi.

- Ay sağ ol! - Qaraş dayı təpərləndi. - Şahverdi bizim sözdü. Urus dili müəllimi var - Yervand, onun da familiyası Qəhrəmanyandı. Ta nə istiyirsən?

Simka sualı cavabsız qoydu, araya söz qatıb, söhbəti dəyişdi...

Tansda daha çox şuluqluq salanlar Rusiyada əsgərlik çəkib, ordudan təzə tərxis olunmuş yerli cavanlar idi. Soldat formasını bir müddət əyinlərindən çıxarmırdılar. Rəqs meydançasında şeşləyib özlərini

göstərmək istəyir, hətta əliuzunluq eləməkdən də qalmırdılar, yəni biz Rusiyada qızlarla belə qucaqlaşib oynayırdıq. Sərhədçilər qara və ya qırmızı paqonlu tərxisçilərə yaxınlıq vermir, onlara üstədən aşağı baxırdılar, yəni siz bizim paqondan deyilsiniz. Ordudakı bu ögey-doğmalıq Qaraş dayıya çatmırdı. Deyirdi dünyanın düz vədəsi bunlar paqon davası salır, tutaşırlar, dava başlasa, neyləyərlər? Düşməni qırağa qoyub, özləri bir-birlərini qırır ki... Zabit arvadları-qızları isə əksinə, elə şeylərə məhəl qoymur, yaşıl rəngdən gözləri doyubmuş kimi, qarapaqonlu, qırmızıpaqonlu demir, kim düşdü, onunla rəqs edirdilər.

Qonşu jildomda yaşayan, xəstəxanada təsərrüfat işlərinə baxan Çernov da bu əyləncədən qalmırdı, arvadı Marusyanı qoltuğuna vurub gəlirdi tansa. Özü də toya-bayrama gəlirmiş kimi, sahmanlı geyinir, bəzənib-düzənirdilər. Rəqs meydançasında Çernov özünü inamlı hiss edir, məharətini göstərməyə çalışırdı. Sümükləri çıxmış, sifətini çil basmış arvadını sinəsinə sıxıb o baş-bu başa süzür, gözünü onun pudralı, ənlikli-kirşanlı üzünə dikib elə şövqlə, məhəbbətlə baxırdı, deyirdin bəs qadınla indicə tanış olub. Gahdan Marusyanı sağa-sola əyir, gahdan da əlindən tutub onu fırfıra təkli yerində fırladırdı. Çernovun uşaqları boysırası düzülüb baxır, valideynlərinin usta rəqsindən həzz alır, qürurlanırdılar.

Tumsatan Babaş da tansdan qalmırdı. Rusca az-çox qırıldadırdı. Amma bu sallaqdodaq, totuq oğlan rus dilini başqaları kimi rəqs oynaya-oynaya yox, tum sata-sata öyrənmişdi. Orkestrin gur çalğısı içindən onun yorğun, boğuc səsi eşidilirdi: «Semeçki jarennie!..» Ortalıqda süzən cütlərə həsədlə baxırdı. Onu tansa dəvət edən olmurdu, sanki bu meydançada yeri yox idi. Yalnız bircə dəfə, Qaraş dayı demiş, əli matışqa əlinə dəymişdi, özü də elə birinin əlinə ki, Babaş yatsaydı, yuxusuna da girməzdi. Dodağıboyalı qadın Babaşın qolundan tutub onu ortaliğa çəkmiş, «davay potansuem» demişdi. Matışqanın qolları arasında Babaş özünü göyün yeddinci qatında hiss eləmişdi və göyün yeddinci qatında qadın onun qulağına pıçıldamışdı: «Kak ti xoroşo paxneş, yunoşa, jarennimi semeçkami». Babaş bu sözləri tərif sanmış, eşitdiyindən həzz alıb sıyılmışdı. Öyrənmişdi ki, qadının adı Avdotya Savelyevnadi, poqranotryadin komandiri podpolkovnik Şamanovun qayınanasıdı, Sibirdən istirahətə gəlib.

Orkestr havanı dəyişib valsa keçdi. Çernov arvadının qulağına nəse pıçıldayıb aralandı. Hörmət əlaməti olaraq, dostu starşına Voloşinin həyat yoldaşını nəzakətlə rəqsə dəvət etdi. Starşına da hörmətə hörmətlə cavab verib, Marusyanı oyuna çağırırdı. Bu aldəyiş tamaşaya yığılmış yerli sakinlərə çöçün gəlirdi.

Tərhan xala yenə dilinə yiyəlik eləmədi:

- Adlarını kişi qoyublar, yerə girəsiniz...

Orkestrin çaldığı vals meydançadakıların sümüyünə düşmüşdü, şövqlə oynayırdılar. Gözlər gənc leytenantla qumral saçlı qızdaydı. Onlar isə öz aləmlərindəydilər, dönüb-fırlanıb, meydança boyu süzürdülər. Qızın gur saçları dalğalanıb çiyinlərinə dağılır, əynindəki yüngül yay paltarının etəyi qırçınlanırdı. Bu cütü ikinci, ya üçüncü dəfəydi ki, tansda görürdüm, otryada yeni gəlmişdilər.

Qəfil açılan atəş orkestrin səsini batırdı. Adamlar donub yerlərində qaldılar. Hamının üzündə təlaş vardı. Çaxnaşma düşdü. Mülki insanlardan fərqli, kefikök sərhədçilər o dəm ayılıb özlərinə gəldilər. Zabitlərdən rütbəlisi ucadan nəse əmr verdi.

Atəş səsi lap yaxından gəlirdi. Kapitan Qradov tapançasındakı güllələri Leninin divardan asılmış iri portretinə boşaldıb, yerində hərəkətsiz qaldı.

Kitelinin yaxası açıq idi, furajkasını yanakı qoyduğundan teli alına dağılmışdı. Kapitanı indiyəcən bu təhrdə görməmişdik. Üzündə güclə sezilən istehzal bir təbəssüm vardı.

Özünü hövlnak yetirən orta boylu zabıt səsini qaldırdı:

- Kapitan Qradov! Sdat orujie! (red. - Kapitan Qradov! Silahı verin!)

Qradov təmkinini pozmadan, dinib-danışmadan boş silahını zabıtə uzatdı. Yaxasını düymələyib, furajkasını düzəltdi, əlini belindəki enli kəmərinə gəzdirib sahmanladı...

Bazar ertəsi qəsəbənin susqun həyatı özünə qayıtdı. Sərhədçilərin də başı xidməti işlərə qarışdı.

Kapitan Qradovun məsələsinə görə Tbilisidəki Sərhəd Qoşunları Zaqafqaziya Hərbi Dairəsindən yüksək çinli hərbcilər çox gəlib-getdilər. İş Moskva da qarışmışdı.

Qaraş dayı deyirdi rusun evini yıxsa, ara qıyacaq. Qradovun bu əməli xırda məsələ deyil, ağır cinayətdi, hərbi tribunallıqdı. Öz həyatını da korladı, başqasını da güdaza verdi... Onun dediyi kimi də oldu, kapitan tribunal qarşısına çıxarıldı, otryadın rəisi Şamanov da cəzasız qalmadı, rütbəsini kiçildib, onu başqa yerə xidmətə göndərdilər. Deyirdilər otryadda silah işlədilməsi ilk dəfə deyildi. Mənim yaşımın qabağın söhbətiydi: iki sərhədçi zabıt at belində gedib Məmməd bəy kəhrizinin üstündə yeyib-içib sərxoş olmuş, biri silahını çıxarıb dostunu vurmuşdu.

Hərbi hissədə gərginlik yaşadığı gündən-gənə də hiss olunurdu. Xidmət intizamı daha da möhkəmlənmişdi. Bunu axşamlar bizim küçədə öz həyat yoldaşlarıyla gəzib-dolaşan zabıtlərin davranışından da sezmək olurdu. Starşına Voloşin də özgə qırımdaydı, daha səndələyə-səndələyə, səkkiz yazı-yaza yerimirdi. Həmişə üzügülər gördüyümüz bu adam indi ciddiləşmişdi və ondan daha ara qıxır iyi gəlmirdi.

Qradovun həbsindən sonra onun səmənd atını da gördüm deyən olmadı. Vulkanı Araz boyundakı zastavalardan birinə aparmışdılar.

Klubun qabağında Leninin yeni portretini asdılar, güllələrin divarda açdığı oyuqları suvayıb ağartdılar, sanki heç bir hadisə baş verməmişdi. Amma daha bazar günləri tans olmurdu. Tans olmasa da, yerli cavanlar yenə klubun qabağına yığışır, ötən günlərin nisgilini yaşayırdılar. O əhvalat bizim uşaq zehnimizdən, yadımızdan-yaddaşımızdan da silinməmişdi və sərhədçi oyununda yenə hər kəs oyunun kapitan Qradovu olmaq istəyirdi.

* * *

Ağoğlan dağının döşündəki geniş hamarlıqda hündür gözətçi qülləsi, tikanlı məftil bərkidilmiş dirəklər, şumlanıb daranmış ensiz torpaq zolağı, əyri-üyrü qazılmış səngərlər aralıdan aydın görünürdü. Sərhədçilər bu məkanda bir sərhədcik qurmuş, sərhəd ab-havası yaratmışdılar və təlim məşqlərini də orada keçirdilər. At belində tikanlı məftillər boyu gəzişir, daranmış şumluqda iz olub-olmadığını yoxlayırdılar. Casus yaxalamaq yanğısıyla özlərindən çıxan, canlarına cəfa qılan ovçarkaların acıqlı hafiltısı, komandirlərin ucadan verdikləri əmrlər, avtomat, tapança səsləri eşidilirdi. Elə bil əsgərlər də biz uşaqlar kimi sərhədçi oyunu oynayırdılar. Yaşıl paqonlu, yaşıl furajkalı sərhədçilərin təlim məşqlərinin başlanmasıyla bəri yanda da bizim oyunumuz qızışdı, aralıdan da olsa, sərhədçilərin hərəkətlərini eynən yamsılayırdıq, bircə altımızda atımız yox idi. Əlimizdə oyuncaq silah döyüşü vuruşur, şpion yaxalayırıq. Həyətdəki əfəl itin - Saribaşın bizə qoşulması isə oyunumuzu daha da maraqlı edirdi. Bu vecsiz,

lənbə köpək əvvəl-əvvəl həvəsli görünürdü, burnunu sallayıb təpərlə torpağı iyləyir, bizi dalınca ora-bura dartır, nə axtardığını özü də bilmirdi. Bizə isə elə gəlirdi ki, o, casus izinə düşüb. Amma ipiqırıq itin bu həvəsi çox çəkmirdi, tez bezir, gedib həyətin ortasında uzanır, milçək qapırdı və görürdüm ki, bu maymağa milçək qapmaq, şpion tutmaqdan daha maraqlıdır.

Bizim oyun meydançamız yamacın yastanasındakı rus qəbiristanlığı deyilən, alçaq daş hasarlı, dəmir cağlı Abidənin həndəvəriydi. Məzarlıqda 1928-1932-ci illərdə qaçaqlarla döyüslərdə həlak olmuş rus əsgərləri uyuyurdu. Məzarlardan biri xeyli böyük idi. Deyilənə görə, qəhrəman bir zabiti vəfalı atıyla birlikdə basdırmışdılar.

Abidənin önündə həmişə tər çiçək dəstəsi olurdu. Çiçəkləri qonşumuz Anisiya xala qoyurdu. Onun da əri bu məzarlıqda yatırdı. Otuzuncu illərin əvvəllərində Araz boyundakı zastavada xidmət etmiş, sərhəddə qaçaqlarla döyüşdə həlak olmuşdu. O vaxtdan dul qalmış Anisiya öz yurduna dönməmiş, taleyini bu yerlərə bağlamışdı. Məhəllə arvadları, özlərinin dedikləri kimi, cəmi bircə ilin gəlini olmuş bu yad qızının taleyinə hələ də acıyırdılar. Birotəqlı darısqal mənzildə yaşayırdı. Yerli adamlara qaynayıb-qarışmışdı. Qərib olduğundan qonşular ona ürək yandırdılar. Yerli qadınlardan fərqli, Anisiya xalanın üzü pudralı, dodaqları isə boyalı olurdu, elə bil lələ ləçəyi yapışdırmışdı. Bəzi ağzıgöyçəklər daldada ona «Lələdodaq matışqa» deyirdi. Qulağı çalsa da, amma qadın buna məhəl qoymur, öz əməlinə bir qəbahət görmürdü. Üzünün rəngi qansız, ağappaq idi. Onun ağılığına qadınlardan dargözlük eləyib həsəd aparənlər da tapılırdı və elələri öz əsmərliyinin xəcalətini çəkirdi. Tərən xala deyirdi bu matışqanın rəngirufu nəsilədən-kökəndi, mayası belə tutulub. Elə bil dələmədi. Həm də o yanmamış, özünə baxandı, hər səhər süd içir, niyə də ağappaq olmasın?.. Rus qadının qibtə ediləsi yeganə üstünlüyü dərisinin, üzünün bəyazlığıydı və qibtə etsələr də, heç kəs qara taleli ağ qadının qismətinə bənzər ömür-gün yaşamaq istəməzdi.

Səhərlər südsatanın yolunu hamıdan çox Anisiya xala gözləyirdi. Kirli Gülü sərhədçilər şəhərciyində satdığını satır, satmadığını da götürüb yolu addayırdı bəri üzə. Bizim həyəətə keçər-keçməz, qırımı əməlli-başlı dəyişirdi, səsinə qaldırır, ucadan haylayırdı:

- Moloko! Moloko!..

Kirli Gülünün adı mənim də ürəyimə yatmırdı. Anama deyirdim ki, o arvaddan süd almasın. Anam başımı tovlayır, məni dilə tuturdu ki, onun adına fikir verməyim, özü təmizkardı, satdığı süd də çılxacaya qaymaqdı. Atam ananın sözlərinə gülümsəyir, mənalı-mənalı başını bulayırdı.

Südsatanın səsi kəsmək bilmirdi:

- Moloko! Moloko!.. Aynisə, moloko!..

Anisiya xalaya Aynisə deyirdi, dili belə yatırdı. Yalnız onu adıyla səsləyirdi, əlbət, ona görə ki, daimi müştərisiydi, elə gün olmurdu süd almasın. Anisiya xala isə onu şirin bir ləhcəylə çağırır, ona Kirli Qyuli deyirdi. Aldığı südü kiçik mis qazançaya töküüb dəhlizdəki kerosinkanın üstünə qoyur, xeyli qaynadırdı, guya çox qaynatmaqla Gülü arvada yaraşdırılan «Kirli» ayaması da buxarlanıb çəkilirdi.

Bu dəfə Anisiya xala eşiyə çıxmadı, pəncərəni açdı. Səsindən soyuqladığı bəlliydi. Kirli Gülü onun halına yandı:

- Aynisə, işto isluçilos? Nölub, soyuqlamısan?.. Allah, məni öldür!..

- Hə, geca manə soyuq olub, sasim da batıb.

Südsatan qulağını dartıb, özlüyündə pıçıldadı: «Qulaqlara qurğuşun! Uzaq olsun!». Bu sözlərlə xəstəliyi qovmaq istəyirdi. Vaysılandı:

- Yazıq Aynisə! Qərib Aynisə...

Südsatan bu ağbəniz, bizburun qadını açıq-aşkar başqalarından seçirdi. Anisiya xalanın süd qabını daşanacan doldurur, onunla söhbətə girişirdi, elə bil bununla da bu nakam taleli yad qızının dərd-sərinə şərik olmaq istəyirdi. «Ay Aynisə, gecələr rəhmətlik ərin yuxuna girir?», - soruşurdu. Hər dəfə də eyni cavabı alırdı. «Koneçno, - Anisiya xalanın səsi əsirdi: - Eh... Elə gecə olmur Aleksey yuxuma girməsin. Smotryu, vot idet moy lyubimiy, moy anqel (red. - Baxıram ki, budur gəlir mənim sevgilim, mələyim)... Baxıram ki, budur gəlir, ağ köynəkdə, əlində da bir dasta ağ çiçək... Bilir ki, ağ çiçəkləri xoşluyuram. Çiçəkləri mana verib gedir, dayanmır. Dalınca qaçırım, çata bilmirəm, çağırırım, eşitmir...»

Anisiya xalaya ürəyim yanırdı. Elə bilirdim qadının səhərlər ərinin qəbri üstünə qoyduğu çiçəklər Alekseyin yuxuda ona verdiyi çiçəklərdi - bəyaz çiçəklər...

Böyüklərin dediyinə görə, Alekseyi yüzbaşı qaçaq Ağayar öldürmüşdü. Atmağından bilmişdilər, düz alından vurmuşdu. Yüzbaşı Ağayar beş-on günün qaçağı olmamışdı, otuzuncu illərin əvvəllərinəcən dağlarda-dərələrdə Şura hökumətinə qarşı vuruşmuşdu. Özünün bayrağı varmış, sancırmış Diridağın təpəsinə, hökumətlə hökumətlik eləyirmiş. Onun üstünə qoşun çəkəndə başının dəstəsiylə addayırmış Arazın o tayına, ara səngiyəndə qayıdır, bayrağını sancırmış öz yerinə.

Maraqlıydı ki, qaçaq Ağayarı həvalə Bəhrüz da tanıyırdı. Tanıyırdı deyəndə, adını eşitmişdi. Bizim Yal məhəlləni su tutmadığından, evlərə suyu vedrəylə orta yaşlı bu kişi daşıyırdı. Bəhrüzün ağıldanmayıflığı, səyliyi aralıdan çağırırdı. Üzü həmişə tüklü olurdu, əlinə düşəni geyirdi əyninə, cındırından cin hürkürdü. Mən bu parabeyini özgə qiyafədə təsəvvür edə bilmirdim, deyim ki, bunu heç istəmirdim də. İstəyirdim həmişə beləcə licimdən çıxmış, tiftiklənmiş pal-paltarda olsun ki, cinlər onun cındırından hürksünlər. Qorxurdum ki, cinlər-əcinnələr bu başdanxarabı başdan çıxarıb özləriylə qədim cinlər diyarına apararlar.

Bir yol Bəhrüzü külrəng sırıqlıda görəndə gözlərimə inanmadım. Sırıqlı aralıdan təzə kimi görünürdü, amma geyilmişdi. Geyilmiş olsa da, söküyü-yamağı yox idi, iri, qara düymələri də yerindəydi. Qonşulardan kimsə vermişdi. Amma bu libası sudaşıyana yaraşdıran yox idi və elə onun özü də özünü öz qabında görmürdü. Gah qolunu qaldırıb özünü süzür, gah da yerli-yersiz sırıqlının ətəyini dartıb tumarlayırdı. Bəhrüz açıqdan-açığa bu pal-paltara sığmırdı, əynindən çıxarıb hara gəldi, atırdı. Namiqlə mən çox güdəndən sonra Bəhrüzün ağacdən asdığı sırıqlısını şüşə qırığıyla cırıq-cırıq elədik, tikişlərin yerindən pambıq parçaları pırtlayıb çıxdı. Bunu ürəklə elədik. Əməlimizdə qəbahət görmür, əksinə, doğru-düzgün iş tutduğumuzu və bununla da Bəhrüzü böyük bir dərddən, sıxıntıdan qurtardığımızı düşünürdük. Bəlkə də bu işi kimin törətdiyini bilən vardı, amma nədənsə üstünü vuran, bizi tənbeh eləyən olmadı, elə bil bunu çoxdandan gözləyirdilər. O gündən Bəhrüz cındır sırıqlını bir dəfə də olsun əynindən soyunmadı, özüne yaraşdırırdı.

Qış-yay yırtıq qaloşda gəzirdi. Yoruldum demir, əlində dolu vedrələr dikdiri kim bilir gündə neçə yol qalxırdı. Məhəllə arvadlarının dadına yaxşı çatırdı, deyirdilər Allah Bəhrüzü məhləyə çox görməsin, o olmasaydı, biz neylərdik?

Bəhrüzün bir xasiyyəti də vardı, heç vədə muzd söhbəti salmır, kəsəmət kəsmirdi, kim nə verirdi, onu da götürürdü. Arvadlar ərlərinin islahatdan çıxmış nimdaş pal-paltarını Bəhrüza verirdilər. Daşdığı suyun haqqını qəpik-

quruşla ödəyənlər də olurdu. Bəhrüz say-hesab bilmirdi, qazandığı qəpikləri əskiyə büküb rus qəbiristanlığından aralıda, yamacın döşündə torpağa basdırırdı. Qorxurdu ki, üstündə saxlasa, oğurlayarlar. Onun gözündə ağılsarıllı qəpiklərin bir dünya maliyyəti vardı və elə bilirdi ki, bu pula dünyanı ala bilər. Amma o fikrə düşmürdü, dünya dəlinin nəyinə gərək idi? Əslində, onun dünya bildiyi məkan da fərqliydi, kiçik idi, gözü gördüyü hüduddaydı. Elə bilirdi dünya-ələm Ziyarat dağından Ağoğlana qədər, bu dağların dalında da həyat olduğunu ağıl kəsmirdi. Huşu-başı qaydasında olmadığından basdırdığı pulların yerini yadından çıxarırdı. Çernovun donuzları elə bil iy bilirdilər, yastı burunlarıyla torpağı eşib soxulcan axtaranda Bəhrüzün qəpik-quruş dolu xırda dükçələri üzə çıxırdı. Çernov hər dəfə pulları sahibinə qaytaranda Bəhrüzün o heyvanlara münasibəti dəyişir, deyirdi yaxşı heyvandı. Amma ikicə gün keçməmiş, yenə bildiyini babasına vermir, «donuz mindardı» deyib tüpürür, lənətləyirdi. İllah da Çernov donuz kəsəndə haldan olur, özünə yer tapmırdı.

* * *

Şənbə və bazar günü su dəyirmanı tərəfdən fit səsi eşidilirdi. Ocaqçı Qara Qədir duy vururdu ki, hamam işləyir. Bunu fitsiz də bilmək olurdu, mazutla işləyən hamamın uca borusundan qalxan qapqara tüstü hər yerdən görünürdü. Ziyarat dağı tərəfdən əsən xəfif rüzgar qurumlu qatı tüstünü Araz boyuna sarı əyirdi. Bu qaralıq ocaqçının canına, sir-sifətinə də hopmuşdu elə bil və «Qara» ayamasını da ona bundan yana yaraşdırmışdılar. Sifətiziyyəli bu adama sataşan olanda Qədir özünü duruluğa çıxartmaq istəyib deyirdi ki, üz-gözü qırın-mazutun hisindən qaralıb, sabah gedib yağ-pendir zavodunda işləsin, Hacı Qaraman ocağı haqqı, olacaq çiyə kimi ağappaq. Ocaqçının ocağa and içməyi belə adamların ağına batmırdı, hamının gözündə o, sadəcə, Qara Qədir idi, istər hisdən qaralsın, istər də anadangəlmə olsun.

Bir dəfə qəsəbədə başqa bir fit səsi də eşidildi. Hamı çaşılıb qalmışdı. Paravoz fitini xatırladan səs Qara Qədirin hamamının fitinə oxşamırdı, özü də ayrı səmtəndən - Yarəhmədli oymağı tərəfdəki yamacdan gəlirdi. Biləndə ki, rayona yanğın maşını veriblər, hamı onun tamaşasına yığıldı. Biz uşaqlar da böyüklərdən geri qalmadıq. O vaxtadan belə maşını yalnız kinoda görmüşdük. Amma həyatdakı maşın ağ-qara filmlərdəkindən fərqlənirdi, qıpqırmızıydı və əzəmətiylə adamda elə inam oyadırdı ki, o, ən güclü yanğını belə ram etmək qüdrətindədi.

Çernovun donuz öldürdüyü xəbərini də ələmə car çəkən yanğın maşınının bircə dəfə səslənən titrək fitiydi. Yanğından mühafizə məntəqəsi eşənəkdən yuxarıda, yalın yastanasındaydı. Sürücü Məcnun özü də bilmirdi niyə fit verib, ələmə duy vurur ki, Çernov donuz qırıb. Deyəsən, bunu bikaçılıqdan eləyirdi. Yuxarılardan ona irad bildirəndə, o dəliqanlı oğlan söz altda qalmırdı, deyirdi təlimata uyğun iş tutur, vaxtılı-vaxtında maşının sazlığını yoxlamaq onun borcudu...

Qəsəbədə donuz əti yeyən dörd-beş erməni və rus ailəsi vardı, bu fitin intizarındaydılar, köşkdən köhnə qəzet alır, ət dalınca üz tuturdular eşənəyə sarı.

Rusun donuz kəsməyinin tamaşasına yığılan çox olurdu, amma yaxına gəlmirdilər. Necə gəlsinlər, o yandan elə dəhşətli iy qalxırdı, az qalırdı adamın başı-beyni dağılsın. Yığılanlar elə bil dəhşətli bir tamaşaya baxırdılar. Çernov donuzu kəsmirdi, öldürürdü, uzuntiyəli xəncəri saplayırdı

can hayında ciyildəyən heyvanın ürəyinin başına. Qan fısqırır, axıb çalaya dolurdu. Bütün bunlar digər qarınqulu donuzların gözləri qarşısında baş verirdi. Tamahlarını saxlaya bilmir, özlərini çalaya atıb, canı hələ çıxmamış həmcinslərinin qanını xortultuyla, isti-isti içir, gödənlərini doldururdular. Öz heyvan ağıllarıyla qanmırdılar ki, irili-xırdalı hamısının müqəddəratı birdi, qismətləri donuz qismətidi və bu qismətdən qaçan yerləri yoxdur.

Fit səsi arvad-uşağın ürəyini bulandırsa da, kişilər buna tablı yanaşırdılar, çünki orduda xidmət eləyəndə donuz əti yemişdilər. Amma bunun üstünü vuran, boynuna alan olmurdu, guya Sovet Ordusunda müsəlman məzhəblilərə hər gün ətəkli-quyruqlu şişək qoç kəsirmişlər. Kişilərin hərəsi o böyüklükdə məmləkətin bir diyarında xidmət eləmişdi: kimi Sibirde, kimi Uzaq Şərqdə, kimi Şimal Buzlu Okeanı sahillərində... Gedib haraları gəzib-dolaşmamışdılar? İnsafən, əsgərlik çox şey verirdi, çox şey öyrədirdi və öyrətdiklərindən biri də müsəlmanlara donuz əti yedirmək idi. Qəsəbədə bunu boynuna alan üç-beş adam vardısı, biri də Fətəliydi. Deyirdi, nə gizlədim, yemişəm, üstünnən ara q da içmişəm. Ona irad tutanda ki, orduda soldata ara vermirlər, Fətəlinin ağzı qızıdır, dediklərini sübuta yetirməkdən ötrü əsgərlik macərələrindən ballı-ballı elə əhvalatlar danışdı, dediklərinə şəkk-şübhə qalmırdı. Söhbətindən o da məlum olurdu ki, Fətəli nəinki əsgərlikdə donuz əti yeyib, hətta orda donuzabaxan olub... Buna görə də yanğın maşınının tək fitini eşidəndə başqaları kimi onun ürəyi bulanmırdı, əksinə, çiçəyi çirtlayır, iştaha gəlirdi. Davudun dükanından bir şüşə «Moskovskaya» arağı alıb, arın-arxayın eşənəyin yolunu tuturdu. Bilirdi ki, Çernov satdığını satacaq, sonra da tonqal çatıb kabab bişirəcək, dostlarını yığacaq, Fətəlini də oturdacaq yuxarı başda. Tanış-bilşdən Fətəlini qınayan olanda, onun tükü də tərənəmirdi, söz altıda qalmır, deyirdi əsas budu ki, əməlin donuz əməli olmasın...

Bir də baxırdın, Məcnun qırmızı maşını işə salıb suyu fısqırtıdı üzəşəği, eşənəyə sarı. Bunu yalnız bekarçılıqdan yox, həm də özge səbəbdən edirdi, yalı-yamacı başçatlardan üfunətdən təmizləmək istəyirdi. Aralıdan baxanda adama elə gəlirdi o, havanı yuyub təmizləyir. Şlanqın ağzından hücmə püşkürən su ətrafa yayılır, havada oynaşan çiskin, günəşin ilıq şüaları altında rəngdən-rəngə düşür, göy qurşağını xatırladırdı. Təbiətin qələmiylə çəkilən göy qurşağı isə daha böyük olurdu, yaz yağışından sonra Dəyirman dərəsi boyu görünür, yan-yörənin mənzərəsi dəyişib əlvanlaşırdı. Bu əlvanlıq gözümüzü oxşayır, ruhumuzu dincəldirdi. «Fatma nəne xalça toxuyur!», - sevinclə qışqırırdıq. «Qırmızı mənim, yaşıl sənin...», - deyib rəngləri öz aramızda bölüşürdük. Dəli Bəhrüzün isə gözü belə mənzərəni götürmürdü, qaratikan kolunun dalından təlaşla izləyirdi, elə bil dünyanın əlvanlığından qorxub xoflanırdı. Bəlkə də dünyanı rəngli yox, yanında gəzdirdiyi itin - Qotənin gözüylə ağ-qara görmək istəyirdi. Kolluqda gizlənməyinin daha bir illəti də vardı, Məcnunun gözüne görünməkdən çəkinirdi. Məcnunun qulağına çatmışdı ki, Bəhrüz axşamlar gedib arvad hamamının həndəvərində dolaşır, pəncərəyə qalxır. Bu əməlinə görə, dəlinin cəzasını vermiş, əliistilik eləyib, ona yağlı şillə də tutuzdurmuşdu. O vaxtdan Bəhrüzün sol gözü ağ gətirmişdi, pis görürdü. Buna görə Məcnunu qınayanlar da olmuşdu. Amma o, özünü günahkar sanmır, əməlini haqlı bilirdi. Dəliqanlı oğlan qəsəbəyə sığmırdı, hər şeyi öz arşınıyla ölçür, həyatı özge biçimdə, özge şəkildə görmək istəyirdi. Bu kiçik əyalət qəsəbəsində isə Məcnunun arşınına gəlməyən çox şeylər vardı.

Eşənəkdən qalxan tüstü donuz kababının iyini dərə uzununu yayırdı. Bu iyi Bəhrüzün da ürəyi götürmürdü, mədəsi bulanırdı. Özünə yer tapmır, təşviş

içində ora-bura vurnuxurdu, guya dünyanın axırıydı. Cibində nə qəpik-quruş vardısı, tələm-tələsik əskiyə büküb basdırırdı torpağa. Uşaqlara da bu gərək idi, dinc durmur, dəlinin «dəfinəsinin» izinə düşürdülər, yerdonbalanı axtarırmış kimi, əllərində şiş, yamacın döşünü dəlmədeşik eləyirdilər. Deyirdilər Bəhrüz pul əkir, biz də biçirik. Firəngiz xalanın oğlu Qaryağdı bizdən böyük idi, torpağın altındakı qəpikləri tez tapırdı, elə bil iy bilirdi. Klubun kəllayısındakı daş artırmanın qaşında oturub iştahla, ağzını marçıldada-marçıldada suxarı yeyib, qazlı su içəndə bilirdik ki, bu yekəpər, irisifət oğlan yenə qənimət ələ keçirib.

Bəhrüzün harada gecələdiyini bilirdik, rus qəbiristanlığından aşağıda torpaq qazmada - köhüldə qalırdı. Amma o səmtə yaxın gedən olmurdu, özlüyümüzdə köhülü nağıllardakı qorxunc kahalara bənzədir, xoflanırdıq.

Şər qarışanda qaranlıq iri ağızlı əjdaha olub Bəhrüzü udurdu və elə bilirdik ki, onu bir daha görməyəcəyik. Səhər açılar-açılmaz, Bəhrüzü haylayan arvadların səsinə vedrə danqılıtsı cavab verirdi və danqılıt bizə deyirdi ki, bu gecə də əjdahanın Bəhrüzə yazığı gəlib, onu udmayıb. Əks-səda verən boş vedrələrin danqılıtsı məhəllənin həyat nəğməsiydi elə bil.

Anisiya xalanın da suyunu Bəhrüz çatdırırdı. Bu qadın tək olduğundan gündə iki-üç vedrə su ona yetirdi. Pəncərədəki dibçək gülləri olmasaydı, bəlkə bircə vedrə də bəsiydi. Özündən çox çiçəklərin qayğısına qalırdı. İşdən gələndə başını bununla qatırdı. Bir də görürdün, astadan çiçəklərlə danışır və onun bu sayaq davranışı mənə həm qəribə, həm də maraqlı gəlirdi. Elə bilirdim Anisiya xala yalnız bizim qəsəbədə deyil, bütün dünyada çiçəklərin dilində danışan yeganə insandır.

* * *

Çökəkədəki obaları üç kəhrizin suyu götürüb getsə də, bizim məhəllənin ab-havası özgəydi, hər damlanın hesabı aparılırdı. O üzdən də həyətimizdə yaşıllıq az idi, iki yasəmən kolu, iki badam və bir də tut ağacı varıdı. Yaxşı ki, evimizin arxasındakı asfalt yol boyu uzanan arıxdan bulanıq da olsa, arasıra su axırdı, Şahvələdli kəndi tərəfdəki kəhrizdən gəlirdi. Yalnız arx boyu əkilmiş ağaclar yaşıl dona bürünürdü.

Tənha tut ağacı yaşayış binasıyla aralıdakı ümumi tualetin arasındaydı. Yazda bağ-bağat varlanıb-barlananda bizim tutun yarpaqları sarılıq tapıbmış kimi, sarılmağa başlayırdı. Susuzluqdan savayı bu ağacın ayrı dərdi də var idi, hava qaralar-qaralmaz, uşaqlar ayaqyoluna getməyə ərindir, ayaqüstü özlərini verirdilər tutun dibinə. Bu azmış kimi, həyətdəki Sarıbaş da onları yamsılayır, qıçını qaldırıb ağacın dibini isladır. Erkək tut idi, barsız-bəhərsiz. Əgər bar gətirsəydi belə, dilinə vuran olmazdı. Bu ağacdan faydalanan yeganə adam erməni usta Misax idi. Banazor kəndində yaşayırdı, zurnaçıydı. Zurnaçıydı deyəndə, elə bir qabiliyyəti-bacarığı yox idi, çalanlara dəm tuturdu. Payızda, ağaclar yarpaqlarını töküüb, donunu dəyişəndə zurnaçı Misaxın yolu bizim həyətdə də düşürdü. Bu qısıq adamın geyim-keçimi də qəribəydi, qış-yay ayağına toxunma corab, öküz gönündən gəlinqaytaran - uzunburun çarıq geyirdi. Köynəyinin üstündən enli kəmərlə bağlayır, başına xaki rəngli, uzun günlüklü şapka qoyurdu. Bizim məhəlləyə toy çalmağa gəlmirdi, illəti özgəydi...

Usta Misaxı eşşəyin belində, əlində dəhrə gələn görəndə oyunumuzu yarımçıq saxlayıb, oğlanlı-qızılı tut ağacının altına toplaşdıq. O, uzunqulağın noxtasını işıq dirəyinə bağlayıb, bostan oğurluğuna gəlibmiş kimi, sağa-sola boyladı. Qollarını yanlara açıb gərnəşdi. Onun bu hərəkəti heyvana nə

dedisə, uzunqulaq boğaza güc gəlib, başladı anqırmağa. Anqırtı usta Misaxı açmadı, üzünü turşudub öz dilində «bavakan e qoral» (red. - Bəsdir anqırdın! (erm.)) deyib heyvana acıqlandı. Eşşəyin anqırtısı divarın dibində uzanmış iti də bezar elədi, deyəsən, başını dikəldib uzunqulağa sarı bir-iki ağız hürdü, yerindən qalxıb həyətin o başına tərəf getdi.

Pəncərədən boylanın Qaraş kişi soruşdu:

- Usta! Uzunqulaq anqırıb nə dedi ki, Sarıbaşa toxundu?

Misax kişi qımışdı, tövrünü pozmadan dilləndi:

- Ara, man na bilim, eşşak dilini qanmıram. Sizin millətin yaxçı sözü var eli, deyir eşşak anqıranda itin başı ağrıyar.

Usta Misax bizi gözcü süzdü: «Balalar, kepiniz necədi? Kepinize pışdırıq eliyin!», - öyüd verdi. Dəhrəni kəmərinə keçirdi, üzünü göyə tutdu, «ay astvats» (red. - Ya Allah! (erm.)) deyib ağaca dırmaşdı. Meymun kimi budaqdan-budağa addadı, seçib bir düzünü kəsməyə başladı. Dəhrənin səsi həyəte yayıldı. Elə bilirdim usta budağı dəhrələyəndə ağac ağrı çəkir, sadəcə, dili olmadığından səsi çıxmır.

Zemlemer (red. - Yerölçən) Şəmil dayının qızı Nazilə göz yaşlarını saxlamadı, ürəyiyuxa idi. Kiçik qardaşı Vasif də ona qoşuldu. Bizim pərişan halımız ustanın heç söküyünü də tikmirdi, öz işindəydi. Başımızı tovlamaq istəyib, ağacın təpəsindən bir onu deyirdi ki, aqlamayın, siz yekələndə toyunuzda zurna çalacağam... Bizi söhbətə tutur, min bir fəndlə öz əməlinə haqq qazandımağa çalışırdı. Onun sözlərinin bizdən ötrü heç bir mənası yox idi, danışdıqları beynimizə batmırdı. Böyüklər isə öyünürdülər ki, qəsəbədə nə bayram şənliyi-şadyanalığı, nə toy-düyün var, hamısını bizim həyətin tutundan düzəldilmiş qara zurnayla yola verirlər. Yalnız Qaraş dayı hərdən Misaxa sataşır, ürəyindən keçənləri onun üzünə vururdu. Bir yol dedi, usta, məni qınama, elə bil sən çalan zurnadan bizim həyəət uşaqlarının sidiyinin iyi gəlir. Usta Misax pörtüb porsusa da, özünü o yerə qoymadı. Zorla gülümsədi, zarafata salıb dedi, ara, Qaraş kirvə, mazhap haqqı, san düz deyirsən, eli.

Dəhrənin səsinə Bəhrüz əllərində dolu vedrə yaxınlaşdı, kiməsə gətirdiyi suyu ağacın dibinə boşaltdı, elə bil bunu tutun yarasına məlhəm olsun deyər, elədi. Üzünü ağacın təpəsindəki erməniyə tutdu:

- Misax kirvə, bu ağacı niyə kəsirsən? Doğruyub odun-oduncaq eliyəssən?

Usta əlini işdən soyutmadı.

- Ara, yox! Qara zurna düzəldəcəğam, eli! - dedi. - Yaxşı, kepin istiyən zurna erkək tutdan olur. Musurman uşaqlarının toyunda çalacağam!

Bəhrüz dinmədisə də, gözünü baxdığı səmtdən - ağacın təpəsindən ayırmadı.

- Usta! Sizin kənddə erkək tut yoxdu, hamısı qancıqdı ki? - soruşdu.

Usta Misax güldü. Deyəsən, belə sual gözləməirdi.

- Var, eli! - mıqqıldadı. - Amma bu tutun zurnasınan olmaz, çalanda dil açıb dillənir. Ara, Baxruz, sanda da sözlər var ha...

Bəhrüz yenə dinmədi. Amma onun sükutu bu dəfə də çox sürmədi, lapdan-şapdan soruşdu:

- Misax kirvə! Erməninin dəlisi nə yöndə olur? - köynəyinin qoluyla sulanmış gözlerini qurutdu.

Usta Misax əlini saxladı. Yaman çətinə düşmüşdü, bilmirdi nə desin.

- Vallax, bilmirəm sana nə cavab verim...

- Sizin millətin dəlisi olmur?..

Usta özünü saxlaya bilmədi, metal dişlərini göstərüb irişdi.

- Olur, niyə olmur? Hər millətin ağıllısı da olur, dalisi də, eli!

- Buranın dəlisi mənəm.
 - Ara, Baxruz, sana nolub dali olasan! - usta Misax dəlinin könlünü almaq istədi. - Sana dali deyənin özü dalidi!
 - Yox, usta! Dəlisiz dünya olmaz, dəli də gərəkdi!
 Usta güldü.
 - Ara, valax-billax, san çoxlarınnan ağıllısan, eli! İstiyirsən, köç bizim kəndə, burda musurman sanın pulunu oğurluyur. Mazhap haqqı düz deyiram. Kolxoz sana ev də verər. Ha, eli...
 - Yox, usta! Erməni donquz yeyir, mındardı!.. Mən Banozora getməyəm, pulumu oğurlasa da, qoy özümünkü oğurlasın... - Bəhrüz boş vedrələri götürüb kəhrizə sarı sallandı.
 Zurnaçı Misax ağacın təpəsindənə Bəhrüzün qarasına deyindi: «Dalidən soruşurlar niyə dali olmusan, deyir ağıllıların dərdini çəkmaxdan!».
 Bir qış günü xəbər çıxdı ki, axşam Zamzurdan toydan qayıdanda usta Misaxı Çöplü dərədə canavar yeyib. Elə yemişdi, sümüyü də qalmamışdı. Adamlar zurnaçını zurnasından tanımışdılar.

* * *

Havalı Bəhrüzün sözü-söhbəti Anisiya xalayla yaxşı tuturdu, ona görə ki, bu qadıncan qayğı, nəvaziş görürdü. Qadın onunla balaca uşaqla davranan kimi davranırdı. Əslinə qalanda, bu adamın ağı elə uşaq ağıydı, sözünün irəlisini-gerisini bilmirdi. Amma birdən də elə söhbətlər eləyirdi, ağıllının ağına gəlməzdi. Onda Qaraş dayı «dəlidən doğru xəbər» deyib dəlini öyürdü.

Qəribəydi, hamının Bəhrüza yazığı gəldiyi halda, bu başdanhavalının da Anisiya xalaya ürəyi yanırdı, oturub onunla söhbətləşəndə gözləri dolurdu. Rusu Anisə çağıırırdı.

Bir yol Anisiya xala Bəhrüzün gətirdiyi suyu iri qaba boşaldanda baxdı ki, su bənövşəyi rəngdədir. İşin nə yerdə olduğunu anladı. Hərdən belə hallar olurdu, dəcəl uşaqlar yolda vedrəyə xəlvətcə bir çimdik marqanes tozu atır, öz əməllərindən həzz alırdılar.

Bəhrüz vedrələrdəki rəngli suyu aparıb tut ağacının dibinə boşaltdı. Qoca tut bəlkə də əkildiyi vaxtdan belə pay görməmişdi, torpağı damar-damar qabartmış şaxəli kökləriylə suyu acgözlüklə canına çəkdi.

Bəhrüz yorğun-arğın gəlib yerdə oturdu, kürəyini divara söykədi. Nə o danışıdı, nə də Anisiya xala.

Sükutu Bəhrüz pozdu:

- Anisə, bir hovur dincimi alım, sənın suyunu gətirəcəm. Buranın uşaqları dəcəlxatadılar. Hər əməldən çıxırlar. Mənim pulumu da oğurluyurlar.

Qadın dinmədi, başını yüngülcə tərətəməklə kifayətləndi. Bəlkə, yenə də ürəyindən keçirdi ki, bu ələcsiz adamı şor-çörəyə də olsa, qonaq eləsin. Amma yaxşı bilirdi ki, Bəhrüz onun əlindən pay almayacaq.

- Anisə, urus arvadları dodağını niyə irəhliyə? - Bəhrüz soruşdu. - Vərdişisiniz?

Anisiya xala gülümsədi. Nəsə demək istədi, amma Bəhrüz ona aman verməyib, sözünün gerisini gətirdi:

- Anisə, sən də donquz əti yeyirsən? Sizin millətin hamısı yeyir?

Anisiya xala özünü saxlaya bilməyib ucadan güldü. İndiyəcən onu belə gülən görməmişdim.

- Nə bilim, ay Baxruz... - sualdan yayınmaq istədi. Nədənsə, mənəli-mənəli başını buladı.

Donuz söz-söhbəti salanda Bəhruzun qırımı xırlı-nırlı dəyişirdi, dili dolaşır, kəkələyirdi. Eymənirdi, sanki kimsə zorla ona donuz əti yedirəcəkdi.

- Erməni də yeyir. Hə, özüm görmüşəm... Çernov donquz öldürəndə şofer Simka, dərzi Levon, pinəçi Astan gəlib onnan ət alır. Donquz mindardı! Sən yemə, Anisə!

- Yaxşı, yeməyirəm, - başdanhavalının bir də havalanacağından ehtiyat edirmiş kimi, qadın tezcənə razılaşıdı.

Bəhruz aralıda uzanıb, gözlərini yiyəsindən çəkməyən iti səslədi:

- Qotən! Bəri gəl, uzaqda niyə uzanmısan?

İt öz adını eşitcək, quyruğunu bulayıb astadan zingildədi. Qotən aralıq itiydi, Bəhruzə mehr salmışdı, onu özünə yiyə bilir, dalınca düşürdü. Süləngi də olsa, yerini tanıyan idi. Bizim jildoma yaxın gəlmirdi, çünki bir dəfə Saribaş ona cummuş, diş qıcamışdı. Arvadlar Bəhruzə əlmuzdu şor-çörək verəndə o, Qotənin payını ayırır, qalanını isə elə oradaca ağzına təpirdi. Çeynəmədən, loxma-loxma udurdu, elə bil qorxurdu ki, böyürdən kimsə çıxıb onun ruzusunu əlindən alacaq.

Bəhruz dil boğaza qoymurdu, təbi gəlmişdi, aydan vurub, çaydan çıxırdı.

- Anisə, sən də mənə kimi təksən, qohumun-simsarın yoxdu. Yad qızın, musurman səni almaz. Urus soldatının birinə ərə get dayna, niyə getmirsən? Səni almıllar?

Anisiya xala çiyinlərini çəkib büzüşdü, dinmədi.

Bəhruz kirmək bilmirdi:

- Erməni Qırışın qızı İrozanı da alan yoxdu, donquz əti yeyir, onnan yana. Mamaçadı, musurman arvadları doxturxanada o doğuzdurur.

Anisiya xala susqunca oturmuşdu, fikri-xəyalı kim bilir haralardaydı.

Bəhruzun sözünü-söhbətini tutmaq olmurdu. Ağına korluq vermir, ağzına gələni danışdı.

- Ay Anisə! Deyirlər sənin ərini qaçaq Ağayar öldürüb. Həylədi? - soruşdu. - Nə üstündə öldürüb? Həlbət, xatakar olub, dinc durmuyub, ona görə...

Qadın səksəndi, başını qaldırdısa da, yenə dinmədi, guya dalbadala düzülən sualları eşitməmişdi. Eşitmişdi, sadəcə, cavab tapmır, nə deyəcəyini bilmirdi. Bəlkə də bunlar Anisiya xaladan ötrü dünyanın ən çətin suallarıydı. Əslinə qalanda, sualların hərəsinin bir dastan cavabı vardı və bu nakam talei, dərdli qadın cır-cındır içindəki adamı ağılyerində bilsəydi, ürəyini ona da açar, dərdini danışib yüngülləşərdi.

Qadın dəridən ah çəkdi, köksündən qopan yanğılı ah, bəlkə də dəlinin sualının qısaca cavabıydı. Ovcunda xışmaladığı dəsmalı yaşarmış gözlərinə apardı.

Bəhruz dilotu yemişdi elə bil, sözünə ara vermirdi.

- Anisə, ərini adı nəydi?

- Aleksey!

- Aleskey? - Bəhruz dilinə yatan təzədə tələffüz elədi.

Anisiya xala onun bu yanlığına fikir vermədi.

- Nə təhər kişiydi? - Bəhruz soruşdu.

- Uca boylu, yaraşlıqıydı, - qadının üzünün ifadəsi dəyişdi. Sifəti azacıq nurlandısa da, ancaq çöhrəsindəki qüssəni silə bilmədi...

- Anisə! Aleskeyin şikili var? Gətir, baxım.

Anisiya xala bayaqdan bunu gözləyirdi elə bil, yerindən dikəlib otağa keçdi. Əlində çərçivəyə salınmış şəkil qayıtdı. Mən o şəkli görmüşdüm, Anisiya xala çarpayının başından asmışdı. Ucaboy, qamətli zabıt yanakı dayanmışdı, harasa uzaqlara baxırdı. Başında qırmızı ulduzlu şiş papaq, ayağında uzunboğaz çəkmə vardı. Belinə tapança bağlamışdı.

Bəhruz şəkli əlinə alıb kirmişcə bir xeyli baxdı.

- Belində tapançası var. Ərin nəçənnik olub, Anisə? - xoflu-xoflu səsini qısıb soruşdu.

Anisiya xala onun sualına başını yüngülcə tərpətməklə cavab verdi. Qarşısındakı havalı adama niyə hesabat verdiyinin səbəbini özü də bilmirdi.

Bəhruz bulanıq, çiyid gözlərini hələ də şəkildən ayırmır, elə bil daha nəse soruşmaq istəyir, amma ürək eləməirdi. Onun şikəst beynindən nələr keçdiyini kim nə bilərdi?

- Anisə, ərinin söxası qalır? - qəfildən soruşdu.

Qadın diksindi, sifəti tutuldu, yanağı səyridi, belə söz-söhbət gözləməirdi. Dodaqları titrədi, elə bil nəse demək istəyirdi, amma dili söz tutmurdu.

Bəhruz gözünü şəkildən ayırmayıb, sözünün gerisini gətirdi:

- Yaxşı sapoqları var. Oları ver maa, geyim, əvəzində saa su daşıyaram. Qışda irizin qaloşda ayaqlarımı don vurur.

Anisiya xalanın vücudu əsdi, sanki bir andaca həyəətə şaxta çökmüşdü. Bəhruzun dediyini eşitməyibmiş kimi, yenə dinmədi.

Mən pəncərənin qabağından çəkildim. Anamdan soruşmaq istəyirdim ki, «söxa» nədi?

Anam təəccübləndi, əvvəl sözü yayındırmaq istədi, amma əl çəkmədiyimi görüb, könülsüz-könülsüz izah elədi ki, «söxa» ölmüş adamdan qalan pal-paltara deyirlər.

Ətim ürpəşdi, kaş bu sözün mənasını öyrənməyəydim. Pəncərəyə yaxınlaşanda Bəhruzun əllərində boş vedrə maliyyə şöbəsinin yanıyla üzüaşağı sallanan gördüm. Əfəl iti də taytıya-taytıya dalınca düşmüşdü. Anisiya xala da yox idi, keçmişdi otağa...

* * *

Qaçaq Ağayarın oğlu Əşrəf orta məktəbdə ədəbiyyat müəllimi idi. Anama da dərş demişdi. Anam deyirdi bilikli müəllimdi, hörmətli-izzətli adamdı... Biz hələ məktəbə getməsək də, Əşrəf müəllimi tanıyırdıq, hərdən evimizin arxasından gəlib keçirdi. Rus qəbiristanlığının yanından ötəndə ayaq saxlayır, kirmişcə durub dalğın-dalğın baxırdı. Biz dava-dava oyununa ara verir, müəllimin bu halından nəse anlamağa çalışırdıq. Yalnız o gedəndən sonra oyuna davam eləyirdik.

Bir yol Əşrəf müəllim rus qəbiristanlığından çıxan Anisiya xalaya üz bəüz gəldi, elə bil bu görüşü çoxdan gözləyirdi. Qadın özünü itirdi, salam verib tez uzaqlaşmaq istədi, amma müəllim onu saxladı. Danışığa tutdu. Əşrəf müəllim nəse deyirdi. Biz onun nə söylədiyini eşitməsək də, görürdük ki, Anisiya xala ləngimək istəmir. Hərdən başını bulamağından görünürdü ki, eşitdikləri onun ürəyindən deyil. Əllərilə üzünü tutdu, sonra iti addımlarla evə sarı yönəldi. Yanımızdan ötəndə gördüm gözlərindən yaş axır. Özünü toxtaq tutmaq istəsə də, bacarmırdı.

Mən ürəyimdə Əşrəf müəllimi qınayırdım. Nənəm demiş, qəlbisiniq qadının qəlbini niyə bir də sındırırdı. Başqa uşaqları bilmirəm, mənim müəllimə münasibətim birdən-birə dəyişmişdi. Ürəyimdə təkcə onun özünü yox, atası qaçaq Ağayar da yamanlayırdım. Yamanlayırdım ki, Anisiya xalanın əri Alekseyi niyə öldürüb?..

Anisiya xala boynuna almasa da, həyəət arvadları işin nə yerdə olduğunu təxmin eləmişdilər. Söz gəzirdi ki, Əşrəf müəllim rus qadına, Tərlan xala demiş, eşq elan eləyib. Kimi müəllimi qınayır, kimi isə ona haqq qazandırır. Əşrəf müəllimin arvadı uşaq üstündə tələf olandan sonra o, bir daha evlənməmişdi.

Tərən xala arvadları başına yığmışdı.

- Mən elə əzəldən şəkliydim, dalağım sancmışdı, - dedi. - Müəllimin bu tərəflərə hərnlənməyinnən gözüm su içmirdi. Əvvəl Anisiya heç ağılıma gəlmirdi, deyirdim əlbət... - dönüb Gülzar xalaya baxdı, sözünün gerisini gətirmədi.

Gülzar xalanın üzü pul tək qızardı, ancaq özünü o yerə qoymadı. Gülzar xala dul qalmışdı, əri davadan qayıtmamışdı. Məktəbli oğlu Cəfərlə birotəqlı mənzildə yaşayırdı.

Tərən xala onun nə kökə düşdüyünü görüb, tez sözü dəyişdi:

- Anisiyanı deyirəm e... Urus olanda nolar, cavan qız deyil ha, Əşrəf müəllim qabağını kəsib küçədə ona eşqnamə oxuyur. Dədə-babadan qalan adətdi, əvvəl elçi göndərər, söz açıb ağız arayarlar, sonra da ki...

Gözəl xala onun sözünü kəsdi.

- A Tərən, yazıq Anisiyanın kimi var ki? - dedi. - Qərib, kimsəsiz adamdı. Gərək bir ağsaqqalı, ağbirçəyi olsun ki, qapısına elçi gəlsin. Bir də harda görünüb ki, dul arvadı qız yerinə alsınlar. Bizim millətə baxma, deyəsən, uruslar elçilik, paltarbiçdi, xınayaxdı tanımirlar, onlarda dəb deyil. Bunnan da savayı, soruşasan, ay Əşrəf müəllim, sən o bədbəxtnən bir yastığa necə baş qoyassan? Sizin ulduzunuz barışmaz axı, arada qan düşməncilliyi var. Belə şeyləri niyə qaralamırsan? İşin o biri yanına qalanda, adama deyərlər öz millətimizin arvadlarına nə gəlib? Əri frontdan qayıtmayan o qədər dul var ki...

Söhbətin bu yerində Gülzar xala oturduğu yerdən dikəlib, iti addımlarla uzaqlaşdı, dəhlizə keçib, qapını örtüdü.

Arvadlar onun dalınca kirmişcə baxdılar. Gözəl xala əlini dizinə çırpıb vaysındı:

- Tifağın dağılsın, fələk! Bu yazığa qədd-qamət, gözəllik vermisen, bəxtini niyə verməmişən? Bu yaşda onun dul qalan vaxtı deyil, axı!.. Yazıq sınıxıb elə bil.

- Eşitməmişiniz? - Tərən xala dilləndi. - Deyir dəmir nəmnən, insan çəmnən çürüyər. Onun çəkdiyini kim çəksə, sınıxar...

Anisiya xalaya bağlı söz-söhbət tez unuduldu və Əşrəf müəllimi bir daha bizim küçədə görənlər olmadı...

Kirli Gülü süd qabını daşanacan doldurdu.

- Aynisə, həlbət, inağ olmusan, - dedi. - Allah, məni öldür! - vaysındı. - Doxturların belə azar-bezardan başları çıxmır ha... Gedəssən azarxanaya, kinə verəcəklər ki, bunu at, sağalassan. Aaz, gəl, bacın ülgücnən tərənin ortasını azcana çərtsin, qan alsın, onnan da dərindən-azarın keçsin, - Kirli Gülü əlindən gələni təklif elədi. - Hə, bizdə dədə-babadan inağı türkəçaraynan sağaldıblar. Bəs, nə təhər?

- Tı çto, Kirli Qyuli!? San nə danışırsan!? - Anisiya xala təlaşlandı. - Ya boyus! Qorxuram! - elə dedi, guya südsatan onu zorla yerə yıxıb, başına ülgüc çəkəcək, qan alacaqdı.

Eşidən olmasın deyə, Gülü arvad səsini qısdı:

- Yaxşı... Onda maa bax, gör nə deyirəm... Sabah səhər saa bir bodurqa eşşək südü, osyol molokosu gətirim, qaynat iç, sağalassan, olassan top kimi. Rəhmətlik nənəm həmişə bizi bu yolnan sağaldadı.

- Oyy!.. Net, net!.. Spasibo! Mne ne nado! İstəmirəm! - Anisiya xala yenə boyun qaçırdı. Aldığı südün pulunu verib, pəncərəni örtmək istədi, amma südsatan onu saxladı.

- Aaz, dayan görüm, saa ayrı sözüüm var, - dedi. Nəsə vacib bir sirr açacaqmış kimi, sağa-sola boylandı.

Anisiya xala durub onun nə deyəcəyini gözlədi.

- Qulaq as, gör nə deyirəm... - Kirli Gülü astadan dilləndi. - Poçtalyon Tağını tanıyırsan dayna, dünən qabağımı kəsdi, dedi, Kirli Gülü, saa işim düşüb. Yetim gədəyəm, maa bacılıq elə... - südsatan sözüne ara verdi, elə bil bundan belə nə deyib, nə danışacağını özlüyündə götür-qoy eləyirdi.

Poçtalyon total Tağını hamı tanıyırdı. Məktub gətirdi-gətirmədi, hərdən yolunu bizim həyətdən salırdı və qısa yolunu niyə uzun eləyirdi, bunu bilən yox idi. Biz uşaqlar poçtalyonun qabağına qaçır, məktub olub-olmadığını soruşanda, o, «tapşırışam, yazacaqlar» deyib bizi başından eləyirdi. Çiyindən asdığı qara rəngli nimdaş çantanı sirli-sehrli bilirdim, elə bilirdim dünyada bir-biriylə yazışanların hamısının məktubları bu meşin çantada və onları ünvanlara total Tağı çatdırır. Tərən xalanın oğlu Cəlalin əsgərlikdən yazdığı məktubları da o gətirirdi. Cəlal nə yazırdı? Bu sual həyətdə adamlarında maraq oyatsa da, Tərən xala oğlunun yazdıqlarını heç kəsə oxumurdu. Bir bunu deyirdi: «Qorxuram gədə urus matışqasına uyar, evlənin qalar Urusetdə». Onun bu sözlərinə qonşu arvadlar qulaqlarını dartır, «uzaq olsun, qulaqlara qurğuşun» deyib mızıldanırdılar. Hər dəfə məktub gətirəndə poçtalyon ləngiməli olurdu, Tərən xala onu həyətdə ayaqüstü çaya qonaq eləyirdi. Tağı o bircə stəkan çayı elə tamsına-tamsına hortuladırdı, sanki dünyanın ən ləziz nemətini içirdi.

Poçtalyon sol qıçını çəkirdi. Şikəstliyinə görə də onu davaya aparmamışdılar. Özünün dediyinə görə, o vədə Moskvaya ərizə yazıb, fronta könüllü getmək istəsə də, göndərməmişdilər ki, Hitler bizi lağa qoyar, deyər Stalin nə günə qalib ki, üstümə topalları da göndərir. Demişdilər sən yerin arxa cəbhədi, poçtalyonluq elə. Qonşumuz Gülzar xalanın ərinin qara kağızını da total Tağı gətirmişdi. O vaxtdan on bir il keçsə də, qadın hələ də içindəki ümidə sığınmışdı və hər dəfə poçtalyonu görəndə halı dəyişirdi, elə bilirdi ona yenə qara kağız gətirib...

Südsatan dolu bidonu qırağa çəkib Anisiya xalanı mənəli-mənəli çüzdü, sözünün dalını gətirdi:

- Həə, onu deyirəm axı... Tağı qayıtdı ki, bəs, Kirli Gülü, dünya-aləmə mən məktub paylıyıram, sən də maa poçtalyonnuq elə, bu məktubu apar ver Aynisəyə. - Südsatan əlini qoynuna salıb dörd qatdanmış kağız çıxartdı.

Anisiya xala söhbətin nədən getdiyini anlamadığından, durub key-key südsatana baxırdı.

- Səni yanmıyasan, maa niyə belə baxırsan? - Kirli Gülü qımıışdı. - Xoş halına, xəbərən yoxdu ey, kişi sən dərdinnən divanadı. Deyir Aynisə ağılımı başımnan çıxardı, gecələr yata da bilmirəm, yuxum qaçaq düşüb. Nə gündüzüm gündüzdü, nə də gecəm gecə. Belə getsə, havalanacam. Dedi urus olsa da, donuz əti yesə də, qəbulumdu... Həə, nə deyirsən, Aynisə, sözün nədi? Belə baxanda, o dul, sən dul, bir-birinizə bənd olun getsin. Yetim olsa da, yaxşı ev-eşiyi var. Vallah, səni əl quzusu tək bəsləyəcək. Ta nə istiyirsən? Oturduğun yerdə baxtın açılıb! Məsəl var, deyir neynirəm taxtımı, Allah versin baxtımı, - südsatan məktubu Anisiya xalaya uzatdısa da, qadın almadı.

- Tı şto!? - səsinə qaldırdı. - O poçtalyona de ki, mektubu sahv adresa göndərib! - hirsindən Anisiya xalanın səsi əsdi. - San da, Kirli Qyuli, bir da mana belə söz demə! - pəncərəni çırpdı.

Kirli Gülü çaşib qaldı, əlbət, söhbətin belə qurtaracağını gözləmədi.

- Bıy! Bu matışqa xeyrini bilən deyil, vallah! - donquldandı. Anisiya xalanın qarəsınca deyindi: - Üstua qaya gəlməsin, yazıqsan! Niyə Tanrına şıllaq atırsan?.. Qəribəsən, kimsəsizsən, şükür elə ki, qurban olduğum o tək

Allah sənin də qismətini yetirib. Yoxsaa... - əlindəki məktubu qaytarıb qoy-nuna qoydu.

- Moloko! Moloko!.. - südsatanın səsi indi həyətin o başından gəlirdi.

Kirli Gülünün evi qarşı yamacdaydı, köhnə qəbiristanlıqdan aşağıda. Çoxdanın tikilisi olduğundan, taxtapuşun ortası çökmüşdü. Aralıdan o tənha evə sarı baxanda, qəribə hisslər keçirir, üşüyüb ürpənirdim. Elə bilirdim ev tilsimlidi, orda cinlər-şayətinlər yaşayır və üzüxallı südsatan da əcinnədi, yalnız bayır-bacaya çıxanda arvad cildinə girir.

Qəsəbəyə işığı dizel generatoru verirdi. Generatorun elə gücü olmadığından lampalar kəsöv tək közəririrdi və evlərdə neft çırağı yandırmadan keçinmək olmurdu. Gecə yarısı xəbərdarlıq üçün işıqlar iki dəfə göz vurur, sonra qaralırdı. Çuxur məhəllə, Yarəhmədli, Mirzəcanlı obalarının itləri qaranlığı qapmaq istəyirmiş kimi, ağız-ağıza verib acıqlı-acıqlı hafıladaşırdılar. Çox çəkmirdi, qaranlıq itlərin də səsini udub, öz qara bağrında əridirdi. Qarşı yamacda, köhnə qəbiristanlığın ayağındakı o tənha evdə isə bir müddət neft çırağının sönük şöləsi işarırdı.

* * *

Hay düşdü ki, məhkəməyə dustaq aparırlar. Biz uşaqlar da qaçıb gəldik. Gördüyüm mənzərədən tüklerim biz-biz durdu. İki milis nəfəri əllərində süngülü tüfəng dustağı qabaqlarına qatıb yolun yuxarisindəki məhkəmə binasına sarı aparırdılar. Dustaq Şirzad dayının oğlu Saday idi. Saday şəhərdə texnikumda oxuyurdu, tətillə gələndə qız üstündə bir nəfərlə dalaşmışdı. O, sərhədçilər dəstəsinin starşinası Voloşinin qızına vurulmuşdu. Oğlan şəhərdə oxusa da, bir ayağı buralardaydı.

Yol boyu adamlar düzülüb baxırdı, arvadlar əlləri qoynunda durmuşdular. Saday sakinlərin baxışlarının ağırlığı altında əzilib yeri yirdi. Milislər tüfəngdən elə bərk yapışmışdılar, sanki dünyanın ən təhlükəli cinayətkarını qabaqlarına qatıb aparırdılar güllələməyə. Stalinin ölümündən iki il ötsə də, ölkə hələ də ondan miras qalmış sərt qayda-qanunlarla yaşayırdı.

Saday rayonun futbol komandasında oynayırdı. Bu bəstəboy oğlan xasiyyətə mehriban və ünsiyyətçi idi. Qəsəbədə böyüklü-kiçikli hamı onun xətrini istəyirdi.

Süngülü tüfəng qabağında özünü tox tutmağa çalışsa da, bunu bacarmır, başını qaldırıb adamların üzünə baxmırdı. Lap kinodakı kimiydi və mən gözləyirdim ki, indicə nəsə baş verəcək. Baş verdi də. Saday milislərə sarı dönüb, «əə, kişi olun!» deyib özünü vurdu ağaclığa. Milislər özlərinə gələndək gözdən itdi. Məni vahimə bürüdü, elə bilirdim onun dalınca atəş açacaqlar. Bunu görməyim deyə, əllərimlə gözlərimi örtürdüm. Amma güllə atan olmadı, sən demə, tüfənglərin gülləsi yox imiş. Bu heyndə milislərin yadına Alma düşdü. İnsafən, heyvan köhnə vərdişini itirməmişdi, hələ iy ala, iz tapa bilirdi. Alma yalnız rus dilində verilən əmrləri qanırdı.

«Alma! İş, iş!» - starşına İmran əmr verdi. İt deyilənə əməl edib burnunu az qala yerə sürtə-sürtə torpağı iylədi. İz tutub, xaltasından yapışmış starşınanı bağın qalınlığına sarı dartdı. Bir neçə milis də onların dalınca düşdü. Axtarış dəstəsi xeyli dolaşandan sonra Dəyirman dərəsi tərəfdən qalxıb bizim yal məhəlləyə sarı üz tutdu. Alma milisləri məhkəmə binasına gətirdi. Konvoy qabağından qaçan Saday özü gəlib boş zaldakı müttəhim kürsüsündə oturmuşdu.

O hadisədən sonra biz uşaqlarda bir arxayınlıq yaranmışdı, bildik ki, milislər istəsələr belə, atəş açma bilməzlər, çünki onların tüfəngi gülləsizdi.

Bəlkə də bu fikri beyinlərdən silmək istəyib, milislər Ağoğlan dağının ətəyində sərhədçilərdən qalmış təlim sahəsində silahdan atəş açmaq üzrə məşqlər keçirməyə başlamışdılar. Ayda bir-iki yol o səmtdən tüfəng, tapança səsləri eşidilirdi.

Sadayın məhkəməsi bir gün çəkdi, konvoy qarşısından qaçmağını da dava salmağının üstünə gəlib ona beş il iş kəsdilər. O vaxtdan Sadayı bir daha rayonda görənlər olmadı.

Bu əhvalat bir müddət həyət arvadlarının söz-söhbət yeri oldu. Tərən xala elə ha vaysınır, deyirdi Saday gül kimi oğlandı, urus qızının felinə düşməsəydi, başına bu iş də gəlməzdi. Soruşasan, a bala, bu boyda rayonda qız qəhətədi ki, gedib matışqaya könül verirsən. Cavandı, ağılı kəsmir. Ağılı kəssəydi, bunu eləməzdi. Nənəsi daş atıb, başını tuturdu ki, qarıma urus gəlini gələnlər gün üstümə nəvət töküüb özümü yandıraram. Axırı noldu? Heç nə, gədənin həyatı korlandı...

Böyükklərin söhbətindən onu da bildik ki, starşına Voloşin çox çalışsa da, Sadayı qurtara bilməmişdi. Milisdə ona demişdilər ki, dava-dalaşın üstündən keçmək olardı, ancaq konvoy qabağından qaçmaq böyük cinayətdi və bunu ört-bastır eləməyə heç kəs qol qoymaz.

Voloşin deyilən starşına ortaboy, kürən kişiydi. Hərdən binamızın arxasından keçib gedirdi. Çernovla dost idi. Onlara həmişə əlidolu gedir, əliboş qayıdırdı. Kefikök görünür, səntirləyə-səntirləyə yeri yirdi. Onun səkkiz yaza-yaza yeriməyindən həzz alır, səsimizi qısıb gülüşürdük. Voloşin barmağını dodaqlarına aparıb bizə «susun» işarəsi verirdi, yəni məni bu halda görməmişsiniz. Cibində həmişə «Barbaris» konfeti olurdu. Bizə konfet paylayıb, hərbi təzim edir, ayrılıb gedirdi. Aralıdan qanrılıb bir də barmağını dodaqlarına aparırdı, guya onun sərxoş halını bizdən savayı görənlər yox idi. Getsə də, araq iyi burnumuzdan çəkilmirdi. Bu hərbcü böyükklərə də əliaçıqlıq göstərirdi, amma onlara barbaris konfeti yox, mal əti və balıq konservi bağışlayırdı. Bağışlayırdı deyəndə, ucuz çaxırla aldəyiş edirdi. Tərən xalanın oğlu Cəlal da əl tutmuş, onu elə çətinlikdən qurtarmışdı ki, ağıla belə gəlməzdi.

Cəlal Rusiyada əsgərlik çəkirdi, bir həftəliyə məzuniyyətə gəlmişdi. Hər gün dostlarıyla, tay-tuşlarıylaydı. Bir yandan da qohum-əqraba qonaq çağırır, evdə tapılmağa ona imkan vermirdilər. Yazıq bilmədi bu bir həftə necə keçdi. Əsgər paltarını əyninə candərđi geydi.

- Orduda gün belə tez keçmir, - dedi. - Bir gün bir ay kimi keçir, - kefsiz-kefsiz gülümsədi. - Gözümü yumub-açmamış məzuniyyətim bitdi.

Onun gileyli danışığından qonşular başlarını bulayıb vaysındılar. Tərən xala əlini dizinə vurub qəhərləndi.

- Yazıq balam! Düz üç gün, üç gecə poyuzda yol gedəcək! - deyib əlində tutduğu dəsmalı yaşarmış gözlərinə apardı.

Mən də heyifsiləndim ki, Cəlal həyət uşaqlarını başına yığıb əsgərlik həyatından heç nə danışmayıb gedir. O, elə bil ürəyimdən keçənləri duydu, əlimi sıxıb dedi ki, xidmətini bitirib qayıdanda bizə əsgərlikdən maraqlı əhvalatlar danışacaq. Onu da dedi ki, indidən idmanla məşğul olun ki, böyüyəndə çətinlik çəkməyəsəniz. Anası hərdən oğlunun sözünü kəsir, bir demir, iki demir, xatırladırdı ki, bilməz, rus qızlarının felinə düşüb evlənər, qalar oralarda. Cəlal özünü eşitməzliyə vursa da, üzü pul tək qızarırdı.

Şineli əyninə geyəndə, baxdı ki, dizinə qalxıb. Bunu mənim də gözüm aldı, Cəlal məzuniyyətə gələndə əynindəki şineli uzun idi, az qalırdı topuğuna düşsün.

O, gözlərinə inanmırmış kimi, güzgü qabağında özünü heyrətlə süzdü, dönüb anasına baxdı. Tərlan xala günahkarcasına mızıldandı:

- Bala, başaa dönüm, ətəyinnən kəsib qonşulara payladım. Çıraq, keroqaz piltəliyinə yaxşı yarayır. Dedim şinel onsuz da uzundu, uşağın ayaqlarına dolaşır.

Təlaşdan Cəlalın dili topuq vurdu.

- Ay ana! Sən bilirsən neyləmişən? - soruşdu. - Əsgərliyin öz qayda-qanunları, geyim-keciminin də öz ölçüləri var! İndi mən nağayırım?!

Tərlan xala necə bir qəbahət işlətdiyini yalnız indi anladı, təşvişə düşdü. Yazıq arvad bilmədi neyləsin. Piltəlik payı çatan qonşular da narahat oldular, hər kəs özünü günahkar yerində görürdü. Bu heyndə starsına Voloşin yada düşdü. İnsafən, kişinin oğlu işə yaxşı yaradı, iki butulka «Ağdam» çaxırına hərbi hissənin hasarından bəri üzə qəttəzə şinel tulladı. Cəlal paqonlarını söküb, tikdi təzə şinelə. Özünü stansiyaya, qatara güclə çatdırdı.

* * *

Bir səhər avtomobillərin, zirehli maşınların səsi məhəlləni başına götürdü. Dedilər sərhədçilər dəstəsi köçür. Bu xəbər böyüklərdən çox, uşaqların kefini pozdu. İnana bilmirdik ki, evimizin arxasındakı asfalt yolda idman eləyən, qaçan soldatların ayaq səslərini, axşamlar isə oxuduqları əsgər mahnılarını daha eşitməyəcəyik.

Hava isti olsa da, elə bil canımı buz almışdı, tir-tir titrəyirdim. Gözlərim yaşardığından hər yanı bulanıq görürdüm. Şəmil dayının oğlu Vasif atasına qısılmışdı, çiyinləri tərənir, səssizcə ağlayırdı. Yaşca bizdən böyüklər - Kamal, Ədalət, Rafiq, Arif özlərini toxtaq göstərməyə çalışsalar da, qırımları özgəydi. Bu beqəfil hadisədən yaşlılar da baş bilmirdilər, halımızı görüb, başımıza tumar çəkir, bizi ovundurmaq istəyirdilər.

Əsgərlərlə dolu yük maşınları qatar təkı sıralanıb qarşımızdan keçirdi. Biz uşaqlar farağət vəziyyətində, əlimiz gicgahımızda hərbi təzime durmuşduq. Göz yaşımız qurumaq bilmir, yanaqlarımızdan süzülürdü. Sonuncu maşın qarşımızdan ötüb dayandı, sərhədçilərdən biri kuzovdan yerə atılıb qaça-qaça yaxınlaşdı, əlindəki yaşıl paqonları və bir ovuc qırmızı ulduz nişanını bizə verdi. Əlini gicgahına apardı, sonra da dönüb maşına sarı qaçdı. Gözdən itənəcən maşın karvanının dalınca baxdıq. Əlimizdə tutduğumuz yaşıl paqonlar, nişanlar göz yaşlarından islanmışdı. Bu hadisə Stalinin ölümündən iki il sonra baş vermişdi.

Həmişə işıqlı, səsi-küylü hərbi şəhərcik qaranlığa, sükuta qapılmışdı. Daha o səmtədən nə soldat çəkmələrinin tappılısı, nə də həzin sərhədçi nəğməsi eşidilirdi. Susqunluğa alışmamış Yarəhmədli obasının itləri ağız-ağıza verib hürüşürdülər. Bəlkə də qandıqları buydu ki, sərhədçilər yatıb yuxuya qalıblar.

Elə bilirdik sərhədçilər gəlib rus qəbiristanlığını, buradakı qırmızı ulduzlu bəyaz abidəni də köçürəcəklər. Bu fikri Şurik ağılımıza salmışdı. Deyirdim, əlbət, bunu atasından eşidib, çünki Çernovun sərhədçilər arasında dostları çox idi. Köhnə dostları onu unutmur, hərdən Hadrutdan yanına gəlirdilər. Bir dəfə starsına Voloşin də gəldi. Onun gəlişi Çernovdan ötrü əsil bayram idi. Qonağın ayağının altında donuz çoxkası öldürdü. Eşənəkdə yenə məclis quruldu, yağlı donuz kababının qoxusu yenə Dəyirman dərəsini bürüdü.

Hər səhər yuxudan ayılında pəncərədən boylanırdım, görüm qırmızı ulduzlu abidəni köçürməyiblər ki? Bu, sərhədçilərdən qalan yeganə nişanəydi

və biz yenə də abidənin həndəvərində sərhədçi oyunu oynamaqdan qalmırdıq.

Bir gün iki maşın sərhədçi gəldi, hamısı da silahlıydı. Çoxunu üzdən tanıyırdıq. Hərbi orkestr də gətirmişdilər. Mitingə rayon adamları, qulluqçular, məktəblilər də yığılmışdı. Çıxış edənlər çox oldu. Sərhədçilərin komandiri çıxışını bitirib sözü Anisiya xalaya verdi. Anisiya xalanın səsi titrəyirdi. O da rus dilində danışdı, sözünü bitirib əlindəki çiçək dəstəsini abidəyə qoydu. Əsgərlər də özləri ilə gətirdikləri çələngləri abidənin qarşısına düzdülər, burada dəfn olunmuş silahdaşlarının xatirəsinə yaylım atəşi açdılar...

Sərhədçilərin ardınca bizim məhəllədə yaşayan rus ailələri yavaş-yavaş daşınıb getdilər. Erməni şofer Simka, dərzi Levon, pinəçi Astan da köçdü. Qalan təkçə Anisiya xala, bir də qonşu jildomda yaşayan Çernovgil idi. Əslində, Çernovun böyük oğlu Tolik və qızı Elya da şəhərə getmişdi, çünki qəsəbə orta məktəbindəki rus sinfi bağlanmışdı. Sonbeşikləri Şurik mənimlə yaşdı idi. Anası kimi onun da üzü çilliydi və həmişə də ondan sarımsaq iyi gəlirdi. Nadincin, qəcəlovun yekəsiydi, yalnız atasından çəkinirdi.

Bir yol Şurikə qoşulub eşənəyə endik. İlk dəfəydi donuzları yaxından görürdüm. Mən barmaqlarımla burun pərələrimi elə sıxdım, az qaldı xəmirçəyi qırılsın. Donuzların saxlandığı qazmadan gələn dəhşətli iydən az qalırdı ödüm ağızıma qalxsın. Aramızda ürəkli Almaz idi, başçatlardan iyi duymurmuş kimi, yaxınlaşıb balaca, pota çoşkaları tumarladı. Mən ona heyrət edirdim. Nənəmlə kəndə gedəndə quzulara çox tumar çəkmişdim, indi ha illah eləsəm də, çoşkalara yaxın düşə bilmirdim. Almazın çoşkalara sığal çəkməyinə baxanda bədənim ürpəşirdi, elə bilirdim ciyildəşən potaları mənim əlimlə tumarlayır.

Evə qayıdanda Fatma xala oğlunu soyundurub vannaya basdı, paltarlarını sabunlu suda islağa qoydu. Oğlunu danladı ki, bir də eşənəyə gedib Çernovun donuzlarını, çoşkalarını tumarlamasın, murdardılar. Buna bənzər sözləri həyət arvadlarının da dilindən az eşitməmişdik və hamımız bu fikirdəydik ki, donuzlar murdardısa, deməli, onların yiyəsi də...

Çernovun əliaçıqlığı vardı, hərdən bizi konfetə qonaq eləyirdi, amma biz bu kürən adamın əlindən pay almaq istəmirdik. Alanda da bir az aralanan kimi, cibimizdən çıxarıb tolazlayırdıq dərəyə. Bir dəfə Almaz o konfeti atmadı, dərstdən çıxarıb Əlifə verdi. Əlif yedi, biləndə ki, Çernov verən konfeti, qusdu. Çiyərəndiyindən xəstəlik tapdı, düz bir həftə özünə gəlmədi. Sonradan o konfetləri atmırdıq, yığıb saxlayırdıq ki, Tərən xalanın oğlu Cəlal əsgərlikdən gələndə ona verərik, o, belə şeylərdən iyərənəmiz, çünki əsgərlikdə donuz əti yeyib.

Ardı var

◆ P o e z i y a

Xalid MAHMUD

YAŞAMAQ ÜÇÜN DUA

Uzaqdan bir ümid işıq boylana...
Adam belə gündə yatağa düşə?!..
Əyilib torpağı qucaqlayasan,
Ayağın bir addım qabağa düşə...

Yorğun gəmilərin göyərtəsində,
Küləklər gecəni yelləyə sənsiz.
Quşlar dimdiyində ümid gətirə,
Yığa sahillərdən gözünü dəniz...

Saatlar göstərə olüm vaxtını,
Ölə bilməyəsen, yatıb qalasan.
Zamanın sonuncu mərtəbəsindən,
Özünü dünyaya atıb qalasan...

ÜŞÜYƏN XATİRƏLƏR...

Öz səsinin boşluğundan üşüyənlər
qəlbinin boşluğundakı
soyuq divarları uçura bilmək üçün
çırpınacaqlar,
yorulacaqlar,
dibinə yıxılacaqlar zamanın...
Üzə bilməyəcəklər,
boğulmaq istəyəcəklər,
boğula bilməyəcəklər
bir ümitsizliyin qaranlığında...

Yuxusuz əsgər kimi
səhərin açıldığını gözləyəcəklər...
Vaxt susacaq,
zaman dayanacaq saatın əqrəblərində...

Öz səsindən diksinəcəklər
öz qəlbinin boşluğuna düşənlər
külək dartdıqca gecənin yaxasını...

və sən xilas olmaq istərkən,
ağlaya-ağlaya
açar otağının qapısını xatirələr...

* * *

Bu hələ son deyil, cənablar!
Və ümid doğulduğu yerdə güllələnirsə,
və adamlar
adam olmağın dışındaykən
zaman
nəfəs-nəfəs adamsızlıqdan boğulursa,
bu yaşamaq deyil,
bir başı
bir bədənin üstündə gəzdirməkdə əslində...

Biz adamların adam olduğu deyil,
adamı olduğu dünyanın sakinləriyik...

Susacaqsan,
ailən var...
Susacaqsan,
övladın var...
Susacaqsan,
qonşun Fatma xalanın oğluna
bir əlborcun var...
Və susacaqsan,
arxanca bir adamlığın var deyilməyəcəksə...

Bax,
inqilablar başladığı tarixdən hesablanır,
eynən sən
şəxsiyyət vəsiqənə yazılmış
doğum tarixi kimi...

KEÇİB GEDƏR...

Sən də gedəcəksən bir gün,
atıb ehtiyacın qucağına...
Və gözlərimdəki son ümid damlasını da

arxanca atacağam,
yolun uğurlu olsun deyə...
Yenə də sevgilim kirayə otaq,
yenə də dörd divar ovudar məni...
Sonra üzüqoyulu düşüb yatağa,
örtəcəm üstümə dağılıb qalan
köhnə, yarınimdaş xatirələri...
Bir az kədərlənib darıxacağam,
içimdən bir misra söz gəlib keçər.
Dilimin ucundan asılacağam,
qapımızdan keçən qatarın səsi,
yenə də deyəcək, döz, keçib gedər...

***

Şəhid Zəhra üçün

Biz adəmin oğlu deyilik,
heç atamızın da...

Anamız da doğmadı bizi
doqquz ay bətnində gəzdirsə də...

Zaman doğdu,
güman kəsdi göbəyimizi.

Qapıdan kəndə,
Kənddən şəhərə,
Şəhərdən küçəyə atdılar,
Umudun umuduna buraxdılar bizi...

Və hələ də
güllə səsinə oyanırıq yuxudan...

BAŞIN SAĞ OLSUN...

Mən də ölüb gedirəm,
vətən, başın sağ olsun.
Boyuma biçilməyən
kətan, başın sağ olsun.

Ayaq açdı dərd bizə,
ayrılıq çıxdı dizə...
Əlim çatmayan sözə
çatan, başın sağ olsun.

Bu kor bəxtin tasında,
otur ağla yasında...
Dərdin xarabasında
batan, başın sağ olsun.

Məhkum olub səsin də
ömrün məhkəməsində...
Ümidin kölgəsində
yatan, başın sağ olsun...

XOCALI UŞAĞIYAM

Sükut üzüqoyulu yıxılıb yerə
Hayqıra bilmirsə ağrılarını,
Həqiqət süngüyə taxılıb, demək,
Nifrətim gəmirir dodaqlarını...
Xocalı uşağıyam...

Tarixin boynunda bir qara kəndir,
Zamanın üzündə sillə yeriyəm.
Çəkib vicdanları ha dara kəndir...
Susmuş ürəklərdə güllə yeriyəm...
Xocalı uşağıyam...

Taleyi süngüylə yazılan körpə,
Bəxtimin üzünə gülən uşağam.
Mən öz nifrətimlə düşmənlərimi
Öldürüb, sonra da ölən uşağam...
Xocalı uşağıyam...

Körpə çağaların bələklərindən
Sıyrılan ümidin çığırtısıyam.
Ağrıyan gecənin bəbəklərindən
Asılan sükutun hiçqırtısıyam...
Xocalı uşağıyam...

Bu gecə Xocalı gecəsindəyəm,
Bu gecə Xocalı uşağıyam mən.
Bir körpə ruhunun iniltisinə
Bürünüb, qocalan uşağıyam mən...
Xocalı uşağıyam...

ƏZRAYIL KÜSÜB, ARAMIR...

Döyüb çox dolu dünyanı,
Qırılıb qolu dünyanın...
Keçdim bu yolu dünyanın
Ən səfil adamı kimi...

Aç, bağlama kin qapısını,
Ol iman, ya din qapısı...
Ürəyim dərdin qapısı,
Gəl sən də keç hamı kimi...

Ümidlər açıb yaxasın,
Sevinc ağlar xıssın-xıssın...
Bəxtin dağılıb yuvası
Bir kimsəsiz adam kimi...

Mən bəxtikəmin biriyəm,
Ölmüşəm, ruham, diriyəm...
Kimsə ovutmur kiriyəm
Sönən ömür şamı kimi...

Əzrayıl kəsüb, aramır,
Kimsə düzəltmir aramı...
Gəl özün bağla yaramı
Bu yolun adamı kimi...

EŞQ MƏSAFƏSİ...

Dağlar ayaq açıb üstümə gəlir,
Qaçıram yolların sərt baxışından.
Ata bilmədiyim ayağımın da
Asılıb elə bil dərd baxışından.

Özümdən özümə tükənən yolun,
Sonuna çatmayan adam kimiyəm.
Sürgün olunmuşam bir yanlış ömrə,
Cənnətdən qovulmuş Adəm kimiyəm.

İntihar-intihar ümüdlərin də
Getmir qulağımdan hıçqırıq səsi.
Üşüyür bəxtimin ovuclarında
Sevgi yaxınlığı, eşq məsafəsi...

Mirhafiz BAHADIR

ŞEYTANAĞACI

Lənkəran şəhərinin mərkəzində yaşı 250-300-ə çatan Şeytanağaclarından ibarət əzəmətli bir park var idi. İndisə...

İkrah doğursa da ürəkdə adın,
Görmədim bir kimsə dolansın gəndən.
Buluda dəyirdi qolun, qanadın,
Hamı razı idi kölgəliyindən.

Yaşadın illərin bəyaz qışını,
Tufan da sinəni çapa bilmədi.
Babamdan soruşdum bir vaxt yaşını,
Daldı xəyallara, tapa bilmədi.

Kölgəndə cücərib bitib dincliyim,
Səma halal edib sənə suyunu.
Dəcəl uşaqlığım, coşqun gəncliyim,
Bir də qocalığım görüb boyunu.

Böhtana tuş gəldin, Şeytanağacı,
Guya "kafir" əkib nəvaxtsa səni.
Qoy deyim, həqiqət olsa da acı,
Qazancçın qırdılar əzəmətini...

Daha çırağı yox kor gümanımın,
Bəhanə özü də qara yalandır.
Yaşıl tarixiydin Lənkəranımın,
Tarixin hansısa ocaqda yandı.

Ötdü əcəl yeli başının üstdən,
Taley mi, qismətmi verdi hökmünü?

Şeytanın xəbəri olmadı səndən,
Şeytan ürəklilər kəsdi kökünü.

GÖYƏRÇİN

Bir vaxt rabitəçi olub ellərə,
Düşüb tufanlardan-tufana gəlib.
Onun ayağına bağlanan kağız
Bir dünya sevinctək ünvana gəlib.

Onun gətirdiyi bir barmaq kağız
Nicat yolu olub dara düşənin.
Bəzən bir ordunu xilas eyləyib
Bir barmaq kağızla bəyaz göyərçin.

Bəzən şahini də azdırıb, vallah,
Hansı koğuşasa təpilib qalıb.
Ovunu gözündən itirən şahin
Özünü daş kimi qayaya çalıb.

Həvəsi gələndə çəkilər göyə,
Nə dəni, nə suyu vecinə almaz.
Mayallaq aşmaqda heç bir akrobat
Onunla yarışda qələbə çalmaz.

Elə mehribandır qara gözləri,
Sevinclər paylayır hər bir anıma.
Elə ki, başına sığal çəkirəm,
Əsəbim qılınctək girir qınına.

HƏZİN BİR SƏDA

Köçə başlayıblar yenə durnalar,
Səmanı bürüyüb həzin bir səda.
Elə ənginlikdə uçur ki onlar,
Ovçu güllələri qalamaz oda.

Səma qulaq asır köç nəğməsinə,
Bu nəğmə sübh çağı çatacaq sona.
Bahar aparırlar bu quşlar yenə
Hansı ölkənsə torpaqlarına.

Yeri də, göyü də edib pərişan,
-Hələlik! - söyləyir qaqqıltıları.
Ata ocağından köçə başlayan
Qızlartək kövrəlib durna qatarı.

GÜLLƏR DƏ HƏYA GÖZLƏYİR

Gecələr gül-çiçək yatırırlar, - demə,
Qönçələr gecələr açırlar çiçək.

Gözünü qönçənin üzünə dikmə.
Naməhrəm doğuşa baxmasın gərək.

Güllər də gözləyir abır-həyanı,
Rəng-rəng ləçəkləri doğur gecələr.
İlahi hikmətdir gülün bu anı,
Hikmətdir ətirə bələnən səhər.

De, necə öpməyim belə torpağı?
"Bir loğman nəfəsli havası vardır".
Heyrətə düşməyib neyləyim axı?
Gülün-çiçəyin də həyası vardır.

DİŞİ AT - XANIM ARVAD

Dişi ata minməzdi babam,
Dözərdi hər nazına, dinməzdi babam.
Havada nəm duyan kimi,
Çullayardı onu.
Tövlədə saxlayardı onu.
Qoşmazdı yük arabasına,
Əziyyət verməzdi ona.
Otlağa aparanda da
Göz qoyardı -
İt-qurd qapmasın onu.
Dəcəl uşaqlar minib,
Çapmasın onu.
Deyərdi babam: - Xanım arvaddır dişi at,
Onun öz işi var: -
Bala böyütsün,
Nəsil artırsın,
Boya-başa çatdırsın.
Kişi işi görə bilməz,
Kişi yerisi yeriyyə bilməz.
Dediyindən dönməzdi babam,
Dişi ata minməzdi babam,
Yalmanına yatmazdı,
Dişi atı çapmazdı.

SƏNƏDLİ FİLM

Titrədə oxudun: - Sənədli film,
Görürəm gözündən axır gileylər.
Sənədli lentlərdə tarixim durur,
Manqurda dönərsən baxmasan əgər.

Qələbə çalmışığı harda, nə zaman,
Hopubdur lentlərə əzəmətiylə.
Kosmik fəzalarda imzamız da var,
Ölkəmiz tanınır öz qüdrətiylə.

Xətalar, qəzalar harda baş verib,
Əzilən kim olub, əzən kim olub?..
Adi yarpaq belə düşüb lentlərə,
Faktlar çözlənib, baş hakim olub.

Xocalı nə zaman düşüb odlara?
Yüz kitab izahı bəlkə əbəsdir.
O qanlı günlərə şahidlik üçün
Sənədli ekranın bir kadri bəsdir.

Olsun ki, kim isə azır yolunu,
Yalançı böhtanı ruhuma yaddır.
Günəştək nur saçan həqiqət ki var,
Əmin ol, lentlərin yaddaşındadır.

Fikir verməmişəm çox şeyə bəzən,
İnad eyləmişəm, tərsliyim olub.
Məktəb şagirdiyəm bu günlər sanki,
Sənədli filmlər dərsliyim olub...

HƏR NƏDİRSƏ...

Leyli saçlarına çəkirdi daraq,
Darağın ağzından yellər tel aldı.
Kim bilir nə qədər yol getdi bu tel.
Axırda ilişib budaqda qaldı -
Budağın bu telə ehtiyacı yox.

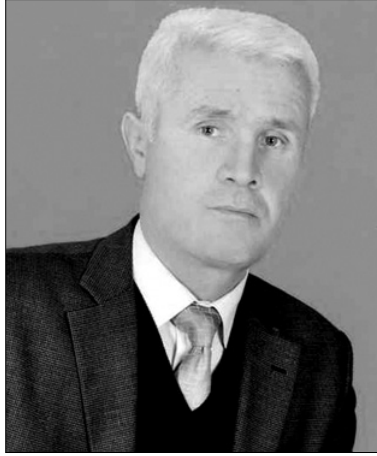
Bir az da gücləndi yelin nəfəsi,
Bir az da apardı teli uzağa.
Coxaldı qəzəbi, artdı hikkəsi,
Teli qamçı kimi çəkdi bir dağa -
Budağın bu telə ehtiyacı yox.

Küləyin əlində oyuncaq idi,
Gah sola yelləndi, gah da ki sağa.
Küləyin əlindən üzülən kimi
Qara bir sap kimi düşdü bulağa -
Bulağın bu telə ehtiyacı yox.

Döndü bir səyyaha yel qanadında,
Dünyanı dolandı belədən-belə.
Nə bulaq, nə budaq yol gözləmiri,
Məcnun həsrət idi bu qara telə.

O şey ki keçməyir fikrindən sənin,
Çıxır qabağına lap qoşa-qoşa.
Qismətmi, talemi, bəxtmi, nədirsə,
Arzu etdiklərin dönürlər daşa...

Lənkəran

Zəki BAYRAM (YURDÇU)

* * *

Budur, yenə dava-dalaş,
 Kürsülərdə söz növbəsi.
 Bir mövzudur hər şeydən baş, -
 Vətən eşqi, yurd sevgisi.
 Vətən, səni "sevən" nə çox?!
 "Vətən", "millət" deyən nə çox?!
 Yuxarıda - kürsülərdə
 Hərənin öz vətəni var...
 Hər gün qanlı sərhədində
 Səni sevən oğulların
 Öləni var,

itəni var.

Düşündükcə öz-özümə,
 Çox qərribə gəlir mənə.
 Hamı sevirsə, bu Vətən
 Niyə qaldı bəs bu günə?!
 Vətən, səni "sevənlərdən"
 qorun, Vətən!

Uca-uca kürsülərdən
 "Vətən", "Millət" deyənlərdən
 qorun, Vətən!

BİR İNSAN YAŞAYARDI

*Sevimli müəllimim, dəyərli dost və
 unudulmaz insan Faiq Bayramovun ruhuna*

Peyğəmbərtək bir insan yaşayardı Gəncədə,
 Özü canlı bir tarix, arxiviydi yaddaşı.

Öz dilində dindirərdi hər qayanı, hər daşı,
Dünyaların dərdini daşıyardı Gəncədə.

Dostların gözlərindən duyardı gizli qəmi,
Ölçülərə sığmazdı kişiliyi, mərdliyi.
Qəbzəsindən qan daman qılıncıydı sərtliyi,
Kövrəkliyi güneyin gün döyən qarı kimi.

Hər kəsin "günahını" üzünə şax deyərdi, -
Xoşlamazdı daldalarda danışılan qeybəti.
Tüstülü çayxanada bir tüstülü söhbəti
Çox alimin ömürlük yazdığına dəyərdi.

Bir quranlıq mətləbi qandırardı xəbərsiz,
Tələbəyə ölümdən betərdi xoş qınağı.
Bir sözün işığında səyriyəndə dodağı,
Papiros barmağını yandırardı xəbərsiz.

Hər adın, sözün üstə əsim-əsim əsərdi,
Çoxlarını görməzdi tükdən tük seçən gözü.
Eşitmədik dilindən bircə yol "Vətən" sözü,
Vətənin dar günündə öndə gedən əsgərdi.

Bir ağız gülüşüymüş, - xəfifcə güldü, getdi,
Gəncləşərdi gedəndə gənclik ilə yanaşı...
O elə kimsəsizdi, - bir şəhər dost-tanışı,
O elə kimsəliydi, - kimsəsiz öldü, getdi.

* * *

Nəfsin, tamahın alışıb yanır,
Nə özün doyursan,
nə gözün doyur.
Sənin gözlərindən şeytan boylanır,
Qəlbində sısqə bir insan uyuyur.

Cılız varlığını sovurub, sovub,
Sellərə tapşıraq...
yellərə verək...
Sənin gözlərindən baxanı qovub,
Qəlbində yatanı oyatmaq gərək.

* * *

Deyirlər, qu quşu ölümdən qabaq
Gözündə, könlündə sonsuz bir maraq
İlk və son nəğməsin oxuyar ancaq.
Bütün varlığıyla, bütün canıyla,
Sevinci, əzabı, həyəcanıyla,
Dəli bir ilhamla, coşqun həvəslə,

İlahi yangıyla, ilahi səsle
 Ömründə bircə yol oxuyar elə,
 Dağları, daşları gətirər dilə...
 Deyirəm nə ola, dəyişə surət,
 Dəyişə işini ana təbiət;
 Mənə də onuntək bir ilham verə,
 İlahi bir hökm, sərəncam verə,
 Bircə yol oxuyan qu quşu kimi,
 Hər dəfə son nəgmə oxurmuş kimi,
 Oxuya biləydim nəgmələrimi.

SƏNDƏN DƏ BİR XƏBƏR YOX...

Yenə gəldi bir payız,
 Yenə qocaldıq az-çox.
 Bilməm deyim, deməyim;
 Bu ürək yenə yalqız, -
 Səndən də bir xəbər yox.

Boşaldı bağ-bağatlar,
 Zaman uçur, - sanki ox.
 Dünya qəfəs kimidir...
 Bülbülün bağı çatlar, -
 Səndən də ki, xəbər yox.

Nələr deyir bu yağış;
 Tut ucundan göyə çıx.
 Hər tərəfdə sənsizlik...
 Qəlbə məlhəm bir baxış, -
 Səndənsə bir xəbər yox.

Göydə qara buludlar,
 Yerin gözü, könlü tox.
 Ruhum yalquzaq kimi...
 Çox keçməz ki, yağar qar, -
 Səndən də bir xəbər yox.

Durnalar ötdü küsgün;
 Ərdəbildən, Ərbildən
 Yenə xəbər-ətər yox...
 Ax, ürəkdə bu nisgil, -
 Səndən də ki, xəbər yox.

Ha çağırım, ha çalım;
 O əzəlki təpər yox.
 Heç bilmədim xoşbəxtsən,
 Yoxsa... başı bəlalım?..
 Ömür keçdi, a zalım,
 Səndən də bir xəbər yox.

◆ N ə s r

HƏCƏR

AĞ DƏVƏ
DÜZDƏ QALDI

◆ Hekayə

Qanlı gölün sahilinə çatanda Məhəmməd əmi QAZ-51-i bir kənara çəkib saxladı. Gün bir ağac boyu qalxmışdı. Həm gecəni yatmadığımdan, həm də üç saata qədər yol gəlib yorulduğum üçün maşından düşəndə bir müddət ətrafı tam dərk edə bilmədim. Gecəni ona görə yatmamışdım ki, bildirdim, səhər uzaq və mənim üçün qeyri-adi bir səfərə çıxacağam. İlk dəfə idi ki, anamdan və evimizdən uzun müddətə ayrılırdım. Onun həyəcanı bütün gecəni məni yatmağa qoymamışdı.

Atam da, Məhəmməd əmi də maşından düşüb yedəyə yüklədikləri bağlamaları yerə qoymağa başladılar. Bunlar üzüm, pomidor, sütün qarğıdalı, qarpız-yemiş, meyvələr - yəni bağ-bostan məhsulları, düyü, çay, qənd, müxtəlif konfetlər idi. Anam bunları Süsən nənəyə - əslində, nənəmin bibisi qızına göndərmişdi. Çünki mən və məndən beş yaş böyük bacım yaylaqda onun yanında qalacaqdıq. Bir də ki, Əhəd əminin Məhəmməd əmiyə sifarişlə aldirdığı şeylərlə bərabər, bacımın və mənim pal-paltarımız vardı bağlamalarda. Gölün sahilində xıxlanmış dəvələri - qəfil gördüm. Üç bir-birindən azca fərqli dəvə yerə yatıb gövşəyirdi. Birinci dəfə idi ki, dəvə görürdüm. Sarı Əhəd onların yanından ayrılıb yanımıza gəldi, atamla, Məhəmməd əmi ilə görüşdü, hal-əhvaldan sonra:

- Bunları yükləmək lazımdı. Tez tərənək, deyəsən, yağış yağacaq, uşaqlar islanmasın, - dedi.

Atamgil cəld bağlamaları dəvələrin yanına daşdılar. Sarı Əhəd dəvələrin hürgücləri arasından sicimləri ustalıqla çal-keçir edib bağlamaları onlara yüklədi. Sonra mənim qolumdan tutub dəvənin birinin belinə qoyaraq hürgücün üstündəki pırpız toyuq kəkilinə bənzər yunu göstərib:

- Bax, bu yundan bərk yapış, elə tut ki, yıxılmayasan,- dedi.

Mən hürgücdəki qalın yuna barmaqlarımı ilişdirib möhkəm yapışdım. Və elə bu anda Sarı Əhəd dəvənin ovsarından tutub:

- Tööö - töh - töh, tööh, - deyərək çubuqla dəvənin sinəsindən astaca vurub onu ayağa qaldırmağa cəhd elədi. Dəvə əvvəlcə dal ayaqlarını yerə dirəyib ləngərlənə-ləngərlənə qalxmağa çalışdı. Təpəsiyenişə dayandığımdan, elə bildim, ordan gəlib yerə dəyəcəm. Ancaq barmaqlarımı yuna elə ilişdirmişdim ki, əgər bir qüdrətli əl məni göyə çəkə bilsəydi, dəvəni də özümlə qaldıra bilərdim, yəni əlimi yundan qoparmaq elə müşkül iş idi. Dəvə tam

ayağa qalxanda isə sanki göyün üzünə çıxdım. Yer mənə elə uzaq göründü ki, qorxudan ürəyim ağzıma gəldi. Axı, cəmi altı yaşım vardı hələ. Lakin qorxumu bürüzə vermək ağılının ucundan da keçmədi. Çünki yaylağa gedirdik. Bu cür səfəri qorxuyamı dəyişmək olar? Səsimi udub cıncırımı da çıxarmadım. Əhəd əmi bacımı da o biri dəvənin belinə qoyub onu da ayağa qaldırdı, özü isə daha çox yüklənmiş dəvənin ovsarından çəkə-çəkə yaylağa qalxan daşlı yolun tuşuna gətirdi. Atam bizi bərk-bərk tapşırıb maşına mindi, onlar geri - şəhərə doğru, biz isə yaylağa yol aldıq. Əhəd əmi dəvəsi ilə qabaqda, biz onun ardınca astaca gedirdik. Mən artıq qorxmurdum. Qorxum keçən kimi də dörd gözlə ətrafa baxmağa, müşahidə aparmağa başladım. Hələ ki nənəmin, Süsən nənənin danışdıqları, təsvir etdikləri yaylaq mənzərəsindən əsər-ələmət görünürdü. Hər tərəf boz təpəliklər, adda-budda kolluqlardı. Sağ əldəki dəvənin dibi ilə gün işığında gümüş kimi parıldayan nazik ırmaq axır və yəqin ki, gölə tökülürdü. Üzüyuxarı daşlı ciğirlə ləngərlənə-ləngərlənə gedir, Sarı Əhədin züzmüsesini dinləyirdik:

Ağ dəvə düzdə qaldıı,

Neylim yar, neylim hey, neyliim..

Yükü Təbrizdə qaldıı,

Ləli yaar, ləli yar, neylim, qız, neyliim..

Oğlanı dərd apardıı,

Hey, heey, canım yar, ləli yar, neylim.

Dərmanı qızda qaldıı..

Hoy-yye hey, canım yar, öldüm yar, neyliim..

Onun xırıltılı səsi hərdən dəvələrin ayağı altında qalan daşların çaqqılısına qarışıb, dağın əbədi və əzəmətli sükutunu pozurdu. Arxadan Əhəd əminin yanlarını basa-basa yeriməsinə baxır, onu multfilmlərdə gördüyüm aylara bənzədirdim. Gözləri gömgöydü, sifətinin rəngi misə çalır. Almacıq sümükləri qabarıq, uzun və ucu xəncər kimi iti bıçqları iri ağzının yanlarından çənəsinə doğru uzanırdı. Qaragül dərisindən tikilmiş papağının tükləri bir neçə yerdən didilib-tökülmüş, ordan-burdan bozumtul-qaramtil tüksüz dəri görünürdü. Papağını gözünün üstünə basmış, iri alını onun altında gizlətməmişdi. Gen şalvarının balağını corabın içinə salmış, iri qaloş geyinmişdi. Bu görkəmi ilə o, Don kazaklarını xatırladırdı.

Sarı Əhəd Süsən nənənin ikinci əri idi. Onun birinci əri Hüseyn Hitlerin müharibəsindən gələndə ağır eşidirmiş - kontuziya alıbmiş, sağ əli isə biləkdən yox imiş. Onun haqqında hamı deyirdi:

- Rəhmətlik qızıl kimi adam idi. Həlim, xoşxasiyyət. Hamının qayğısını çəkəndi. Heyif ki, züryəti olmadı, həm də dünyadan tez köçdü.

Söhbət düşəndə Süsən nənə:

- Andıra qalmış müharibə elədi, kişini o günə qoydu. Təzəcə evlənmişdik, dava düşdü. Getdi. Gələndə də yarımcan, - deyirdi.

Müharibədən gələndən dörd il sonra sonra əsirlik həyatından başı pozulmuş, gecələri yatmayan Hüseyn əmi qəfildən vəfat edir. Sarı Əhədlə onun salam-ələykümü varmış. Qonşu imişlər. Sarı Əhədin birinci arvadı Gülcamal Əhəd əmi ilə heç vaxt dağa qalxmaz, bütün yayı evdə uşaqları ilə qalarmış. O, asta yerişli, sifəti çopur, pinti, əlindən iş gəlməyən, süfrəsiz bir qadınmış. Dindirməsən, günlərlə ağzını açıb bir kəlmə danışmamış. Adını eşidən elə bilərmiş, hansı diyarın gözəlidi. Ancaq onda gözəllikdən əsər-ələmət yox imiş. Uşaqlarının üst-başından kir-pasaq tökülərmiş. Süsən nənə isə tamam başqa idi. Sünbülündən su daman, çox təmizkar, dadlı yeməkləri adla deyilən biri idi. Çox gözəl olmasa da, suyuşirin qadın idi. Əhəd əminin arvadı Gülcamal sonbeşik qızı Səməngülü doğanda uşaq üstə ölür. Süsən

nənənin əri öləndən iki il sonra camaat bir də baxır ki, Sarı Əhəd onunla evlənib və ikinci dəfə evlənmək Əhəd əmiyə düşür. Süsən nənə onun uşaqlarına baxır, yeməklərini bişirir, Gülcəməlin böyük qızları ilə bərabər ev-eşiyin səliqə-sahmanına əl gəzdirir. Uşaqlar və Əhəd kişi ailəliklə süfrə arxasında oturub dadlı yeməklər yeməyi bundan sonra görürlər. Süsən nənənin Sarı Əhəddən bir uşağı da olur. Ancaq tez - üç-dörd gün sonra ölür. Sonra onun heç övladı olmur. Səməngül gözünü açandan Süsən nənəni ana kimi görür və ona "nənə" deyirdi. O da hər il Süsən nənə və atası Əhəd kişi ilə yaylağa gedərdi. Əhəd əminin böyük qızları ailə qurmuşdular, o, yaylağa gedəndə oğlanlarına onun qarımış bacısı Səbahət baxardı. Böyük bacım evdə biləndə ki, Səməngül də yaylaqdadır, çox sevindi. Çünki aralarında yeddi-səkkiz yaş fərq olsa da, onlar bir-biri ilə dost, rəfiqə kimi idilər...

Biz Sarı Əhədin zümzümələrini dinləyə-dinləyə yoxuşu qalxıb burunu döndük. Mən geriyyə qanrılıb Qanlı gölə sarı baxdım, lakin o, artıq görünmürdü. Gölün adı əvvəllər Sarısu gölü imiş. Sonra erməni-müsəlman davası vaxtı onun sahilində ermənilər bizim millətdən çoxlu adam öldürürlər. Yaylaqda dava xəbərini eşidən camaat tələm-tələsik geriyyə - evinə dönmək üçün olan-qalanını qabqarıb dağdan üzüyenişə tökülüşür və elə gölün sahilində ermənilər onları haqlayır. O qədər insan qırılıb-tökülür ki gölə, gölün rəngi qıpqırmızı olur. O vaxtdan gölün adına Qanlı göl deməyə başlayıblar.

Burunu dönəndən sonra qarşımızda tam fərqli mənzərələr açıldı. Lap uzaqda əzəmətlə ucalan və zirvəsi qarlı Keçəl dağ, onun sağ və sol əlində bir-birinə söykənib bizə boylanan, bir-birindən boyca fərqli dağlar görünürdü. Yuxarı qalxdıqca hava sərinləyir, üzüm və əllərim üşüyürdü. Dağarası dərələrdə, döşlərdə o qədər cürbəcür çiçək bitmişdi ki, baxdıqca doymaq olmurdu. Ən çox da lalə. Birinci dəfə dağ laləsini - açıq-yasəməni və qırmızı rəngin qarışığına bənzəyən rəngli iri laləni onda gördüm. Sevincdən ürəyim çirpiniydi. Tez çatmaq, bu çiçəkli çəmənlikdə doyunca qaçıb-oynamaq, əylənmək istəyirdim. Ancaq: "Bağban tələsər, armud vaxtında yetişər", - məsəli burda elə yerinə düşürdü ki. Yol bitmək bilmir, dəvələr də yerləşlərinə haram qatmırdılar. Əhəd əmi hərdən ovsarını özü çəkdiyi mayanın belinə atılıb aşağı sallanan torbadan əldən bir az böyük və qılçıqlı qara undan bişirilmiş çörək çıxarıp, hər dəvənin ağzına birini qoyurdu. Hövsələm bir qırıq olurdu. Çünki bu zaman vaxt uzanır, yaylağa çatmağımız gecikirdi. Həm də dəvələr dovşan ağzına bənzər dodaqları ilə çörəyi alıb elə şirin-şirin gəvələyirdilər ki, az qalırdım deyəm, bir tikə də mənə verin.

Artıq ikinci dağı aşılıb Keçəl dağa qalxan cığıra düşmüşdük. Hava o qədər təmiz və gözəl idi ki, sanki səmadan mavi bülbur asılmışdı. Bir dənə də ağac yox idi. Ara-sıra kolluqlar nəzərə çarpır, hər tərəf iki-üç qarışlıq otu sıx bitmiş, çiçəklərlə süslənmiş çəmənliklərdi. Əhəd əmi hərdən başını qaldıraraq səmaya baxır və öz-özünə:

- Şükür, deyəsən, bizdən ötdü. Səhər elə bildim, leysannıyajax, - deyirdi.

Bir azdan binələr görünməyə başladı. Qara keçədən tikilən alaçıqlarla bərabər, hərbiçilər üçün nəzərdə tutulan brezent materialdan iri çadırlar dikdirilərdə topa-topa görünürdü. Dağətəyi yastana çatanda sol tərəfdə göz önündə süfrə kimi açılan, maili, üzüyenişə sallanan və ətəyə endikcə genişlənen düzənlikdə bir-birindən aralı salınmış binələri görmək o qədər heyranedicə və möhtəşəmdi ki. Bu cür zirvədən durub üzüyenişə uzanan geniş düzənliyi sonralar Sarıbaba dağından baxanda gördüm. Dörd gözle hər tərəfi seyr edir, gördüklərimi yaddaşıma köçürürdüm. Mən ilk dəfə idi ki, hündürlükdən - zirvədən aşağı baxırdım və o anda özümü bütün o dağların yiyəsi kimi hiss edirdim.

Biz yaylağa çatanda Süsən nənə sacda yuxa bişirirdi. Kərmə tüstüsünün qoxusunu o dəqiqə aldım. Buralarda meşə olmadığı üçün ancaq kərmə və təzək yandırıldılar. O, bizi görəndə yuxanı sacın üstündən götürüb qıraqdakıların üstünə qoydu və Əhəd əmi ilə birlikdə dəvələri xıxlatmağa başladı. Bacımı və mənə yerə qoyub üzümüzdən öpdü, sonra yükləri alaçığa daşımağa başladılar. Yorulmuşdum və həyəcandan ölürdüm. Qarşıda mənə nə gözləyirdi? Burda günüm necə keçəcəkdə? Həm də elə bil içimdə bir qədər qorxu da vardı: burda qala bilməmək, qəribsəmək qorxusu.

Süsən nənə dərhal yemək tədarükünə başladı. Alaçığın ortasına saldığı süfrəyə şor, pendir və nehrə yağ, təzə yuxa, çolpa çığırtması qoydu. Bərk acmışdıq. Ancaq əlimizi yeməyə uzatmağa çəkinirdik. Əhəd əmi:

- A bala, yeməyinizi yeyin. Dədənin göndərdiyini bir ay yesək, qurtarmırıq. Utanmayın, burda utanmaq olmaz,- deyib bizi ürəkləndirdi.

Yeməkdən sonra Süsən nənə yerə döşəkçələr atıb:

- Yol gəlmisiz, bir az yatıb dincəlin, - deyib üstümüzdə salmaq üçün yük-dən bir böyük yorğan çıxardı. Yatmaq istəməsəm də, həm yorğun olduğum üçün, həm də dağın sərin havası vurduğundan, başımı yerə qoyan anda bal kimi şirin yuxuya getdim. Ayılanda artıq gün dönməyə, kölgələr uzanmağa başlamışdı. Cəld yerimdən qalxıb bayıra qaçdım. Kiçik səndəllərimi ayağıma keçirib maili düzənliklə üzünənişə götürüldüm. Arxadan Süsən nənənin səsinə eşitdim:

- Booy, Allah, sən saxla, bu uşağa nooldu? A bala, yaz buzovu deyilsən ki, yavaş, yıxılıb ölərsən.

Onun sözləri ağızda qaldı. Qabaqdakı kiçik qayalıqları hərlənib sola dolaylanaraq düzənliyi ayaqlarıma doladım. O tərəf-bu tərəfə o qədər qaçdım ki, nəfəsdən kəsildim. Və qaçdıqca hiss edirdim ki, ayaqlarım yerə dəymir. Həqiqətən, dəymirdi. Həmin anda Tanrının yaratdıqlarına baxıb fərəhlə gülməsədiyini hiss edirdim. Arxası üstə uzanıb səməyə tamaşa etməyə başladım, bir az dincimi alıb nəfəsimi dərdikdən sonra durub bütün çiçəkləri qoxlamağa, bir-bir oxşamağa, nəzərdən keçirməyə başladım. Çəmənlik əlvan rənglərlə toxunmuş böyük, gözəl xaliyə bənzəyirdi. Göz işlədikcə uzanan genişlikdə bol-bol açmış lalələr, qantəpərlər, soğangülü və dağ qərənfilləri, salxım-salxım, buta-buta, püsküllü, adını bilmədiyim qırmızı, sarı, bənövşəyi çiçəklər göz oxşayırdı. Başım üzərində buludlar sıxlaşmağa başladı və üşüdüyümü hiss etdim. Qəfildən içimi bir qorxu bürüdü, alaçığlara tərəf yüyürdüm. Öz alaçıgımıza yaxın üç-dörd iri sal daş vardı, sakit təbiətli, xasiyyətə mötədil bacım və Səməngül quramadan səliqə ilə tikilmiş əlvan rəngli döşəkçələr üzərində oturub söhbət edirdilər. Gördüklərim mənə nağıl kimi gəlirdi. Xatirələrinin astanasına yenəcə qədəm qoyduğum yaylaq həyatı nə qədər əyləncəli və gözəl olsa da, axşam düşməyə başlayanda qəribsəməyə, evimizdən, anamdan ötrü darıxmağa başladım.

Gecə yarısı dəhşətli gurultuya yuxudan ayıldım. Qorxudan az qala bacımın qarnına girəcəkdim. Göy elə guruldayırdı ki, sanki dağlar uçulub töküləcəkdə. Alaçığı döyəcləyən yağış damlalarının səsi gəlirdi. Yan-yörəməzdən axan suyun şırıltısını aydın eşidirdim. Tez-tez ildırım çaxır, alaçığın qapısının yarıqlarından işığı gözümüzdə düşürdü. Mən ağlamağa başladım. Səməngül mənə qucaqlayıb:

- Qorxma, burda nə var ki, bizim alaçıq qara keçədəndi. Ona görə də ildırım keçirmir. Dağda əsas qorxu bundandı - ildırım vurmasından. Yan-yörəməzdə də dədəm dərin arx qazıb, gələn su ordan axıb gedir, - dedi.

Onun arxayın danışığından bir az ürəkləndim. Bacımın qolunu qucaqlayıb ona qısıldım. Qaranlığın içindən Sarı Əhədin səsi gəlirdi:

- Andıra qalma səni. Elə bilirdim, ötüb keçib. Demə, hərrənib bir də qayıdıb. Heyvana ziyannığı olmasa yaxşıdı.

Səhər oyanan kimi, cəld bayıra qaçdım. Düz-dünya par-par yanırdı.

Süsən nənə sağına getmişdi. Səməngül bacımla çay tədarükü görürdü. Onların danışığından başa düşdüm ki, bu gün qızlarla Südlü bulaq tərəfə gəzməyə gedəcəklər. Səbirsizliklə yola düşəcəyimiz saati gözləyirdim. Səməngül bir neçə yumurta qaynadıb çantaya qoydu. Sonra yuxa arasına bal yaxıb üst-üstə yığdı. Bir azdan qızlar bizi çağırdılar, yola düşdük. Böyük çəmənliyi keçib qarşıda görünən qayalıqlardan sola burularaq bizdən aralı iki tərənin arası ilə dərəyə endik. Qızlar yol uzununu tikanlı toppuzlardan yığır, tikanlarını təmizləyib içindəki fındıq boyda yaşıl kürəciyi ağızlarına atırdılar. Mən də onlara qoşuldum. Onlar həm də rast gəldikcə daşların arasından tapdıqları və çoxu qaramtil rəngdə olan dəvəgözü - obsidianı ciblərinə yığırdılar. Bir azdan bulağa çatdıq. Adını eşidəndə elə bilmişdim ki, bulağın suyu südlə qarışıb axır. Lakin su göz yaş kimi dumduru idi, ancaq hərdən üzündə ağ ləkələr görünürdü. Deyirdilər ki, suyun axıb gəldiyi yataqda, yəqin, ağ süxurlar var, ondan ola bilər. Qızlar ətrafa dağılışıb quzuqulağı, qırxbuğum, xıncilovuz yığmağa başladılar. Mən ancaq tikanlı toppuz yığır, təmizləyib yeyirdim.

Günortadan sonra, ordakıların dili ilə desək, "oba"nı gəzməyə başladım. Yan-yörəməzdə olan alaçıqları ötüb əks tərəfə gedəndə qəflətən yerimdə donub qaldım: obanı düz ortasından uzununa yarı bölən enli bataqlıq zolağı uzanıb gedirdi. Eni on beş-iyirmi metr olan bataqlıqdan keçmək üçün sanki əllə düzölmüş kimi təbii şəkildə özülü yerin təkinə dirənən iri sal daşlar vardı. Bataqlığın o tərəfinə Aşağı oba, bu tərəfinə isə Yuxarı oba deyirdilər. Sonralar o bataqlıq haqqında çoxlu rəvayətlər eşitdim: kiminsə ulağı yüklü-zadlı batıb, tək qulaqları görünürmüş, Səməndərin bir qəşəng köşəyi batıb orda, Əlişin qardaşı gecə keçmək istəyib, bürəyib yıxılıb, camaat hayına gələnəcən gec olub və s. Cin dəmirdən qorxan kimi o bataqlıqdan qorxdum. Heç yaxınına da getmədim. Obanın yaxınlığındakı geniş sahələrdə isə bərk, qranit daşlardan səliqə ilə yonulub düzəldilmiş və ora-bura səpələnmiş iri qoyun fiqurları vardı. Onları bu hündür dağlarda kim və nə vaxt düzəltmişdi, nə üçün bir belə çoxdu? - deyə düşünür, hərəsinin ağızı bir səmtə baxan, bəzisi ayaqüstə, bəzisi yıxılı heykəllərin üzərində oturub at kimi "çapırdım". Onların tarixinin min illərə gedib çıxdığını deyirdilər.

Həmin günü qızlar mənə daş xınası göstərdilər. Geniş açılmış əl kimi düzənlikdə qabara bənzəyən tala-tala alçaq qayalıqlarda mamıra bənzər yaşıl, qaramtil, bozumontul rəngli daş xınası əmələ gəlmişdi. Onların üzərinə azacıq su töküb isladır, kiçik daşla sürtüb həll edirdim. Orda qaldığım müddətdə bir gün olmadı ki, kiçik, arıq barmaqlarıma daş xınası yaxmayım. O xınanın iyi, ətri indi də burnumdadır. Bəzən xına qoyub alaçığa qayıdanda yemək vaxtına düşür, qızlar və Süsən nənə nə qədər təkid etsələr də, əlimin xınasını yumur, qurumasını gözləyirdim. Bu vaxt ən çox Süsən nənənin qanı qaralır:

- Bu qız gedənəcən ətinə bir damcı su səyirtmədi, ayaqüstə ikilik taxta kimi gəzir, - deyirdi.

Əhəd əmi isə:

- Balama qurban, eybi yox, xınan quruyar, sonra yeməyini yeyərsən, - deyir və arvadına, qızlara müraciətlə, - bu uşağın payını saxlıyın, sonra verin, yesin, - deyərək mənə haqq qazandırır, hər nazımla oynayırdı.

O çəmənliklərdə böcəklərlə oynadığım, kəpənəklərlə uçuşduğum anlarda barmaqları daş xınası ilə qıpqırmızı boyanmış, hər gün başında çiçəklərdən

çələng hörmüş halda dolaşanda özümü təbiətin, o dağların bir parçası kimi hiss edir, ruhumu doyururdum, qarnımı doyurmaq ağıma da gəlmirdi.

Maraqlı hadisələr gecələr başladı. Aşağı obanın cavanları yığışib Yuxarı obanın cavanları ilə oyun təşkil edir, əylənirdilər. Cavan oğlanlar qız paltarı, qızlar isə oğlan paltarı geyinib, əllərində kərmədən düzəldilmiş uzun məşəllər, obanın kənarındakı meydançada çalınan qarmon və zurnanın səsinə rəqs edir, min cür oyundan çıxırdılar. Burda tamaşaçılar da çoxdu. Səməngül də atasının gen şalvarını və boz pencəyini geymiş, uzun, xurmayı saçlarını qaragül papağın içində gizlətməmişdi. Onu papağından hamı tanıya bilirdi. Oynayanlar içərisində Səməngül hamıdan gözəl və qaydasında rəqs edirdi. Kişi rəqsini o qədər məharətlə və incə hərəkətlərlə edirdi ki, hamı halay vurub əl çalmağa başladı. Aşağı obadan olan və qadın paltarı geyinmiş biri ortalığa düşüb onunla rəqs eləyəndə digərləri də onlara qoşuldu. Mən dörd gözlə tamaşa edir, bacımın əlini isə buraxmırdım. Bacım həvəslənib oynayanlara qoşuldu və əlindəki məşəli mənə verdi. Birdən qadın paltarı geyərək Səməngüllə rəqs edən oğlanın onun əlindən tutub kənara - qaranlığa çəkib apardığını gördüm. Cəld, əlimdə məşəl, camaatı yarıb o səmtə qaçdım. Xatadan olan kimi, məşəl əlimdə sondü. Ancaq onların getdiyi səmti gözdən qoymurdum. Adam boyundan bir az hündür olan topa qayalıqlara çatanda həmin oğlanın Səməngülün əlindən tutaraq:

- Ölürəm səndən ötrü. Razılığını ver, dədəmgili elçi göndərim. Onsuz da sən mənimdən. Başqa birinə razılığını versən, ikinizi də öldürərəm, - dediyini eşitdim.

Yerimdə donub qaldım. Hansı səmtə gedəcəyimi kəsdirə bilmədim. Səməngül oğlanın əlindən qurtarıb oynayanlara tərəf qaçanda mən də onun ardınca götürüldüm. Səməngül mənim onları gördüyümü bilmədi. Bir azdan oynayanlar yorulub dağılışdılar.

Səhəri günü Süsən nənə səhər yeməyindən sonra:

- A qızlar, bu gün xalçaları yumağa gedəcəyik, - dedi.

- Nənə, yundan da götürək, - deyərək Səməngül dilləndi. - Buranın suyu yaxşıdır, yunu təmiz eliyir. Evə arxayın gedərik.

- Bu gün xalçaları ancaq çatdırırıq, - deyərək Süsən nənə etiraz etdi.

Biz xalçaları qoltuğumuza vurub Aşağı obaya tərəf gedəndə qorxudan zəhrim yarıldı. Bataqlığı keçib o tərəfə - dərəyə enməli idik. Ağlayıb özümü öldürdüm ki, qorxuram, batacam, palçıq ağızıma dolacaq. Süsən nənə və Səməngül daşların üstü ilə o tərəf-bu tərəfə neçə dəfə keçib məni arxayın saldılar. Axır ki, əsə-əsə bataqlığı keçdim. Ayağımın altındakı daşlar çox möhkəm idi. Xeyli ürəkləndim. Dərəyə enəndə gözlərimə inanmadım. Dərənin dibi ilə gur sulu dumduru çay axırdı. Maraqlı bu idi ki, çayın yatağı və kənarları dümdüz, iri sal daşlardan ibarətdi. Sanki əl ilə yonulub düzəldilmişdi. Buna görə də su elə lal, dinməz axırdı ki, səsi çıxmırdı. İki qadın həvəslə islanmış yunu daşın üzərində taxta toxancla döyür, biri də su daşayıb tökürdü. Süsən nənə və Səməngül xalçaları suda isladılıb daşların üzərinə sərdilər. Sabunlayıb su tökərək köpükləndirir, dəmir qapaqla sürtürdülər. Bacım da həvəslə onlara kömək edirdi. Səməngül donunun ətəyini belinə bağladığı kəmərə taxmış, ağ, qəşəng ayaqları, baldırları tamam çöldə qalmışdı. Onlar işlərini bitirdilər və Səməngül ətrafı nəzərdən keçirib heç kim olmadığını əmin olduqdan sonra birdən bütün paltarlarını soyunub suyun dərin yerinə cumdu. Süsən nənə həyəcanla:

- A batmamış, soyuqluyub öləsən, qızmısanmı? - desə də, Səməngül suyu həvəslə şappıldada-şappıldada yuyunur, hərdən suya uzanıb gözlərini yumurdu. Bu anda onun gözüyumulu və gülümsəyən sifəti, döşləri sudan

çöldə qalır. Mən utandığımdan daha orda qalmadım, dərənin qaşına çıxıb lap uzaqlara baxmağa, ətrafı nəzərdən keçirməyə başladım. Birdən bir oğlanın daşların arasına sinib Səməngülə baxdığını gördüm. Oğlan məni görəndə əlik kimi yerindən sıçrayıb obaya sarı qaçdı. Günah iş tutmuş kimi, pis olmuşdum. Onun Səməngülə baxmasında murdar, iyrənc və natəmiz bir şey hiss etdim. Yenə də bunu heç kimə demədim.

Xalçaların suyu çəkiləndən sonra gətirib alaçıqın yanındakı daşların üzərinə sərdilər. Gecə yenə dəhşətli göy gurultusuna yuxudan oyandım. Süsən nənə deyinə-deyinə:

- İnsafı kəsilməmiş qoymadı ki, xalçalar quruya, - deyib bayıra çıxdı. Bacım da onun arxasınca çıxanda mən də qorxumdan onunla bərabər getdim. Yağış hələ başlamamışdı. Süsən nənə və bacım hərəsi bir xalçanı bürmələyib götürərək içəri girdilər, onların ardınca qayıtmaq istəyəndə çaxan şimşəyin işığında alaçıqdan bir az kənarında Səməngülə qucaqlamış həmin oğlanı gördüm. Səməngülün açılmış ağappaq sinəsi görünürdü. Saçları dağınıq halda kürəyinə tökülmüşdü. Şimşəyin işığında o, cazibəli və çox qəşəng görünürdü. Tez içəri qaçıb yerimə girdim. Əhəd əmi alaçıqda yox idi. Qarovul çəkmək növbəsi ona çatdığından, yapıncısını götürüb dəvələri ilə bərabər, ağılların yanına getmişdi. Süsən nənə və bacım növbəti dəfə qoltuqlarında nəm xalı içəri Səməngüllə birlikdə girdilər. Onun çöldə evin adamına necə qoşulduğu elə həmin gecə kimi mənə qaranlıq qaldı.

Səhər Sarı Əhədin səsinə oyandım:

- Maadiyə heeey, xııııı, xıx. Bəyzoy, Bəzoooy, xıııı, hoyya, xıııı..

Əhəd əmi dəvələrini gətirmişdi. Süsən nənəyə:

- A Süsəngül (o, Səməngülün adına uyğunlaşdırıb arvadına bəzən: "Süsəngül", - deyə müraciət edirdi), günortadan sonra uşaxlar getsin, aşağıdan - Qıvreyin obasından alacağımızı gətirsinnər, - dedi.

Mənim zəhrim yarıldı. Demək, "uşaxlar" deyəndə, məni də nəzərdə tutur. Yenə dəvəyə minəcəyimi düşünəndə qanım qaraldı. Ancaq hələ günortaya çox vardı. Dəvələr alaçıqə yaxın bir yerdə yatmışdılar. Asta-asta gövşeyirdilər. Əhəd əminin əzizlədiyini nərin -- Bəyzoy adlı dəvənin ağzının yanları tüpürçəklə dolu idi. Səməngül Süsən nənə ilə birgə nəm xalları yenə daşların üzərinə sərdirdi. Bəyzoy daşlara yaxın yatdığı üçün o, deyilməyə başladı və əlindəki çubuqla dəvəni vurub sürünə-sürünə o tərəfə çəkilməsini istədi. Gözünə döndüyüm Bəyzoy üzünü Səməngülə tərəf çevirib ağzındakı bütün tüpürçəyi onun üzünə tütürdü. Mən əvvəlcə qorxdum, sonra sifəti tüpürçəkdə görünməz olan Səməngülə baxanda uğunub getdim. Təlxək kimi o tərəf-bu tərəfə qaçır, gülür, qışqırır, içimdə elə sevinirdim ki:

- Oooxx, oox, yaxşı oldu, əcəb oldu, lap yerində oldu. Sən gecələr çıxıb o gədə ilə görüşməyəydin, dəvənin dəvəsi də səni o günə qoymayıdı, - deyə düşünür, qisas almış kimi, şadlığımdan atılıb-düşürdüm.

Süsən nənə evə qaçıb səhəngi gətirdi. Səməngül üzünü yuyandan sonra ağacı götürüb dəvəni vurmaq istədi. Əhəd əmi və Süsən nənə qoymadılar:

- A bala, dəvəynən zarafat olmaz. Bə yadına gəlmirmi, bax, bu Bəzoyun üstündə Madiyə gecə tərəkəmənin bir yekə kişisini öldürürdü. Əlindən güjnən aldix.

Maraq məni bürüdü:

- Əhəd əmi, kimi öldürürdü, niyə öldürürdü? Bəzoyu neyləmişdilər ki? - deyə dalbadal sualları yağdırmağa başladım.

- Tərəkəmədə tanışlarım-dostlarım çoxdu, - deyə Əhəd əmi sözə başlayanda papağını təpəsinə tərəf itələdi. Alnı ağ, sifəti qıpqırmızı idi və elə qərribə görkəm aldı ki, tanımadığım bir adamdı sanki. - Bir dəfə Muşoy oğlu

Cəbreyl mən şəhərə gedəndə tapşırı ki, ona bir kisə kişmiş alım. On dörd uşağı vardı. Kişmiş alıb gətirdim. O, bilirdi ki, həmin günü gələjəm, malının dalınca gəlmişdi. Çoxlu qonağım vardı, söhbətləşdik, gejə düşdü. Alaçıxda yer olmadığı üçün Cəbreyl yapıncısını götürüb alaçığın yanında yatmağa getdi. Bir döşək verdik, altına salıb yapıncıya bürünərək yatdı. Yükünü də yanına qoymuşdu. Madiyəni xıxladıb dizini bağlamışdım. Bəzoy balaca idi. Gejə kişmişin iyini alıb, gəlib kisəni dağıtmış, kişmişdən yemişdi. Cəbreyl də, eləmə tənbellik, dəyənəyini qapıb Bəzoya möhkəm çəkmişdi. Səsinə çıxdıx, kişini sakitləşdirdik, kişmişin qalanını yığışdırıb alaçığa gətirdik. Şəhərə yaxın Cəbreylın bağırtısı obanı başına götürdü. Bax, həmin bu Madiyə dizin-dizin sürünüb Cəbreylın sinəsinə çökmüşdü. Balasını gözü qabağında döydüyü üçün qisasını almağ istəmişdi. Qarnının altına girib dəvəni qaldırdım, kişini sürüyüb çıxartdılar. Qabırğaları qırılmış, ağ ciyəri zədələnmişdi. Ağzından qan gəlirdi. Qiyamat başıma qopdu elə bil. Dedim, öləcək, dam dolusu uşaxları yetim qalacaq. Bir yaxşı arvanam vardı (birhürgüclü və ikihürgüclü dəvədən törəyən), onu qurban dedim. İncəvara, kişi sağaldı, arvananı kəsməyə qoymadı. Dedi, ver özümə. Verdim, getdi. Bir yekə qannan qurtardım.

Məni ən çox təəccübləndirən Əhəd əminin o boyda dəvəni qaldıra bilməsi idi. Birinci dəfə görürmüş kimi, altdan yuxarı ona diqqətlə baxdım. İri əlləri, yoğun barmaqları bərkiyib kütür-kütür olmuşdu, tünd yaşıl rəngli atlas parçadan ikiqat tikilmiş qurşaq belinə kip sarınmışdı, enli çiyinləri, tökmə bədəni ilə bu adam mənə yenilməz cəngavər kimi görünürdü.

- Əhəd əmi, bəs Madiyəyə bir şey eləmədiz? Cəzalandırmadız?

- Yox, a bala, nə cəza? Madiyə mənim ocağımın bini-bərəkətidi. Bu ətrafda onun kimi maya yoxdu. Balaları da özü kimi xasdı. Bax, bu Bəzoy köşək vaxtı bir az sısqı idi. Deyirdilər ki, yəqin, cinsi qarışıb. Ancaq mən billirdim ki, onnan qəşəng bir biğir olacaq, - dedi.

- Biğir nədi, Əhəd əmi? - sual dolu nəzərlərini yenə ona dikdim.

Mənim hər şeylə maraqlanmağım Əhəd əminin xoşuna gəlirdi. Suallarına həvəslə cavab verirdi:

- Biğir, a keç qız, ikihürgüclü dəvənin erkəyinə deyilir, - dedi.

Əhəd əminin dəvələrə ad qoyması da mənə təəccüblü gəlirdi. Sonra öyrəndim ki, bu ətrafda dəvəsinə ad qoyan elə təkə Əhəd əmidir. O biri dəvəsinin adı Xanzoy idi. Bunu eşidəndə gülməkdən öldüm və:

- Əhəd əmi, Madiyənin adını gərək Madiyə yox, Şahzoy qoyaydız, - deyib uğundum. Bacım mənə baxıb gözünü ağardır, göz-qaş edir, susmağım işarə edirdi. Mən isə:

- Bəzoy, Xanzoy, Şahzoy, - deyə-deyə atılıb-düşürdüm.

Əhəd əmi bığaltı gülümsünüb:

- A keç qız, sən, deyəsən, pişik başı bəzəyəsən axı, - dedi, - gəl sənə bir şey də danışım. Dəvəmə ad qoymasaydım, indi heç Bəzoy yox idi.

Yeni bir hekayə dinləmək istəyi şitliyimi unutturdu. Daşın üstünə çıxaraq ayaqlarımı sallayıb yelləməyə başladım. Əhəd əminin səsinin ahəngindən maraqlı bir şey danışacağına əmindim.

-Bir dəfə aşağı obalara - tərəkəmələrə heyvannar üçün daş duz gətirməyə getmişdim. Bizim obadan yuxarı yastanlarda görmüşdün haa, iri, sal duzlar, heyvanların yalması üçün duzlağa qoyduqlarımız, bax, onnan. Gejəyə düşdüyüm üçün orda qalası oldum. Madiyəni xıxladıb dizini bağladım, Bəzoy da yanında idi. Tərəkəmə uşaxlarının Bəzoya gözü düşür. Araya alıb aparır, obadan kənar ağla salırlar. Tezdən durdum, gördüm, Bəzoy yoxdu. Nə illah elədim, boynuna alan olmadı: "Burda yoxdu, bizlik deyil," - deyib

durdular. Hündür bir daşın üstünə çıxıb əlimi qulağımın dibinə verdim, var güjümnən dörd tərəfə: “Bəyzooy, Bəyzooy, heeey, Bəyzooy”, - deyib çağırıdım. Burunun o tərəfinnən, tərəkəmənin ağılınan bir anqırmağ elədi ki, gəl görəsən. Astaca gedib ağılı açdım, Bəyzoyu çıxarıb gətirdim. Onnan sonra taa onnarnan “salaməleyküm” eləmədim. Etibarları sınıx çıxdı. Ancax başqa obalarda yaxşı, etibarlı tərəkəmə dostlarım var. Bel bağlamaq olur.

Bundan sonra mən bir daha Əhəd əminin dəvələrinin adına lağ eləmədim.

Günortadan sonra Əhəd əmi Bəyzoyu götürüb:

- Mən yuxarılara - kürd Əhmədin obasına gedəjəm. İşim var. Uşaxlar getsin, Qıvreyin obasınan dediklərimi gətirsin, - deyib getdi.

Bu vaxt bacımın üzünə baxdım. Sifəti qıpqırmızı idi, alışıb-yanırdı. Süsən nəne əlini onun alınına qoyanda:

- Bay, evin tikilsin, sənin qızdırman var, bala. Allah, sən kömək ol, amanat uşaxdı, - deyib əl-ayağa düşdü. Bacıma yer saldı. Çay dəmləyib cürbəcür mürəbbə, otlar gətirdi. Mənim qanım bərk qaralmışdı. Həm bacımın xəstələnməyinə görə, həm də elə düşünmüşdüm ki, Səməngüllə bacım gedər, mən qalaram. Uzaq yolu dəvə ilə getməkdən canım qurtarar. Ancaq indi artıq çıxış yolum qalmamışdı.

Səməngül və mən Madiyə ilə yola çıxdıq. O, qabaqda, mən isə arxasında tərkləşib üzünəşağı - bataqlığın yanı ilə uzanan çığırla Əhəd əmi dediyi obaya sallandıq. Bataqlığı o tərəfə keçmədiyimiz üçün sevindim. Həmin oba o qədər də uzaq deyilmiş. Çünki burunu dönən kimi uzaqdan qaralan alaçıqları göstərən Səməngül:

- Bax, ora gedəsiyik. Qıvreyin obası odu, - dedi.

Obaya - üzünənişə gedən yol aşağılarda enlənirdi, yəni ordan fayton və ya araba ilə, yük maşını ilə də getmək olardı. mənzil başına bir az qalmış, yolun üstündə iri bir qoz ağacı görünürdü. Mənim ağzım ətrafa əyildiyindən ağaca necə yaxınlaşdığımızı bilmədim. Səməngül onun altından keçəndə əyildi və məni xəbərdar etməyi unutdu. O əyilən kimi düz boğazıma dirənən dolay dayanmış qoz ağacının budağını görən anda əlimi Səməngülün belindən boşlayıb budaqdan yapışdım. Dəvə və Səməngül altımdan çıxıb getdilər, budaqdan sallaşa qaldım. Elə cikkə çəkdim ki, qışqırtıma obanın yaxınlığında quzu otaran cavan uşaqlar dönüb baxdılar. Bir-ikisi bizə sarı qaçmağa başladı. Elə bu vaxt sanki yerin dibindən çıxan bir atlı güllə kimi mənə tərəf cumub ayaqlarımdan yapışdı:

- Əlini burax, səni tutmuşam, qorxma, yıxılmağa qoymaram, - deyib məni astaca silkələyr, əlimi budaqdan qoparmağa çalışırdı. Ancaq əllərim kəlbətin kimi bir-birinə keçmiş, budaqdan elə yapışmışdım ki, yıxılmaq qorxusundan açmaq istəmirdim. Həmin adam əlimi birtəhər budaqdan qoparıb məni qucağına götürərək birbaşa Madiyəyə sarı getdi və Səməngülün tərkinə qoydu. Madiyə dayanıb gözləyirdi, heç qımıldanmırdı da. Bu vaxt o adamın Səməngül çayda çimərkən ona baxan oğlan olduğunu tanıdım. O, göydəmir bir ata minmişdi. At sanki nağıllardakı kimi, elə qəşəng, oynaq və yaraşıqlı idi ki... Mənim gözümdən düşən həmin oğlan atın üstündə çox fərqli: gözəl görünürdü. Dümdüz, qapqara saçları gözünün üstünə tökülmüşdü. Bu dağlarda gün keçirənlərə xas olaraq yanaqları qıpqırmızı idi. Madiyənin ikiqat düzülmüş kirpikləri kimi sınıx kirpiklərin əhatə etdiyi gözləri qəşəng və işıqlı idi. Əyninə boz köynək və dəridən qolsuz gödəkçə geymişdi, kəməmindən asılan qından qəməsinin bəzəkli dəstəyi görünürdü. Gülümsər gözlərini Səməngülə dikmiş, Səməngül də ona baxıb gülümsəyirdi. Onlar beləcə bir an baxışdıqdan sonra Səməngül:

- Sağ ol, Mərdan,- dedi.

Hər şey tərsinə dönmüşdü. Xoşum gəlməyən, haqqında ikrahla düşündüyüm adam indi məni xilas edən qəhrəmana çevrilmişdi.

Biz Qıvreyin obasından tez qayıtdıq. Alaçıqına getdiyimiz adam - Qıvreyin arvadı Münəvvər nə qədər təkid elədisə, Səməngül çay-çörəyə qalmadı. Mən hiss etdim ki, Mərdana görə orda ləngimədi. Alacağımızı - üst-üstə yığılıb kip bağlanmış beş ədəd hazır motal dərisini götürüb qayıtdıq. Həmin qoz ağacını keçib obaya qalxan döşə çatanda Mərdanın atı çəmənliyə buraxıb böyrü üstə uzandığını gördüm. Bizi görən kimi cəld qalxıb yəhərə atıldı, atı muşqurub yanımızda o tərəf-bu tərəfə səyirtməyə başladı. Səməngül Mərdana baxıb için-için gülür, alnına, gözünün üstünə tökülmüş şabalıdı, qıvırcıq saçlarını barmaqları ilə yana daraqlayır, telləri yenə tərs, şıltaq uşaq kimi gözünün üstündə oynaşmağa başlayırdı. Bu göydəmir atlı oğlanın Səməngülün çılpaq bədəninə baxmağını tamam unutmuşdum. Bütün ətrafımızı sevgi, məhəbbət haləsi bürümüşdü.

Biz Aşağı obanın qəşşərinə çatanda Mərdan bir anda atını oynadıb yox oldu. Evə gələn kimi bacımın yanına qaçdım. Bərk yuxuya getmişdi.

- Oyatma, kəklikotu, qantəpər içirdim, tərriyib. Qoy yatsın, oyananda əvvəlkinən də yaxşı olacaq, - deyə Süsən nənə məni xəbərdar etdi.

Səhər oyananda yorğanın altında üşüdüyümü hiss etdim. İçəri də alaqları idi. Alaçıqdan bayıra çıxanda sıx dumanın hər yeri bürüdüyünü gördüm. Göz gözü görmürdü. Sanki bütün dünya qaldığımız bu alaçıqdan ibarətdi. İçimə bir sıxıntı çökdü. Alaçıqdan bir az o yana Səməngül və Süsən nənənin səsi gəlirdi. Əhəd əmi yenə yox idi. Onlar içəri mübahisə edə-edə girdilər:

-Nənə, vallah, ayının fürsət aradığı havadı. Elə qabağına kim çıxsa, qapazlıyib aparacaq, - deyə Səməngül yarızarafat-yarıcıddi dedi.

- Yox əşi, daha o vaxtlar keçdi. Hamının tūfəngi var. Oba da doludu itnən. Kimə neyliyək ayı? - Süsən nənə cavab verdi.

Səməngül birdən qaqqanaq çəkib:

-Nənə, birdən bir şorgözü gəldi, səni qoltuğuna vurub apardı, özünə arvad elədi, əlin hara çatacaq? - deyə bic-bic Süsən nənəyə baxdı.

- A xatakar, mənim qorxum yoxdu, ələyim ələnilib, xəlbirim göydə fırranır. Həm də, kişim qan eliyər. Sən özünənən qorx. Cavan, qəşəng qızsan. Səndən kim keçər? Handa qala, ayı ola, - deyib ona sataşdı.

Söhbətin məğzini sonra anladım. Dağdakıların arasında gəzən rəvayətlərə görə, guya aylar qəşəng qadınları sevirələr və oğurlayıb mağaralarına aparırlar. Onu da öyrəndim ki, ayı çox vaxt dumanlı havada ova çıxır. Külək ona tərəf əsəndə itlər ayının qoxusunu ala bilmirlər. Qəfil dumandan çıxıb heyvanları qoltuğuna vurub aparır.

- Süsən nənə, uşaqları da aparır ayı? - deyə qorxudan iri açılmış gözlərini ona dikdim.

Arvad birdən əlini əlinə vurub:

- Ayı səni neyliyək? Dişə dəyəsi bir şey var səndə? Ələngə gəldin, ələngə də gedəcəksən evinizə. Gör bacın necə əməlləşib. Yanağına qırmızı zılıx gəlib. Sən dayça kimi ora-bura qaçmaxdan başqa bir şey bilmirsən. Yediyyə də üzünə çıxmır, - deyə mənə sataşaraq güldü. Həm də məni qorxudan çıxarmaq istədi. Ürəyim sıxıldı, süfrənin qırağında oturmuşduq, tez ayağımın birini kənara uzadıb isti şalvarımı yuxarı çəkərək ayağıma baxdım, sonra qolumu çırmadım. İkisi də çöp kimi idi. Onların üçü də uğunub getdilər. Ayının məni bəyənilib aparmayacağını düşünüb bir az toxtadım. Ancaq həm də pərt olmuşdum. Özümə söz verdim ki, çox yeyib kökələcəm, mənə ələngə deməsinlər.

Üç gün evdən bayıra çıxma bilmədik. Duman çəkilmək bilmirdi. Əhəd əmi:
- Tufan olmağındansa, duman olmağı yaxşıdır. Nə qədər davam etsə də, çəkilib gedəcək, - deyirdi.

Eşitdim ki, burda elə güclü tufanlar olub, alaçıqları götürüb aparıb. Hətta inəkləri də apararaq uzaqlara atıb. O üç günü təzək yanında oturub Süsən nənə və Əhəd əminin maraqlı söhbətlərinə qulaq asdım. Əhəd əmi tufanla bağlı bir əhvalatı danışdı:

- Bir dəfə Əhmədgilnən yaylağa gəlirdik. Kürd Əhmədın oğlu Şərif Səməngüldən iki yaş böyükdür, bunlar lap uşağ idilər. Qanlı gölün yanında ikisini də götürüb hərəsini dəvənin belində mitil yığdığımız məfrəşin bir gözüne - mitillərin üstünə qoydux. Tufan bizi yolda haxladı, özümü daldaya verib qayaların arasında güclə bənd aldım. İndiyəcən o cür güjdü tufan görməmişəm. Dəvənin ovsarını əlimdə möhkəm saxlasam da, birdən əlimnən çıxdı. Tufannan gözümü açıb bir yerə baxa bilmir, daldalandığım yerdən çıxma bilmirdim. Əlim yerdən-göydən üzüldü. Bircə Madiyənin hünərinə güvənir, etibar edirdim. Onda gözüm seçdi ki, Madiyə özü çöküb yerə, dizin-dizin qayaların arasına sürünür ki, külək uşaxları məfrəşdən götürüb aparmasın. Birtəhər məfrəşdərin ağzını büzüb bağladım, tufan yavaşıyandan sonra sağ-salamat gəlib çıxdıx.

Oba cavanları Əhəd əminin növbəsini çəkдилər, dumanda onu qoyun hərleməyə, ağıllara baş çəkməyə qoymadılar neçə gün. Onda hiss etdim ki, Əhəd əminin bu obada nüfuzu, hörməti böyükdü. Alaçıqda dustaq qaldığımız bu üç gündə mənim diqqətimi çəkən bir şey də vardı: Əhəd əminin Süsən nənəyə münasibəti. O, arvadına ən çox: "A xatun" - deyə müraciət edirdi. O qədər qayğıkeşliklə, o qədər sevgi və hörmətlə yanaşırdı ki Süsən nənəyə. Bunu əvvəlcə heç hiss etməmişdim. Samovarı özü qaynadır, çayı da özü dəmləyib süzürdü. Axşam döşəkləri yükədən özü daşıyıb gətirir, səhər yenə yükə qaldırırdı. Süsən nənə də ərinə nazlanır:

- A Sarı, qoy özüm eliyəjəm. Sən otur, ancağ əlinə fürsət keçib, bir dincəl, - deyib onu əzizlərdi.

Dumanlı gündə mənim üçün ən dəhşətli problem zəruri ehtiyac üçün alaçıqdan bayıra çıxma olmuşdu. Bacıma və Səməngülə dirənib ikisinin də mənimlə getməsini istəyirdim. Onlar bəzən əsəbiləşir, mənimlə getmək istəmirdilər. Ayının qorxusu canıma elə çökmüşdü ki, bir an yadımdan çıxmırdı. Və bir dəfə alaçığa qayıdanda məndən bir az aralı sıx dumanın içindən gələn camış manqırtısına bənzər boğuş səsi eşitdim. Özümü güllə kimi alaçığa salaraq:

- Süsən nənə, ayı var, ayı!! Düz alaçığın yanına gəlib! Az qalırdı məni aparsın! Özüm gördüm, səsinə eşitdim! - deyə qışqırmağa başladım. Bir haray-həşir salmışdım ki, gəl görəsən. Ancaq onların heç vecinə də olmadı.

Süsən nənə:

- Sən elə bilirsən, səsi alaçığa gəlmir? O səsi biz də eşitdik. Əhəd babayın dəvəsinin səsi, a bala. Bu ayının qorxusu səni birtəhər eliyəjək. Duman çəkilib getsəydi, bu uşağın aynası açılardı, - dedi.

Qızlar yenə:

-Nənə demədi ki, ayılar iskeletləri aparmır? Sən qorxma, səni aparmaz. Dişini-başını qırmıyacaq ki səndən ötrü, - deyib məni cıratmağa başladılar.

Bir azdan Əhəd əmi içəri girib ləyən istədi. Gətirdiyi səliqə ilə doğranmış, iri sümükləri çıxarılmış quzu ətinə ləyənə boşaldıb:

-A xatun, nə deyirsən, uşaxlara bir dəri bozartması bişirəkmi? - dedi.

-Vallah, yaxşı olar, dişimizi dəyişərik, - deyən Süsən nənə cəld tədarük görməyə başladı. Xeyli soğan gətirib soymaq üçün bacımla Səməngülə ver-

di. Özü çoxlu əvəlik, ələyiz, nanə qurusu, kəklikotu, duz-istiöt, doğranmış lavaşa çıxarıb ətin üzərinə tökdü və soğanı əlavə edib qarışdırdı. Əhəd əmi:

- Mən gedim, təndiri qalıyım, - deyib çölə çıxdı.

O gedəndən sonra Süsən nənə ədviyyatla qarışdırdığı əti quzunun bütöv çıxarılmış dərisinin quyruq tərəfdən içərisinə doldurmağa başladı. Onun dörd tərəfinə hərlənir, maraqla baxırdım. Ət dərinin ortasında bir qırıq qaldı. O, dərinin artıq qalan hissəsini metal məftillə möhkəm bağlayıb əti dərinin içində kipləşdirdi. Əl və ayaq yerlərini də dibdən bağlayıb artıq dəriləri kəsib atdı. Uzunsov, yunlu, başı, qol-qıçı olmayan quzuya bənzər qəribə bir şey əmələ gəldi. Düzəltdiyini götürüb çölə çıxdıq və alaçıqın yaxınlığında Süsən nənənin neçə il əvvəl öz əli ilə qoyduğu, ağzını həmişə kip bağladığı kiçik təndirin yanına apardıq. Közün düşməyinə az qalmışdı. Əhəd əmi təndiri qarışdırır, közləri qızıdırırdı. Nəhayət, köz düşdükdən sonra ət yığılmış dərinə közün içinə basdırdılar. Təndirin ağzını yanoy örtüb alaçığa qayıtdıq. Azca keçmiş, yanmış yunun iyi ətrafı bürüdü. Ödüm ağzıma gəlirdi.

- Mən ondan bir tikə də yemiyəcəm, - deyə düşünürdüm.

Tezliklə yanmış yunun iyini dadlı - tamlı bir yemək qoxusu əvəz elədi. Əhəd əmi hərdən gedib baxır:

- Az qalib, siz süfrəni hazırlayın, - deyirdi.

Bir azdan iri mis məcməyidə közdə bişmiş nəhəng kartofa bənzər, qızarmış bir şeylə içəri girdi. Yun tamam yanmış, dəri qıpqırmızı qızarmış, yığışib kömbələnmişdi. Süsən nənə onun üstünü tərtəmiz sildi, bıçaqla qaşayıb təmizlədi. Ortağa gətirəndə iri, parıldayan bıçağı ərinə verib:

- A Sarı, yar, görək neçə çıxıb? - dedi.

Əhəd əmi bıçağı ehtiyatla dəriyə çəkəndə zəif bir paqqıltı səsi çıxdı. İlik kimi bişmiş, ədviyyatlı quzu tikələri buğlana-buğlana yarıqdan bayıra çıxdı. Həmin günü həyatımda ən dadlı yeməyi yedim.

Axşama duman çəkildi. Tərtəmiz səmada əlimiz çatacaqmış kimi yaxın görünən, sayrışan ulduzlar göründü. Mənim qorxularım o dumanla çıxıb getdi. Ancaq onunla bərabər, həmin günlərdə eşidib gördüklərim xatirimdə elə dərin kök saldı ki, dağla bağlı xatirələrimin ən gözəl və maraqlı səhifələrinə çevrildi.

Sabahdan yenə oba cavanlarının əyləncələri, axşamlar çalib-oynamaqları başlandı. Gündüzlər at yarışlarına çıxır, it boğuşdurur, xoruz döyüşdürürdülər. Əhəd əminin çox bəzzad itləri vardı. Oba cavanları hey onları boğuşdurmaq üçün istəsələr də, Əhəd əmi heç vaxt razılıq vermədi. Ancaq onun "Qırxpipik" dediyi iri bir xoruzu vardı. Yeməklərin qalığını çox vaxt ona verər, hərdən çiy ət də atardılar. Bir dəfə Səməngül ətdən artıq qalmış piy və quyruq qırıqlarını ona vermək istəyəndə Əhəd əmi qoymadı:

- Vermə, qızım, xoruza quyruq verdin haa, taa onnan döyüşçü çıxmaz, qol-qıçını yağ basajax, - dedi.

O, hərdən xoruzu götürüb obanın kənarındakı düzənliyə gedir, Aşağı obanın kənarında döyüşdürürdü. Öz obasından olan xoruzlarla ona görə döyüşdürürdü ki, deyirdi, bir-birinə ləj düşəcəklər, xoruzun günü döyüşməkdə keçəcək, gücü azalacaq. Xoruz döyüşünə ancaq kişilər və oğlanlar baxırdı. Qadınların və qızların ora getməsi qadağan idi. Oğlansayağı paltar geyindiyim və balaca olduğum üçün ora getməyimin heç kəs fərqinə varmırdı. Meydana atdıqları xoruzları qızıdırır, döyüşə təhrik edirdilər. Əhəd əmi:

- Dik-dik, dik-dik, dik-dik, a qızılbaş haa, a səni ölmüyəsən, caynaxla haa, halaldı haa, hoyye-heyy, - deyə xoruzunu qızıdırır və bu döyüşlərdə, demək olar ki, həmişə "Qırxpipik" qalib gəlirdi. Gələndə xoruzu hinə atar, qabağına dən-su qoyub qapını bağlardı. O yekəlikdə adam bir xoruzun qələbəsinə

görə elə sevinər, elə qürrələnərdi ki, heç elə bil o böyüklükdə dəvələri ram eliyən adam bu deyildi.

Mən hərdən Səməngülün gözdən oğurlanıb sevdiyi oğlanla görüşə getdiyini hiss edirdim. Elə bu arada Əhəd əminin dostu kürd Əhməd oğlu Şərif üçün Səməngülə elçi gəldi. Axşam lampa işığında oturub söhbət elədilər. Əhməd kişi:

- Sən irazılıx ver, payızda toylarını eliyək, - dedi.

Əhəd əmi isə:

- Qoy bir cavannarın ağzını arıyax, nə tələsiklikdi? - deyib məsələni yubatmaq istədi.

Kürd Əhməd:

- Şərif özü deyib qıza, bilir. Niyə yubadax, Əhəd? Xeyir işi yubatmazlar, - deyə cavab verdi.

Hamı bir-birinə baxdı. Süsən nənə Səməngülü bir kənara çəkib:

- Səmən, sənə deyib Şərif? Razısan? - deyə soruşdu.

O dəmdə Süsən nənənin səsində elə qəribə hüzn və kədər, həm də narahatlıq vardı ki, sanki qızının razılıq verməsi anasının ölüm hökmü olacaqdı.

- Bir dəfə deyib. Axşam qız paltarı geyib oynamağa gəlmişdi şənliyə, bizim obuya. Mən razılıq verməmişəm. Onu istəmirəm, - deyə Səməngül cavab verəndə mən məsələni anladım. Deməli, axşam şənliyində Səməngülə ürəyini açan Mərdan yox, Şərif imiş.

Kürd Əhməd və onunla gələnlər məsələni hələlik yarımçıq qoyub getdilər.

Heç iki gün keçməmiş, axşamüstü bizim obadan olan iki dağlı qadın başılovlu özlərini alaçığa saldı:

- A Süsən, xavardan xavarın varmı? Qıvreyin obasınnan Hasanqulu oğlu Mərdan sizə elçi göndərən Şərif qəməliyif. Deyillər, vəziyyəti ağırdı, dədəsi hələlik hökümətə xavar eləmiyif. Aşağıdan həkim gətiriflər, yarasını tikiflər.

Səməngülün gözləri alacalandı. Sifətinin rəngi qaçdı, ayaqüstə dayana bilməyib yerə çökdü. Özünü elə almağa çalışsa da, doluxsunmuş gözlərini gizlədə bilmədi:

-A dəli, sən niyə elə eliyirsən? Səninki nəlikdi? - deyə nənəsi soruşanda:

- Heş nə, nənə, heş nə olmuyub, - desə də, birdən əlləri ilə üzünü qapayıb hönkürən Səməngülü görəndə qonşular şübhəli-şübhəli baxışdılar.

Onlar gedəndən bir az sonra Əhəd əmi gəldi. Bütün əhvalatı ondan öyrəndik:

-Hasanqulunun oğlu Mərdan Şərifin elçi göndərməyini eşidib, Aşağı obada qabağını kəsib, deyib ki, o qızı mən istiyirəm. Qız da mənə istiyir. Yolumnan çəkil. O da ağızdan pərtovun biridi axı, bilirsən, xatun. Ağzına gələni deyib, tutaxlaşıblar. Mərdan da qəməsini çıxarıb, soxub bunun qarnına.

Bu sözləri Əhəd əmi çox aramla, sıxıla-sıxıla, bir az da pərt olmuş kimi deyirdi.

- İndi uşax neyədi, görəndən? Bə Mərdan hardadı, tutmuyublar ki? - deyə arvadı soruşanda o:

- Uşax pis döyül, yarası yaxşıdı. Ancax qohum-qardaşı, dədəsi qan eliyir. "Hayıfımızı çıxajıyax, - deyillər, - ya tutdurajıyax, ya da əvəzinə qan alajıyax", - cavabını verdi.

Birdən Səməngül iki əli ilə üzünü tutub yukun dibinə qısıllaraq ağlaya-ağlaya:

- Dədə, noolar, qoyma onu tutsunlar. Sözü hər yerdə keçir. Saa qurban olum, noolar, dədə, qoyma tutsunlar. Barişiq elə. Əhməd əmi səni eşidər, - dedi.

Əhəd əmi qapqara qaraldı. Süsən nənəyə baxıb başı ilə işarə elədi ki, yəni, çölə çıx. Hər ikisi alaçıqdan bayıra çıxdılar. Çöldən onların gudur-gudur danışmaları gəlirdi. Bu cür gərgin anlarda həmişə gözə görünməməyə, kənarda qalmağa, bəlkə də, qorxduğum üçün bu cür etməyə çalışan mən Səməngülün böyrünə qısılib durmuşdum. Hərdən:

- Ağlama, Səmən, ağlama daa, noolar? - deyə onun əlini sıgallayırdım. O, əini üzündən çəkib məni qucaqladı və bir əli ilə böyrünə sıxıb eləcə qaldı.

Bir azdan Süsən nənə içəri girdi. Sifəti avazımışdı. Gəib yerdən Səməngülün yanında oturdu. Onun əlini əlinə alıb:

- Səmən, bu iş düzələsi işə oxşamır. O uşağın Şərif qəmələməsi heç yaxşı əlamət döyül. Bəlkə, sözü çəp gəlsə, səni də elə vuracaq? Həm də görək, bu Şərifgilin adamları onu neyliyəjək, rahat qoyajaxlarmı? - dedi.

Səməngül heç nə demədi. Qüssəli baxışlarını aşağı dikib dayanmışdı. Ona baxıb mən də sızılırdım.

Uşaqlar mələk kimidirlər. Onlar görünməyən şeyləri də görür, insanın baxışından, duruşundan, gözünün ifadəsindən, aurasından qarşı tərəfin bütün fikirlərini oxuya bilirlər. Lap adlandıra bilməsələr də, bu barədə danışa bilməsələr də, uşaqlar böyüklərdən yaxşı görürlər. O vaxt hiss etdiklərimi sonralar tam aydınlığı ilə dərk edirdim. Hiss edirdim ki, Süsən nənə Səməngülün gözündən irəyə qoymaq istəmir. Uzun illər övlad həsrəti ilə yaşayan qadın, doğma övladı olmasa da, Səməngülün doğma balası kimi sevirdi. Bu sevgidə övlada olan sevgidən başqa, nəsə tamam başqa bir şey - Səməngülə bir bağlılıq da vardı. Sanki onun ailə qurub ocağı tərək eləməsi ilə Süsən nənə uzun illər əzabını çəkdiyi övladsızlıq ağrılarına, tənhalığın acılarını yenidən yaşamağa başlayacaqdı. Həm də ev və təsərrüfat işlərində nənəsinin ən yaxın köməkçisi olan Səməngülün əldən qoymaq istəmədi qadın. Əhəd əmi isə, Səməngülün Şərif sevməsinə görə rahat nəfəs aldı. Çünki o, Şərif heç xoşlamırdı.

Səhəri gün Əhəd əminin xəbər uçurduğu adamların hamısı alaçığa yığışdı. Mərdanın atası Hasanqulu kişi də gəlmişdi. Məlum oldu ki, Hasanqulu ilə Əhəd əmi bundan əvvəl hardasa görüşüblər və bu tədbiri birlikdə töküblər. Görən kimi onu tanıdım. Çox yaraşlıq, ucaboy, gözündən gülən biri idi. Onu görəndə ürəyimdə fikirləşdim ki, Mərdan da yaşlananda atası kimi belə yaraşlıq kişi olacaq və o anda xəyalımda Səməngülə Mərdan üçün gələn elçilərə artıq "hə" cavabını vermişdim.

Onlar çox gec - gecədən keçmiş qayıdıb gəldilər. Obadan olanlar öz alaçıqlarına getmişdilər, uzaqdan gələn üç nəfər isə Əhəd əmi ilə bizim alaçığa gəldilər. Yorğun olsalar da, üzlərində bir razılıq və arxayınçılıq vardı. Süsən nənə çay süzdü, süfrə arxasında oturub danışmağa başladılar. Bacım yatmışdı, Səməngüllə mən isə alaçığın bir tərəfinə çəkilmiş və bizim yataq yerimizi digərlərindən ayıran cecimin arxasından onların söhbətinə qulaq asırıq.

- Əhəd, başıma gəlsən, səni rədd etmənəm. Sən ki mənim bu günümde irəli durdun, məni, balamı bu xatadan sovuşdurdun, ölənəcən qulunam, - deyə Mərdanın atası sözə başladı. Səməngülə də elə bu lazım idi. Barmaqlarını çataqlayıb çənəsinin altında tutaraq dizi üstə oturmuş halda yavaşca, pıçiltıyla, bəlkə, yüz dəfə: "Allah, çox şükür, şükürlər olsun, ya Rəbbim, çox şükür, şükür", - dedi və meymun balası kimi döşəyin bir tərəfində çöməlmiş məni cəld qapıb bağına basaraq yorğana büründü. Sonra ikimiz də Hasanqulunun:

- Bu iş xeyirliklə bitsin, elçilərimi göndərəjəm, Əhəd, - dediyini eşitdik. Səməngül titrəyə-titrəyə, bərk-bərk mənə sarıldı. Heç vaxt ətir görməyən və

çiçək qoxusu verən bədənin rayihəsi məni vurdu. Çöp kimi arıqca qollarımla onu qucaqladım.

İki gün sonra Hasanqulunun adamları Əhəd əmini və özləri ilə gətirdikləri ata yüklənmiş çoxlu malları, iki böyük, cins dişi dana və on qoyunu götürüb kürd Əhmədin obasına yola düşdülər. Səməngülün çiçəyi çırtlamışdı. Sevindiyindən ayağı yerə dəymir, quş kimi uçurdu. Hamımızın aynası açılmışdı, bircə Süsən nənə nədənsə qayğılı görünürdü. Səməngül onun o tərəf-bu tərəfinə keçir, güldürməyə, ağırlıqdan çıxarmağa çalışırdı:

- Nənə, baxarsan, hər şey yaxşı olacaq, vallah, hər şey yaxşı olacaq, - deyirdi.

- Sənin nə vədəndi axı? İndidən eşqin vurub topuğuna. On səkkizi təzə tamam eləmişən, niyə belə tələsirsən, qızım? - deyə Süsən nənə dediyində durmuşdu.

- Nənə, axı qalib neyliyəcəm ki? Sənədlərimi instituta verməyə, oxumağa qoymadız ki, qız uşağısan, uzaq şəhərdə tək-tənha nə işin var? İndi də belə.

- Hə, nooldu indi? İndi də böyürdən bu biri "inistut" çıxdı, hııı?

-Nənə, bu "inistut" əzəl-axır olmalıdı, niyə elə deyirsən? Vallah, Mərdan yaxşı oğlandı, baxarsan, sənə yaxşı yeznəlik eliyəcək. Onun nəyi xoşuna gəlmir axı? - deyə Səməngül gah zarafatla, gah da ciddi, nənəsinin könlünü almaq istəyəndə Süsən nənə:

- Daha səndə abır da qalmıyıb axı, deyəsən, - deyərək çölə çıxa-çıxa biz eşitməyək deyə öz-özünə: - qaraçı qız "filan"ını tərifiyə kimi, sən də Hasanqulunun gədəsini tərifiyə görə, görəjiyək sonrasını, - dedi.

Səməngül də, biz də bu sözləri eşitdik. Mən "filan"ı eşidəndə qulaqlarımacan qızardım, Səməngül isə qaçıb arxadan nənəsinə qucaqladı, şaqqanaq çəkib gülərək:

- Baxarsan, nənə, bunu Mərdana deyəcəm, vallah, deyəcəm. Görək sonra onun üzünə necə çıxacaqsan? - deyib Süsən nənəni qıdıqlamağa, çimdikləməyə başladı. Arvad onun əlindən güclə qurtarıb qaçaraq:

- Bu qız qızıb, vallah, qızıb, - dedi.

Barışıq üçün gedənlər qayıdıb gələndə Əhmədin evində olanları müzakirə edərkən öyrəndik ki, Əhməd mərd adammış. Qızın onun oğlunu istəmədiyini biləndə oğluna təpinib ki, daha bu işin varağasını bük. Ancaq Şərif heç ipə-sapa yatan deyilmiş. Hasanqulunun gətirdiyi malları götürdüyü üçün az qala dədəsinin üzünə ağ olacaqmış. Kürd Əhməd isə:

- Mənim bu mallara ehtiyacım yoxdu. Onları ona görə götürəcəm ki, sənin qıdıq dişin sınınsın, camaatı rahat qoyasan. Düz-dünya doludu qıznan, kimi desən, alacam sənə, zornan sevda olmaz, - deyib. Şərif də elə içindən kəsilə-kəsilə qalıb.

Aradan bir həftə keçmiş, Mərdanın adamları Səməngül üçün elçi gəldilər. Razılıq üçün "hə"sini alandan sonra şirin çaylarını içib toyu evə qayıdanda - payızda edəcəklərini danışaraq çıxıb getdilər.

Səhər oyanan kimi gözü Səməngülü gəzdi. Alaçığın arxasından onun sevinc, bəxtəvərlik səsi gəlirdi. Geyinib yanına qaçdım və ilk sözü bu oldu:

- Səmə, sənin toyuna neçə gün qalıb?

Bu sualı gözləməirdi. Duruxdu, sonra gülümsəyib:

- Bah, şah məni aldı, öpməsi qaldı. Hələ qoy bir evə qayıdaq, onnan sonrasına baxacıyız, - dedi.

Bizim evə qayıtmaq vaxtımıza lap az qalmışdı. Evimizdən, valideynlərimdən ötrü darıxırdım. "Kaş hamımız bir yerdə bura gələ biləydik", deyə xəyalımdan keçirirdim. Süsən nənə bizim üçün, anam və nənəm üçün çoxlu pay tutdu. Bir böyük motal, nehrə yağı, qurud, süzmə qatıq, bal, kök

bir quzu cəmdəyi yüklənmiş Madiyəyə mənimlə bacım, Mərdan da Bəyzoya mindi və hamı ilə görüşərək üzüyenişə - Qanlı gölün sahilinə yollandıq. Atamgil bizi orda gözləyirdilər.

Evimizə az qala uça-uça gedirdim. Evə çatan kimi dil boğaza qoymadan elə hey cırcırama sayağı cırıldıyır, camaatın baş-beynini aparırdım. Səməngülə elçi gəlməsi xəbəri də lap başda dururdu. Anamgil çox sevinib:

- Allah mübarək eləsin, xoşbəxt olmalı qızıdır, - dedilər.

Mən çox intizarla Səməngülün toy gününü gözləyir, onların yaylaqdan nə vaxt gələcəklərini hesablayırdım. Bizim gəlməyimizdən on gün keçmiş, günorta nənəm başılovlu girdi içəri:

- Süsənin evi yıxılıb, Allah ona züryət versəydi, elə özünə verərdi. Bu qızı iki yaşından götürüb saxladı, iyini atmışdı ona. Bunu da Əzrayıl dili yanmış qoymadı, əlindən aldı, - deyib ağladı.

Atam:

- Nənə, noolub? - deyə soruşdu.

- Səməngülü yaylaqda sel aparıb. Nişanlısı ilə birlikdə. Bunu sel aparanda nişanlısı görür, özünü vurur suya ki, qızı qurtarsın, ancaq sel ikisini də aparır. Meyitlərini Qanlı göldən tapıblar.

Mən bəd xəbər zərbəsini ilk dəfə onda gördüm, onun zəhər kimi acısını daddım. Ürəyim sıxılır, Mərdanla Səməngül gözümün önündən getmirdilər. Bu xəbər mənə ona görə daha çox əsər etdi ki, mən həsrətlə onların toyunu gözləyirdim. Mən o toyda rəqs edənlərə əl çalmaq, yallı gedənlərin axırncı adamı olaraq onların əlindən yapışib yamsılamaq, mənə zorla arxalarınca sürükləmələrini istəyirdim. Onların xınayaxdısında balaca barmaqlarıma xına yaxmaq, haxışta deyən qadınlara qoşulmaq, onların toyunda mağarın arxa tərəfinə keçib xoşum gəlməyən məhlə uşaqlarını arxadan vurub qaçmaq, onların dərslərini vermək istəyirdim. Səməngülü gündə neçə dəfə gəlinlik paltarında təsəvvür eləyir, gördüyüm gəlinlərin ən gözəli onu hesab eləyirdim. Arxa otağa qaçıb çarpayının böyrünə qısıldım, yenə vərmiş etdiyim meymun çömbəlməsi oturub için-için ağladı. Anamgil tələsik haya getdilər, mənə eşidən olmadı, oturduğum yerdə ürəyimi boşaltdım.

Axşam anamgil gələndə hər şeyi ətraflı danışdılar. Dəhşətli bu idi ki, sel Şərifini də aparmışdı. Onlar üçlükdə suların qurbanı olmuşdular. Özünə cəhizlik mitil hazırlatmaq istəyən Səməngül nənəsinə demədən evdəki yunu götürüb yumaq üçün dərəyə enir. Hava qaralır və birdən-birə güclü yağış başlayır. Yuxarılara neçə saat əvvəl yağmağa başlayıbmiş. Qız onu dərədə qəfil yaxalayan seldən qurtarmaq istəsə də, bacarmır. Bu vaxt nişanlısını qıraqda gözləyən Mərdan suya atılıb sevgilisini selin ağzından almaq istəyir. Səməngülü kölgə kimi izləyən Şərif uzaqdan baxırmış və Səməngülün boğulmaq üzrə olduğunu görəndə o da suya atılır ki, qızı qurtarsın. Lakin onların heç biri seldən xilas ola bilmir.

Həmin gecəni yata bilmədim. Xəyalımda o dağlara getdiyim gün canlanır, Sarı Əhədin oxuduğu nəğmə qulaqlarımda səslənirdi:

***Ağ dəvə düzdə qaldı.
Yükü Təbrizdə qaldı.
Oğlanı dərd apardı,
Dərmanı qızda qaldı.***

◆ P o e z i y a

Allahşükür AĞA

NAĞIL DÜNYA

Qəfil bir səs bata sükuta, nola,
Vüsalın dan yeri gözdən sökülə.
Nə ola, göylərdən nağıllar yağa,
Çırpsaq üstümüzü nağıl tökülə.
Bu günün, gecənin səbri çatlaya,
Saçların gecətək yata sinəmdə.
Divlər, əjdahalar üstümə gələ,
Nola öldürəm də, nola öləm də...
Ağ qoçun belində çıxam dünyaya,
Quşun qanadında yetişəm sənə.
Qəlbim həsrətinlə bacarmayanda,
Nə ola, bu dünya nağıla dönə.

MƏSƏLƏN

Məsələn, deyirəm,
Biz ölsək, yəni ayrılacaq,
Harda görüşə bilərik -
Bir-birimizi nədən tanıyarıq?
Məsələn, bizim adımız
Nə olar onda.
Sən məni tanımazsan
Mən səni tanıyanda.
Məsələn, sən dayanmazsan
Mən dayananda.
Məsələn, sən doğulmazsan,

Mən doğulanda.
Ayrılıq nə güclüdür...
Uzaqda dayanma,
Məsələn, hələ yatma,
Hələ oyanma.

AĞAC HAQQINDA NAĞIL

Bu ağacın kölgəsi o qədər dərin ki,
Boğulmaq olar.
Bu ağac o qədər doğmadır ki,
Qoynunda quş kimi
Doğulmaq olar.
Bəlkə, bu ağac qadındı elə,
Öpmək olar yarpağından.
Bəlkə, bu ağac ölümdü elə,
Asılmaq olar budağından.
Bəlkə bu ağac axşamdı,
Şam yandırmaq olar altında...
Bu ağacın kölgəsi yağışdı,
Şamı söndürər onda.
Bu ağac da şəhərdi,
Elə ağac adında...
Biz də onun yadında...
Yaddaşında, huşunda...

QAYIDIRAM

Atılıb-düşürəm,
Qayıdıram torpağa.
Küləklər əlim,
Şimşəklər dilim.
Buludlar telim,
Gedirəm torpağa.
Bir az ağlamağımla,
Bir az oynamağımla,
Gedirəm.
Deyirlər torpaqlar azalıb
Qayıdıram torpağa.
Bir parça suyuydum,
Bir qalaq daşıydım,
Bir çəngə buluduydum,
Adam kimi qalxdım ayağa.
Buludlar,
Daşlar,
Sular azalıb,
Qayıdıram yerimə...

SEVGİ DİLİNDƏ

İnsan dilində, adam dilində,
Çiçək dilində, badam dilində,
Mənimlə danışın, nə olar.
Mən ayrı dil bilmirəm,
Uzaqdan gəlmişəm, yadam.
Bir ağız qoşmayam,
Sevgi dolu fəryadam.
Mənimlə danışın,
Sonra barışın.
Yaz gəldi, güllər açıldı,
Vaxt çatdı, sirlər açıldı,
Dağlardan sellər açıldı,
Siz də söz-sözə qarışın,
Su dilində aşın-daşın,
Sel dilində barışın, nə olar.
Ağac dilində sevgi nədi bilirsiniz? -
Çiçəklər, güllər.
Sizin də sözünüz nədi, xəbəriniz var?
Qönçə kimi açılan əllər.
Uzadın əlinizi çiçəklərə,
Dərməyin amma.
Eləcə toxunun,
Çiçəklər ətri ilə oxunur,
Siz də əlinizlə oxunun,
İliq bir təbəssümlə danışın,
Çiçəklə qaynayıb-qarışın,
Barışın, nə olar, barışın,
Allah dilində danışın, nə olar.

ƏYİL ÜRƏYİNƏ

Nəğməni, nağılı özündən uzaq
Tutdunmu, yadına düşməyəm sənin.
Şehli yarpaqları gözündən uzaq
Tutdunmu, yadına düşməyəm sənin.

Əyil, ürəyinin üstünə əyil,
Orada gör nələr döyünür, tərpən.
Əyil, əllərinin üstünə əyil,
Əyil, əllərindən boylanır körpən.

Əyil, önlərin ahına əyil,
Əyilsən, Arazda körpü də bitər.
Əyil, ayağının ruhuna əyil,
Əyilsən, dünyanın çöpü də bitər.

Qoyma ürəyindən yerə sevgini,
Ağlama, gözündən düşə bilərəm.
Qəbir şəkilində anamız yeri,
Düşdüyüm yerdəcə deşə bilərəm.

KƏND YOLUNDA ARABA

Yollarda astaca-astaca gedir
Təkərlərin cırıltısı.
Atır çökəklərə atmaca, gedir.
Çıxıb maşınların yoluna
Upuzun yolları qısaca gedir.

Bir araba yonca
Yol boyunca,
Arxayınca
Gedir, gedir, ləng gedir,
Elə bil ki, kənd gedir.

Bir uşaq düşüb dalınca
Biri də üstüncə gedir.
Dəli yoncanın ətri
Şəhər maşınlarını
yənə yaman məst edir.

At arabası,
Ot arabası
Üstündə yabaya bax.
Arabanın işinə bax,
Arabada havaya bax.

Atın iştahası
Qaçır hərdən arxaya,
Bir az keçir yorğaya.
Arabayla bir qaçır,
Uşaqların neçəsi.
Sevindirir hər yanı
Təkərlərin nəğməsi.

KƏDƏR HAQQINDA SEVİNC ŞEİRİ

Etibarsız sevinc, vəfasız sevinc,
Dünən məndə idin, bu gün kimdəsən?
Gör kimə qoşulub çıxdın aradan,
Bəlkə ağladırırlar səni hardasa?
Bəlkə çilik-çilik olub pəncərəm,

Divarın uçqudu, evin uçqudu.
Bəlkə aldanmışsan zərə, gümüşə,
Səni çağırən kəs bəlkə qaçıbdı.
Başına yağışlar döyəcəyir, bax,
İçində sonuncu közü söndürür.
Dünyanın işinə fikir ver, sevinc,
Səni qəm soruşur, kədər dindirir.
Sən kimdə böyüdün, kimdə yaşadın,
Qədrini bildimi o soyuq ürək?
Sevincin qədrini bilməkdən ötrü
Kədərini qədrini biləsən gərək.

UNUDUN MƏNİ

Unudun məni getsin,
20 yanvar kimi...
Elə bilin olmamışdım,
Heç ağlamamışdım,
Heç sevməmişdim...
Məni unudun getsin
Şəhid kimi.
Elə bilin ölməmişdim,
Elə bilin evlənmişdim,
Yüz yaşamışdım,
Qocalmışdım,
Saqqalım daraq kimi
Havanı daraqlayırdı...
Məni unudun getsin...13-cü ay kimi,
Qanadsız quş tək,
Qanadlı sular kimi,
Ağacların qabaq əlləri vardı,
Necə ki ağac unutdu onu,
Siz də elə unudun məni.
Baxışlarımda havada açdığı şırımla
Çıxıb gedirəm,
əlvada!

Vahid ASLAN

SURİYALİ UŞAĞA MÜƏLLİMİN CAVABI

Suriyada
 Müharibənin
 Ortasında
 Qalan uşaq,
 Mən müəlliməm!
 Bax, indicə dərs başladı;
 Dərs keçəcəm altı yaşlı uşaqlara...
 Heç bilmirəm nə deyəcəm mən onlara;
 Ürəyimi parçalayıb yazdıqların:
 Yazırsan ki, beş yaşın var,
 İndi orda
 Müharibənin ortasında kimsəsizsən,
 Müharibə evinizi udub tamam,
 Artıq yoxdu atan-anan,
 Nə bacın, nə qardaşın var...
 Yazırsan ki,
 Uşaqlığın əsir düşüb
 Güllələrə, mərmilərə;
 Oyuncağın əsir düşüb...
 Uşaq ömrün oyuncaqdı
 Qan-qan deyən dayılara, əmilərə;
 Suriyada
 Müharibənin
 Ortasında
 Qalan uşaq!
 Axı, niyə oynayırlar taleyinlə...
 Yer yumrusu hamımızın yuvasıdı,
 O da bir gün başımıza uçasıldı!

Uşaqları
Döyməsinlər,
Söyməsinlər,..
Həmfikirəm mən səninlə!
Suriyadan uzaqlarda yaşasam da,
Yan-yörəndən uçub gedən
Güllələri, mərmiləri hiss edirəm!
Acıların ürəyimdə,
Qışqırığın qulağımda
Səndən çox-çox uzaqlarda
Üzü gülən uşaqlara dərs keçirəm!
Sənə əlim çatsın deyə,
Mən onları bircə-bircə qucaqlayıb
Hönlürürəm,..
Və öpürəm...

YAĞIŞ HAVASI

Elə ki tutulur göylərin üzü,
Qara buludların davası düşür.
Elə kövrəlirəm, ay aşiq, düzü,
Könlümə bir yağış havası düşür.

Hamıdan qaçırım - tanışdan, dostdan,..
Hər şeydən bezirəm - toylardan, yasdan,..
Ay ana, yanımda heç sən də yoxsan!
Könlümə nənəmin yaxması düşür.

... Yığış, qalan ömrüm, gedirik, yığış!
Olsun bu yolçuluq - kəndə qayıdış.
Bir pəncərə olsun, bir mən, bir yağış,
Könlümə babamın daxması düşür.

OĞLUMUN

Hecalanıb, nəğmələninib ötəndi,
Kökü üstə cücərəndi, bitəndi,
Qarış-qarış addımlayan vətəndi,
Ayağına qurban olum oğlumun.

Əcdadı var boy-buxunlu, kürəkli.
Şəhəri var dağ havalı, küləkli.
Qəlbində bir göy üzü var - üçrəngli
Bayrağına qurban olum oğlumun.

Yurd tamı var damağında, dadında,
Qurd kodu var yaddaşında, yadında.
Qartal başlı - Azərbaycan adında -
Torpağına qurban olum oğlumun.

İNSANLAR

...Eləsi var badalaq,
 Eləsi var köməkdi.
 Eləsi var balqabaq,
 Eləsi var kövrəkdi.
 Eləsi var dumduru,
 Eləsi var kələkdi.
 Eləsi var dağ yolu,
 Eləsi var küləkdi...
 İnsanlar var qara daş,
 İnsanlar var ürəkdi.
 Tanımaq olmur, qardaş!
 İnsanlar rəngbərəngdi...

YETİM QALAN KUKLALAR

*(Zəhranın timsalında müharibələrdə
 öldürülən bütün uşaqlara)*

Anan da

Atan da

Dostların da bir yana,

Kuklaların yetim qaldı, Zəhra!

Daha fani dünyada

Nələr olmadı ki,..

Güllələdi oyuncaqları,

Rəhm etmədi

Kuklaların göz yaşına,..

Baxmadı evcik quran

Toppuş əllərinə,

Gözlərindəki gülüşünü,

Xəyallarının dalınca düşən

Yastı-yastı yerişini

Güllələdi zalımlar!

İmkan vermədilər

Kuklalarını doya-doya öpəsən,

Fürsət vermədilər

Oyuncaqlarına

Ölümqabağı əl edəsən...

Zəhra!

Bəlkə də

Güllələrə qoşulub

Göy üzünə uçmusan!

Orada,

Allah babaya

Deyəcəksən son sözünü;

Deyəcəksən:

-Baba!

Yolumu
Gözləsələr də kuklalar,
Bir daha
Qayıtmaq
İstəmirəm yer üzünə,
Orada ermənilər var.

ATA YOXLUĞU

... Yaman ağır imiş ata itkisi,
Anamın başını qata bilmirəm.
Hər şeydən inciyir, hər şeydən küsür,
Deyir, gecələr də yata bilmirəm.

Dünyanı sevirdi gülürüz anam,
Atam olan yerdə uşaq kimiydi.
Deyərdi: - Necə də xoşbəxt qadınam!
Qüssədən, kədərdən uzaq kimiydi.

Bir an qorxutmazdı qayğılar onu,
Atam olan yerdə güclüydü anam!
Güllərdən biçilən nazikbel donu,..
Şirin söhbətliydi, sözlüydü anam!

Atamın yoxluğu söndürdü onu,
İlahi! Necə də dəyişər adam;
Sən getdin,

Tərk etdin,..

O isə sənsiz

Yanıb külə döndü, bilsəydin,.. atam!

... Ay ana, ay ana, sənin dalınca
Hər gecə atamın ruhu ağlayır!
Necə baş qoyasan soyuq balınca?..
Gözündən asılan yuxun ağlayır!

YALQUZAQ KİMİ

Qul oldum, qaçammadım,
Azadlıq uzaq kimi;
Ey dünya, açılmadın
Qarşımda qucaq kimi;

Bəlkə göydən enmişəm,
Yerlərə qurşaq kimi;
Demə, mənim evimsən,
Mən səndə qonaq kimi;

Durub haqqı səslədim,
Bir gün yalquzaq kimi;

Bəxtimi çox gözlədim,
Aldatdı, uşaq kimi.

KƏND ADAMLARI

Bir az geniş atar addımlarını,
Bir az da başını torpağa əyər;
Əlləri belində çarpaz dayanar,
Nimdaş pencəyini külək yelləyər,..
Cığırılar tən gələr ayaqlarına,
Düşər arxasınca şəkil kölgəsi.
Bulaq nəğməsitək süzülüb gedər
Hərdən dodağında pıçıltı səsi.
Hərdən papağını başından alar,
Pencəyin ucuyla silər tərini;
Arada daş üstə bir az oturur,
Yollarla bölüşər dərdi-sərini.
Hərdən də boylanar lap uzaqlara,
Dağları görüncə gözü sevinər.
Dərd nədi,.. hamısı çıxar yadından,
Daha nə sıxılar, nə də deyilər;
Dağları görüncə inamı artar,
Daha da sərt atar addımlarını;
Mən belə görmüşəm kəndi bir zaman,
Belə tanımışam adamlarını.

ƏLLƏRİNMI ÜŞÜYÜR

Sənsizlik həzin, kövrək,
Yaman darıxır ürək,
Xatirən ürkək-ürkək
Qısılib qucağıma.

Günlər ömürdən gedir,
Durub gözləmək nədir...
Həsret mənə naz edir
Bax, sənin acığına.

...Uğuldayır, tövşüyür,
Külək qapımı döyür,
Əllərinmi üşüyür?
Soyuq dolub canıma.

TÜRKÜN YOLU - TURAN YOLU

Qoca Türküm!
Ulu Türküm!
Buludları yarıb keçən
Bozqurdumun yolu - Türküm!
Sən göylərdən enib gələn -

Göy Tanrısən!
 Cəsarətlə, ucalıqla tən yarısan!
 Özün olanda məğrursan!
 Sən öz yerində durursan,
 Dörd yanında nələr olur,..
 Sən dünyanı
 Yıxılmaqdan qoruyursan!
 Gecə-gündüz insanlığın
 Nəğməsinə oxuyursan!
 Yenə, qarşında dayanan
 Şər üzlü fitnələr olur.
 Zaman-zaman azmı olub
 Çilələrin, qeylü-qalın;
 Heç bu gün də üzün gülmür,
 Dumanlıdı kefin, halın;
 Bilirsənmi, Qoca Türkün!
 İcdən yeyər qurd ağacı.
 Haqq yolundan dönməməkdə
 Göy Türklərin son əlacı.
 Yumruq kimi birləşdimi,
 Dünya Türkün dünyasıdı.
 Bir-biriylə höcəşdimi,
 Türkün matəmi, yasıdı.
 Ağır-ağır sınaqlara
 Çox çəkibdi dövran səni,
 Yadındamı, Çanaqqala...
 Kimlər idi vuran səni?!
 Düşməninə tanımasan,
 Vuracaqsan sən özünü.
 Bir az dərindən fikirləş,
 Bir az geniş aç gözünü.
 ... Çəşdirəsin səni yollar,
 Gözləməkdə yoran səni!
 Gedəcəyin tək bir yol var:
 -Get, gözləyir Turan səni!

ŞƏHİD BACISI

Çoxdan yadırgamışam
 Ürəkdən gülmək nədi;
 Gözlərim yollarından
 Bir an da çəkilmədi;
 Payız mənə bənzəyir,
 Gözləri qəmli payız;
 Canlı kədər rəsmidi
 Hamı deyir ki, bu qız,..
 Şəhid adına qurban,
 Mənim şəhid qardaşım!
 Sanıram sən özünsən,
 Vətənin hər qarışı!

Sənin xatirələrin
Qoymur məni sınmağa,
Sənin şəhid adın var
Yaxşı ki, tapınmağa;
Heç nə olmaz, qoy belə
Sınıq qalsın ürəyim,
Dərdlərin ən kövrəyi,
Qəmin acısı olum!
... Sən özün istəyirdin,
Şəhid bacısı olum!

ƏLLƏRİNİ UZAT MƏNƏ

Səni göylərdə aradım,
Öz qəlbimdə tapdım, tanrım!
Sənin sevginlə bərabər
Yaşamaq gözəllik imiş,
Gözəllik adlı ruzunu
Can evimdə tapdım, tanrım!
Sənə qovuşmaq arzumu
Qəlbimin başına yazdım,
Arzum dönüb işıq oldu,
İşıqlandı qaranlıqlar,
İndi kölgəndə yaşayan
İşıq adlı bir dünyam var!
Nurlandı hər kəlməm-sözüm,
Nurlandı üz-gözüm, tanrım!
Sənə doğru addımladım,
Çiçəklədi izim, tanrım!
Mənə doğmadı, əzizdi
Sevə-sevə yaratdığı
Hər otun, hər çöpün, tanrım!
Səndən bircə istəyim var:
Əllərini uzat mənə,
Əllərindən öpüm, tanrım!

◆ N Ə S R

Azər ABDULLA

M U Ğ A M

◆ Hekayə

Kiminse əmriylə Bakı şəhərinə buraxılmış desant küləklərdən biri metrodan çıxan kişinin başından papağını qapıb qəhqəhəylə aradan çıxmış, biri elektrik məftillərini bir-birinə dolaşdırıb yanğın salmış, biri şadlıq evinin qarşısında Porşe maşınından düşən nazlı-qəmzəli gənc xanımın əlindən zorla aldığı qapını geri qanır və əzmiş, həmin gözəl xanıma gözü düşdüyündən, uzun, güllü tumanını qaldıraraq başına çevirmiş, başqa bir yerdəse desant külək, yıxdığı iri gövdəli qovaqla yan-yana dayanmış üç minik maşını basıb əzmişdi. Həmin vaxtdan üç gün ötsə də, balaca qayıqla Xəzərdə balıq ovuna çıxmış ata-oğuldan hələ də bir xəbər yoxuydu...

Stulda əyləşib tarı bərk-bərk döşünə sıxmış tarzənin vatman kağızında karandaşla müxtəlif forma və biçimlərdə çəkdiyi eskizlərinin sayını rəssam itirmişdi. Üzərində bir saat, yaxud bir gün, iki gün çəkdiyi o eskizlərin çoxunu əsəbiliklə, bəzən tikə-tikə cırıb parçalamış, bəzənsə xışmalayıb əzərək aparıb emalatxanasının küncündə qoyduğu iri zibil yeşiyinə atmışdı. Kətan üzərində tarzənin boyayla çəkdiyi üç tabloda ikisi (hər biri, bir iyirminin birə) yan-yana divara söykənmişdi. Rəssamın boyundan da uzun, bir səksənin bir iyirmiyə olan üçüncü tablosunun üzərinə o, düz iki il yarım müxtəlif ölçülü fırçalarıyla sevgiylə, həvəslə sığal çəkmişdi. Bir ay öncə sənətdən başı çıxan tanınmış yazıçı dostunun (orta məktəbdə oxuyarkən tar kursunda tanış olmuş, hər ikisi tar kursunu bitirmədən çıxıb getsələr də, indiyə qədər bir-birindən əlaqəni kəsməmişlər) həmin tablonun qarşısında uzun müddət donub qalandan sonra dedi ki "Bu, əsil şedevrdi! Sənin yaradıcılığının zirvəsi!.. Əlimdə yarımçıq romanım var, onu bitirirəm, bunnan yaxşı bir əsə yazacam." Rəssamın üzünün işıqlandığını görə yazıçı tabloya işarəylə: - Bəlkə, üzünü çölə sarı pəncərəyə qoyasan. Yüzlərlə adam keçir, görsünlər, bəlkə... - fikrini bitirməsə də rəssam susdu, sadəcə, dodaqlarını sıxıb müəmmalı, "nə bilim?" mənasında qaşlarını çatdı. Ancaq dostunun sözlərindən sonra rəssam hər gün emalatxanasından çıxanda, səhəri gün qapını açarkən təsadüfən ona qoşulub içəri girən kiminsə, daha çox rəssam dostlarından birinin bu bənzərsiz əsəri görəndən, o rəsmə oxşar başqa bir əsərin yaranmasından ehtiyat etdiyindən öz boyundan da uzun olan həmin tablonun üzünü ehmalca divara çevirirdi.

Jurnal stolunun önündə üzbəüz əyləşib armudu stəkanda çay içərkən tabloda gözünü çəkmədən yazıçı dostunun:

- Məni ovsunlayan bilirsən nədi?... - deyib pürrenği çaydan bir qurtum alıb qaşlarını çataraq asta-asta sözüne davam elədi: - Tarzənin sinəsindəki tarın bir çanağından müxtəlif bucaqlar altında dörd qolun uzanması... o qolların birində, tar kursundan yadımdadı, qəbul olunduğu kimi, ikinci oktava "do"dan başlayıb "sol"da bitməlidir. Boynuma alıram, sən mənə yaxşı çalırдың, sluxun da əlaydı. Ancaq sən əsərində dərhal diqqəti çəkən o dörd qoldan biri uzanaraq pərdələri üç oktavlıq olub, yəni "si"də bitib. Tarın kəlləsinin yarısı da o boyda iri tabloda bayıra çıxıb. Şax dayanmış tarzənin bir məqamda düz qabağa baxdığını, proyeksi fəndiylə başının gah sağa, gah sola meyilləndiyini, gah da əyilib çanağa söykədiyini gözdən azca iti, azca duyumu olan tamaşaçı görəcek. Ancaq məni ovsunlayan bilirsənmi nədi, masmavi fonda, göydən leysan kimi yağın açıq firuzəyi, sumağı, limon sarısı, daha çox qan qırmızı iri-iri nar dənələrinə bənzər damcılardan tarzənin yan-yörəsinə səpələnmişdi... o damcılardan yerə düşüb, sadəcə qovrulub çirt-layaraq tıxmır-kök buğda dənələri kimi atılıb havaya qalxması... diyirlənib fırlanan hər damcıdan qopan müxtəlif boyaların şüaları bir-biriylə toqquşub kəşşərkən saçaq-saçaq, incədən-incə napnazik tel-tel ayrılması... saysız boyaların bir-biriylə qucaqlaşub öpüşməsi, cəvələnen rənglərin şən cocuqlartəkin oynamaşması, işıq saçan boyaların haldan-hala, qatdan-qata adlayıb keçmədi... Qayaya çırpılan azman bütöv dalğanın parçalanaraq irilixirdalı milyonlarla bəmbəyaz kopüyə ayrılması... qaranlıq göyə atılmış fişəngin qatdan-qata yüksəldikcə dalğaya bənzər genişlənen halələrin bəzən sevinc, bəzənsə qəm-qüssə doğuran ovqatı...

Yazıçı, nələkiyə qoyduğu stəkani bir neçə yol fırladandan sonra başını qaldırıb rəssamın gözünün içinə baxaraq sanki təəssüflə: - Boynuma alıram, tabloda yaxdığın boyaların, onlardan yararlanmış minbir çalardan qopan şən, bəzən də qəm-qüssəli səslərin ərazisinə hal-hazırda söz girə bilmir. Hələlik burda söz acizdir, ancaq əminəm ki, mən... - fikrini tamamlamadan ayağa qalxdı, yeyin-yeyin gedib yenə tabloda qarşısında xeyli donub qaldı. Yazıçının daha çox diqqətini çəkən ön planda ilkin gözə çarpan, aydın təsvir olunmuş tarın üç oktavlıq uzun qoluydu. Bu uzun qolun müxtəlif yerində cəkilmiş beş əlin şəhadət, orta, adsız barmaqlarının biri, bir yerdə ağ, bir yerdə sarı, digər yerlərdə kök, zəng-cingənə simlərini sıxmış sarıya çalan pərdələrin üstündəydi. Bircə yerdə uzun-uzun uzanaraq lal simin üstünə sıxılmış çeçələ barmağıydı. "Lal simə barmaq toxunubsa, deməli, muğam parçasıdır. "Görəsən, pərdələr üstə gəzişən barmaqlar hansı muğamın hissəsidir, yoxsa, necə gəldi təsvir edilib? Kimsə bu barmaqlara baxıb muğamın o hissəsini dilində səsləndirə bilirmi? Rəhmətlik tarzən Sadıqçandan başqa heç kim... Bəlkə bir də Əhsən Dadaşov..."

Arxa planda tarın güclə sezilən solğun bütöv kəllələri təsvir edilib, simlər görünməsə də ayrı-ayrılıqda üç qolu tutmuş əllərin orta barmaqlarının üçü də birinci oktavda "fa" pərdəsi üzərində olduğunu görəndə "Fa" notu yazıçıya tar kursunun dördüncü ilini xatırlatdı. Qonşu siniflərin birindəki tar müəlliminin adı Zibaydı. Balaca dostlar öz aralarında ona "Fa" deyirdi. Deyəsən, "Fa" məsələsinə də rəssam dostu Ramiz kəşf etmişdi. Qız şagirdlərdən biri dərslərini xaric çalanda, Ziba müəllimə əsəbiliklə uşaqlardan aldığı tarı yan-yana dayanmış iki şişman tərəni xatırladan azman, dik döşlərinin üstünə basar, ancaq çalmağa başlayanda, yəni bir-iki mizrab vurandan sonra tarın çanağı Ziba müəllimin ya boğazına sarı sürüşürdü, ya da qarnına. Qapının deşiyindən baxıb tarın sürüşdüyü o məqamı tutmaqdan yana balaca dostlar itələ-

şər, bir-birini qapazlayar, xısın-xısın gülüşüb hölləşərək bir-birinə sürtüşən başları od tutub yanardı. Həmin an Ramiz başının isinmiş yerini ovuşdura-ovuşdura: “Alə, yandı ki başım, siqaretini çıxart, tut bura odla”, deyərdi.

Dördüncü sinfi başa vurduqları il Ramizin atası dünyasını dəyişdi, imkansızlıqdan o, tar kursuna əlvida dedi. Dostundan sonra yazıçı da tar kursunun beşinci sinfində bircə ay oxudu.

Yazıçının ovqatında özünün də dərk edib anlamadığı xoşagəlməz hal yaranmışdı. Özünü şən göstərmək istəsə də, bacarmırdı. “Onlarla məşhur klassikin kitablarını oxusam da, beş il İstanbulda yaşayıb ondan çox ölkəni gəzsəm də, xaricdə kitablarım nəşr olunsa da, respublikada ondan çox tanınsam da, sənətdə o məndən çox irəli gedib...” Uşaqlıq, yeniyetmə yaşlarında dil-dil ötən, şən, zarafatçı, hazırçavab, adamlara ayama yapan... Bir dəfə qapının deşiyindən baxanda əynindən çıxartdığı güllü qoftasını gözdən keçirən Ziba müəllimi sinifdə təkçə, qurşaqdan yuxarı çılpaq məmədansız, qəhvəyi rəngdə dim-dik dayanmış iri məmələrini gördüyünü, o məmələrin tarın çanağına oxşadığını demişdi... Atası öləndən sonra elə bil Ramizin dilini bağlamışdılar. Elə bu gün də görüşüb keçirdikləri dörd-beş saat ərzində onun dedikləri beş-altı cümlədən artıq olmazdı.

Tar kursunun dördüncü sinfində oxuduqları vaxt onlara muğam öyrədən Tahir müəllimin yazıçıya dediyi: - Səninki papağı günə yandırmaqdı. Muğam sənlik deyil. Çaldığın vur-tut dörd-beş mahnını da elə bil robot ifa edir, qup-quru, emosiyasız. Atan elə bilir sənə bahalı tar almaqdan görkəmli tarzən olasan. Hiss edirsənmi dostun Ramiz o ucuz, uşaq tarında nələr eliyir. Hər vurduğu mizrabından damcı-damcı bal axır. Bu dəyqə, bu yazında respublikanın ən tanınmış ansamblında çalmağı ona etibar edərdim, - sözlər, qırx il öncəki danlaq, o acı kinayənin vurğusu aydın səs və intonasiyası ilə gözlənilməyən qonaq kimi gəlib yazıçının qulağında səsləndi. “Pis tar çalan, pis musiqiçi olduğumla, musiqini Ramiz kimi qavraya bilmədiyimlə razılaşsam da, Tahir müəllimin bahalı tarımı gözü götürmədiyini eşsəmdə mütləq qabartmalıyam...”

Yazıçı dostu danışıqca hərdənbir onunla razılaştığını bildirmək üçün başını tərpətməmiş, hərdən rəssam da sirli-sirli gülümsəmişdi. Ancaq yazıçı ayağa qalxıb getmək istəyəndə rəssam sakitcə: - Satmaq istəyirəm... - dedi. Onun dodağında güclə sezilən sirli təbəssüm yazıçının gözündən qaçmadı. Yenidən yerində əyləşdi. - Deyirəm, bəlkə yazıb nəşr elətdirəcəyim eşsəmdən sonra... Bilirsən də, təbliğat əsərin dəyərini bəzən birə yüz qaldırır. Sənin əsərinin səviyyəsində yaza biləcəyimi deyə bilmərəm. Ancaq, baxma da, əzdan-çoxdan imzama tanıyırlar. Xarici jurnallarda da çap elətdirərəm...

Ramiz səbirsizliklə onun sözünü kəsib: - İçimdə alov tüğyan edir, sönmə-sini gözlüyəmmərəm. Nə kətanım qalib, nə boyam. Heç kətan da lazım deyil! Bax, boyhaboy bu divara çəkəcəm. Çəkəcəyimi yuxumda görmüşəm. Ən xırda mazoklar, rəng çalarları gözümün qabağındadı. Mənə ancaq boya lazımdı, rəng lazımdı! Quruluşu, kompozisiyası, hər balaca detalı, hətta adı da hazırdı. İsti-isti çəkmək lazımdı, gecikdirsəm, qorxuram təsəvvürümdə qaynaşan boyaların işığı, effekti öləziyib adiləşsin, - deyib bir an susdu. - Onun... - söyləyib əlini tablosuna sarı tuşlayaraq, - ancaq adını... bilmirəm necə adlandırım, Çahargah, Bayatı Kürd, yoxsa Rast adlansın... bəlkə Se-gah?.. Yazıçı onun sözünü kəsərək: - Mənnən olsaydı, daha geniş mənada Muğam qoyardın...

Çoxdan axtardığı qəfil qarşısına çıxıbmiş kimi, rəssam həyəcanla: - Olsun! Olsun! - dedi. Yazıçı sanki ürəklənərək: - Sırr deyilsə, bəs çəkmək

istədiyini yeni əsərinin mövzusu, adı nədi? - soruşub nigaranlıqla qollarını sinəsi üstə bir-birinə doladı. - Yuxumda gördüyümü, hiss elədiyimi söznən bilmirəm necə deyim. Hazırdı, mən üzünü-kopyasını köçürməliyəm, vəssalam. Bir-birini basıb qabağa keçmək, irəli cummaq istəyən it sürüsüdü, daha doğrusu, it xılıdı. Başları hamının tanıdığı adamlar, - deyib yenə əlini tabloya sarı uzadaraq sözüne davam elədi, - Tarzənin mizrab tutmuş əli haqqında dediyin... necə dedin? - söyləyib gülə-gülə, sınaıçı baxışını tez-tez yazıçının gah sağ, gah sol gözündə gəzdirdi. Yazıçıya elə gəldi bu vaxtacan əsər haqqında dedikləri rəssam dostunu qane etməyib. Yenə üzünü tabloya sarı çevirərək bərkdən, ehtirasla danışmağa başladı: - Adamı gah sevindirən, gah kədərləndirib haldan-hala salan boyaların bəzən zil, bəzən yumşaq, həzin bəm səsləri, göz oxşayan boyaların çalarları bir yana... İnciməsəydin deyərdim, bunlar impressionist rəssamlarda, lap elə bizim Səttar Bəhlulzadənin ecazkar mənzərələrində də var. Ancaq tarın çanağı üstə təsvir elədiyini mizrab tutmuş əlin titrəyişi, yeyin-yeyin mizrab çalması, vibrasiya etməsi... Bir az bayağı çıxmasın, mizrab calan əlin tərpenişini adam duyub hiss edir, elə bil canlı vidyoya baxırsan... Məncə, bu detal, rəssamlıq sənətində sənənin kəşf etdiyini yenilikdir...

- Bax, həmin məqam, kəşfim adlandırdığın o hal, o vəziyyət yeni tablomda daha çox görünüb hiss edilməlidir... basabas salıb irəli təpilən, bir-birinin ayağından tutub geri dartan, irişib yalmanan adam başlı onlarla köpəyin, onlarla qancıq xılının quyruq bulaması... Tabloya baxan adam əyiş-üyüş sifətlərin, başların yalmanmasını, quyruq bulamalarını görəcək, zingilləşmə, boğuşma səslərini eşidəcək. Geniş meydanda bu iyərənc xil yığnağından qopan üfunətdən iyərəncə tamaşaçılardan üz-gözünü qırıqdırıp yaylığıyla burunlarını örtənlər olacaq... Yuxumda gördüyümü olduğu kimi kətana köçürməyim qalır...

Uzun sükutdan sonra yazıçı: - Bəs adı? - soruşdu. - Adımı? Əslində bu əsər, başımda-ağılımda uzun müddət dolaşan adından yaranıb "Yaltaqların yarış!.." deyib qəfil söhbəti dəyişərək, - tarzəni tanıdınmı? - soruşdu. Yazıçı kinayə ilə gülümsünərək: - Onu tanımayan olarmı, uşaq da tanıyar. Xalq artisti... - deyib ayağa duranda rəssam da yerindən qalxdı, asta-asta qapıya sarı addımladılar. Boyca rəssamdan bir baş uca olan yazıçı mərhəmlə əlini onun çiyinə qoyub başını aşağı əyərək: - O ki qaldı satmağa, nə müzeylər, nə də Rəssamlar İttifaqı, onun dəyəri nədir, heç vaxt verməyəcək... Bəlkə aparıb oğluna verəsən... Alsın da, şəhərin mərkəzindəki iki milyon yarımlyq villasına qoysun. Rəhmətlik kişi, özü muğamla nəfəs alırdı, oğlunu niyə skrkaya qoydu, baş açmıram. Burası da var, oğlunun şöhrəti özünən qat-qat böyükdü... Atasından fərqli, ona "Şöhrət" ordeni də veriblər. Bəlkə qəzetçilərin uydurmasıdı, bəlkə də həqiqətdi, deyilənə görə, Paqanininin skripkasında bir dəfə çalmasına icazə verilib. Muğamatdan uzaqlaşmasının bir səbəbi də Avropa musiqisinə aludə olmasıdır. Ancaq deyilənə görə, yaman xəsisdi. Sən... - deyib, bir-birindən aralı barmaqlarını şax tutmuş əlini havaya qaldıraraq: - Bundan bir dollar da aşağı düşmə, - söyləyib getmək istəyəndə rəssam: - Beş, yəni nə qədər?.. başa düşmədim, - soruşanda yazıçı gülümsəyərək "Əlli! Əlli! Arxasında da üç sıfır!" deyib qapıdan çıxdı.

Rəssam pəncərədən baxanda külək cökə ağacının bir budağını gövdəsindən ayırıb yerə saldı. "Bu külək də vaxt tapdı." O, çöldən qapının açarını ikinci dəfə buranda külək, bir qol boyu divardan araladığı tablону divara yenidən necə pərçimlədisə, tablunun hansı qırağındakı "reyka"dan qopan cırtılı səsi rəssamın bədənindən, ürəyindən, bəlkə beynindən sancan şüa kimi keçdi. Vaxtında tutmasaydı, bir Allah bilir külək tablону ora-bura

çırpa-çırpa haralara tolazlayacaqdı. Dalaşarkən sillə vurub tez də geri çəkilən zirək, cıvraq bir adam kimi tuturuq verməyən, ələ keçməyən küləyi rəssam, bəzən də bir madyana həmlə edərkən onun qoşa şillağını görüb geriyə tızixan bir sürü inadcıl tazı kimi görürdü. Rəssam küləyi bərkdən “Əclaf!” deyib söydü. Emalatxanaya qayıtmaq istədi. Ancaq xaricdən qayıdan rektorun bircə günlüyə işdə olub yenidən bir aylığına harasa gedəcəyini bildiyindən, fikrindən dönmədi.

Bir-birinə yaxın binaların arasıyla uzanan əyri-üyrü dar cığırla çətinliklə irəliləyirdi. Gözlənilmədən gah sağdan-soldan, gah irəlidən-arkadan, bəzən də yuxarıdan həmlə edən bicələk Bakı küləyi, yaxud küləkləri toz-torpağı, qum dənəciklərini onun üz-gözünə sovurmağı, boynuna doldurmağı, hardansa gətirdiyi boş selofan torbanı şappıltıyla başına çırpması bəs deyilmiş, sanki tablosunu əlindən qayıb qaçmaq istədiyindən tablonun gah başından, gah ayaq tərəfindən basıb divara vuraraq taqqıldadırdı. Ayaqlarını asfalta nə qədər bərk-bərk dirəyib bədəninə arxaya meyilləndirsə də, iti axan çayın qijovuna düşübmiş kimi, külək onu süpürləyib aparırdı. İşlək maşın yoluna qədər səksən-yüz addımlıq yolu qət edənəcən haldan-hövsələdən çıxmış az danışan rəssam küləyin özünü, gah da anasını bir neçə yol ucadan söydü. Ağzından çıxan söyüşləri azğınlaşmış, ət parçasını acgözlüklə göydə qapan canavara bənzər havalı yellərin dərhal udduğunu hiss etdi. Maşınların sürətlə keçib getdiyi yolun qırağında dayandığı on beşmi-iyirmi dəqiqə ona saatlar qədər uzun göründü. Tablonu ikiəlli tutduğundan, başının işarəsiylə sürətlə ötüb keçən maşınları saxlamaq istəyirdi. Gözlədiyi UAZ maşınsa qəhətə çıxmışdı. Üstündə yük yeri olan minik maşınının gəldiyini gözü alcaq, ayaqlarının ucuna yanüstə qoyduğu tablodan əlinin birini ayırıb yelləyəndə külək tablonu rəssamın boyundan yuxarı qaldırdı. Bir əli o biri əlinin köməyinə bircə an geciksəydi...

Əsəri yük yerində sarımaq üçün ip olmadığından maşının yiyəsi “qardaş, neyniyim...” deyib günahkarcasına çiynlərini çəkib yoluna davam elədi. Maşın yerindən tərənəndə külək səngiyib dayandı. Rəssama elə gəldi, külək maşının yük yerinə uzanıb, ona əl edərək qəhqəhə çəkib uzaqlaşdı. “Əclaf, mənimlə məzələnir...” Küləyin nisbətən səngidiyini görəndə o, qarşıda kəşişən küçyəcən ağır tablonu gah sağ, gah sol əlində yolboyu sallada-sallada, qaçaraq apardı. Qarşıdakı küçyə çatanda sağa dönməliydə. Getdiyi yer uzaqda deyildi. Sakit havada rəssamın emalatxanasından konservatoriya-yacan məsafə on-on beş dəqiqəlik ancaq olardı. Küçələrin kəşişdiyi yerdə sanki pusquda dayanmış desant külək, qəfildən yumruğuyları, kəlləsiyləmi, bəlkə də təpiyləmi irəli çıxan tablonun başına necə tutuzdurdusa, rəssam əsəriylə birgə yerində doxsan dərəcə fırlandı. Tablonun o biri başı həmin an rəssamın yanından ötən gombul qadının yanbızına zərblə çırpılarda qadın:

- Şoğəribini o yana sürütdəsənə, a kişi!.. - qışqırdı. Külək onu itələyib apardığından, qadının əlini oynada-oynada dediklərindən ancaq anlaşılmaz hecalar eşidildi. Yerində fırlanan rəssam qoşa əliylə sallaq tutduğu tablonun başını küləyə doğru çevirdi. Gombul arvadın qolundan sallanan torbanın ağzından bayıra çıxmış çömçəninmi quyruğu, şişinmi ucuydu, ayaq tərəfdən tablonun sol yanında kəklik yumurtası boyda deşiyin açılması rəssamın gözündən yayınmadı. Dilxor olsa da özünə təsəlli verdi: - “Arxadan yamayaram, boş şeydi.” Gözlənilməz səmtlərdən qəfil hücum edən desant küləklər rəssamı yerində oynadır, bəzən tablosunu onun çiyni bərabərinə, bəzən də başından yuxarı qaldırırdı. İkiəlli yapışub aşağı salladığı tablosuyla rəssam yanı-yanı gedir, bəzən qalxan kimi üzünə tutub irəliləyir, bəzən də tablonu küləyə qarşı tutub dalı-dalı addımlayır...

Emalxanasında rəsmi üzünü qəzetlə örtüb üç yerdən yapışqanlı lentlə sarımışdı. Qəzetlərin yarından çoxunu desant küləklər maşın yoluna uzanan dar çığırdə, qalanlarınisa, maşınların sürətlə axdığı enli yolda şırıxlayıb atmışdı. Konservatoriyanın dəhlizində rəssam tabloya sarıdığı həmin yapışqanlı lentləri və onlara yapışmış kağız qırıqlarını təmizləyib rektorun qəbul otağına apardı.

Rektorun kabinetindən çıxan katibə rəssama baxıb açıq saxladığı qapıya işarəylə, - buyurun, - dedi. Rəssam tablonun rəsm olan üzünü özünə sarı tutaraq kabinetə girdi, azca gülümsəyərək başıyla rektoru salamladı, özündən uca tablosunu aparıb rektorla üzbəüz kitab rəfinə söykədi. Rektor ayağa qalxdı, heyrət dolu geniş açılmış gözünü tabloda çəkmədən: - Oy, moy papa! - deyərək sevincə gəlib əsərin önündə dayandı. Tablonu başdan-ayağa bir neçə yol süzəndən sonra bir addım geri çəkilib qollarını sinəsi üstə çarpazladı. Qaşını çatıb başını tərpedərək: - Niçəqo sebe, sürrealizm...- deyib rəssama baxaraq: - Maraqlıdır... Papamı belə çəkən olmayıb... - söylədi. Bir an sonra: - Nu ladno, eto podarok, ili?.. (Yaxşı, bunu bağışlayırsan, yoxsa?...) Sarsılmış rəssam bir anlıq sükutdan sonra özünə gələrək:

- Mənə çoxlu boya... krasqa lazımdı, lap çox...

Şəhər telefonu səsləndi. Rektor tələsik addımlayıb dəstəyi qaldırdı, ucadan: - Jdu! Tez gəl, - deyib dəstəyi yerinə qoydu. Pencəyinin cibindən çıxartdığı portmanatından ayırdığı yüz dolları masanın üstünə qoydu. Yaşıl telefonun dəstəyini qaldırıb nömrəni yığa-yığa, rəssamın üzünə baxmadan: - Yüz də, inşallah, səfərdən qayıdanda verərəm...

Rəssam özündən uca tablosunun yanında bir anlıq donaraq cansız heykələ döndü. Özünə gələn kimi yerdən üzdüyü sol ayağının ucunu tabloda kəklik yumurtası boyda deşiyə tuşlayaraq öz-özülə danışmış kimi: - Bir balaca bərpa işi var... - deyib özündən uzun tablosunu qaldıraraq yeyin addımlarla qapıya yaxınlaşdı.

Kiminsə əmriylə Bakı şəhərinə buraxılmış desant küləklərdən biri metrodan çıxan kişinin başından papağını qapıb qəhqəhəylə aradan çıxmış, biri elektrik məftillərini bir-birinə dolaşdırıb yanğı salmış, biri şadlıq evinin qarşısında Porşe maşınından düşən nazlı-qəmzəli gənc xanımın əlindən zorla aldığı qapını geri qanıraraq əzmiş, həmin gözəl xanıma gözü düşdüyündən uzun güllü tumanını qaldıraraq başına çevirmiş, başqa bir yerdə desant külək yıxdığı iri gövdəli qovaqla yan-yana dayanmış üç minik maşını basıb əzmışdi. Həmin vaxtdan üç gün ötsə də, balaca qayıqla Xəzərdə balıq ovuna çıxmış ata-oğuldan hələ də bir xəbər yoxuydu...

Noyabr, 2018

◆ P o e z i y a

Nizaməddin ŞƏMSİZADƏ

YAŞAYIRAM...?!

Yaşayıram, arabada,
Dünya adlı xarabada,
əllərimi ayaq edib,
bədənimə dayaq edib,
guya ömür sürürəm.
Gözlərim toranlıqdı
Həyatım qaranlıqdı.
Ağrılarım - doğmalarım
Dözə-dözə dincəlirəm,
Bir ayaq üstə dururam.
Xəyallardan ev qururam.

DÜNYANIN MİLYON YAŞI VAR

Dünyanın milyon yaşı var
Haqqı, nahaqqı göstərən tərəzisi, daşı var.
Əbəbini ötəridən ayıran
yaddaşı var.
Dünyanın milyon yaşı var.
Zəlzələsi, vulkanı, çiçəyi var,
daşı var...
Müqəddəs bir "Quran"ı,
Allahı,
Sevgiləri, göz yaşı var.
Dünyanın üzərində insan adlı zər-qaşı var.
Ey pul yığan, sərvət yığan,
Millət söküb, dövlət yığan.

Kreslodan bərk yapışıb
 Duran adam.
 Yaman adam, yalan adam.
 Adamlara pislik edən
 Duman adam, tüstü adam.
 Bəstə adam,
 İçi çürük, xəstə adam.
 Yastı adam, usta adam.
 Dünyanın milyon yaşı var.
 Ölümü var, başdaşı var.
 Yadda saxla:
 Hərdən ağla.
 Nəfsini yığ, özünü saxla.

GETDİ

Qoy sənə söyləyim, aşiq Əhliman
 Dünyanın dərdini saz aldı getdi.
 Simlərin üstündə yanan barmaqlar
 Payız çiçəyitək sozaldı getdi.

Sevgilərin dəmi qəfil azaldı.
 Üzə qırış düşdü, saqqal ağardı.
 Xatirəyə döndü o ehtiraslar
 Atəşin yerində bir az kül qaldı.

Dəbdəbədən, bər-bəzəkdən uzağam.
 Bilirəm ki, bu dünyada qonağam.
 Yaşım artıb qocalığa çatanda
 Sanıram ki, bir balaca uşağam.

* * *

İlin sonu
 Qardan donu.

Kəsilmiş ayağım
 qaranquş kimi
 Kədərli-kədərli
 uçur səmada.

Nazlı mələk kimi
 ağappaq bulud
 Yenə nə çökmüsən.
 Xəyallarına
 Ölüm gətirmisən.
 İndi bilirəm
 Barı rəhm eylə
 Uşaqlarıma.

YANDIRIR MƏNİ

Yalançı gülüşlər, saxta baxışlar.
Buludsuz göylərdən yağan yağışlar
Yaltaqlıq uğrunda gedən yarışlar
Təpəmdən od vurub yandırır məni.

Ərli qadınların gülən gözləri.
Ahəstə deyilmiş, nəmli sözləri.
Qonşunun çəpərdən baxan qızları
Təpəmdən od vurub yandırır məni.

GETDİN

Sevirəm deməyə imkan olmadı.
İsti baxışlarla öpdüm gözümdən.
Payız yarpağıtək qopdu ürəyim
Ötəri dediyim vida sözündən.

Bir daha mən səni görməyəcəyəm.
Yollara düşəcək həsrət gözlərim.
Qəlbim qəm içində yanıb qovrulur.
Ağzımda dolaşır adi sözlərim.

Məni xəyallara tapşırıb getdin.
İndi xatirələr ormanındayam.
Sən bu dünyadan çıxıb getsən də,
İnan ki, həmişə mən yanıdayam.

XİTAB

Dünyanın hər üzün görüb gəlmişəm.
Əcəl köynəyini cırıb gəlmişdi.
Rəhm et körpələrə, cənab Əzrail,
Qulaq as onların qəmli ahına.
Gələrsən, gedərik haqq dərgahına,
İstər cəhənnəmə, istər cənnətə.
Mənim qürurum var, unutma bunu!
Heç vaxt düşməyəm sənə minnətə.
Nə zaman istəsən gəl, al canımı,
Dağıt, viran qoy xanimanı.

MƏN İNSANAM

Mən insanam.
Ulu bir türk,
müsəlmanam.
Bu nam ilə.
Gətiribdir
Bu dünyaya

anam məni.
 Mən insanam.
 Həqqdən qopmuş
 Nur parçası.
 Atillayam, Qazan xanam,
 Babəkəm, Koroğluyam.
 Əmir Teymurun oğluyam.
 Qəhrəmanam.
 Mən insanam.
 Bəs sən nədən?!
 Cılız adam, qəliz adam.
 Xına adam,
 Heç vaxt saçı ağarmayan,
 Gözəllikdən zövq almayan
 Xına adam.
 Millətimin qanın soran
 Gənə adam.
 Mən insanam.
 Bu ad sənə tanış deyil,
 Gör ölüyə oxşayıram,
 Bu ad sənə yığış deyir,
 Bəsdir daha bu vətəndə
 Qoy insanlar nəfəs alsın,
 Ölüsünü, dirisini
 Ləyaqətlə yola salsın!

SAATDAN DOLU YAĞIR

Saatım soyuqdan donub.
 Vaxtı göstərə bilmir.
 Əqrəblər asılıb boşluqdan
 İçindən asılan adam kimi.
 Zaman yeyib içimi.
 Qaçışır içimdə ora-bura
 Başını itirmiş ölümlərin kölgəsi.
 Dodaqlarında zikr səsi
 Dünyanın sonu haqqında
 İsrail surunun nəğməsi.
 Yox, nəğmə deyildi bu.
 Ölə bilməyənlərin fəryad səsi
 Vaxtı zaman udub.
 Bir taxta tabut, bir də beşik
 Üzür zamanın axarında
 Gələnləri gətirmək,
 Gedənləri itirmək üçün.
 Saatını Əzrail qurub.
 Asır qulaqlarımızdan
 Dualar dolu kimi.
 Tökülür hər ağızdan
 Saatdan vaxt yerinə.

Buz kimi dolu yağır
Yorğanımın üstünə,
Gedirəm ağır - ağır...

ÖZ QANIMLA YOĞUR MƏNİ

Bədənim dərd tuluğudur,
Dolub-daşır, boğur məni.
İlahi, acı xəmirəm,
Öz qanımla yoğur məni.

Yoğur məni kündə-kündə,
Yoğur məni kürə kimi.
Yer kürəsi, göy qübbəsi
Ürəyimdə azan səsi.

Körpə uşaq qığiltısı
Səhv atılan top gülləsi.
Əsir qızların naləsi.
İç düşmənin quraması.

Döyüş marşı çalın bu gün,
Canınızı halal edin.
Güllə yeri ulduz olsun sinənizdə,
Ya quruda, ya dənizdə.

AY MUSA

*"Nizaməddin, yanma belə" şeirinin
müəllifi, şair dostum Musa Yaquba*

Dağ kəlinin sınımış idi buynuzu,
Keçidlərin ərimişdi sal buzu.
İstədim ki, gəlib görəm Buynuzu.
Gələ bilmədim, itmiş idi ayağım,
Ola bilmədim sənə əziz qonağın.

Pozulubdu gözəllərin sürməsi,
Tufan alıb Babadağın zirvəsin.
Ürəyimdən gəlib keçir nəfəsim,
Mən sənənlə qala bilmədim, ay Musa.

Bulaqların dolub-daşır gözləri,
Ürəyimdə qövr eləyər sözlərin.
Hansı yolu çəkir həsrət gözlərin,
Gəlib baxıb görə bilmədim, ay Musa.

Xəstəliklər bizi ayrı salıbdı,
Əlimizdə quru nəfəsi qalıbdı.
Məni səndən, səni məndən alıbdı,
Düşmən bizdən qisasını alıbdı.

Ayağım yox, gələ bilmədim yanına,
 Şeir yazıb göndərdim ünvanına.
 Ruh verəcək sənin yorğun canına.
 Ruhumuzu birləşdirək, ay Musa.
 Qəlbimizdə yerləşdirək, ay Musa.

QOCALIRAM

Quba, Alekseyevka - 2007, yaz

İllər ötür, yavaş-yavaş
 Yaş üstünə calanır yaş.
 Tökülür diş, ağarır baş,
 İllər ötür, qocalıram.

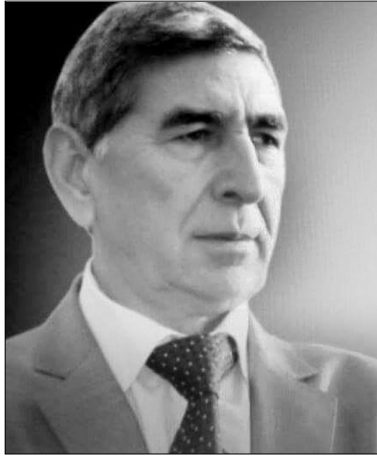
Artır ürəyimin qəmi,
 Gedir sevgilərin dəmi.
 Torlu görürəm aləmi.
 Hamıdan dala qalırım.
 Gündən-günə qocalıram.

Zirvələrin başı qar,
 Burda oldum bərqərar.
 Gözləyirəm həsrətlə
 Nə vaxt yetişəcək yar?

Yar məni atdı getdi,
 Başqasın tutdu getdi.
 Verdiyi vədələri
 Nə tez unutdu, getdi?!

YUXU

Ölülər dəstə-dəstə
 Gəlirlər qəbrim üstə.
 Ağızlarında dua
 Boğazlarında hava.
 Biri baş əyib keçir.
 Bir söz deyib keçir.
 Biri bərəldir gözünü,
 Biri gizlədir üzünü.
 Atamın təbəssümü
 Sığallayır üzümü.
 Lap uzaqdan görünür
 Anamın qaşqabağı.
 Şirin sözlər deyirəm
 Eşitməyir qulağı,
 Əyilib əzizləyir
 Bir sarışın uşağı.

Hüseyin SÖZLÜ

NECƏ GƏLİM

Tanrı, sənin dərgahına
Heç bilmirəm necə gəlirəm?
Sən olan yerdə vaxt yoxdur,
Gündüz gəlirəm, gecə gəlirəm?

Gül idim, çəməndə bitdim,
Damlaydım, dəryada itdim.
Heçiydim, hər şeyə yetdim,
Yenə dönüm heçə gəlirəm?

MƏNƏ YAZILIB

Dünyanı yalan tutubdu,
Düz olmaq mənə yazılıb.
Çinəsində çalın-çarpaz
İz olmaq mənə yazılıb.

Pisi görcək tanıyıram,
Amma yenə sınayıram.
Haqsızlıq görüb yanıram,
Köz olmaq mənə yazılıb.

Yalanlara sinə gərdim,
Pislikləri yuyub sərdim.
Hər kəsin deməkçün dərdin
Saz olmaq mənə yazılıb.

Əyridi çox sözün himi,
Bilmirəm qınayım kimi.

Şair Hüseyn Sözlü kimi
Söz olmaq mənə yazılıb.

SÖZLƏRİM

Xəyalımla baş-başayam,
Sınağa çəkir sözlərim.
Qələmi ələ alıram,
Varağa köçür sözlərim.

Mənəm sözdən gül toxuyan,
Hər sətri ətir qoxuyan.
Pıçıltısı eşq oxuyan,
Bulağa köçür sözlərim.

Gül üstə bülbülün səsi,
Tutub dünyanı naləsi.
Gələndə bahar nəfəsi,
Budağa köçür sözlərim.

Ziləm, səsim bəmə sığmır,
Aşiq bu aləmə sığmır.
Sözlüyəm, sinəmə sığmır,
Dodağa köçür sözlərim.

DÜŞÜBDÜ

Yenə xatirələr çəkib keçmişə,
Alındakı tel yadıma düşübdü.
Sorağınla dönmüşəm bir dərvişə,
Kəmər sıxan bel yadıma düşübdü.

Sonamsan, gəzirəm göl qırağında,
Yandıqca yanırım eşq çırağında.
Lalətək açılmış nəm dodağında,
Sübh çağında gül yadıma düşübdü.

Yolunda gözləri çırağa dönən,
Əlimdə qələmə, varağa dönən.
Sözlünün saçında varağa dönən,
Şümşad barmaq, əl yadıma düşübdü.

KÜSMƏDİM Kİ MƏN

Həyatda üzümə bəxt gülməliydi,
Başqa gülməyəndən küsmədim ki mən.
Zaman gülməliydi, vaxt gülməliydi,
Halım bilməyəndən küsmədim ki mən.

Sözlü bu zamanda çaş qalib artıq,
Görən yaşanmamış gün qalib artıq?
Süfrəmin kənarı boş qalib artıq,
Bizə gəlməyəndən küsmədim ki mən.

ƏSƏNDƏ ÖMRÜMƏ PAYIZ YELLƏRİ

Əsəndə ömrümə payız yelləri,
Dilim bircə kəlmə danımadı ki.
Yaşadım bir təhər keçən illəri,
Könlüm bu illərlə barışmadı ki.

Əzəldən yaxşıya yazılmadı baxt,
Qeyb oldu yaxşılıq, dağıldı tifaq.
Sözlüdən haqq-hesab soruldu hər vaxt,
Kimsə günahını soruşmadı ki.

MƏNİ

Dünya ovçu kimi pusquda durub,
Hər an bərəsinə səsləyir məni.
Allah, nələr varmış fitnə-felində,
Ölüm dərəsinə səsləyir məni.

Sözlü üçün bu gün vardır bir seçim,
Hazırdır, yır-yığış edibdir köçüm.
Bəndətək torpağa qarışmaq üçün,
Bir daş kölgəsinə səsləyir məni.

Nəcməddin MÜRƏTÖV

UZAQLARIN ADAMI

Səndən gələn doğmalığ var, duyuram,
Səslə məni, uzaqların adamı!
Çözlədikcə bir nöqtəyə sığırım,
Sən oluram, itirirəm adımı.

Ruhlarımız sohbətləşir, bilirəm,
Uyğun gəlir düşüncənlə düşüncəm.
Görən bir gün sən də məni unutsan,
Uzaqlarsız yaşayaram mən necə?

Ürəyimin fəryadına, dadına
İlk verərsən yubanmadan hayı sən.
Burda sözdən bir heykəl var adına,
Bəlkə də sən elə tale payımsan.

Duman kimi, fikir kimi, ey adam,
Qara qatı zülmətlərdə itsən də,
Sənə görə yaşayırım həyatda,
Hərdən gəlib xəyal kimi, getsən də.

SÖZÜN BİTƏN YERİNDƏ

Matım-qutum quruyur, məlul durub baxıram,
Dodağımı, dilimi dişlərimlə sıxırım,
Haqq bildiyim çox şeyi şəkk-şübhəyə çıxırım.
Sustalıram, çökürəm halsızlığın tərində,
Kiməm, nəyəm - bilmirəm sözün bitən yerində.

Müdrikliyim gəlmir, yox, bax, belədə köməyə,
Dərk, düşüncəm çatmır ki, tapıb nəsə deməyə.

Didib dırnaqlarımı başlayıram yeməyə,
Müdhiş boşluq yaranır ürəyimdə - dərinədə,
Kiməm, nəyəm - bilmirəm sözün bitən yerində.

Çökür sanki üstümə laqeydlik dumanı,
Qarışdırıb salıram çaş məkanı, zamanı,
Ayırmıram, seçmirəm yaxşıları, yamanı.
Düşür yeri tərs-avand xeyirin də, şərin də,
Kiməm, nəyəm - bilmirəm sözün bitən yerində.

Solur arzum, diləyim, bədrəng olur elə bil,
Əyriş-üyrüş görünür gözlərimə səlis mil,
Dönür fil qarışqaya, qarışqalar olur fil.
Fərqi olmur dəmirin, paxır misin, zərin də,
Kiməm, nəyəm - bilmirəm sözün bitən yerində.

Nadanlar salır məni dönə-dönə bu hala,
Kökləməklə ruhumu küskün, məğmun əhvəla,
Baxan sanır, yatmışam, ya dalmışam xəyala.
Gicəlirəm, qırışır alnım soyuq tərinədə,
Kiməm, nəyəm - bilmirəm sözün bitən yerində.

ÜŞÜYÜRƏM

Üşüyürəm, soyuqdan yox, içimdəki sırsıradan,
Bax, ruhuma hakim olub laqeydliyim, dalğınlığım.
Həyat eşqi, həzz-ləzzətlər bir-bir çıxır hey sıradan,
İtib gedib o əvvəlki kükrəməyim, çılğınlığım.

İşim təkcə: "onu apar, bunu gətir"- xatirələr,
Səhvlərimi salır yada rəhm etmədən xəyallar da.
Olmasaydı onlar, Allah, bacarardım edim nələr,
Harda qərar tutardım mən, dayanmışam indi harda?

Şöhrət üçün deyil yox, yox, fəth istəyim o zirvəni,
Deyirdim ki, xeyrim dəyə insanlara lap daha çox.
Görən onda cəsarətim niyə belə qorxaq idi,
Çoxlarına çiçək idim, öz-özümə tuşlanan ox...

İşlər gördüm ucuz, xırda, yekələri durub baxır,
Yoxdur vaxtım, yoxdur canım girişməyə bircəsinə.
Ona görə içimdən od varlığımı sarır, yaxır,
Götürmüşəm dəmir, misi əvəz qızıl külçəsinə.

Üşüyürəm soyuqdan yox, içimdəki sırsıradan,
Bax, ruhuma hakim olub laqeydliyim, dalğınlığım.
Həyat eşqi, həzz-ləzzətlər bir-bir çıxır hey sıradan,
İtib gedib o əvvəlki kükrəməyim, çılğınlığım.

Siyəzən

◆ N Ə S R

*Fuad VƏLİYEV***29-cu GÜN*****Gələcək haqqında
narahat fikirlər***

Dünyamızın sonsuz sayda böyük-küçük problemləri var. Lakin, hal-hazırda, bəşəriyyətin ən böyük, fəvqəladə həyati problemi, heç şübhəsiz, Qlobal Eko-Enerji problemi.

İnsan və Təbiət bir-birilə harmonik bir münasibətdə minilliklər ərzində dinc-yanaşı mövcud olmuş və insanlar Təbiətin nemətlərindən, ona ciddi ziyan vurmada, halallıqla bəhrələnmişlər.

Lakin, bu idilliyə XVIII əsrin sonlarından başlayaraq pozulmağa başladı. Səbəb istilik (buxar) maşınlarının icad edilməsi və tətbiq edilməsi ilə başlanan Sənaye İnkılabı idi. Əslində, müasir sivilizasiya - avtomobillərlə, təyyarələrlə, evlərimizdəki, məişətimizdəki işıqlandırma, istiləndirmə və s. sistemləri ilə, ümumiyyətlə, həyatımızdakı maddi-energetik komfortla, - əsas etibarilə, istilik maşınlarının yaratdığı inkılab hesabına əldə edilmişdir.

Hər bir inkılabsa yaradıcı, progressiv olmaqla yanaşı, eyni zamanda, böyük qurbanlar tələb edir, dağıdıcı, destruktiv yeniləşmə ilə müşayiət olunur.

Böyük Fransa İnkılabı Avropada feodalizmi sarsıtmaqla, insanların təməl haqqlarını, sülh, bərabərlik, qardaşlıq kimi yüksək idealları məqsəd kimi bəyan etsə də, yüz minlərlə fransızın qilyotinaya göndərilməsi ilə müşayiət olundu və nəticə etibarilə yeni diktaturaya yol açmış oldu.

Rusiyada, Fransa İnkılabının davamçısı olan Böyük Oktyabr İnkılabı daha ədalətli cəmiyyət şüarları ilə baş versə də, milyonlarla insanın qanı hesabına gerçəkləşdi və qurulmuş daha ədalətsiz, qəddar cəmiyyətin faciəvi aqıbeti ilə tarixdə qaldı.

İstilik maşınlarının yaranması da inkılab idi - böyük inkılab, bütün yaradıcı və dağıdıcı xüsusiyyətləri ilə... Bu maşınlar insanları ağır əmək tələb edən işlərdən azad etdi, istehsalatda və nəqliyyatda böyük kəmiyyət və keyfiyyət sıçrayışına səbəb oldu, insanların həyat tərzində yüksək komfort standartlarını təmin etdi. İnsanlıq tamam başqa bir tərtibdə gücə sahib oldu...

* * *

Lakin, bu dünyada Termodinamikanın möhtəşəm qanunları hökmranlıq edir və bu qanunlara əsasən? Biz əldə etdiyimiz sivilizasiya nemətlərinin ağır bədəlini ödəmək məcburiyyətindəyik.

Yaşadığımız dünyada həyatın varlığını təmin edən hər bir fundamental faktorun xüsusiyyətləri ilahi elm və qüdrətlə ən optimal şəkildə seçilmiş və bu faktorlardan hər hansı bir birinin dəyişməsi həyatın mövcudluğunun inkarı deməkdir. Termodinamikanın II Qanunu möhtəşəm bir elmi nəticə olmaqla təkcə fiziki deyil, həm də bioloji, kimyəvi, geoloji və hətta ictimai-iqtisadi proseslərdəki ən əsas qanunauyğunluqları ifadə edir. Bu qanun təkcə elmi faktor deyil, o eyni zamanda intellektual-mədəni bir faktordur. Bu mənada hər bir mədəni şəxs sənətindən, ixtisasından asılı olmayaraq, dünyada gedən proseslərin əsas axarını müəyyən etmək üçün bu qanundan xəbərdar olmalıdır.

Görkəmli ingilis yazıçısı Çarlz P.Snou-ya görə, ixtisasından asılı olmayaraq, hər hansı ingilisin bu qanunu bilməməsi onun Şekspiri tanıması qədər qəbahətlidir.

Termodinamikanın II Qanunu təbii proseslərdəki fundamental assimetriyanın ifadəsidir:

Mexaniki enerji tam şəkildə istilik enerjisinə çevrilə bilər, əks proses isə tam şəkildə mümkün deyil - istilik enerjisinin yalnız bir hissəsi mexaniki enerjiyə çevrilə bilər!

İstilik enerjisindən mexaniki enerji və ya elektrik enerjisi almaq istəyirsinizsə, bunun üçün biz "vergi" vermək məcburiyyətindəyik. Bu vergi kifayət qədər ağırdır və Anergy adlanan, istifadəsi artıq mümkün olmayan çirkli, zəhərli enerji şəklində ətraf mühitə atılır. Məsələn, müasir avtomobillərin faydalı iş əmsalı, orta hesabla, 0,2-yə bərabərdir. Bu o deməkdir ki, avtomobilinizin bakiyadakı hər 10 litr benzinin yalnız 2 litri faydalı işə sərf olunur və mühərriki hərəkət etdirir. Qalan 8 litri zəhərli enerji şəklində "qluşitədən" ətraf mühitə atılır...

Enerjinin keyfiyyəti Entropiya adlanan fundamental parametrlə ifadə olunur. Nizamsızlıq və xaos ölçüsü olmaqla, Entropiya artdıqca Enerji, bir növ, "inflyasiyaya" uğrayır, öz keyfiyyət dəyərini itirir, yəni onun faydalı işə çevrilmə qabiliyyəti aşağı düşür.

II Qanuna əsasən, bütün proseslərin təbii axarı entropiyanın artması istiqamətində, yəni nizamdan nizamsızlığa, xaosa doğru durur. Bu imperativ təkcə fiziki proseslərə yox, siyasi-iqtisadi-ictimai proseslərə də şamil edilə bilər. İstər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə, dövlətdə Entropiyanı azaltmaq, yəni nizam yaratmaq üçün mütləq məqsədyönlü şəkildə çalışmaq lazımdır. Entropiyanı artırmaq, yəni nizamsızlıq yaratmaq üçünsə, sadəcə, heç nə etməmək, biganə olmaq, çalışmamaq yetər...

Əslində, bəşəriyyət üçün əsas problem Enerji böhranı deyil, Entropiya böhranıdır. Bütün ekoloji problemlər, nəticə etibarilə, Entropiyanın aşırı artımının təzahürüdür. Hal-hazırda, bəşəriyyət üçün ən böyük təhdid Entropiyanın yüksək tempolə artmasından irəli gəlir.

Enerji çevrilmələri ilə müşayiət olunan bütün proseslər, eyni zamanda, Entropiya hasil edən proseslərdir ki, onlar da, nəticə etibarilə, ətraf mühitə istilik və maddi tullantılar şəklində atılan çirkli, zəhərli emissiyalarla müşayiət olunur.

Mənəviyyatda nizamsızlığı, pozğunluğu keyfiyyətcə xarakterizə edən bir faktor kimi Mənəvi Entropiya anlayışından istifadə etmək olar. Bu halda müasir insan cəmiyyətində gedən mənəvi deqradasiya prosesləri dünyanın mənəvi entropiyasının artması kimi xarakterizə edilə bilər.

İnsanın elmi artmaqdadır, lakin onun əxlaqı elmilə mütənəssib artmır. Əksinə, müəyyən tarixi dövrlərdə, məqamlarda geriyyə gedir. İnsan möhtəşəm enerji mənbələrinə sahib olmuş, fəqət bu mənbələri doğru-dürüst idarə və istifadə edə biləcək əxlaqa sahib deyil.

Yer adlı kosmik gəmi saniyədə otuz kilometr orta sürətlə Günəş ətrafında bir ilahi ahəng və düzənlə milyard illərdir ki hərəkət etməkdədir. Lakin gəminin içində bir hüzursuzluq, bir nizamsızlıq, bir həyəcan hökm sürür. Gəminin sənişinləri bir-birilə anlaşı bilmirlər, qarşılıqlı şübhə, qorxu, iddia, ədavət, kin, inamsızlıq, milli, irqi, dini dözümsüzlük Adəm övladlarını bir-birinə düşmən edib. Qabilin Habili öldürdüyü gündən bu yana nə qədər qardaş qanı axılıb! Zindanlarda, savaşırlarda, əsrlər boyu davam edən amansız qanlı müharibələrdə milyonlarla günahsız insanlar qətlə yetirilib. Azadlıq şüarları ilə başlanan bütün inqilablar sonda yeni əsarət, qanlı terror, saysız-hesabsız qurbanlar, diktatura ilə nəticələnib.

Əvvəlcə daş-kəsəklə savaşıyan insanlar, sonra qılınc - nizə - ox və daha sonralar isə odlu silahlarla bir-birini qətlə yetirməyin daha mükəmməl üsullarını kəşf etdilər. Bu günə hərbi arsenallardakı atom-nüvə silahları, kimyəvi, bakterioloji silahlar Yer üzündəki bütün canlı aləmi, bəşəriyyət də daxil, bir dəfə yox, yüz dəfələrlə öldürməyə qadirdir. Milyonlarla insan aclıq və səfalət girdabında ikən, dünyada hərbi məqsədlər üçün orta hesabla dəqiqədə(!) 4 milyon dollara yaxın vəsait sərf olunur.

Bəşər elmi böyük nailiyyətlər qazanmış, xüsusilə son əsrdə misli görünməmiş elmi-texnoloji nəticələr əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlər insan övladını xoşbəxt edə bilirdi... Fəqət, əfsuslar olsun ki, elmi nailiyyətlər daha çox hərbe və təbiətin məhvinə xidmət etməkdədir.

Təbiətin ilahi düzəni pozulmaqdadır. Okeanın, torpağın, atmosferin hədsiz çirklənməsi, zəhərlənməsi, və nəticədə, global istiləşmə, ozon yarıqları, yeni-yeni çeşidli xəstəliklər - bunlar yaxınlaşmaqda olan global ekoloji böhranın əlamətləridir.

Ölkələr, millətlər, tayfalar, dinlər, məzhəblər arası qanlı çəkişmələr bu gün daha təhlükəli şəkildə davam etməkdədir. Bəşəriyyət XX əsrdə bolşevizm, faşizm, imperalizmə, şovinizmə və digər mizantrop "izm"lərə milyonlarla qurban verdi. I Dünya müharibəsində 5 milyon insan qətlə yetirildi, II Dünya müharibəsində isə 50 milyon...

XXI əsr qanlı münaqişələrlə başladı. Hər gün dünyanın qaynar nöqtələrində yüzlərlə insan qətlə yetirilir. Primitiv terrorizm artıq müasir elmi nailiyyətlərlə silahlanmış "intellektual" terrorizmlə əvəz olunmaqdadır və heç kim zəmanət verə bilməz ki bir gün bütün bəşəriyyət onun girovuna çevrilməyəcək.

Dünyanın mənəvi entropiyası artmaqdadır...

Hal-hazırda, əsas enerji mənbələri neft, qaz, daş kömür kimi mineral yanacaqlardır. Biz onları yandırırıq, alınan istilik enerjisini, təbiətə termal və maddi tullantılar şəklində atılan çox yüksək "təzminat" ödəməklə, mexaniki enerjiyə və ya elektrik enerjisinə çeviririk.

Avtomobillərdə, təyyarələrdə, gəmilərdə, sənaye obyektlərində, elektrik stansiyalarında, məişətdə milyardlarla istilik maşınları çalışmaqdadır və milyardlarla ton çirklə, zəhərli, toksik emissiyalar, davamlı olaraq, hər saat, hər gün ətraf mühiti zəhərləyir - çaylara, dənizlərə axılıb, atmosfərə buraxılır, torpağa atılır, Yer biosferindəki çox kövrək enerji-maddə balansını pozulur və son olaraq, planetimizdə həyatın varlığına yaranan təhlükə gün-gündən artır.

* * *

İstilik maşını şüşədən açılıb buraxılmış nağıllardakı Divə bənzəyir. O, "sahibinin" - İnsanın xidmətindədir. Lakin bir Div olaraq, o, eyni zamanda, öz sahibi üçün get-gedə artan böyük təhlükə mənbəyidir - onun iştahası gün-

gündən, il-ildən artmaqdadır. Məsələ burasındadır ki, İstilik Maşını adlı Divin "qidası" Yer təkində milyon illər ərzində depolanmış təbii mineral yanacaqlardır - neft, qaz, daş kömür, torf və i.a. və onların yandırılması ilə enerjinin bir hissəsi faydalı işə çevrilsə də, digər, önəmli bir hissəsi ətraf mühitə çirklə enerji, zəhərli maddələr şəklində yayılır. Baş verən möhtəşəm enerji çevrilmələri son olaraq Entropiyanın ciddi şəkildə artması ilə müşayiət olunur.

Div artıq şüşədən buraxılmış və onu yenidən qapatmaq asan məsələ deyil.

Artıq, insanların avtomobildən, təyyarədən imtina etməsi mümkün deyil, onları çeşid-çeşid aşırı əyləncələrdən, geyimdə, qidada, yaşam tərzində ifratçılıqdan, ifratçılıqdan çəkəndirmək çox çətindir.

İnsan öz Nəfsi qarşısında aciz bir varlığa çevrilmişdir...

Düşmənlə savaştan qələbə ilə qayıtmış bir dəstə döyüşçünü qarşılayan Peyğəmbərimiz (s.) buyurmuş: "Xoş gəldiniz, ey kiçik cihadı yerinə yetirənlər! Amma böyük cihad hələ qalır". Soruşdular: "Ya Rəsulullah, bəs böyük cihad nədir?" Peyğəmbər (s.) buyurur: "Nəfslə cihad!"

Min illərdir ki, İnsan Yer üzündə bir bioloji faktor olaraq mövcuddur. Lakin, son 100 il ərzində İnsanın elmi-texniki, texnoloji imkanları elə bir həddə çatmışdır ki, artıq o, ekosistemin dominant faktoruna çevrilərək, biosferin, bütövlükdə planetin fundamental xüsusiyyətlərini dəyişdirə biləcək qədər qüdrətə sahib olmuşdur. Global Footprint Network təşkilatının məlumatına görə, cəmi son iki insan nəsli dövründə vəhşi təbiətin demək olar ki, yarısı məhv edilmişdir.

Hər il atmosfərə 40 milyard ton(!) karbon qazı buraxılır. Beynəlxalq Meteorologiya Təşkilatının dəyərləndirməsinə görə hal-hazırda Yer atmosferində CO₂-nin konsentrasiyası son 800 min il ərzində rekord səviyyəyə çatmışdır. Heç şübhəsiz, bu, qlobal istiləşmə prosesinin əsas səbəblərindən biridir və nəticə etibarilə, Yer kürəsinin orta temperaturu nəzərəcarpacaq dərəcədə artmaqdadır. Bu faktı inkar edənlər ya sadələvhüdür və ya müəyyən siyasi, biznes maraqlarından çıxış edən insanlardır.

Qlobal İstiləşmənin çox aşkar təzahürlərindən biri Antarktika və Arktika buzlaqlarının sürətlə əriməsidir. Atmosferdə CO₂-nin artması okean sularının turşululuğunun artmasına səbəb olur ki, bu da, nəticə etibarilə, bütövlükdə Okeanın fauna və florasında bərpəolunmaz dəyişikliklərə səbəb olur.

* * *

Milyon illər boyunca planetin ağ ciyərləri sayılan rütubətli tropik meşələr dayanıqlı tarazlıq halında mövcud idi. İndi bu meşələr dəqiqədə(!) 20 hektar sürətlə məhv edilir. Belə getsə, bir neçə onilliklər ərzində onlar Yer üzündən silinəcəklər və bu da iqlim dəyişikliyi prosesini daha da gücləndirəcək.

İnsanın Yer kürəsinə vurduğu yaralar kosmosdan yaxşı görünür. Sakit Okeanda, zaman-zaman Amerika və Asiya arasında dreyf edən boz bir ləkə görünməkdədir. Bu ləkə 15 milyon kvadratkilometr bir sahədə, təxminən, Avropa boyda bir ərazidə formalaşmış milyonlarla ton, əsasən, plastik kütlələrdən ibarət Böyük Sakit Okean Zibilxana Adasıdır (Great Pacific Garbage Patch). Bu zibilxana bir horra şəklindədir və burada plastik tullantılar okeanın səthində, yüz metrə qədər müxtəlif dərinliklərdə üzünməkdədirlər.

Bu ada bir əsr ərzində İnsanın Təbiətə qarşı sayğısızlığının simvolu sayıla biləcək bir ittihamnamədir.

Təkcə Okean deyil, bütün Planet plastik tullantılar zibilxanasına çevrilməkdədir. Təbiətin bəlasına çevrilmiş plastik materialların istehsalı isə get-gedə artır. Təkcə son üç il ərzində dünya üzrə milyard tondan artıq plastik kütlə istehsal edilmişdir...

Dünyada bioresurslara olan tələbat kəskin sürətdə artmaqdadır. Əhalinin, maddi tələbatın artması, sənaye, infrastruktur obyektlərinin yeni-yeni əraziləri zəbt etməsi, əkin və otlaq sahələrinin yararsız hala gəlməsi ilə əlaqədar, son əlli il ərzində, planetin hər bir sakini üçün mövcud biotutum, yəni onun yaşayışını təmin etmək üçün tələb olunan ərazi, təxminən, iki dəfə azalaraq 1,7 global-hektara çatmışdır.

Yer kürəsi kifayət qədər böyük fiziki-bioloji-geoloji məkandır, lakin, onun resurs imkanları barədə illüziyaya qapılmağa dəyməz. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün belə bir fikri təcrübə aparaq: Yer kürəsinin modeli kimi bir alma götürək. Onu dörd bərabər hissəyə bölək və yalnız bir hissəsini götürək. Bu o deməkdir ki, Yer kürəsinin 1/4-ni quru ərazilər təşkil edir, qalan 3/4 hissə isə yaşayış üçün yararsız şor sulu okeanlardan ibarətdir. Əlimizdəki 1/4 hissəni də iki yerə bölək, quru ərazilərin təxminən yarısı səhralardan, buzlaqlardan, qayalıqlardan, kənd təsərrüfatı üçün yararsız sahələrdən ibarətdir. Əlimizdə Yer kürəsinin cəmi 1/8 -i, kiçicik bir hissə qaldı ki, onun da yalnız çox nazik üst qabığı torpağın məhsuldar qatını təmsil edir və bu qatın özü də eroziya, duzlaşma və i.a. nəticəsində ildən-ilə azalmaqda davam edir...

* * *

Ağlasığmaz faktdır ki, min illərlə sabit, dəyişməz olmuş ətraf mühit cəmi iki nəslin ömrü ərzində görünməmiş müdaxilə nəticəsində kəmiyyət və keyfiyyətcə kəskin dəyişikliklərə məruz qaldı.

Son əlli il ərzində, elmi, texniki, texnoloji nailiyyətlər sayəsində inkişaf etmiş ölkələrdə insanların rifah indeksi dəfələrlə artdı, qida, geyim, maddi nemətlərə olan tələbatı, istirahəti, səyahəti həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə görünməmiş standartlarla təmin olunmağa başladı. Bütün bunların bədəli isə çox ağır oldu - təbiətin qəddarcasına istismarı nəticəsində ekosistemdəki ilahi balansın pozulması, fiziki, kimyəvi, bioloji, geoloji deqradasiyaya prosesləri, meşələrin qırılması, Yer səthinin, okeanın müxtəlif tullantılarla zibillənməsi və s.

İnsanların rifahı artdıqca onların təbii resurslara tələbatı da artır və onlar nəfəsə uyduqca daha çox!, daha keyfiyyətli!, daha gözəl!, daha ləzzətli!, daha komfort! şüarları ilə sonu görünməyən istəklərlə yaşamağa adət edirlər. Lakin rifahın artması ilə insan daha xoşbəxt olurmu? Rifahı fasiləsiz olaraq artırmaq iddiasının bədəli çox ağırdır. Nəyin bahasına olursa-olsun qazanc əldə etmək ehtirası çox zaman mənəvi deqradasiya, cılızlaşma, simasızlaşma ilə müşayiət olunur ki, bu da nəticə etibarilə cəmiyyətdə gərginlik, qarşıdurma, dözümsüzlük kimi ağır fəsadlara səbəb olur.

Onore de Balzakın "Şaqren dərisi" romanı fəlsəfi bir süjet üzərində qurulmuşdur. Rafael de Valentin adlı bir gənc həyatda üzləşdiyi uğursuzluqlar nəticəsində özünü Sena çayına atmaqla öldürmək qərarına gəlir. Lakin, özünə qəsd etməmişdən əvvəl o, yolüstü bir əntiq eşyalar satılan dükana daxil olur. Qoca dükən sahibi gəncin əhvalından xəbərdar olduqdan sonra ona sehirlə bir eşya - şaqren dərisi (nazik keçi dərisi) verir. Dərinin arxasında sanskrit hərflərlə yazılmışdı: "Mənə sahib olmaqla sən hər şeyə nail olacaqsan, lakin, sənin həyatın mənə məxsus olacaq". Burada Hötenin "Faust"unda İblislə sövdələşmə yada düşür...

Beləliklə, şərtə görə, Rafaelin hər bir arzusu həyata keçəcək, lakin, bu dərinin qiçilməsi və uyğun olaraq gəncin ömrünün azalması ilə müşayiət olunacaq. Şaqren dərisi gəncin cürbəcür arzularını həyata keçirir, lakin, bunun bədəli çox ağırdır - həyat bu gənc üçün get-gedə daha da mənasız olur. O, varlı olmaq istəyirdi, möcüzəli şəkildə çox zəngin olur. Bütün arzuları, istəkləri həyata keçir, lakin xoşbəxt ola bilmir. Əksinə, tədricən mənəvi, fiziki cəhətdən düşkünlüyə uğrayır, vərəmə tutulur və ölür. Sehirli dəri var-dövlət, yüksək rifah verir, lakin bunun əvəzində gənci bədbəxtliyə məhkum edir, həyatı sevinclərdən məhrum edir. Şaqren dərisi simvolik olaraq gəncin həyatını təmsil edir və həyata keçirilən hər bir arzusunun müqabilində o, həyatının bir qismini mənəvi və fiziki cəhətdən itirməli olur.

Müasir İnsan şaqren dərisinə sahib o gəncə bənzəyir. Arzular bitib qurtarmır. Daha çox komfort, daha ləzzətli qida, daha zəngin həyat, daha sürətli, daha bahalı avtomobil, daha müasir geyim, daha prestijli mənzil və i.a. Bu arzu-istək silsiləsini həyata keçirmək ehtirası nəfsə uymuş bəşəriyyətə nəinki xoşbəxtlik gətirmir, əksinə, yeni-yeni qlobal problemlər məngənəsində onu tədricən məhvə sürükləyir.

Biz hər şeyə görə Təbiətə borcluyuq - içdiyimiz suya görə, yediyimiz qidaya görə, yaşamaq üçün lazım olan enerji və maddi nemətlərə görə. Bunların müqabilində Təbiətə qarşı etdiyimiz zorakılıq nankorluqdan başqa bir şey deyil. Nankorluğun cəzası isə kifayət qədər ağır olur...

Təbiətdə 1000 illər ərzində formalaşan dəyişikliklər indi 10 illər ərzində baş verir. İnsan təbiətə qarşı bir işğalçı kimi davranır, zorakılıq siyasəti yürüdür və heç şübhəsiz, bunun ağır bədəlini ödəməyə məhkumdur - təbii kataklizmlərlə, quraqlığın, torpaq eroziyasının, səhrələşmənin artması ilə, ekstremal iqlim dəyişikliyinə baş verməsi ilə, buzlaqların əriməsinin intensivləşməsi ilə, təbii qida məhsullarının tükənməsi ilə və i.a.

Qlobal proseslər (əhali artımı, enerji istehsalı və istehlakı, ətraf mühitin çirklənməsi, epidemiyalar və s.) riyazi olaraq eksponensial qanunla ifadə olunur. Bu qanuna tabe proseslərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, sonda onlar partlayış xarakteri alır, artmaqda olan kəmiyyət qəfildən müəyyən kritik həddə çatır. Bununla əlaqədar Prof. Dennis Medeouz maraqlı bir misal çəkir:

Tutaq ki, gölün səthində bir ağ su sanbağı var və hər gün onun sayı iki dəfə artır, yəni zanbaqların sayı həndəsi silsilə ilə çoxalır - 1, 2, 4, 8, 16... Əgər onun artmasına nəzarət, maneə olmazsa o, göldəki bütün başqa canlı aləmi məhv etməklə, 30 günə bütün gölün səthini zəbt edəcək.

Əvvəlcə adama elə gəlir ki, zanbaqların sayı o qədər də çox deyil, hər halda onlar gölün yarısını zəbt edənə qədər. Bu, neçənci gün baş verəcək və bu halda gölü xilas etmək üçün nə qədər vaxtımız qalır?

Eksponensial artım prosesinin xüsusiyyəti onun "məkrli" xarakterindədir. İlk etaplarda uzun müddət artım çox cüzi təzahür edir və heç kəs fikirləşmir ki, o, nə isə bir problem yarada bilər. Bir arxayınçılıq, təhlükəsizlik illüziyası yaranır... Belə ki, otuz gün davam edəcək prosesin 21-ci günündə zanbaqlar gölün səthinin yalnızca 0,2%-ni zəbt etmiş olur. 25-ci günün sonunda isə - cəmi 3%, yəni guya ki narahatçılığa elə bir əsas yoxdur - göl səthinin hələ 97% sağlamdır...

Lakin axırıncı etaplarda prosesin sürəti kəskin şəkildə artır və son bir-iki addımda artıq hadisəyə müdaxilə üçün vaxt qalmır, yəni müəyyən anda eksponensial artım elə bir möhtəşəm potensial (güc, qüvvə) əldə edir ki, onunla bacarmaq artıq mümkün olmur.

29-cu gün zanbaqlar gölün yarısını zəbt edəcək. Artıq çox gecdir - gölü xilas etmək üçün sizin yalnız bir gününüz qalır... Növbəti gün göl tamamilə

zanbaqlarla örtüləcək... Bax belə, gölün bir yarısının örtülməsi üçün 29 gün lazım idi, o biri yarısı üçün isə cəmi 1 gün...

"29-cu günü" gözləsək, problemin həlli üçün, sadəcə, yetərli vaxt qalmayacaq...

Bəşəriyyətin gələcəyi iki fərqli ssenari üzrə reallaşa bilər: Ya enerji ifratçılığına, israfçılığına varmaqla, bütün həyat və rifah göstəricilərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi ilə müşayiət olunan, gələcək nəsilləri fiziki və mənəvi müsibətlərə məhkum edəcək miskin bir gələcək və ya Ana Təbiətə zorakılıqla yox, sevgi və sayğı ilə yanaşmaqla, minimum entropiya istehsalı ilə müşayiət olunan sadə, qənaətcil həyat tərzini seçməklə, dayanıqlı, kifayət qədər rifahlı bir gələcək...

Bir İnsanlıq olaraq ekoloji fəlakətdən yan keçə biləcəyikmi? Bu sualın cavabı bizim gələcək davranışımızdan asılıdır:

Bu, bizlərdən hər birimizin öz gündəlik həyatımızda aşırı istəklərdən nə dərəcədə əl çəkə biləcəyimizdən, qida, geyim, əyləncə, komfort üzrə sivilizasiyanın aşırı nemətlərindən imtina edib, bahalı böyük avtomobillərdən enib, kiçik litrajlı maşınlara, ictimai nəqliyyata, velosipedlərə nə dərəcədə üstünlük verə biləcəyimizdən asılıdır;

Bu, bizim maddi və energetik tələbatımızı rəşional şəkildə qarşılamaqla, sadə yaşayış standartlarına nə dərəcədə riayət etməyimizdən, hər bir şeydə - istehsalda, təsərrüfatda, nəqliyyatda, gündəlik fəaliyyətimizdə, əyləncələrimizdə nə dərəcədə sadəliyə, təvazökarlığa, qənaətciliyə meyilli olmağımızdan asılıdır;

Bu, insanların fəaliyyətinin Biosferin potensialı ilə nə dərəcədə uyğunluq təşkil edə biləcəyindən, yəni insanların istehlak etdikləri maddi və energetik resursların Yer in öz real bioloji resurslarını bərpa etmə və sənaye tullantılarını emal etmə imkanları ilə nə dərəcədə uzlaşdırıla biləcəyindən asılıdır.

* * *

Bu, bizim, bir insanlıq olaraq, nə dərəcədə qarşılıqlı düşmənçilikdən əl çəkib, mənəviyyatsız əməllərimizdən - hərbi qarşidurmələrdən çəkinib, barışığa, tolerantlığa nə dərəcədə hazır olmağımızdan asılıdır. Qeyd edək ki, hal-hazırda, dünya ölkələrinin toplam hərbi xərcləri 2 trilyon dollardan çoxdur və bu trilyonlar nəticə etibarilə, dağıdıcı enerjiyə, fiziki və mənəvi entropiyanın artmasına sərf olunur.

Hindistanda bəzi qəbilələr meymun əti yeyirlər. Onlar meymunu tutmaq üçün çox effektiv bir üsul tapmışlar. Bir qutu düzəldilir və bu qutuda meymunun pəncəsi keçəcək ölçüdə bir yarıq açılır. Qutunun içərisinə meymunun sevdiyi bir meyvə, məsələn, portağal qoyulur və qutu meşədə ağaca bərkidilir. Meymun meyvənin iyini duyub gəlir, pəncəsini yarıqdan içəri salır, portağalı ovcuna alır və ovcu şişdiyindən pəncəsini geri çıxara bilmir... O, görür ki, adamlar yaxınlaşır, başa düşür ki, onu tutub öldürə bilərlər və yəqin anlayır ki, ovcundakı portağalı buraxsa, qurtula bilər... Buraxmır! Nəfsi meymuna qalib gəlir - o, portağaldan əl çəkə bilmir və adamlar gəlib onu asanlıqla tuturlar.

İndi İnsan ovcundakı portağalı buraxmaq istəməyən həmin o meymunun günündədir...

Qurtulmaq üçün İnsan mütləq, nəfsinə qalib gəlib, "portağalı" buraxmalıdır, əks halda, cəza qaçılmaz olacaq - kəskin iqlim dəyişiklikləri ilə, qida və içməli su çatışmamazlığı ilə, təbii resursların tükənməsi ilə, Yer kürəsinin yaşayış üçün yarırsız hala gəlməsi ilə...

İki fundamental elmi problem var ki, onların həlli bəşəriyyəti Eko-Enerji problemindən birdəfəlik xilas edə bilər: 1) İdarəolunan nüvə sintezinin əldə olunması, 2) Sərbəst hidrogenin əldə olunması və onun yanacaq kimi istifadə edilməsinin effektiv üsulunun tapılması.

Əminəm ki, bu problemlər gec-tez həll ediləcək. Əsas məsələ, həmin zamana qədər bəşəriyyətin salamat gedib çıxmasıdır...

Mövcud problemi qismən də olsa həll etmək üçün bizim indi yalnız iki imkanımız qalır: 1. Alternativ, bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsi, 2. Bütün fəaliyyət sahələrində, məişətdə və sənayedə, enerjiqoruyucu texnologiyalardan geniş tətbiq etməklə, enerjiyə maksimum qənaət rejiminin təmin olunması.

Hal-hazırda insanlığın Ekoloji İzi planetin potensial istifadə oluna biləcək toplam ərazisini, Yer kürəsinin öz resurslarını bərpa etmə imkanlarını üstələmişdir və bizim artmaqda olan tələbatımızın ödənilməsi yalnız planetin fiziki-bioloji deqradasiyası hesabına əldə edilməkdədir. Dünya əhalisi artmaqda davam edir və insanların bioresurslara, daha komfort həyat tərzinə yönəlik tələbatı da artmaqdadır. Bu öz növbəsində, daha çox və daha keyfiyyətli qida məhsullarının, məişət əşyalarının, tikinti materiallarının, geyim məmulatının istehsalını və nəticə etibarilə, daha çox enerji sərfiyyatını tələb edir ki, bu da təbiətə atılan tullantıların və xüsusilə CO₂-nin ciddi şəkildə artması ilə müşayiət olunur.

Həyat varsa, ekoloji iz də olmalıdır. Hər şəxsin, hər ailənin, hər şəhərin, hər ölkənin və ümumiyyətlə, bəşəriyyətin müəyyən ekoloji izi var.

Varlı adamın kasıb adama nisbətən ekoloji izi daha çoxdur. Eynilə, varlı ölkənin ekoloji izi kasıb ölkəyə nisbətən qat-qat çoxdur.

Almaniya sakininin ekoloji izi Mozambik sakininə nisbətən 10 dəfə çoxdur.

Dünya əhalisinin yalnız 20%-i sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayır, lakin Planet üzrə ümumi sənaye tullantılarının 75%-i bu ölkələrə məxsusdur.

Əgər dünya əhalisi orta statistik amerikalılar qədər xammal istehlak etsəydi, onda dünya üzrə polad istehsalı 5 dəfə, mis istehsalı 8 dəfə, alüminium istehsalı isə 9 dəfə artıq olmalı idi.

Bəşəriyyətin illik resurs tələbatını ödəmək və tullantıları yerləşdirmək üçün Yer kürəsinin imkanları artıq yetərli deyil. Bu tələbatı ödəmək üçün, Global Footprint Network təşkilatının dəyərləndirməsinə əsasən, planetimiz 1,7 dəfə böyük olmalıdır!

İnkişaf etmiş, zəngin ölkələrin sakinlərinin ekoloji izi çox yüksək olduğundan dünyada hamı onlar kimi yaşasaydı, bir yox, bir neçə Yer kürəsi tələb olunardı. Məsələn, Planetin bütün əhalisi təbii resurslardan orta statistik amerikalı qədər istifadə edərdisə, onda, ən azından, 5 ədəd Yer kürəsi mövcud olmalıydı. Bu məsələdə, heç şübhəsiz, "dünya çempionları" Qətər və Lüksemburqdur. Dünya əhalisi Qətər və ya Lüksemburq sakinləri kimi həsrətlə yaşasaydı, gərək 7 ədəd(!) Yer kürəsi olaydı. Bu ölkələrin əhalisinin resurs istehlakı ölkə ərazisinin mövcud imkanlarından 10 dəfə artıqdır [Global Footprint Network].

İnsanlıq bu gün sanki təbiətdən almaqda olduğu borcla yaşayır və bu borc nəinki azalmır, əksinə, ildən-ilə artmaqda davam edir. Yerin Həddiaşma Günü və ya Ekoloji Borc Günü ilin elə bir ayı və günüdür ki, həmin tarixdə Yerin bir il üçün hesablanmış "büdcəsi" - qida, xammal, enerji resursları - artıq xərclənmiş olur.

* * *

Başqa sözlə, bu elə bir gündür ki, insanlıq ilin əvvəlindən həmin günə qədərki dövrdə istehlak etdiyi bioresursların toplam miqdarı Yer kürəsinin tam bir il ərzində özünü bərpa etməklə verə biləcəyi təbii kapitala (qida, xammal, maddələr, karbon qazını udmaq qabiliyyəti) bərabər olur.

Məyusedici faktdır ki, biz 2018-ci ildə Ekoloji Borc Gününü artıq avqustun 1-də "qeyd etdik". Bu o deməkdir ki, avqustun 1-ə qədər biz bir il üçün nəzərdə tutulmuş resursları "yeyib qurtardıq" və yerdə qalan beş ay ərzində biz növbəti ildən alınan "borc" hesabına yaşamalılı olduq.

Müasir İnsan nə istəyir? Reallıq odur ki, müasirimiz daha dinamik bir həyat tərzinə üstünlük verir. Daha çox yerdəyişmə, daha çox ləzzət, daha çox əyləncə, daha bəzəkli, daha komfort, daha qayğısız həyat... Bütün bu ambisioz arzu-kamların reallaşması isə ekoloji izin aşırı artması ilə müşayiət olunur.

Hər bir xəbərdən qabaq bir xəbərdarlıq gəlir. Artıq Təbiətdən bizə çox ciddi xəbərdarlıqlar gəlir, lakin, təəssüf ki, onlar ciddiyyə alınmır və Təbiətə qarşı zorakılıq davam edir.

İnsan, bir Homo Sapience olaraq, başa düşməlidir ki, Təbiət ona qarşı vəhşi münasibətə artıq dözə bilmir və etirazını müxtəlif yollarla bəyan edir - artmaqda olan təbii fəlakətlərlə, təbii resursların tükənməsilə, torpaqların eroziyası, duzlaşması ilə, münbitliyin azalması ilə, ekosistemdə balansın pozulması ilə və i.a.

Hər bir şəxsin mənəvi dəyərləri onun maddi dəyərlərini müəyyən edir. Bahalı avtomobillər, mənzillər, villalar, yaxtalar, ekzotik ölkələrdə istirahət və i.a. yalnız mənəvi cəhətdən cılız adamlar üçün özünü təsdiq vasitəsi ola bilər. Onlar üçün 400-500 at gücündə prestijli avtomobil tək cə nəqliyyat vasitəsi deyil, daha çox şan-şöhrət, elitarlıq göstəricisidir.

Təbiidir ki, hər kəs həyatda özünü təsdiq etmək istəyir. Bəziləri bunu elmi ilə, yaradıcılıqla, zəhməti ilə, xeyriyyəçiliyi ilə edir, bəziləri isə vəzifə ilə, mal-dövlətlə, cah-calalla, bəziləri isə mizantrop əməllərlə...

Həqiqi mənada elmlil, yüksək savada sahib, mədəni, yaradıcı, müdrik insanlar sadə, təvazökar, bəzən hətta puritan, lakin mənəvi cəhətdən zəngin həyat tərzinə üstünlük verirlər, aşırı maddi zənginliyə, təmtəraqlı həyata aludəçilik onların dünyagörüşü, əxlaq prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Hələ qədim dünyada, Aristotel (Ərəstun) belə bir qarğışla çıxış edirdi: "Qoy bizim düşmənlərimizin övladları zənginlik içində böyüsünlər!"

* * *

Müsaibələrin birində jurnalist bizim böyük azərbaycanlımız prof. Lütifadədən soruşur ki, nədən o, yeni daha prestijli maşın almır, 20 ildən qalma köhnəmiş avtomobildən istifadə edir. Cavabında isə professor deyir: o, avtomobilə sadəcə, nəqliyyat vasitəsi kimi baxır və bu mənada onun köhnə maşını tamamilə yararlıdır. Əlbəttə ki, hər cəhətdən sadə, təvazökar həyat tərzinə alışmış prof. Lütifadənin özünü təsdiq üçün prestijli avtomobilə ehtiyacı yox idi, onun bu dünyada daha önəmli məşğuliyyəti, missiyası var idi...

Dahi ixtiraçı Edison isə yazırdı: "Mən hələ çox şey eləməliyəm, həyatda çox qısadır. Mən tələsməliyəm... Mənə nə atlar lazımdır, nə də yaxtalar. Bunlar üçün mənə sadəcə, vaxtım yoxdur. Mənə emalatxana lazımdır".

Nə zamandır ki, dünyanın bir çox aparıcı elmi mərkəzləri, görkəmli alimləri, ictimai-siyasi təşkilatları iqlim dəyişikliklərinin təhlükəli tendensiyası barədə həyəcan dolu xəbərdarlıqlar etməkdədirlər.

Roma Klubu adlı qeyri-hökumət təşkilatı 1968-ci ildə yaradıldı və onun əsas məramı, dünyanın aparıcı alimlərini cəlb etməklə, bəşəriyyətin inkişaf yollarını, gələcək global problemləri elmi surətdə araşdırmaq, mövcud təhlükələr barədə geniş ictimaiyyəti əgah etməkdən ibarətdir. Klubun sifarişlə aparılmış çox ciddi elmi tədqiqatların əsasında hazırlanmış ilk məruzə sistem dinamikası üzrə görkəmli alim, professor Jay Forrester başda olmaqla, Massaçusset Texnologiya İnstitutunun (MIT) bir qrup alimi tərəfindən təqdim edildi. Daha sonra prof. Dennis L. Meadows, prof. Eduard Pestel, prof. M.Mesaroviç, klubun direktoru, görkəmli ictimai xadim Aurelio Peççei-nin və digərlərinin məruzələri nəşr edildi. Alınmış nəticələr heç də nikbin deyildi və dünya ictimai fikrinə müəyyən bir təlaş yaratdı:

Mövcud həyat tərz, təbii resursların mövcud temple istismarı XXI əsrdə ekoloji fəlakətlərə səbəb olacaq...

Bəşəriyyət özü öz vərdişlərini, xasiyyətini və davranışını dəyişməsə, ona qurtuluş yoxdur...

Müasir İnsanın qüdrəti, əzəməti artdıqca, onun dünyadakı yeni statusu ilə həmahəng ola biləcək məsuliyyət hissənin yoxluğu daha ağır və nəzərəçarpacaq şəkildə özünü göstərir. Müdrikliyi olmayan qüdrət insanı möhtəşəm qüvvəyə sahib, lakin bu qüvvənin tətbiqi barədə hər hansı rəşional təsəvvürü olmayan müasir barbara çevirmişdir...

* * *

İndi bəşəriyyətin taleyi, ən əsas, insani keyfiyyətlərdən asılıdır və yalnız elitar qrupların deyil, məhz planetin milyardlarla sakininin orta insani keyfiyyətlərindən...

Proseslərin təhlükəli gedişinin dayandırılmasının yalnız bir yolu var, o da insanın varlığını təmin edən resurs axınının Yerə real biopotensialı ilə tarazlaşdırılmasından ibarətdir...

Fizika üzrə Nobel mükafatı laureatı Pyotr Kapitsa hələ 1976-cı ildə özünün məşhur "Elmin gələcəyi" məqaləsini dərc etdirdi. Bu məqaləni bəşəriyyətin enerji və ekologiya problemləri barədə o böyük alimin narahat düşüncələrinin xəbərdarlıqlarla dolu bir manifesti adlandırsaq, yanılmarıq: "...İstər dövlətləri idarə edən siyasətçilər, istərsə də geniş xalq kütlələri yaxınlaşmaqda olan global böhranın bəşəriyyət üçün fəlakətli nəticələrini göz önünə alıb, hər kəs öz fəaliyyət imkanları daxilində problemlərin həllində səy göstərməli, elmi prinsiplər əsasında, bəşəriyyətin sarsıntılırsız, katalizmlərsiz, dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etməlidir... Bizlər, yeni bəşər övladları, indi birdən-birə ciddi xəstə olduğumuzu hiss etmişik və məhv olmamaq üçün necə müalicə olunacağımız barədə düşünməliyik. ... Artıq həyəcan zəngləri çalınmaqdadır və mövcud problemləri həll etmək üçün bəşəriyyətin o qədər də çox vaxtı qalmayıb".

2010-cu ildə Birləşmiş Ştatların Milli Elmlər Akademiyasının 250 üzvü "İqlim dəyişikliyi və Elmin toxunulmazlığı" adda bir bəyannamə yaydılar. Sənəddə BMT-nin iqlim dəyişiklikləri üzrə hökumətlərarası komissiyasının (IPCC) paralel işçi qruplarla apardığı uzunmüddətli tədqiqatın ümumi nəticələri təqdim olundu. Nəticələr olduqca məyusedici idi: atmosferdə CO₂-nin konsentrasiyası, okean sularının turşululuğu artmaqdadır, planetin istiləşməsi sürətlə davam etməkdədir... Bəyannamənin sonunda isə qeyd olunurdu:

İnsan cəmiyyətinin iki seçimi var. Biz ya elmi nəticələrə sayğısız yanaşmaqla başımızı qumda gizlədərək həyatımızı təhlükəsiz və xoşbəxt sayıb bilirik və ya insanlığın gələcəyi naminə global iqlim dəyişikliyi təhlükəsini vaxt itirmədən və ciddi şəkildə azaltmaq üçün məqsədyönlü iş görə bilirik.

Məşhur nəzəriyyəçi-fizik Stiven Hokinqə (*Stephen William Hawking*) görə "global istiləşmə bəşəriyyət üçün yeganə təhlükə deyil. Digər təhlükə faktorları - əhali çoxluğu, nüvə müharibəsi, içməli su qıtlığı, yeni-yeni epidemiyalar, Dünya Okeanının zibillənməsi... Bu gedişlə Yer kürəsi çox tezliklə, artıq 21-ci əsrdə, insanların yaşayışı üçün yararsız olacaq". Çox kəskin deyilib... Lakin, nəzərə alaq ki, bu sözlər zamanəmizin ən böyük alimlərindən birinə məxsusdur və onun narahatçılığı yəqin ki əbəs deyil.

Təəssüf ki, bütün həyəcan dolu xəbərdarlıqlara baxmayaraq, problemin həlli üzrə hər hansı ciddi addım atılmadı və proses pisləşməyə doğru davam etdi. Nəhayət, siyasi xadimlər, dünyanın aparıcı ölkələrinin başçıları da anlamağa başladılar ki, vəziyyət həqiqətən kritik həddə çatmaqdadır.

1997-ci ildə Kioto Protokolu imzalandı və emissiyaların azaldılması üzrə aparıcı ölkələr tərəfindən müəyyən öhdəliklər götürüldü. Lakin sonra dünya hövzəsini ən çox çirkəndirən ölkələrdən biri - ABŞ öhdəliyindən imtina etdi...

Və nəhayət, 2015-ci ildə Parisdə, 195 ölkənin rəhbərlərinin iştirak etdiyi konfransda iqlim dəyişikliklərinə qarşı tədbirlərin görülməsi, karbon dioksid emissiyasının ciddi şəkildə azaldılması üçün zəruri investisiyaların ayrılması, hər bir ölkənin maliyyə və fəaliyyət öhdəlikləri üzrə tarixi bir razılaşma əldə olundu.

Lakin, təəssüf ki, bütün imza atan tərəflərin öz vədlərinə sadıq qalacağına ümid yoxdur, çünki onlar könüllülük əsasında qəbul edilmiş, hüquqi əsası və mexanizmi olmayan, deklarativ xarakter daşıyan vədlərdən başqa bir şey deyil. Artıq ABŞ-ın prezidenti bu razılaşmaya əməl etməyəcəyini bəyan edib...

Bibliyada yarımçıq qalmış Babil qülləsi barədə məlumat verilir. Zalım Nəmrudun zamanında Qədim Babilin ərazisində Nuh peyğəmbərin nəslindən olan insanlar yaşayırdı. Nuhun tufanı, onun dərsəri unudulmuşdu. İnsanlar yenə azğınlaşmış, lovğalaşmış, təkəbbür və qürrələnmə onları yenidən imansız etmişdi. Özünü tanrı elan etmiş Nəmrud allahlıq iddiası ilə öz qüdrətini göstərmək üçün başı göylərə dəyən möhtəşəm bir qüllənin inşasına başlayır...

Buna oxşar əhvalat Quranda da verilir, lakin orda Allahla allahlıq edən hökmdarın Firon olduğu göstərilir. Peyğəmbər Musa ilə razılaşmayan Firon özünü tanrı hesab edərək deyir: "Ey əyanlar! Mən sizin üçün özümdən başqa bir tanrı olduğumu bilmirəm. Ey Haman! Mənim üçün od qalayıb palçıqdan kərpic bişir və bir qüllə tikdir ki, (ora qalxıb) bəlkə, Musanın tanrısına tamaşa edim. Axı, mən onu həqiqətən yalançı sayıram! (28: 38).

Beləliklə, Babil əhli qüllənin inşasına başlayır və onu xeyli ucaldırlar. Babil əhli öz nailiyyəti ilə qürrələnilir, Allaha lovğalıqla meydan oxuyurdular. Onların bu azğınlığını durdurmaq üçün Allahın iradəsilə, o vaxta qədər eyni qövmlər olaraq, eyni dildə danışan Babil inşaatçıları birdən-birə başqa-başqa dillərdə danışmağa başlayırlar və bir-birlərini anlamadıqlarından aralarında təfriqə, çaxnaşma, vəlvələ, təlaş yaranır ki, nəticədə qüllənin tikintisi yarımçıq qalır.

Bəşəriyyətin indiki durumu Babil qülləsinin tikintisindəki əhvalatı necə də xatırladır. İnsanlar öz elmləri ilə qürrələnərək, allahlıq iddiası ilə

dünyadakı ilahi tarazlığı, təbiətdəki ali ahəngi pozdular, Allahın, üzərində "daxil olmaq qadağandır!" yazılmış laboratoriyasına daxil olaraq, genetik əməliyyatlarla yeni-yeni bitki və heyvan növləri yaratdılar, klonlaşma həyata keçirdilər, həyatı bir anda məhv edə biləcək atom-nüvə bombaları, kimyəvi, bioloji silahlar icad etdilər və Yer kürəsini möhtəşəm zibilxanaya çevirdilər. Nəhayət, 21-ci əsrdə ağıldan bəlaya düçar olduqdan sonra konsensusa gəlməyin zəruriliyini anladılar. Lakin, təəssüf ki, bu hələlik alınmır... İnsanlar təkcə fərqli dildə danışırlar, ən əsas, onlar fərqli əqidəyə, fərqli dünyagörüşünə malik olduqlarından bir-birlərilə heç cür anlaşı bilmirlər...

Göstərilmiş faktlar nə qədər acı olsa da, xoşbəxtlikdən hələ hər şey itirilməyib - hələ ki, "29-cu gün" deyil və gələcəyə baxışda optimizm üçün kifayət qədər əsas var. Sadəcə və sadəcə, İnsan Allahın ona verdiyi şüur və ağılla hərəkət etməli, Ana Təbiətə vəhşicəsinə deyil, sayğı və nəvazişlə yanaşmalı, nəfsini cilovlayıb, aşırı istəklərdən, arzularından əl çəkməli, müvəzəzi, sadə həyat tərzini seçməli, öz ekoloji izini normal həddə saxlamalıdır.

İstifadə etdiyimiz hər bir əşyanın, qurğunun, geyim məmulatının, qida məhsulunun istehsalı, istifadəsi, nəqli üçün nə qədər çox enerji sərf edilərsə, uyğun olaraq onun ekoloji izi də çox olar. Tutaq ki, süfrənidəki alma import yolu ilə Argentinadan gətirilib. Əlbəttə, onun ekoloji izi yerli almaya nisbətən daha çox olacaq. Çünki, həmin alma bizim süfrəmizə uzun məsafələr keçilərək avtomobillər, təyyarələr, gəmilər vasitəsilə gətirilmişdir. Bu nəqliyyat vasitələrində yanacaqdan istifadə olunmuşdur. Həmin alma, müəyyən enerji sərfiyyatı ilə, soyuducularda qorunub saxlanmışdır və i.a. Bütün bunlar yediyimiz almanın Argentinadan import edilməsinin energetik ödəniş amilləri olmaqla onun yüksək ekoloji izini müəyyən etmiş olur...

Əhalinin müxtəlif təbəqələri bəşəriyyətin varlığını təhdid edən Qlobal Eko-Enerji probleminin mövcudluğunu dərinədən başa düşməlidir. Ən geniş spektrdə xalq kütlələri artmaqda olan ekoloji böhranın mahiyyətini və fəsadlarını anlayıb, enerji israfçılığının gələcək nəsilləri səfalətə, uğursuzluğa məhkum edə biləcəyini başa düşməlidir.

* * *

İnsan cəmiyyəti ifratdan, israfdan uzaq qənaətcil bir topluma çevrilməlidir. Enerjiqoruyucu texnologiyaların yaradılması və geniş tətbiqi əsas prioritetlərdən biri olmalıdır. Böyük enerji sərfiyyatı tələb edən ambisioz projəklərin, tədbirlərin həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılmalıdır.

Gələcək nəslin tərbiyəsində ekoloji aspektlərə xüsusi önəm verilməlidir. Enerjiqoruma mədəniyyəti insanlara, cəmiyyətə və toplumlara təlqin olunmalıdır, enerji qənaətçiliyi vərdisləri uşaqılıqdan, ailədən, məktəbdən aşılmalıdır. İnsanların Enerji - Entropiya mövzusunda maarifləndirilməsi, tərbiyə edilməsi, əxlaqının yönəldilməsi, istər məişətdə, istərsə də təsərrüfat işlərində israfçılıqdan, ifratçılıqdan əl çəkilməsi, müvəzəzi bir həyat tərzini təşviq və təbliğ edilməlidir.

Nəfsin hökmünə tabe olmayaraq, aşırı əyləncələrdən, komfortdan, harınlıqdan, sivilisasiyanın ifrat nemətlərindən əl çəkmək, minimal maddi və energetik tələbatları ödəməklə yaşamaq həyat imperativinə çevrilməlidir. Məişətdə, gündəlik həyatımızda, tədbirlərimizdə, toyumuzda, yasımızda ifratçılıqdan, israfçılıqdan uzaq, qənaətcil bir rejimdə yaşamaq əsas həyat paradigması olmalıdır.

İnsanlar başa düşməlidir ki, bəşəriyyətin varlığı üçün barışıq, tolerantlıq və əməkdaşlıqdan qeyri alternativ yoxdur. İnkişaf etmiş ölkələr - əslində, mövcud kritik vəziyyətin əsas günahkarları - nəhayət, öz ambisiyalarını azaltmalı, hərbi-siyasi qarşıdurmalara, konfliktlərə, davamlı olaraq silahlanmağa son qoymalı, kasıb ölkələrlə, inkişaf etməkdə olan ölkələrlə maddi nemətlərlə, maliyyə imkanları ilə, müasir, enerjiqoruyucu texnologiyalarla bölüşməlidirlər. Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, hamımız bir Planetin sakinləriyik və burada ekoloji mənada dövlətlərarası sərhədlər mövcud deyil. Qlobal Ekoloji fəlakət qarşısında hər hansı ölkənin sərhədləri içində sığınacaq tapmaq mümkün deyil.

İndi vacib olan odur ki, geniş xalq kütlələri də problemdən hali olub, öz həyat tərzində uyğun dəyişikliklər etsin, daha mütəvazi, qənaətcil həyat rejimində yaşayıb fəaliyyət göstərsin. Mən nə edə bilərəm sualı qarşısında ilk atıla biləcək addım mövcud metodika ilə şəxsi ekoloji izin təyin olunmasıdır. Əgər hər bir şəxs öz həyat tərzində müvafiq dəyişikliklər etməklə ekoloji izini normaya salarsa, bu artıq problemin həllində böyük rol oynamış olar.

Ana Təbiətə qarşı münasibətdə zorakılığa, qəddarlığa son qoyulması naminə qətiyyətli və hərtərəfli mübarizə aparılmalıdır. Bu mübarizədə aparıcı rol gəncliyə məxsus olmalıdır, çünki mövcud problem ilk növbədə onların, yeni nəslin gələcəyi üçün təhlükədir.

* * *

Nə qədər ki, "29-cu gün" yetişməyib və ekoloji böhran partlayış həddinə çatmayıb, insanlar dərək etməlidirlər ki, onlar Yer adlı, kosmik mənada kiçicik bir məkanın sakinləridir və gələcək mümkün fəlakətdən qurtulmağın yeganə yolu qarşılıqlı ədavətdən, kindən, dözümsüzlükdən, savaştan əl çəkib, tövbə edib, nəfsinə hakim olan, qənaətcil, sivil bir toplum olaraq Ana Təbiəti qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

...Sonsuz kainatda Yer adlı kiçicik bir kosmik gəmi... Gəminin sərnişinləri müxtəlif dilli, müxtəlif mənəviyyətli, müxtəlif əqidəli insanlardır və onlar bir-birilə yola getmirlər. Onların sayı gəmi üçün normal sərnişin sayından xeyli çoxdur və fərq artmaqda davam edir. Üstəlik də sərnişinlər bir-birilə fasiləsiz olaraq dalaşır, vuruşur, güclülər zəifləri, dövlətlilər kasıbları əzir, terrorçular orda-burda partlayışlar törədirlər... Gəminin atsekləri hər an partlayışa hazır, bir qığılcıma bənd atom-nüvə, kimyəvi, bakterioloji silahlarla doludur, gəmi zəhərli tullantılarla zibillənməkdə davam edir. Hava, su, qida, enerji ehtiyatı yetərli deyil və yaxın zamanda tükənə bilər. Kosmik gəminin səyahəti sonsuzdur - sərnişinli olsa da, olmasa da. İndi seçim sərnişinlərinindir...

◆ P o e z i y a

Rəfail İNCƏYURD

65-ə GƏLMİŞƏM

Min doqquz yüz əlli dördədən yollanıb,
Mən iki min on doqquza gəlmişəm.
Altmış beş bir ağsaqqalın ömrüdü,
Azdan çox, çoxdan aza gəlmişəm.

Düz verilir orda haqqın kirəsi,
Düz qurulur orda mizan-tərəzi.
Eşq yeridi bizim İncə Dərəsi,
Sazdan sözə, sözdən saza gəlmişəm.

İrfan soylu kişilərin elindən,
Bayatılı nənələrin dilindən,
Şah palıdlar kökünün saf telindən
Qətrə-qətrə, sıza-sıza gəlmişəm.

Bir də məndə üzgörənlik olmayıb,
Nə dartınmaq, nə ərənlilik olmayıb.
Pul-para da heç vaxt mənlik olmayıb,
Azdan-çoxdan yaza-yaza gəlmişəm.

El-obanın təpərsizdən nə xoşu?
Kimdi sevən çarəsizi, naxoşu?
Gah saymadım sıldırım yoxuşu,
Gah düpbədüz yolda dizə gəlmişəm.

Yol gəlmişəm: biri yağmur, biri toz,
 Üz görmüşəm: biri gülər, biri boz.
 Bəzən yoldan eləyib bir çürük qoz,
 Nə gizlədim, hərdən duza gəlmişəm.

Həyat varsa ağrısı da şirindi,
 Acizin yox, nər oğlunun, nərindi.
 Kim bilmir ki, qəm dəryası dərinidi? -
 Ortasından üzə-üzə gəlmişəm.

Heç durmadım düz olanın qəsdinə,
 Rəbbim bilir yaxşısı nə, pısdı nə.
 Vaxt olub ki, gedəndə mərd üstünə
 Bir gümandan bir güdaza gəlmişəm.

Hey düşsəm də hər qəfləti qəhərə,
 Vurulmadım haram olan bəhərə.
 Uyğunlaşa bilmədim ki şəhərə,
 Mən Bakıya sanki təzə gəlmişəm.

Canım ata, xatirələr kövrəlib,
 Eh! Nə bilim, nələr, nələr kövrəlib...
 Anam hanı? Əyandımı kim gəlib -
 Qibləm olan bir muraza gəlmişəm.

İndən belə çox gərəkdə bir həyan,
 Qoy var olsun başım üstə qarıyan.
 Bizdən ötrü nəvələri qoruyan
 Bir oğula, iki qıza gəlmişəm.

Haqqın evi haqq əlində qurular,
 Haqqın yolu haqdan dönsə, qırılar...
 Ey dünyanın ümid yeri durular,
 Mənəm, buyam, sizdən sizə gəlmişəm.

İncəyurdam, ağasıyam taxtımın,
 Qədəriyəm ömür adlı vaxtımın.
 Bax, belə bir mahnısıyam baxtımın -
 Sözü bəlli bir avaza gəlmişəm.

ŞAİRLƏR

Cənubda kamanıq, şimalda neyik,
 Doğudan Batıya saziq, şairlər!
 Hər gün içimizdə payız göynəyir,
 Elə bilirlər ki, yazıq, şairlər.

Göyün ruhunuzda pərvərişi var,
 Tarixin sizinlə hər an işi var.

Salır çək-çevirə arxeoloqlar,
Sinəsi yüz yerdən qazıq şairlər.

Özünə gəlməmiş telə dən gəlir,
Cana nə gəlibsə bitimdən gəlir.
Səsiniz nə qədər qədimdən gəlir?
Eradan o yana AZIX şairlər.

Güllü gümanlara "quc" eləyirsiniz,
Ailə yanında suç eləyirsiniz.
Əmanət ömürü puç eləyirsiniz
Şöhrət umusuna, yazıq şairlər.

Sıxıldın hər yanda qərubsayağı,
Özün kəsilmisən özünə yağı.
Başına bələdi duyğusallığın,
Tifaqı binadan pozuq şairlər.

Deyir düşünənlər, deyir yazanlar,
Bəxtini söyənlər, xeyir yazanlar,
İndi çox olsa da şeir yazanlar -
Bu nəhrin içində azıq, ŞAİRLər!

GƏZİRİK HƏLƏ

Hərdən bada verib qumral közləri,
Küllüyün altında qor gəzirik biz.
Töküb həqiqəti görən gözləri
Əlindən tutmağa kor gəzirik biz.

Hərdən haray vaxtı susur qələmlər,
Hərdən də ağ yalan qusur qələmlər.
Özünü asdıqca qısır qələmlər
Edam ağacında bar gəzirik biz.

Tale enişləri və diklərində,
Buraxma sevginin dediklərində...
Gedib Ərzurumun gədiklərində
Utanmaz-utanmaz yar gəzirik biz.

Varmadıq el haqqı güdən yollara,
Yenə süvar olur gödən yollara.
Niyə genişliyə gedən yollara
Əngəllər uydurub, dar gəzirik biz?

Pazlara doğrayır dor ağacını,
Sazlara doğrayır bar ağacını,
Hələ sıgallayır dar ağacını,
Hələ uzaqlarda tor gəzirik biz.

GÜNAH

Ayıq ol, ay adam, alışar yer-göy
Küləyə verdiyin köz günahından.
Yola bax, uçruma urcah olur hey
Azca əyri düşən iz günahından.

Qəfil ildırımtək çaxırsan, olmur,
Çayına qoşulub axırsan, olmur.
Baxmırsan, heç olmur, baxırsan, olmur,
Ürək zulum çəkir göz günahından.

Gördüyün günlərin dəsidi ömür,
Düşün ki, hər günün sonuncu gündür.
Birində bir qarış, birində hündür
Hərə yıxılacaq öz günahından.

Yaxşılar yerində olmasa əgər,
Yamanlar güc alıb haqqı ciliklər.
Bürüyər dörd yanı biganəliklər,
Zamanə puç olar "döz" günahından.

Durma, yoxus sanı öndə eniş var,
Diləyin çoxdusa, hələ çox iş var.
Hər zaman, hər yerdə haqqa dönüş var,
Dön, qurtul zamanın boz günahından.

NEYLƏSİN?

Yaşayır o da canda,
Ha qov, mərəz neyləsin?
Düz yolun ortasında
Yıxılan bəs neyləsin?

Hələ yük var kürəkdə,
Hələ son var, görək dəə...
Od azalır ürəkdə,
Gülüm, nəfəs neyləsin?

Qoymur çıxım eşiyə,
Ürcəh olur "əşşi"yə.
Atdan düşüb eşşəyə
Minən həvəs neyləsin?

Tutmur dizim, düşmüşəm,
Qalmır izim, düşmüşəm.
Gəlib özüm düşmüşəm -
İndi qəfəs neyləsin?

Ötüşənlər ötüşür,
Gör çat olan bitişir?..
Haray vaxtı yetişir,
O qərib səs neyləsin?

BAKI NƏĞMƏSİ

Gördüyünüz qoca Bakı
Küləklərin şəhəridi.
Yerin yeddi qatındakı
Diləklərin şəhəridi.

Çox məmnundu nəğmə deyən,
Gözlərini yoxdu döyən.
Qanadına nöyüt dəyən
Mələklərin şəhəridi.

İçinə bax eşiklərin,
Köçünə bax keşiklərin.
Beynəmiləl beşiklərin,
Bələklərin şəhəridi.

Öz haqqını bilən, varan,
Həm qoruyan, həm də quran,
Qırdığını əla qıran
Biləklərin şəhəridi.

Burda verməz hər bölgə dən,
Darı çıxır tər bölgədən.
Axı, Bakı əzəl gündən
Ələklərin şəhəridi!

Arzu NEHRƏMLİ

DAHA KEÇİB, DEYƏCƏYƏM

Gizli saxladığım sözü
 Bir gün açıb deyəcəyəm.
 Ətəyimdən daşları
 Yerə töküüb deyəcəyəm.

O söz yaman dərinədir,
 Söz sağaldar hər bir dərdi.
 Bir ucu lap dilimdədir,
 Daha keçib, deyəcəyəm.

Söz kimi yumşaq görünür,
 Demirəm ikrar görünür,
 Görsəm ki, çıpraq görünür,
 Şeirə büküb deyəcəyəm.

Söz içimdə qopub qalsa,
 Ürəyimə hopub qalsa.
 Ayıq dilim topuq çalsa,
 Şərab içib deyəcəyəm.

BİR DƏ SƏN GƏLMƏ

Çox erkən tələsdin nağıl olmağa,
 Ay mənim qanadlı, ağ atlı gülüm.
 Hələ gün görməmiş məsum üzünü,
 Günaha batmamış ağartdım, gülüm.

Səni yola saldım yaz səhərində,
 Cənubdan ipisti yellər əsəndə.

Dədəm qopuzunda, şah əsərində,
Xan Qazan, Domrulum, Basatım, gülüm.

Hər kəs üz tutduğu yerdəsən, gəlmə,
İnam yeri də sən, Pir də sən, gəlmə.
Harayla mən gəlim, bir də sən gəlmə,
Burası beş günlük həyatdır, gülüm.

DARVAZA

Ay daralmış dar darvaza,
Az dərini qucub saxla.
Barı heç olmasa, qəlbim,
Sən qapını açıq saxla.

Açın, ovundurun məni,
Qəlb yerin qara daş tutub.
Elə bil dünyanın sonu
Onun içində baş tutub.

Baxıb gəndən boylansanız,
Sirr olub, elə sirr qalar.
Ona bir addım atsanız,
Çıxıb yollara sarılar.

FİKRİMDİR, OYAQ GƏZİR

Yırğalayır beşiyi,
Elə bil qundaq gəzir.
Tökür evi-eşiyi,
Fikrimdir, oyaq gəzir.

Gah ölür, qəbrin qazır,
Dolaşır, dərin qazır.
Qələm, masa, şam hazır,
Bir parça varaq gəzir.

Yanır ürəktək ocaq,
Havalanır künc-bucaq.
Sabah üçün doğacaq
Yepyeni günah gəzir.

Unudulmamaq üçün
Vurnuxur könlüm bu gün.
Özünə yer tapmaqçün
Əlində çıraq gəzir.

HALIMI ANLAMIŞ DAYANACAQLAR

Sən qoyub getdiyin yerdə qalmışam,
Ümidlər sıxılıb daralacaqlar.
Sonuncu sərnişin evə tələsər,
Halımı anlamış dayanacaqlar.

Harda səfərdədir düşüm izinə,
Gəmilər daşımır, qatar gətirmir.
Dörd fəslin dördü də durub üzümə,
Payız yetirəmmir, bahar gətirmir.

Radio səsinə köklənir qəlbim,
Simfonik əsərə axıb gedirəm.
Bir az səbr eləyin, dayanacaqlar,
Özümü unudum, çıxıb gedirəm.

AH KİMİYƏM

Çəkilməmiş ah kimiyəm,
Özümə günah kimiyəm.
Candan çıxmış ruh kimiyəm,
Şeirəm şəhid, sözüm şəhid.

Əcəl gəldi yel qanadlı,
Sıxıb qəlbimi qanatdı.
Fəsilərim narahatdı,
Qışım şəhid, yazım şəhid.

Mehdi ZAHİD

TƏNHA PALID

Sən anadan elə tənha doğuldun,
Uzanmadı ehtiyaca əllərin.
Nə kimsənin qapısından qovuldun,
Nə də qaçdın qabağından sellərin.

Palıd olub quzeydəcə boy atdın
Küləklərin qamçısına dözərək.
Ürəyində hey paxıllıq oyatdın
Yüz nadanı, öz zirvəndən süzərək.

Buludlar da dolandılar başına,
Ələdilər leysanları üstünə.
Üz tutmadın yenə də göz yaşına,
Qalxan oldu sinən daim pis günə.

İldırımlar at oynadıb bağırdı,
Külə döndü budaqların bircə an.
Ucalıqdan nələr gəldi başına,
Çıxarmadın palıdlığı yadından.

AĞACDƏLƏN

Ağacdələn, anlayıram mən səni;
Ürəyimdən keçənləri deyirsən.
O dimdiyin ah-nalənin məskəni,
Ağacı yox, sən dərdini yeyirsən.

Varmı sənin harayını anlayan?
Sanırlar ki, nağaradır, çalırsan.

Bu d rd  c n bir kimsəni danlayan -
Kimdir axı-belə haray salırsan?

Yoxa çıxıb palıdların kölgəsi,
C k  hanı arıların balına?
Meşə adlı xatir dir təbiət,
Qan ađlayır  z n n bu halına.

Yada d ş r Xocalımız bu anda,
"Ermənilər" bura hardan gəliblər?
Topxanada g z oxşayan meşəni,
Sən gəlməmiş böyrü  st  s ribl r.

Ađacd l n, çox keçməz ki,  almađa
Qalmayacaq bircə d n  "nađara".
Q lbimiz  bir həyəcan salmađa
Qonacaqsan bəs sən hansı budađa?

ANAMIN ADINI QOYMUŞAM SƏNƏ...

S day   c n

Anamın adını qoymuşam sənə,
Bir daha anasız qalmamaq  c n.
 ll rl  qəlbimi yandırır-b-yaşan
O qəmli havanı  almamaq  c n.

Sənsiz bulud tutan bir asimanam,
 st dim səni də  z anam sanam,
Anamın iyini, a k rp  anam,
Başqa bir kimsədən almamaq  c n.

G l isin sinəmdə ürək k z ml ,
Oxşayım bal kimi şirin s z ml ,
Gecələr qalanda  z m  z ml ,
Özgə bir xəyala dalmamaq  c n.

H sr tdir  r yim bircə arzuya;
D nm sin Mehdi ta yetim quzuya.
Axasan qəlbimə d n r k suya,
Şirin arzularım solmamaq  c n.

EY KÜLƏK

Ey külək, minmis n bir k h r atı,
Gah dađdır m sk nin, gah da ki d r .
Qəlbində inl yir qəmli bayatı,
 ırpırsan  z n  ađ l p l r .

Pəncərə çırpırsan, qapı açırsan,
Açılmır qapısı bir qəlbin sənə.
Soruşan olubmu hara qaçırsan,
Tələsmə, söylə bir dərdini mənə?

Bircə kəs çəkdimi başına sığal,
Hamının başına sığal çəkirsən.
Limanı tapmayan qərib gəmisən,
Torpağın üstündə avar çəkirsən.

İncimə küləyim, bizim qəlbimiz
Düşübdür qüssədən elə bir hala,
İnana bilmirəm silinə bu iz,
Ya da ki, qəmimiz azca azala.

Gecənin özünün nə işığı var
Kiminsə yoluna bir az çiləsin.
Yorma gəl özünü, dincəl bir ovur,
Axtardığım özü yanına gəlsin.

QƏLƏMİM, DƏFTƏRİM VƏ MƏN

Bir qələmim, bir dəftərim, bir də mən
Keçiririk gecələri baş-başa.
Qəm yağışı ələnsə də qəlbimdən,
"İslanmaqdan" düşmürük heç təlaşa.

Taleyimə əsib dəli küləklər,
Qəmlə dolu bulud olub ürəyim.
Solub neçə qönçə arzu-diləklər,
Boğulubdur bələyində diləyim.

"Bulud"umun qəm yağışı sellənib,
Çay-qələmim dərhal çəkib canına.
Ağuşunda "çayın" tezcə lillənib,
Yol başlayıb "qəm düzü"nün yanına.

Bu dünyanın hər dərdini, qəmini
Təşnə olub dayanmadan içirik.
Ürəkdəki qəm adlı bir zəmini
Üçümüz də gecə-gündüz biçirik.

Hər qələmin, hər dəftərin, hər "mən" in
İşi deyil qəm-qüssəyə bürünmək.
Yollar kəsən hər dumanın, hər çənin
Arasından çıxıb məğrur görünmək.

ÖYÜLƏN OLMADIM

Yüz acı küləyə sinəmi gərdim,
Əyilən olmadım, əyilmərəm də.
Süfrəyə düzülmüş naz-nemət kimi
Yeyilən olmadım, yeyilmərəm də.

Söykədim arxamı həqiqətlərə,
Eşitdi sözümü hər dağ, hər dərə.
Üz-üzə, göz-gözə heç bircə kərə
Söyülən olmadım, söyülmərəm də.

Basıldı sinəmə neçə-neçə köz,
Səbrimin başını sığalladım: döz,
Ömrümdə bir dəfə adıma pis söz
Deyilən olmadım, deyilmərəm də.

Görmədim haqsızı önümdə dinə,
Bəlkə də, gəlmədi sözüm eyninə,
Özündən razı bir harın əyninə
Geyilən olmadım, geyilmərəm də.

Sükutla deyildi yaxşı əməlim,
Arxalı olmayıb çünki əzəlim,
Zəmanə elədir, Mehdi müəllim,
Öyülən olmadım, öyülmərəm də.

Şəki

◆ N ə s r

Nizami ƏLİOĞLU

“QARAQUŞ”UN OVU

◆ Hekayə

Kənd evlərinin arasından çıxıb düz üstünə gələn polis maşınının gur işığı onun gözlərinə necə düşdüsə, tərpenməyə macal tapmadı; nə özünü, nə də torpaq boşaltdığı çalovunu gizlədə bildi. Əslinə qalanda hər tərəf dümdüzdü, gizlənməli bir yer də yox idi.

-Bir bu mərdimazar oğlu çatmırdı, - deyə əli çalovlu kişi dodaqaltı deyindi.

Maşın yüngül enişli yamacın adda-budda yovşan kol-kosunu basa-basa gəlib düz çalanın qırağında dayandı. Güclü işıq gözlərini deşirdi. Düşündü ki, “bəlkə də, bayaqdan bəri daş hasarın tinində durub məni izləyirmiş”. Yerdən tərpenmədi. Polis faraları söndürmədən qapını açıb ehtiyatla maşından düşdü, gah gur işıq selinin qabağında quruyub qalmış əli çalovlu kişiyyə, gah da çalaya baxıb kinayə dolu səsle:

-Nə qayırsan, a kişi? - Soruşdu.

Çalovlu kişi çiyinlərini atıb:

-Heeç... elə-belə... - dedi.

Polis gözünün birini kişinin əlindəki uzun saplı çalovdan ayırmadan bir addım qabağa durub maraqla çalanın içinə boylandı.

-Hı, necə yeni “elə-belə”? Məni ələ salırsan?.. Gecənin bu vədəsi, əlində lapatkə yerin altını üstünə elə-belə çevirmisən?!.. - Yenə də kişinin əlindəki çalova baxdı. Bu kişinin boy-buxunu da, əlində bərk-bərk tutduğu çalovu da sanballı idi. Bir yandan da gözdən aralı olan çöllük. İstər-istəməz ehtiyatlandı. - Hələ bir az anıra dur görüm! - Titrək səsle kişinin üstünə çəmkirdi.

Heykəl kimi quruyub qalmış kişi birdən-birə canlandı, qabağa yeriyib nə isə demək istədi.

-Hüseynalı məllim...

-Yerindən dəbərmə! - Əmr edən polis geriyyə necə sıçradısa az qaldı yovşan koluna ilişib küreyi üstə yerə dəysin. Müvazinətini birtəhər saxlayıb, - Sənə anarıya deyirəm, üstümə gəlirsən, - dedi.

-Hüseynalı məllim...

Polis yenə də onun sözünü kəsdi.

- Başqa söhbətləri buraxaq getsin! - dedi. - Əvvəlcə əlindəkini yerə qoy, özün də üç-dörd addım dala dur. - Bu vaxt gözü bir az aralıdakı tək çarxlı əl arabasına sataşdı. - Bəh-bəh, hələ bu araba nədi?

Heç bir cavab verə bilməyib, udquna-udquna qalan kişi çalovu yerə qoyub itaətkarlıqla geriye çəkildi.

Polis faraların işıq saldığı çalanın kənarında çömbəlib nə qədər diqqət yetirsə də, bir şey anlaya bilməyib yenə də üzünü kişiye tutdu.

- Açığını deyim, kimdən gözləsəm də, bax, şəxsən səndən belə xəta-karlıq gözləməzdim. Səni bir başqa cür tanıyırdım e... heyf, heyf mənim zənnimdən... Yaxşı, niyə elə baxırsan, bəlkə düz danışmıram?.. Düz adamsansa, niyə bütün kənd adamı kimi sən də yıxılıb isti yorğan-döşəyində köpməmişən? Xəbərən var saat neçədi? Bax, nədi səni gecənin bu vədəsi dartıb bura gətirən? De görüm, həyət-bacandan üç-dörd yüz metr aralıda nə qazıyıb çıxardırsan? Yəqin ağır şeydi ki, aparmaq üçün araba da gətirmişən... Niyə danışmırsan? Bəlkə mənimlə "qaçdı-tutdu" oynayırısan, hə? - Hər ehtimala qarşı ayağının altındakı çalovu ayaqqabısının dabanıyla kişidən bir az da uzaqlaşdırdı. Rinqdə üstünlüyü ələ almış boksçu sayacağı qəti hücumla keçməyə çalışdı. - De, de görüm nə çıxardırsan buradan?!

- Çıxarmıram, - Kişi yenə də udqundu, lakin tam sakit tərzdə, - basdırıram, - dedi.

-Basdırırsan? - Polis təəccüblə kişini ayaqdan-başa bir də süzdü. - Nə basdırırsan, ə?

Ürkək hərəkətlə yarım addım qabağa gələn kişi yalvarış dolu səsle:

-Deyilməli döğül, Hüseynalı məllim... - dedi.

Polis:

- Məzələnirsən mənimlə? - soruşdu. Sonra səsini bir pərdə də ucaldı: - De görüm nə basdırırsan burada?! - Tam rəsmi şəkildə xəbər aldı.

Kişidən səs çıxmıdı, eləcə gözlərini döyə-döyə gah yuxarı, gah aşağı baxdı. Qəzəbini cilovlaya bilməyən polis səsini daha da qaldırdı:

-Səndən söz soruşuram, burada nə basdırırsan?!

-Dedim ki, deməli döğül. - Kişi polis tərəfə baxmadan pıçılılı səsle cavab verdi.

-Nə yapışmışan bu bir sözün quyuğundan? "Deməli döğül, deməli döğül..." Adama hər şeyi elə dedizdirirlər ki, yumşaq-yumşaq... - Polisin şirin dilə keçməkdən savayı yolu qalmadı. - Sən gəl, nə özünü, nə də məni bir belə incitmə. Özünün də el-oba içində böyük hörmətin var, veteransan. Dörd-beş il gecə-gündüz səngərdə erməniyə güllə atmısan. Lazım olanda mən də gedəcəm.

Kişi şaqqanaq çəkib güldü.

-Pah atonnan! - dedi.

- Bud dobru, cavab ver. Sənin yerinə bir başqası olsaydı, gülməzdi, gözünün qarasını tökərdi... De görüm nə basdırmısan burada?!

Kişinin tükü də tərənmedi, əvvəlki təmkinlə:

-Təpəmə güllə də çaxsan, xeyri yoxdu, Hüseynalı məllim. Deyiləsi döğül. - dedi.

Polis çaş-baş qalıb:

-Ay adam balası, - dedi, - bir başa düş, bu boydana kəndin başına da, ayağına da bu tükü tökülmüş küt başımla cavabdehəm. - Furajkasını çıxarıb o biri əliylə keçəl başını şappıldatdı.

Kişi gülümsədi.

-Orasını bilirəm, - dedi.

Polis döyükdü.

-Nəyi bilirsən, ə, kütlüyümü?

-Yox, kəndə cavabdeh olmağın.

-Hə də, bunu bilirsənsə, atana rəhmət. Bu saat hər yanda heyvanat oğurluğunun baş alıb getdiyini də məndən yaxşı bilirsən. Amma boş bir şeydən ötəri bir saatdı məni burada yubadırsan.

-Səni niyə yubadıram ki? Tələsən yerin var, get də.

Polisin onsuz da domba olan gözləri böyüyüb bir az da hədəqəsindən çıxdı.

-Məni barmağına doladığın bəsdır!.. Basdırdığın zibilin nə olduğunu bilmədən hara gedə bilərəm?

-Hı-hı!.. Zibili də basdırarlar?

Polis duruxub bir müddət gözlərini döydü, sonra:

-Doğrudan a... - deyə şəhadət barmağının ucuyla gicgahına döyəclədi. - Bəlkə var-dövlət basdırırsan, hə?

Kişi ucadan gülüb:

-Toyun olsun, - dedi. - Allaha min şükür, indi ki, demokratiyadır, heç kim pulunu-parasını gizlətmir. Yəni elə səfeh oldum ki, əlimə var-dövlət düşdü - özü də bir araba yükü, - mən də gətirib gözümdən iraq yerdə torpağa basdırdım? Ha-ha-ha, ay Hüseyinalı məllim...

Əsəbindən polisin sifəti əyildi. Koppuş barmaqlı əlini kişinin sifəti önündə oynadıb:

-Bununla nə demək istəyirsən?! - Soruşdu. - Bəlkə səfeh mənəm?! Məni azdırmağa çalışma! Səni xəbərdar edirəm, sualıma cavab verməsən, operativ qruppanı bura tökməli olacağam! - Səsini endirdi. - Onda artıq gec olacaq. İstəsəm də sənə köməyim dəyməyəcək.

-Nə operativ qruppa, Hüseyinalı məllim, onu neynirsən? Axı burada nə var ki, həll edə bilməyək?.. Sən gəl, bu işi yoluna qoy, qurtarsın getsin... Elə bil heç görməmişən. Məni camaat gülünc eləmə.

Polis zənnlə baxan gözlərini kişidən ayırmadan başını buladı, bığının altında özündən razı halda gülümsədi.

-İndi elə deyirsən... Yadındadı, ötən il beş qotur qoyunuva görə pişiyimi ağaca dırmaşdırdığın? Həə, düz dörd dəfə rəisimin qəbuluna girmişdin. Az qalmışdı paqonlarmı çıxartsınlar. Üzümə dirənirdin ki, guya kənddəki bütün oğurluqlardan xəbərim varmış.

-Vardı ki deyirdim də.

-Noolar, noolar... Deməli, hələ də dediyinin üstündə durursan, hə? İndi bilərlər ki, kim oğrudu, kim doğru... Bilərlər, qardaş, bilərlər. - Kəmərinə keçirdiyi ratsiyanı çıxartdı. - Sonuncu dəfə soruşuram, burada basdırdığın nədir?! Bax, deməsən, atama lənət yerin altını üstünə çevirməsəm. - Kişinin xı-mır-xımır gülümsədiyini görüb bir az da coşdu. - Nədi ə, bəlkə inanmırsan?!

-Niyə ki, inanıram. İntəhası bir şeyi bilmirəm, torpağın altını üstünə nəylə çevirəcəksən, mənim lapatkamla?

Polisin dil-dodağı əsdi.

-Zarafatı burax mənimlə!.. Ə, sən nə sıyafır adamsan, bu boyda haqq-hesabın qabağında lağlağı da eliyə bilirsən?

Kişi tam ciddi:

-Cənab leytenant, - dedi. - Xahiş edirəm danışığınıza fikir verin! Sərhədinizi aşmayın!

Polis çaşdı.

-Ə, mənə... mənə yol göstərirsən, ağıl öyrədirsən?.. Nə deyirəm ki, öyrət... Amma ki, dədələrin bir misalı var e, deyillər, “elə gül ki, axıracan güləsən”. Belə baxıram, sənün işin gülməknən yox, ağlamaqnan qurtaracaq. Günahkar məni bilmə, qardaş, özünü bil. - Ratsiyanın böyründəki düyməni basıb çağırdı. - Qartal... Qartal, Qaraquşa cavab ver!

Bu çağırışı çoxdan gözləyirmişlər kimi, dərhal cavab eşidildi.

- Qartal eşidir!.. Eşidir Qartal...

Kişi cəld hərəkətlə polisin üstünə atılıb ratsiya tutan əlindən yapışdı.

- Ə, Hüseynalı məllim, başına dönüm, nəyə lazımdı bu hay-küy?

Polis bu yalvar-yapışdan şişib dağa döndü.

-Burax ə, burax görüm ratsiyanı... Ə, sən öl, day gecdi, çağırma liyam operativ qruppanı... Bu nədi ə, polis zabitinə müqavimət göstərirsən?! Ə, sən öl, sənə baha başa gələr.

-Nə müqavimət-filan, Hüseynalı məllim? Yəni deyirəm...

Ratsiyayla növbəti çağırış kişinin sözünü ağzında qoydu.

-Qaraquş, sənə nə oldu?!.. Rabitəyə cavab ver, Qaraquş!..

Polis kişiyə müraciətlə:

-Yaxşı, nə deyirsən, - dedi. - Mənə bir cavab verəcəksən, yoxsa töküm qruppanı bura, ananı aqlatsınlar?

Kişi narazı tərzdə:

-Mənim anamı diğalar da aqlada bilməyib, - dedi, - olsun ki, gədə-güdə aqlatsın... Bir halda ki, məsələni çürüdə bilmirsən, özün bilən məsləhətdir, kimi çağırırsan, çağır gəlsin. Bir Allahdan savayı heç kimdən qorxub eləmirəm.

Ratsiya yenidən səsləndi.

-Qaraquş!.. Qaraquş, cavab ver!

Polis əsəbi hərəkətlə düyməni burub ratsiyanı söndürdü.

-Bu yaşa gəlmişəm, sənin kimi tərs adamlarla üzləşməmişəm. - Nə işə düşünüb mülayim dilə keçdi. - Ay atam, ay qardaşım, indi sənin basdırdığın top döğül, tufəng döğül, qorxasan, çəkinəsən. De görüm...

Kişi onun sözünü kəsib:

-Nə bilirsən, - dedi. - Bəlkə lap tankdı... - Polisin qanlı-qanlı baxdığını görüb yaranın üstünə duz basmağa çalışdı. - Özün bilirsən ki, zəmanə dəyişib, hərə əlinə düşəni çirpışdirib kasıbçılığını eləyir. Cəbhədən gəldiyim heç iki il döğül. Eşitməmiş olmazsan, komandır rota olmuşam, gözəl imkanlarım olub əlimdə...

Polis də taktikasını dəyişməli oldu.

-Kişi oğlusan, mən ölüm! Səndən xoşum gəldi... Gəl belə şərtləşək, əgər bu kalafadan tank çıxdı, sənə bir söz desəm, köpəyoğluyam öz payıma. Yox, əgər başqa şey çıxdı... Bax, onda məndən incikliyin olmasın ha... Basdıracağam səni.

Kişinin dodaqları qaçdı.

-Hi-hi... Onu bacarmaq lazımdı, Hüseynalı məllim. Özünü nahaqdan söymə.

-Nə döşünə döyürsən, ə? Bəlkə arxanda zirpi dayunnan-zadunnan var, bilmirik.

-Dedim ki, bacarmaq lazımdı. Çünki mənim basdırdığım şeyə heç bir statya-filan düşmür.

Polis yaman yerdə axşamladığını bildiyindən, qovrula-qovrula qalib dö-zürdü. Əlinin yemi olsaydı çoxdan kişini qaralayıb bu sirlə-müəmmalə çalaya basmış, onunla söz güləşdirən ağzını qızıl qana bulamışdı. Amma neynəsin ki, gücə qalsa, heç bu kişinin bir qolunu belə qatlama bilməzdi. Üstəlik də neçə il dalbadal ön cəbhədə döyüşmüş bu adamın tərs üzünü hələ ötən il qoyunları oğurlanan vaxt lap yaxından tanımışdı. Beş arıq-uruq qoyunun pulunu artıqlaması ilə cibindən ödəməyincə kişi ondan əl götürməmişdi. Nə vaxtdı daxilində gəzdirdiyi sağalmaz yaranın heyfini çıxmağa üçün əsil məqam olsa da, hələ ki, polis dərinə getməkdən yayınmağa çalışır, bununla belə, kişinin onunla gözgörəsi əylənməyi içinə od qoyurdu.

- Ay mənim əzizim, sən deyən şey elə qorxulu predmet döğülsə, niyə adını çəkmirsən, əl götürək yaxannan?

-Çünki deyiləsi döğül.

-Allahu-əkbər!.. Ə, sən nə səbirli adamsanmış.

Kişi də polisin içində nə çəkdiyini, üstəlik də ötən ildən bəri ona qarşı ürəyində gəzdirdiyi kin-kidurətini duymamış deyildi. Yaxşı bilirdi ki, kiçicik də olsa dəlil-sübut kifayətədi ki, polis bircə anda əfi ilan kimi kükrəyib zəhərli dişini üzə çıxarsın. Bununla belə, arxayınılıqla danışmağında davam edirdi.

-Səbrli olmağın nəyi pisdidi? - Ehtiyatla polisin kürəyinə toxundu. - Bu səbrdən səndə də olsa nə olar? Heç nədən coşub özünənən çıxırsan. Görən deyər nə olub.

Polis altdan-yuxarı kişiyyə dikilmiş gözlərini qıyıb:

-Ə, lotusan?..- deyə soruşdu. - Hələ məni çox sarıyacaqsan?

Kişi də əyilib donqar, sivri burnunu az qala polisin gözünə soxdu və şax üzünə:

-Lap belə lotuyam! - çığırdı. - Lap ondan da betəriyəm, sənə dəxli var?! Sənə lotuluq yaraşır, mənə yox?!

-Mənə lotu deyirsən?

-İndi ki, belə oldu, yaxşı eləyib deyirəm. Bə lotu necə olur, ə?.. Öz aramızdı, burda ikimizdən qeyri kimsə yoxdu, sən o atanın goru...

-Sağ-çillə atamı öldürmə!

-Ə kişi, yəni deyirsən, doğrudan bu kəndin lotu-potusunu, oğrusunu tanıyırsan?.. Tanıyırsan axı...

-A kişi, mən nə bilim... Sən də elə söz danışırısan ki...

-Yox da, dilin çaşib-eləməsin, Hüseyinalı məllim. Hamısını ovcunun içi kimi gözəl tanıyırsan. Sənsiz bir köpəyoğlunun həddi nədi barmaq tərpedə. Ötən il qəbuluna gedib-gəldiyim o vicdansız rəisin də bu işlərin içindədi... Biz də çörəyi qulağımıza yemirik ha... Bə bu, lotuluq döğül siz eləyirsiniz?!..

Polis dili topuq çala-çala:

-Belə şərə-şürlüyə görə adamı bilirsən neyləyirlər? - Qara-qorxu gəlmək istədi. - Sorğu-sual eləmədən ötürürlər içəri.

-Yenə də içəri ötürməklə hədələyirsən? Ondan başqa nə bacarırsız? Doğru irad eşidəndə elə bir yalın yanınıza gicitkan sürtürlər.

Polis yenidən cin atına mindi.

-Ağzına gələni danışma!

Kənd evlərinin arasında maşın sirenasının həyəcanlı səsi eşidildi. Polis ratsiyanın düyməsini cəld burub açdı. Rabitədə onu çağırırdılar.

-Qaraquş, Qaraquş, Qartala cavab ver!

-Qartal, sizi eşidirəm!

-Bayaqdan niyə susursan?! Bağrımızı çatlatdın ki... Haradasan?! Salamatçılıqdımı?

-Kəndin ayağındakı dəmiryol keçidinə yaxın yerdəyəm. Şübhəli kənd sakini yaxalamışam.

-Gözlə, gəlirik.

Kişi qurcalanıb nə isə demək istədi. Polis cəld silahını çıxarıb ona tuşladı və əmr etdi.

-Yerində fərağat dur, dəbərmə!... Allah haqqı, odlaram! - Sonra başını bulayıb təəssüf dolu səslə əlavə etdi. - İndi daha heç mənlilik döğül. Özün günahkarsan. Mən istəməzdim ki, işlər belə qəlizləşə.

Gözünün içinə qədər yalan danışdığını elə səsinin tonundan duyub bilən kişi:

-Nə deyirəm ki, Hüseyinalı məllim, canın sağ olsun, - dedi. - Vallah, şahın da bir gün nökrə işi düşür.

-Nökər də olanda dili başına bəla olmasa yaxşıdı.

Kənd evlərinin arasından sürətlə çıxan damı göy işıqlı "UAZ" düz onlara sarı yön aldı. Bir göz qırpımında maşından düşən altı polis əməkdaşı onları üzük qaş kimi araya aldı. Şişmanqarın kapitan sahə müvəkkilinin kişiye tuşladığı tapançanı barmağının ucuyla aşağı endirib:

-Tabe olmur? - Soruşdu.

-Elədir, cənab kapitan. - Leytenant üzgün tərzdə cavab verdi.

-Nə məsələdi, leytenant? - onun cavabını gözləmədən diqqətlə nəzərdən keçirtiyi kənd sakininə baxdı, - Deməli, dinc durmurduq. - dedi. - Ehh, bu insanlar necə də dəyişiblər... Üstlərindən gözünü ayıran kimi əlli min oyundan çıxırlar... Həə, de görək nə zibil qaynatmışan?

Kişi başını qaldırmadan:

-Heç nə, - dedi.

Dodaq büzən polisler bir-birilə baxışdılar.

Kapitan rişxəndlə:

-Deyirsən ki, bu uçaştkovu səni evündən çıxarıb bura gətirdi və üstüvə tapança çıxartdı, eləmi? - Soruşdu.

Kişi dinmədi.

Leytenant:

-Cənab kapitan, görürsünüz də özünü aparmağınızı? Bir saata yaxındı mənimlə də çilingağac oynayır. - Çalaya sarı işarə elədi. - Burada nə basdırdığını demək istəmir.

-Burda basdırıb? - Kapitan da əyilib çalaya boylandı, lakin heç nə anlamayıb. - Nə basdırıb ki, bura?

-Desə nə var ki, demir axı... Bircə sözün quyruğundan yapışib, "deməli döğül".

Kapitan öz-özünə deyindi.

-Boje moy!.. Dərdimizə bax, Allah! Belə də müsibət olar?.. - Birdən sərtlənmiş sifətini kişiye tutdu, - Demirsən?!.. Bəs, indi neyniyək, hə neyniyək?!

Kişi bayaqkı təmkinlə:

-Nə bilim. - dedi. - Özünüz bilən...

Kapitan əsəbini cilovlaya bilməyib kişinin yaxasından ikiəlli yapışdı.

-Bu nə deməkti?! "Nə bilim... Özünüz bilən məsləhətdi". Gecənin bu vaxtı bizimlə əylənməkdən həzz alırsan?! De görüm, nə basdırmışan burda?!

Kişi yaxasını kapitanın əlindən alıb:

-Bağışla, cənab kapitan, deyə bilmərəm. - Dedi və acıq verirmiş kimi, gülümsədi də.

Leytenant:

-Başı xarabmış ki bu adamın, ay uşaqlar, - deyə ortaya şikayətləndi.

Polis əməkdaşlarından biri məsləhət verdi.

-Lapatkasını verək əlinə, nə basdırıb, özü də çıxartsın.

Kapitan bu təklifə sevindi.

-Əla, çox gözəl! - dedi. - Hanı lapatka, gətirin görüm!

Leytenant cəld çalovu qaldırıb kişiye uzatdı. Kişi çalova tərəf gözünün ucuyla da baxmadı.

-Mənlik döğül, - dedi.

Leytenant kapitana sarı baxıb qımışdı, yəni, gör bir saatdı mən nələr çəkmişəm bu tərs oğlu tərsdən. Kapitan yenidən əsib-coşdu.

-Nə danışırsan, ayə? Necə yəni mənlik döğül? Deyirsən, sən basdıracaqsan, biz çıxaracağıq?

-Nöş də çıxarmalısınız ki? Qoyun, durub da basdırıldığı yerdə. Çıxarılması şey olsaydı, özüm çıxarardım da.

Leytenant yenə dözmədi.

-Görürsünüz də, cənab kapitan, - dedi. - Bu adamın ağılı yerindədi, ya yox?

Kapitan dedi:

-Noolar, canı sağ olsun! Qoyun, hələ ki şellənsin özüyçün. Bu adam sonra ağıllanacaq. Amma bilirsünüz də, sonrakı peşmançılıq fayda vermir.

Leytenant:

-Elədir, cənab kapitan. - dedi. - Sonra o qədər dizinə döyəcək, minnətçi saldıracaq ki...

Kapitan onun sözünü kəsdi.

-Nə isə, o daha bizlik döğül, - dedi. - Çıxarmır, qoy çıxarmasın. Aciz qalmaq. - Leytenantın kürəyinə döyəclədi. - Özün başla görüm, çıxart çalanın torpağını.

Leytenantın sifəti əyilib anlaşılmaz şəkklə düşdü, nə isə demək istəsə də, sözü hülqumundan qaytarıb udqundu. Əyilib həvəssiz-həvəssiz çalaya girdi, yumşaq torpağı çölə atmağa başladı. Beş-on çalov torpaq atandan sonra lapatkanın yumşaq bir şeyə toxunduğunu hiss etdi. Çalovu kənara qoyub torpağı əliylə eşələməyə başladı. Qəfil nə baş verdisə, diksinib çaladan kənara sıçradı. Maşının işığında leytenantın avazımış rəng-rufunu görəndə kapitan da istər-istəməz üşürgələnən kimi oldu.

-Nədi, nə oldu? Əlüvü ilan-çayın sancmadı ki? - Kapitan soruşdu.

Leytenant dərinədən nəfəsini dərib:

-Əəlim tü-üklü yum-şaq bir şe-yə toxundu. - Kəkələdi.

-Tüklü... yumşaq? - deyə təkrar edən kapitan üzünü altdan-altdan qımısan kişiye tutub qəzəblə soruşdu. - Deməyəcəksən, nə olan şeydi bu tüklü... Kişinin qəhqəhəsi kapitanın sözünü ağzında qoydu.

-Ha-ha-ha! Vallah, gülməyə də bilmirəm. Axı nəyinizə lazımdı ki, nə basdırmışam? Öz itimi də basdıranda kiminləsə gəyişməliyəm?

Üç-dörd polis eyni vaxtda təəccüblə:

-Nəyi?! - Deyə soruşdular.

Kişi davam etdi.

-Hələ gündüzdən yava itlər təkləyib heyvancığazımı boğmuşdu. Mən özümü yetirincə yarımcan olmuşdu, nəfəsi güclə gedib-gəlirdi. Dedim, bəlkə ölmədi, dirildi. Qucağıma alıb həyətimə apardım. Neynəmək olar, qalmaq, gecədən xeyli keçmiş öldü. Açığı, dedim ki, gündüz ayıb olar - bizim kəndin adamını tanıyırsız da - qoy hələ gecəyəkən basdırım getsin...

Leytantandan savayı hamı qəşş eləyib az qala özündən getmişdi. Handan-hana özünə gələn kapitan:

-Həə, dedin ki, sənin də başuva Əlağa Vahidin it əhvalatı gələr? Qonum-qonşun evüvə başsağlığına yığılar? - birdən səsinə rəsmi ton verdi. - Ayıbdı, sluşiy, çox ayıbdı. Yekə kişisən, bir it ölüsünə görə milləti toplamısan bura.

-Milləti bura mən yox, “ Qaraquş” yığıb.

Hamı əsəbi-əsəbi dodaqlarını gəmirən leytenantı baxdı. Kapitan yenə də zarafatdan qalmadı:

-“Qaraquş”un ovu bundan artıq olmaz ki.

Leytenant özünü o yerə qoymadı.

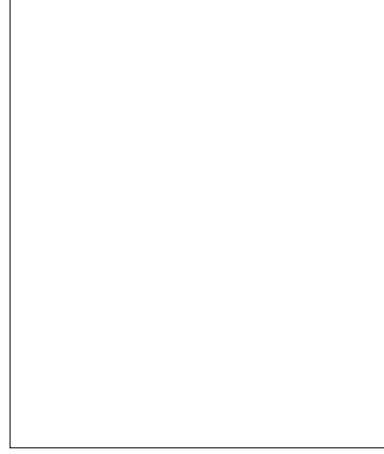
-“Qaraquş”un kimə nə pisliyi dəyib? - Əlini it sahibinin çiyinə qoydu. - Kişi ölüsünü tək basdırmayacaqdı ki.

Yenə hamı ürəkdən güldü. Leytenant xəlvətə salıb it sahibinə göz ağartdı və yavaşca.

-Bizimki qalsın sonraya! - dedi.

◆ Ə d ə b i t a l e l ə r

Andrey Platonov - idealları məhv olmuş yazıçı

O, bu yerlərdən özünün “Yamskaya qəsəbəsi”, “Ustanın mənşəyi” kimi povestlərində bəhs edib. O vaxtlar onun ailəsi burda yaşayırdı. Müəllifin yazdığı kimi, qəsəbə kənddən çox da fərqlənmirdi: “Yamskayada çoxlu hasarlar, bostanlar, çöllər, daxmalar, toyuqlar vardı. Zadonski deyilən böyük yola kişilər cəm olardı”...

Andrey Platonov 28 avqust, 1899-cu ildə Voronejin Yamskaya qəsəbəsində dünyaya gəlib. Atası Platon Firsoviç Klimentov paravoz maşinisti və çilingər idi, iki dəfə Əmək qəhrəmanı adını almışdı. Anası Mariya Vasilyevna Loboçixina ailə qurduqdan sonra evdarlıqla məşğul idi.

Külfət kifayət qədər böyük idi, ailədə 11 uşaq böyüyürdü. Platon Firsoviç, demək olar ki, bütün vaxtını emalatxanada keçirirdi. Böyük uşaqlar pul qazanmaqda atalarına kömək edirdilər.

Andrey 7 yaşında kilsə məktəbinə yazdırılır. Sonra şəhər peşə məktəbində təhsil alır. 14 yaşından isə işləməyə başlayır. “Biz 11 uşaq idik, mən də ailənin böyüyü, atamdan sonra tək işçi... Atam təkbaşına bu boyda ordanı doyura bilməzdi”.

1917-ci ilə qədər bir neçə iş yeri dəyişir, kuryer, metaltökən, elektrik texniki, maşinist köməkçisi olur. Sonralar paravoz motivi onun bütün yaradıcılığından keçəcəkdə.

“Proletar yazıçı boş vaxtlarında yazmalıdır”

1918-ci ildə Andrey Klimentov dəmiryol texnikumuna daxil olur. Bu ərəfədə Vətəndaş müharibəsi başlayır. Klimentov təhsilini yarımçıq qoyub ordu sıralarına yazılır. Gənc oğlanın həyatında yeni mərhələ başlayır. Oktyabr inqilabı onun yaradıcılığına təkan verir. Yeni sosialist ideyalarından ruhlanaraq Kommunist İttifaqı jurnalistlərinin müzakirələrində iştirak edir, yerli qəzet və jurnallarda hekayə və məqalələr çap etdirir.

Vətəndaş müharibəsindən sonra Andrey Politexnik İnstitutuna daxil olur. 1920-ci ildə Moskvada Proletar Yazıçıların Birinci Ümumrusiya qurultayı keçirilir. Klimentov Voronej təşkilatını təmsil edirdi. Qurultayda anket doldurulur. Andrey inqilabi keçmişə sığınan digər gənclərdən fərqli olaraq, düzgün cavablar verirdi. “İnqilabi hərəkətdə iştirak etmişdinizmi?” “Xeyr”;

“İnqilabdan qabaq repressiya və təzyiqlərə məruz qalmısınızmi?” “Xeyr”; “Sizin ədəbi fəaliyyətinizə hansı amillər mane olub və ya mane olur?” “Aşağı təhsil, boş vaxtın olmaması”; “Hansı yazıçıların sizin yaradıcılığınıza təsiri olub?” “Heç birinin”; “Özünüzü hansı ədəbi cərəyanlara yaxın hesab edirsiniz?” “Heç birinə, mənim öz yolum var”.

Andrey hətta Kommunist Partiyasının üzvlüyünə namizəd seçilir, amma “İnsan qəlbi - ədəbsiz heyvandır” felyetonunda “rəsmi inqilabçıları” tənqid etdiyinə görə “dayanıqsız və səbatsız” element kimi 1921-ci ildə xaric edilir.

20-ci illərdə Klimentov soyadını dəyişir və “Andrey Platonov” imzasıyla yazmağa başlayır

1921-ci ildə “Elektrofikasiya” oçerklər toplusunu nəşr etdirir. Kitabda əsas fikir olaraq vurğulanırdı ki, Oktyabr inqilabı kimi elektrofikasiya da texnikada bir çevrilişdir. Növbəti il Krasnodarda “Mavi dərinlik” adlı şeirlər kitabı dərc olunur. Bütün bunlardan sonra Platonov yaradıcılığına ara verir və özünü praktik işə həsr edir. Onun fikrincə, proletar yazıçının mütləq bir ixtisası olmalı idi, yazıb-yaratmaq isə boş vaxtlarda mümkündür.

1921-22-ci illərdə o, Voronej quberniyasında quraqlıqla mübarizə komissiyasının sədri, 1923-26-cı illərdə isə kənd təsərrüfatının elektrofikasiya üzrə işlərinə nəzarət edən şöbənin müdiri vəzifəsində işləyir. O ərəfədə Platonov kənd təsərrüfatının yeni sistemlə yenidən qurulması fikirlərinə qapılmışdı. Bu barədə düşüncələrini müsahibələrində həvəslə bölüşürdü. “Aclıqla mübarizə quraqlıqla mübarizə aparmaq deməkdir. Quraqlığa qalib gəlmək üçün vəsaitimiz var - bu, hidrofikasiyadır. Mədəni bitki kolları yetişdirilən sahələri süni suvarma sistemi ilə təchiz etmək gərəkdir”.

Həmin illərdəki Platonov təbiətin fəvqəltəbii gücləriylə mübarizə aparan maksimalist-xəyalpərəst idi. Öz kəşfləri üçün onlarla patent alan bu istedadlı adam sonralar öz strategiyasının ekoloji təhlükəsini anlayacaqdı.

İdeoloji cəhətdən “zərərli” əsərlər

Platonov boş vaxtlarında ədəbiyyatla məşğul olmağa davam edir, Voronej qəzet və jurnallarında, hətta Moskvada çıxan “Kuznitsa” jurnalında publisistik məqalələr və hekayələr çap etdirir. Kənd həyatından bəhs edən hekayələrlə yanaşı (“Ulduzlu səhrada”, “Çulduk və Yemişka”), texniki tərəqqiyə olan inamla ixtiraçının utopik idealizminin səsləşdiyi elmi-fantastik hekayə və povestlər də (“Günəşin nəvələri”, “Markun”, “Ay bombası”) yazır.

1928-ci ildə Andrey Platonovun “Gizli adam” povesti nəşr edilir. Platonovun bedii dünyası ziddiyyətli və faciəvi idi. O, Karamzin, Puşkin, Dostoyevski, Qoqol, Çexovun ənənələrini davam etdirərək, “balaca adam” mövzusunda üz tutur. Platonovun “balaca adamı” qapalıdır, belə ki, o, qeyri-adi və qəribə təsir bağışlayır.

Məsələn, “Gizli adam” əsərinin qəhrəmanı Foma Puxov heç kimə bənzəmir, o, dünyanı saf uşaq qavrayışı ilə anlamağa çalışır. Puxov incə duyumludur, insanları fəhmlə anlayır. Ətrafdakılar Fomanı anlamaq iqtidarında deyillər. Arvadının tabutunun üstündə kolbasa doğrayan Foma onların nəzərində əcaib adamdır. Amma Fomanın qəribə görünən hərəkətlərinin açıqlaması var, o bunları kimisə təhqir etmək üçün deyil, aclıqdan edir. Foma kimi qəhrəmanlar təbiətlə qaynayıb-qarışıb, onlar insan

həyatının idealını və insanlara olan doğmalığ hissiyyatını qoruyub saxlayıblar.

Tədricən Platonovun inqilabın ideallarına olan inam hissi təlaşla əvəz olunurdu. “Dolu şəhəri” əsəri satirik xarakter daşıyırdı. Əsərin qəhrəmanlarını düşündürən artıq Kainatı yenidən qurmaq deyil, rəhbərlərin alçaltdığı insanların daxili aləminin nə qədər mürəkkəb və çoxtərəfli olması idi.

“Dolu şəhəri”nin qəhrəmanları təbiəti deyil, dəftərxananı zəbt etmişdilər. Məmur Şmakov “mütləq vətəndaşa çevrilməsi üçün insanın simasızlaşdırılması” prinsiplərini işləyib hazırlamışdı. Şmakova görə, əsil vətəndaş fərdiliyini itirməli idi, təbiət isə “qayda-qanun və harmoniyanın ən pis düşməniydi,” çünki heç bir əmrə, göstərişə tabe deyildi.

Kitabın dərin mənasını sadələşdirərək antibürokratik nəsr nümunəsinə aid etdilər. Əslində isə, romanda vəziyyətdən sui-istifadə edən məmurlar deyil, pulu insandan üstün, “nizam-intizamı” məsələnin mahiyyətindən vacib sayan dövlət məsxərəyə qoyulur.

Povest şəhərin təsviriylə başlayır: “Şəhərin öz qəhrəmanları yox idi, hamı əmrlərə dinməz-söyləməz, etiraz etmədən sülh yoluyla tabe olurdu”. Bu şəhərə “quberniya işlərində kök salmaq və sağlam fikirlə canlandırmaq üçün” İvan Şmakov gəlir. O, “məmurun qeydləri”ni yazmağa başlayır. Sonra isə qeydlərini “Sovetləşmə kainatın harmoniyalaşmasının başlanğıcıdır” adlandırır. Şmakovun vəfatının səbəbi isə, onun sosial-filosofluq fəaliyyətində böyük güc sərf edib taqətdən düşməsi olur.

Platonov satirasının özünəməxsus məziyyətlərindən biri Şmakovun fəaliyyətində özünü göstərir; bürokratizmin konsepsiyasını hazırlayan baş filosof Şmakov iki funksiyayı yerinə yetirir: o, həm mübarizə edən bürokratdır, digər tərəfdən, mövcud vəziyyəti ifşa edən də odur. Şmakovu şübhələr bürüyür, o düşünür ki, bəlkə kainatın nizamının pozulması tərəddüdlər səbəbindən dəyişikliyə uğrayaraq kainatın harmoniyasına gətirib çıxarır?

Platonov bürokratları ifşa edən nitqi ona “həvalə edir”: “Biz kimik? Biz proletarların müavinləriyik! Məsələn, mən inqilabçının və sahibin müaviniyəm! Müdrikliyi hiss edirsiniz? Hər şey qarışıb. Hər şey saxtadır”. Bu sözlərdə Platonov satirasının bütün gücü gizlənilib. Bir tərəfdən bürokratiya müdafiə edilir, digər tərəfdən vurğulanır ki, proletarların hakimiyyəti yoxdur, güc onların “müavinlərindədir”.

Böyük təcrübəsi olan Bormotov deyir: “Bürokratiyanı məhv edin, onda qanunsuzluq olacaq”. Halbuki, gözəl anlayır ki, bürokratizmi prinsip etibarilə məhv etmək mümkün deyil, çünki bürokratlar hökumətin etibarlı dayaqlarıdır.

Öz əsas əsərlərini Platonov ötən əsrin 30-cu ilərində yazır. 1929-cu ildə o “Çevenqur” romanı üzərində işi tamamlayır. 1930-cu ildə “Özül yeri” romanı yazılır. Ancaq müəllifin sağlığında bu əsərlər çap edilmir. Platonovun hökumət və senzura ilə münasibətləri gərgin idi, dəfələrlə onların qəzəbinə tuş gəlmişdi. 1931-ci ildə işiq üzü görə “Ehtiyat” povesti ideoloji cəhətdən Stalində narazılıq doğurur, Platonovun əsərlərinin nəşrinə qadağa qoyulur.

1934-cü ildə hakimiyyətin təzyiqi bir az azalır, Platonov həmkarlarıyla Orta Asiya səfərinə çıxır. Yazıçı Türkmənistan səfərindən ilhamlanaraq “Takır” hekayəsini yazır. Amma hekayə tənqid və narazılıq doğurur.

Hökumətin təzyiqinə baxmayaraq, Platonov 1936-cı ildə bir neçə hekayəsini çap etdirə bilir. İkinci dünya müharibəsindən sonra onun yaradıcılığında müharibə mövzuları qabarıq görünür.

Keçmişdən gələn məktublar

Rusiya nəşriyyatlarından biri Andrey Platonovun məktublarını nəşr edib. Məktublar 20-ci illərdən başlayaraq, onun həyatının sonuna qədərki dövrü əhatə edir. Platonovun məktublarını onun yaradıcılığının üzvi əlavəsi hesab etmək olmaz. Bu məktublar müstəqil estetik dəyər daşımır. Amma bir sıra məktublar var ki, onun yaradıcı bioqrafiyasını zaman konteksti içində incələmək baxımından xüsusilə dəyərlidir. Bu, rəsmi instansiyalara və ya "Litqazeta"ya yazdığı məktublardır. Bu məktublarda yazıçı ona ünvanlanan tənqidi fikirlərə cəsarətlə cavab verir. Müəllifin sağlığında bu məktubların heç biri dərc olunmayıb, halbuki, Platonov onları elə çap üçün nəzərdə tutmuşdu. Stalinə yazdığı məktubda "Ehtiyat" povestindəki səhvlərini etiraf edir və onları redaktə edəcəyinə söz verir.

Platonovun gələcək arvadına yazdığı məktublarda onun poetik dünyası bütün dərinliylə görünür.

1923-cü ildə nişanlısına məktubunda onu yuxuda gördüyünü yazır. Yazır ki, yuxuda sevgilisi Mariya onu dünyaya gətirdi. Mifoloji anlamda o, Mariyanın oğludur:

"Mən səni sözlər haqqında deyil, bütün Kainat haqqında nəğmə oxumağa məcbur edəcəyəm. Mən kainatın şairiyəm və onunla istədiyimi edə bilərəm. O məni sevir, çünki mən onun oğluyam. Sən mənim peyğəmbərliyimi təsdiqlədin. Mariya adlı qadın kainatı öz oğlunun vasitəsilə xilas edəcək. Əlvida, xilas edilmiş Kainat, Od və İşıq. Biz yeni, daha gözəl dünya yaratdıq - göylərdən də uca, ulduzlardan da sirlil..."

Sevgi məktubu Andrey Platonovun kosmik təxəyyülündən qanadlanıb. Bu düşüncə tərzini rus simvolistləri, xüsusilə Blok üçün xarakterikdir. Blokun da sevgilisinə belə bir məktubu var. Platonovun da nikahının Blokun evliliyi kimi uğurlu olmadığını ehtimal etmək olar.

Ailə həyatı

1926-cı ildə, Platonov hələ çap olunmadığı vaxtlarda, Voronejdə gələcək yazıçı ilə tanış olan Viktor Şklovski yazırdı ki, Platonovun dünyasında kişilərə qadın lazım deyil. Platonovun qadınları sevmədiyi əsərlərində özünü biruzə verir. Onun əsas əsərləri olan "Çevenqur" və "Özül yeri"ndə ifadəli qadın obrazlarına rast gəlmirik. "Xoşbəxt Moskva" romanındakı bitkin obraz olan Moskva adlı qız dəhşətli işgəncələrə məruz qalır, "Fro" hekayəsinin qadın qəhrəmanı isə, kişiləri öz əsarəti altına almaq istəyən vampir kimi təsvir olunur.

Andrey Platonovu təbii ölçüləri olan insan dünyası deyil, şəklini dəyişmiş postinsan ideyası düşündürürdü. O, utopist idi, belə düşüncə tərzini üçün cəmiyyətin planlarının kosmik fantaziyalara çevrilməsi xarakterik idi. Platonovun dünyagörüşü - texniki utopiya idi, Şklovski ilə görüşdə dediyi kimi, təbiəti - "kənd qızı"nı texnika ilə əvəz etmək lazım idi.

Belə bir adam öz adı həyatında konkret qadınlara necə münasibət bəsləyə bilərdi? O, qadınları mükəmməl obrazda görməliyi.

Platonovun baş tutmayan evlilik, çətinliklə əldə edilən səadət haqqında "Potudan çayı" hekayəsini bəlkə də avtobioqrafik hesab etmək olar. Adı nikah Platonovun ürəyincə deyil, o, qadını gündəlik məişət vərdişləriylə qəbul etmək istəmir. Şəxsi aspektdə qadın onun üçün həyat yoldaşı deyil,

texniki istifadə etməyə yararlı təbii sistemdir.

“Gənclər dənizi” povestində qadın qəhrəman haqqında deyilir: “Vermo onun ardınca baxdı və düşündü ki, Bestoyelovanın bədənindən nə qədər kimyəvi material, mismar, şam, bal, mis, mineral almaq olar”. Platonovun bu ifadəsi artıq satirik deyil, iblisənə xarakter daşıyır.

Yəqin ki, sevgilisinin Platonovdan uzaq bir yerə qaçmasının səbəbi də bu ironik yanaşma idi. Mariya şəhərdən 60 km aralıda yaşayırdı. Yazıçı nişanlısını ayda 2-3 dəfə görməyə gedirdi. Mariya özünü evliliyə hazır hiss etmirdi, amma hamiləliyi onu qəti qərar verməyə məcbur edir. 1921-ci ildə onlar, nəhayət ki, evlənilir. 1922-ci ildə ailədə oğlan uşağı dünyaya gəlir, yazıçı atasının şərəfinə onu Platon adlandırır.

Platonovun ailə həyatına dair detallar “Qum müəlliməsi” hekayəsində əksini tapıb. Evlilik həyatının altıncı ilində yazdığı hekayəni yazıçı həyat yoldaşı Mariya Kaşintsevaya həsr edib.

Məhv olmuş ideallar

Platonov məişət qayğılarıyla üzləşdikdən sonra kosmik utopiyasını gerçəkləşdirə bilməyəcəyini anlayır. “Çevenqur” və “Özül yeri”nin mövzuları da burdan qaynaqlanır. Arzular məhv olanda materiyanın özü də məhv məhkum olur. Kommunizm layihəsinin, utopik düşüncənin iflası onun individual cəhdlərinin, məqsədinin iflası idi.

“Çevenqur” romanının özəyində də inqilabın məqsədini anlamaq cəhdi durur. Bir qrup bolşevik kiçik bir şəhərdə kommunizm qurmaq istəyir. Romanın birinci hissəsində qəhrəmanlar xoşbəxtlik tapmaq ümidilə Vətəndaş müharibəsinin sardıqı Rusiyanın küçələrini dolaşırlar. İkinci hissədə onlar artıq kommunizmin qurulduğu günəşli şəhərə - Çevenqura gəlirlər. Ancaq kommunist utopiyasının gerçəkləşdiyi şəhər sanki mövcud olduğu yerdən və tarixdən kənar edilir, hərəkət dayanır. Gələcək xoşbəxt həyatın şərti isə belədir - kommunizmə layiq olmayanları - demək olar ki, bütün əhalini qətlə yetirmək. Kommunizm axtaranların getdiyi yol ölümə başa çatır. Bu ölüm romanda kollektiv şəkildə intihar formasında təqdim olunur.

Hər iki əsərdə insanlar bütün dünyanı heyrətə gətirəcək qeyri-adi bir tikili ucaltmaq istəyirlər. “Özül yeri” əsərində yerli proletariyatın şad-xürrəm yaşaya biləcəyi həmin yer “proletar binasıdır”. Müəllif yeni cəmiyyətin qurulmasını qorxunc metaforayla təsvir edir: binanı nə qədər yüksək tikmək istəyirsənsə, özülü bir o qədər dərinə qazmaq lazım gəlir; özülün dibində isə, insanların həyatı gizlənilib. Hər iki əsərin motivi uşaq ölümüdür. Gənclərin ölümü əxlaqi dəyərlərin aşındığını simvolizə edir.

“Özül yeri” əsərində gələcəyi Nastya adlı qızciğaz təcəssüm etdirir. Nastya dünyanı digər uşaqlar kimi pis və yaxşılara bölmür. Onun bölgüsü fərqlidir: bir qism adamları “öldürmək lazımdır”, ikinci qism isə “hələ yaşaya bilər”. “Pis adamların hamısını öldürmək lazımdır, çünki yaxşılardan sayı azdır” prinsipini Nastya təbii qəbul edir. O, heç kimə, hətta doğma anasına da mərhəmət duymur. Onun ölümünü də qızciğaz təbəqələşmə prinsipi ilə qəbul edir: “Ana, sən nə üçün ölürsən - burjua olduğun üçün?”

Nastyanın qətlənməyə “ümumi arzular”a çatmaq üçün bir vasitə kimi baxması qarşısızalmaz prosesin doğurduğu fəlakətdir.

1929-cu ildə yazığının anası Mariya Vasilyevna dünyasını dəyişir. Platonov yeddi il sonra yazdığı “Üçüncü oğul” hekayəsini anasının xatirəsinə həsr edir.

Platonovun oğlu valideynlərinə çox problem yaşadır. Uşaq vaxtı tez-tez xəstələnən Platon ərköyün və özbaşına böyüyür, yeniyetməlik illərində də yüngül həyat tərzini keçirir, 15 yaşında həbsxanaya düşür, orda vərəmə yoluxur. 20 yaşında vərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişir.

Andrey Platonov sanki qəhrəmanlarının taleyini yaşayırdı. Onun qəhrəmanları da əzab çəkir, sevir, havalanır və ölürdülər. Platonov artıq baba olsa da, oğlunun ölümü onun qəddini əymişdi.

1944-cü ildə Mariya ikinci dəfə ana olmağa qərar verir. Beləcə, Maşa dünyaya gəlir. Amma yazıçı artıq son illərini yaşayırdı.

Həyatın son ilmələri

Andrey Platonov əsərlərində qoyduğu problemlərə bütün yaradıcılığı boyu təkrar-təkrar qayıdır. Getdikcə bu problemlərin dairəsi daralır, çünki 30-40-cı illərdə onları hər hansı bir formada müzakirə etmək mümkün deyildi. Platonovun kommunist ideyalarını "abstrak humanizm" (bu ifadə yazıçının ünvanına deyilən tənqidi fikirlərdən biriydi) mövqeyindən yanaşaraq tənqit etməsi hakimiyyətin xoşuna gəlmirdi. Platonovu getdikcə daha az çap edirdilər. 1937-ci ildə hekayələrdən ibarət "Potudan çayı" kitabının nəşri tənqidçilərin yeni dalğasını təlatümə gətirir. Yazıçının sağlığında "Özül yeri" və "Gənclər dənizi" romanları da işıq üzünə çıxmır, "Oxucunun düşüncələri" kitabı isə məhv edilir.

Yalnız "Krasnaya zvezda" jurnalının hərbi müxbiri olmaq Andrey Platonova yenidən ədəbi prosesə qayıtmaq şansı verir. Yazıçının bir neçə kitabı ("Saf insanlar", "Vətən haqqında hekayələr", "Zireh", "Günəşin qurubunu tərəfə") işıq üzünə çıxır. Həmin ərəfədə "Afrodita" və "İvanov ailəsi" (sonra bu hekayə "Qayıdış" adını alır) kimi Platonov şedevrləri yazılır. "İvanov ailəsi" tənqidlərə tuş gəlir, müəllifi sovet ailəsinə ləkə yaxmaqda ittiham edirlər. 1946-cı ildə hətta Andrey Platonovun adı sovet ədəbiyyatından çıxarılır.

Elə həmin il xəstəliyinə görə cəbhədən tərxis olunur.

Amma Andrey Platonov xəstəliyə təslim olmur, yazıb-yaradır, xalq nağıllarını işləyib hazırlayırdı. Onun redaktorluğu ilə bir neçə nağıl kitabı işıq üzünə çıxır.

Belə bir versiya var ki, o, vərəmə cəbhədə yoluxur. Digər versiyaya görə, bu xəstəlik ona oğlundan keçir.

Andrey Platonov 5 yanvar 1951-ci ildə vərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Yeganə qızı Maşa həyatını atasının irsini yaşatmağa həsr edir.

Həyatının sonlarında yaradıcı izolyasiyada qalmış Andrey Platonova bir də 80-ci illərdə tələbat yaranır. Məlum olur ki, onun irsi XX əsr rus ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrindəndir. Böyük yazıçı ölümündən sonra ədəbiyyat tarixində layiq olduğu yerə qayıdır...

Günel NATIQ

◆ Xatirələr, duyğular

MƏMMƏD CƏFƏR SEVGİSİ

Ustad Məmməd Cəfər haqqında bu yazını başlayanda bir anlığa altmışıncı illərin sonlarını-yetmişinci illərin əvvəllərini xatırladım. Mən BDU-nun filologiya fakültəsində, üçüncü kursda oxuyurdum, Məmməd Cəfər müəllim bizə XIX əsr rus ədəbiyyatından mühazirələr oxuyurdu. Onun çox sakit danışığı, nitqi vardı və adətən, tələbələr belə müəllimlərin dərslərində o qədər də lal-dinməz, diqqətləri yalnız o müəllimə cəm olmuş halda dayana bilməzdilər. Amma Məmməd Cəfər müəllimin o sakit, ilk baxışda heç də şirin, cazibəli görünməyən nitqində bir elektrik qüvvəsi vardı, hamı ona diqqətlə qulaq asırdı. Mən lap qabaq cərgələrin birində əyləşmişdim və deyim ki, bir-iki addımlıqda bu nurani kişinin Belinskidən, Dobrolyubovdan, Turgenevdən, Dostoyevskidən, Tolstoydan necə şövqlə danışdığının şahidi olurdum. Həmin illərdə Məmməd Cəfər müəllimin «XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixi» dərsliyinin birinci cildi təzəcə nəşr olunmuşdu, amma Məmməd Cəfər müəllimin mühazirələrindən yığıb-yığışdırdıqlarımız, qeydlərimiz kifayət edirdi. Hər bir mühazirənin sonunda Məmməd Cəfər müəllim bir sözü təkrar edirdi: «Sualınız var?» Heç kimin verməyə sualı yox idi, amma bir gün mən cəsərətə gəlib mühazirə bitəndə yaxınlaşdım ona, Dostoyevski ilə bağlı belə bir sual verdim: «Müəllim, Dostoyevski Allaha inanırdımı?» Məmməd Cəfər müəllim dedi: «Dostoyevski söyləyib ki, «Mən allaha fanatiklər kimi deyil, başqa cür inanıram». Get «Karamazov qardaşları» romanını tap, orada belə bir cümlə ilə qarşılaşacaqsan: «İnsan allahı yaratmışdır, yoxsa allah insanı?» Bunun əhəmiyyəti yoxdur, vacib olan budur ki, inanmaq, etiqad etmək lazımdır, çünki insan allaha nə qədər çox inanırsa, insana da bir o qədər çox inana bilər. Allahı sevən insanı da sevir». Mənim belə «cəsərətli» görünməyim Məmməd Cəfər müəllimin xoşuna gəldi və imtahanda da mən sualların ancaq birinə cavab verdim, ikinci suala keçəndə Məmməd Cəfər müəllim «sən Dostoyevskidən sual verən oğlansan, get», «5» aldım.

Sonralar Məmməd Cəfər müəllimin həyatı və şəxsiyyəti ilə bağlı araşdırmalar aparanda öyrəndim ki, o, yaxşı oxuyan tələbələrinə həmişə ümidlə baxıb, hətta onların taleyi ilə də maraqlanıb. Hətta bir xatirədə oxudum ki, o, bir neçə dəfə aldığı maaşı kasıb tələbələrə paylaymış. Taleyim elə gətirdi ki, mən daha iki dəfə Məmməd Cəfər müəllimin qarşısında əyləşib imtahan verməli oldum. O, Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin müdiri idi. 1975-ci ildə, aprel ayında aspiranturaya qəbul imtahanında sədr Məmməd Cəfər müəllim idi. Vəziyyət çətin idi, məndən başqa daha yeddi namizəd var idi, amma bu

imtahandan da yeganə «5»i mən aldım, aspiranturaya da qəbul olundum. Üç illik aspirant olduğum illərdə mən, demək olar ki, həftədə bir neçə dəfə institutun dəhlizində Məmməd Cəfər müəllimlə qarşılaşdım, onun sakit, təmkinli yerişini, salam veriləndə yüngülcə gülümsədiyinin şahidi olurdum. Aspiranturada minimum imtahanda da yenə Məmməd Cəfər müəllimin qarşısında əyləşmişdim. Tərifləmək olmasın, yaxşı hazırlaşmışdım və bu dəfə də onu razı saldım. Təbii ki, institutda keçirilən elmi sessiyalarda, tədbirlərdə də iştirak edirdim. Bu tədbirlərdə Məmməd Cəfər müəllim həmişə başda otururdu, amma az, nadir hallarda çıxış eləyirdi. Onun əsas silahı Yaşar Qarayev və Şamil Salmanov idi. Sonralar onların hər biri bu şöbəyə rəhbərlik etdilər, əvvəlcə Yaşar Qarayev, o, institutun direktoru olanda Şamil Salmanov. Məmməd Cəfər cəmi üç il (1982-1984) Ədəbiyyat İnstitutunda direktor işlədi, onda mən «Azərbaycan» jurnalında çalışırdım. Amma Məmməd Cəfər müəllimlə bağlı həyatımda ən unudulmaz bir hadisəni burada xatırlatmaq istəyirəm. 1979-cu ilin 26 oktyabrında mən Ədəbiyyat İnstitutunda «Müasir Azərbaycan nəsrində konflikt və xarakter» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edirdim. İnstitutun direktoru, professor Mirzağa Quluzadə xəstələnmişdi, onun müavini Kamal Talıbzadə işə mənim elmi rəhbərim idi və dissertasiya şurasının iclasında sədrlik edə bilməzdi. Ona görə də iclası Məmməd Cəfər müəllim apardı və mən bu imtahandan da qalib çıxdım. Sonda Məmməd Cəfər müəllim çıxış elədi: «Mən bu oğlanı tələbəliyindən tanıyıram. Çalışqandır, istedadı var, bu günkü müdafiəsi də bunu sübut elədi. Mən onun adını dəftərçəmə qeyd edəcəyəm. O, üzərində işləsə, yaxşı tənqidçi ola bilər».

Akademik, Azərbaycan tənqidi, ədəbiyyatşünaslığı və elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə təxminən əlli illik fəaliyyəti ərzində ön sıralarda gedən, böyük şairimiz Səməd Vurğunun «filosof tənqidçi» adlandırdığı Məmməd Cəfər Cəfərovla bağlı bu xatirələrim həyatımın ən unudulmaz anları kimi yaddaşımdadır. Əgər bu gün mən bir tənqidçi kimi tanınırsam, Məmməd Cəfər müəllimin o xeyir-duasını da unutmuram.

Məmməd Cəfər müəllimin həyatı, şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında həm onun sağlığında, həm də vəfatından sonra çox yazılar yazılıblar və bütün yazılarda Məmməd Cəfər Cəfərovun işıqlı obrazının ayrı-ayrı cizgiləri ilə qarşılaşıq. Onun ən sevimli tələbəsi, böyük tənqidçi Yaşar Qarayevin «Bir ömrün işıqları» elmi-publisistik monoqrafiyasında, Xalq yazıçıları Mirzə İbrahimovun, Əzizə Cəfərzadənin, Qılman İlkinin, Anarın, Elçinin, Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin, tanınmış tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan Abbas Zamanovun, Kamal Talıbzadənin, Əziz Mirəhmədovun, İsa Həbibbəylinin, Vilayət Quliyevin, Tofiq Hacıyevin, Şamil Qurbanovun M.Cəfərə həsr etdiyi yazıların hər biri ilə tanışam. Bu yazılarda Məmməd Cəfər Cəfərov XX əsr Azərbaycan elminin və ziyallığının, ən dəqiq desəz, Azərbaycan İnsanının fəxri etalonu kimi nəzərə çarpır. XX əsr Azərbaycanı Mirzə Cəlil, Sabir, Cavid, Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli kimi dahilər əsridir, onların ədəbi irsini yaşadan və gələcək nəsillərə tanıdan və sevdiren mütəfəkkirlər olubdur ki, Məmməd Cəfər Cəfərov da onlardan biridir. Mən XX əsr Azərbaycan İnsanı kimi Məmməd Cəfər müəllimin obrazını daha çox özünün «Xatirələr» memuarında və Yaşar Qarayevin «Bir ömrün işıqları» kitabında seyr etdim, uşaqlığı və gəncliyi çox fərəhsiz keçən, atasını da, anası da itirən kasıb Məmməd Cəfərin cansıxıcı Naxçıvan həyatı ilə vidalaşmış Bakıya gəlişi və elm pillələrini öz potensial istedadı ilə necə qalxdığını, həm API-də, həm Universitetdə müəllim, kafedra müdiri, həm Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri və direktor kimi, həm «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində neçə il baş redaktor kimi, həm də Milli Elmlər Akademiyasının elmi katibi kimi yüksək vəzifələrdə çalışdığı da onun tərcümeyi-halının ən şərəfli səhifələridir. «Kasıb» Məmməd Cəfərin elm aləmində, tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda, pedaqoji fəaliyyətdə elmi səviyyə

baxımından çox «varlı», USTAD səaviyyəsinə yüksəlməsi doğrudan XX əsr Azərbaycan ziyalisinin sözlə ifadə edilməyən obrazını tamamlayır və burada təfərrüata varmadan professor Abbas Zamanovun bir fikrini xatırlamağı lazım bilirəm: «Elə simalar var ki, onlardan kitablarda cisimləşmiş mənəviyyat, intellekt və zəka yadigar qalır. Məmməd Cəfərdən isə üstəlik, hələ kitablanmamış bir əsər də bizə irs qalır: alimin bütövlükdə ömrü ilə və ayrılıqda bu ömrün hər günü, hər saati ilə yazdığı son «Əsər» - onun şəxsiyyətidir».

Öncə qeyd etdim ki, Məmməd Cəfərin yaradıcılığı, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi çoxcəhətli fəaliyyəti barədə çox yazılar yazılıb və təbii ki, hələ yazılacaq. Ona görə də mən deyilənləri və yazılmışları təkrar etmək niyyətində deyiləm. Ancaq qısaca da olsa, Azərbaycan tənqidi və ədəbiyyatşünaslığının bu nəhəng siması haqqında bir neçə kəlmə öz fikrimi bildirmək istədim.

Məmməd Cəfər Cəfərov haqqında düşünəndə mən «ilk» kəlməsini xatırlayıram və onun əlli illik elmi-tənqidi yaradıcılığında bu sözün necə bir mənə kəsb etdiyinin şahidi oluram.

Məmməd Cəfər özünə ustad hesab etdiyi Məmməd Ariflə birgə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında rus ədəbiyyatının təbliğində ilkin cığırılar açan bir tədqiqatçıdır. Doğrudur, sonralar Məmməd Arif müəllim bu sahədə çox da fəaliyyət göstərmedi, amma M.Cəfərin elmi fəaliyyətinin az qala yansı bu mövzuya həsr edilib. Baxın, onun Gertsenə, Tolstoya, Belinskiyə, ümumən rus klassiklərinə həsr olunan onlarla məqalələri, «Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri tarixindən» monoqrafiyası, üç cildlik «XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixi» dərslikləri hələ də alternativli olmayan əsərlərdir. Məmməd Cəfəri «Tolstoyşünas alim», «Belinskişünas alim», «Gertsenşünas alim» adlandıranlar qətiyyənlə səhv elmlərdir. Amma söhbət kəmiyyətdən yox, keyfiyyətdən də getməlidir. M.Cəfərin rus klassikləri ilə bağlı tədqiqatları qətiyyənlə rus ədəbiyyatşünaslarının tədqiqatlarından geri qalmır - bu fikri Məmməd Cəfərşünaslardan da söyləyənlər az deyil.

Məmməd Cəfər ilk alimlərdəndir ki, dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin idrak dünyasını, fəlsəfi dünyagörüşünü işıqlatdı. Həmid Araslinin «Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli», Mir Cəlalın «Füzulinin sənətkarlığı», Mirzağa Quluzadənin «Füzulinin lirikası» kitablarının hər biri füzulişünaslıqda yeni mərhələnin başlanğıcını müəyyən edən qiymətli əsərlərdir. M.Cəfərin «Füzuli düşünür» monoqrafiyası isə dahi şairin elmi və bədii yaradıcılığını bir vəhdət çərçivəsində - tənqidi işıqda gözdən keçirir, füzulişünaslıqda çox az işıqlandırılan ilahi eşqin mahiyyəti, sufiliyə və dinə münasibəti ilk dəfə professional səpgidə tədqiq olunur. Əsərdə bir əsas qəhrəman var - Aşiq-Filosof Füzuli. Oxuyuruq: «Füzuli hər yerdə, hər şeydən bir aşiq dili ilə danışır. Lakin bu, o demək deyil ki, onun yaratdığı eşq dastanı yalnız fərdi hisslərin ifadəsindən ibarətdir. Füzuli fəlsəfi görüşlərini, müxtəlif fəlsəfi sistemlərə münasibətini, siyasi-ictimai qənaətlərini, dövlət, hakimiyyət haqqında fikirlərini, hakim dini ideyalara, etiqadlara, müxtəlif məzhəb və təriqətlərə, adət-ənənələrə olan tənqidi münasibətini, əxlaq, tərbiyə, psixologiya haqqında mülahizələrini, elm, maarif, sənət, şeir, musiqi haqqında fikirlərini eşq, məhəbbət dili ilə və qismən də alleqorik bir tərzdə ifadə etmişdir. Füzuli aşiqdir, ancaq bir və ya bir neçə Leyli avarası deyildir».

Bu əsər sonralar Füzulinin dünyagörüşünü, fəlsəfi fikirlərini tədqiq edən alimlər üçün yeganə bir mənbəyə çevrildi.

Məmməd Cəfər «Xatirələr» memuarında yazır ki: «Məmməd Arif Dadaşzadə mənə dedi ki, respublikada elmi dərəcəsi olanların sayının azlığı yuxarıları da təşvişə salıb. Sənin yazılarının çoxdur, gələsən onlardan birini namizədlik dissertasiyası kimi hazırlayasın. Mən jurnalda «Mirzə Fətəlinin ədəbi-tənqidi görüşləri» adlı böyük bir məqalə çap etdirmişdim. Məmməd Arif bu məqaləni

yada salıb dedi ki, elə o məqaləni bir az genişləndirsən, çox yaxşı namizədlik dissertasiyasıdır». Məmməd Cəfər ilk dəfə axundovşünaslıqda böyük mütəfəkkirin ədəbi-tənqidi görüşləri barədə sanballı bir əsər yazdı, sonralar bu mövzuya dönə-dönə qayıdıb oldu, amma M.Cəfərin o mövzu ilə bağlı araşdırmaları sonrakı tədqiqatlar üçün bir vəsilə oldu. Xüsusilə, ilk dəfə olaraq Axundovun «Kəmalüddövlə məktubları» fəlsəfi traktatı M.Cəfərin əsərində öz geniş elmi-fəlsəfi şərhini tapdı. M.Cəfərin Axundov sevgisi onun «Mütəfəkkirin şəxsiyyəti» məqaləsində davam elədi və bu yazıda Mirzə Fətəli Axundov böyük vətənpərvər və azərbaycanşünas kimi diqqət mərkəzinə çəkildi.

Nəhayət, «ilk» təyini biz Məmməd Cəfərin iki əsərinə də şamil edə bilərik. Bu əsərlərdən biri «Hüseyn Cavid» monoqrafiyasıdır. Məlumdur ki, 1937-1956-cı illərdə Hüseyn Cavid stalinizmin törətdiyi sovet repressiyasının qurbanı olmuşdu. Stalinin özü və heykəlləri də şəxsiyyətə pərəstişin qurbanına çevrildi və bəraət illəri başlandı. Hüseyn Cavid də yenidən ədəbi məhbəslükdən ədəbi azadlığa qayıtdı, 1958-ci ildə Cavidin «Seçilmiş əsərləri» işıq üzünə gördü. İki il sonra isə Məmməd Cəfərin «Hüseyn Cavid» monoqrafiyası çapdan çıxdı. Beləliklə, Məmməd Cəfər cavidsünaslıqda ikinci mərhələnin - Cavide qayıdışın başlanğıcını qoydu. O dövr üçün heç də az olmayan bir tirajla (5000) nəşr olunan bu monoqrafiyada Cavidin həyatı, ədəbi mühiti, ilk qələm təcrübələri, pyesləri, yaradıcılıq mərhələləri (dörd dövr daxilində) və sənətkarlıq xüsusiyyətləri təhlil olunurdu. Azərbaycan oxucuları, xüsusilə ədəbi-elmi ictimaiyyəti üçün bu əsərin əhəmiyyəti danılmaz idi. Hərçənd ki, M.Cəfər «Peyğəmbər» və «Topal Teymur» əsərlərini sırf sovet ədəbiyyatşünaslığı kontekstindən təhlil edirdi, «Peyğəmbər»də dini modernizə cəhdləri axtarırdı, Cavidin Topal Teymurdan yazmasını açıqdan-açığa onun müasir həyatdan uzaqlaşdığını, yeni cəmiyyətin əməllərini başa düşmədiyini sübuta yetirirdi. Amma unutmayaq ki, onda altmışıncı illərin əvvəlləriydi, bir çox yazılarında başqa həmkarları kimi, sosializm realizmi ədəbi metodunu təbliğ edən Məmməd Cəfər bu əsərlərə məhz həmin prizmadan yanaşmalıydı. Təbii ki, «Hüseyn Cavid» monoqrafiyası sonrakı illərdə cavidsünaslar üçün bir qaynaq, bir mənbə rolunu oynadı. Məsələ burasındadır ki, otuzuncu illərdə Hənəfi Zeynallının məqaləsi istisna olunmaqla, Cavide həsr edilən tənqidi yazılardan seçilirdi Məmməd Cəfər müəllimin əsəri.

Məmməd Cəfərin «Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm» monoqrafiyası da bu mövzunun ilk Kolumbu kimi onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. XX əsrin əvvəllərində formalaşmış və əsasən H.Cavidin, M.Hadinin, A.Şaiqin, A.Səhhətin və b.nin yaradıcılıqlarının təhlili, Azərbaycan poeziyasına və ədəbi-ictimai fikrinə gətirdikləri yenilikləri və həmçinin bu romantiklərin Şərq və Avropa romantikləri ilə müqayisəsi ədəbiyyatşünaslıqda romantizmin mahiyyəti barədə dönüş nöqtəsi oldu. Sonralar Yaşar Qarayev adını çəkdiyim həmin kitabında yazacaq ki: «Monoqrafiyada romantizm, hər şeydən əvvəl, xüsusi ideya məzmunu olan bir yaradıcılıq metodu kimi, özünəməxsus vahid ümumi mövzu aləmi, problemləri, bədii ifadə vasitələri olan bir ədəbi cərəyan kimi» xarakterizə edilir.

Məmməd Cəfər müəllimə həsr etdiyim bu yazıda onun bütün yaradıcılıq aləmini tam şərh etmək niyyətində olmadım. Onun Sabirə, Mirzə Cəlilə, Ordubadiyə, S.Vurğuna həsr etdiyi sanballı məqalələrindən, həmçinin «Nizaminin fikir dünyası», müasir ədəbiyyatdan söz açan «Sənət yollarında», «Həmişə bizimlə» məqalələr toplusundan, sırf iənqidçilik fəaliyyətindən, bir sıra elmi-nəzəri məqalələrindən söz açmadım. Sadəcə, ustad tənqidçi və ədəbiyyatşünasa, XX əsrin böyük ziyalisinə sevgimi ifadə etdim. Nə yaxşı ki, dünyada, bizim fikir, elm, sənət aləmində Məmməd Cəfər kimi heç vaxt işığı sönməyən bir ulduz var...

Vaqif YUSİFLİ

◆ Axtarırlar, tapıntılar

Cəlil Məmmədquluzadənin şəxsi arxivi və Həmidə xanımın bir etiraz məktubu barədə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda əlyazmalar, əski çap kitabları, müxtəlif sənədlər, dövrü mətbuat nümunələri ilə birlikdə bir sıra görkəmli mədəniyyət xadimlərimizin şəxsi arxiv materialları da saxlanmaqdadır.

Bunların arasında Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932) şəxsi arxivi (fond 6) ədibin həyat və yaradıcılığının, ədəbiyyat və mətbuat, ictimai fikir tariximizin öyrənilməsi baxımından böyük maraq kəsb edir.

Tədqiqatçıların qeyd etdikləri kimi, müxtəlif fasilələrlə Az.OZFAN-a təhvil verilmiş bu materiallar ədibin ədəbi və publisistik fəaliyyətini tam mənəsi ilə əhatə etdirmir. Bir çox əsərlərin, ədəbi və publisistik yazıların əlyazması yoxdur. Məlum olduğu kimi, "Molla Nəsrəddin" jurnalı və təbii ki, mühərriri Cəlil Məmmədquluzadə və redaksiya heyəti əvvəlcə Tiflisdə, sonra Təbrizdə və nəhayət, Bakıda fəaliyyət göstərmişlər. O dövrün imkanları şəraitində belə bir səyyar fəaliyyət göstərən jurnalın arxivini, sənədlərini, materiallarını tam şəkildə qoruyub saxlamaq mümkün olmamışdır. Buraya onu da əlavə edək ki, daim sensor nəzarəti altında olan, tez-tez jandarm basqını və axtarırlarına məruz qalan bir dərginin materiallarının hamısını gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamaq mümkün deyildi.

Sovet dövründə də "Molla Nəsrəddin" jurnalına və baş redaktoruna aid bəzi sənədlərin təhlükələrdən qorunmaq məqsədi ilə məhv edilməsi ehtimalı çox böyükdür. Məsələn, Fərhad Ağazadənin tərtib etdiyi biblioqrafiyadan məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərliyə 1887-1913-cü illər arasında 22 məktub yazmışdır. Təbii ki, Firidun bəy də bu məktublara cavab yazmışdır. F.Köçərlinin məktublarının C.Məmmədquluzadənin arxivində olmamasını, fikrimizcə, görkəmli ədəbiyyatşünasın 1920-ci ildə Gəncə üsyanı zamanı "xalq düşməni" kimi güllələnməsi ilə izah etmək lazımdır. Bu məktubların arxivdə olması "Molla Nəsrəddin" jurnalına, Mirzə Cəlilə, ailəsinə böyük təhlükə törədə bilərdi.

Həmidə xanım Məmmədquluzadə "Xatirələrim" adlı əsərində Cəlil Məmmədquluzadənin 1931-ci ilin soyuq dekabr günlərindən birində evi qızdırmaq üçün böyük bağlamalarla əlyazmalarını sobaya atıb yandırdığından danışır: "Mən ürək ağrısı ilə onun öz əli ilə yazdığı kağızları, əlyazmalarını böyük bağlamalarla sobaya doldurmasına və kibrit çəkməyinə tamaşa edirdim.

Sonra yavaş-yavaş sobaya qaralamaların yerdə qalanlarını atmağa başladı. Mən hiss edirdim ki, bu, çox böyük itkidir, ancaq müqavimət göstərə bilmirdim. O, son dərəcə gərgin idi".

Beləliklə, sadalanan səbəblərə, bəzi materialların şəxsən Cəlil Məmməd-quluzadə tərəfindən məhv edildiyinə görə, böyük ədibin şəxsi arxivində onun bir sıra əsərlərinin əlyazmaları, sənədlər yoxdur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yazıçı sağlığında əsərlərinin çox az bir hissəsinin nəşrinə nail ola bilmişdi. (Təbii ki, əgər senzura müdaxiləsi olmamışsa, bilavasitə müəllifin nəzarəti altında çap edilən bu əsərlər avtoqraf səviyyəsində mötəbər nüsxə hesab edilə bilər).

Qeyd edək ki, hələ keçən əsrin otuzuncu illərindən Cəlil Məmmədquluzadənin şəxsi arxiv materialları ailəsi tərəfindən təhvil verilməyə başlanmışdı. Ədibin arxivində saxlanan, Az.OZFAN-ın sədri Əli Nəzmi tərəfindən təsdiqlənmiş qəbzədə (s.v.399) göstərilir ki, Cəlil Məmmədquluzadənin 59 adda əlyazması, sənədləri və "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1906, 1909, 1922, 1924-1928-ci illər komplektləri Həmidə xanım Məmmədquluzadədən (1873-1955) təhvil alınmışdır. Həmin saxlama vahidi altında olan digər bir qəbzədə təsdiq edilir ki, C.Məmmədquluzadənin Həmidə xanım tərəfindən yazılan 62 səhifəlik bioqrafiyası 22 oktyabr 1935-ci il tarixindən qurumun Ədəbiyyat sektorunda qorunur.

Cəlil Məmmədquluzadənin şəxsi arxivinə daxil olan materiallar üzərində ilk araşdırma işi apararı ədəbiyyatşünas Həbibulla Səmədzadə olmuşdur. Tədqiqatçı "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının 1935-ci il 1-ci nömrəsində arxivdəki materialların təsvirinin xülasəsini çap etdirmişdir. Həbibulla Səmədzadənin Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanan (fond-516, siyahı-1, iş 3) şəxsi arxivində bu təsvirin daha geniş şəkildə işlənmiş mükəmməl variantı da vardır.

"Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin) arxivinin təsviri" ilk dəfə 1961-ci ildə Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı Məziyə Paşayeva tərəfindən kiril əlifbası ilə çap etdirilmişdir. Qeyd edək ki, bu əsər 1955-ci ildə Ağaəmi İbrahimovun tərtib edərək nəşr etdirdiyi Mirzə Fətəli Axundzadənin şəxsi arxivinin təsvirindən sonra Əlyazmalar İnstitutunun çap etdirdiyi ikinci şəxsi arxiv təsviridir. Məziyə Paşayevanın adı çəkilən kitabı çap edildikdən sonra Cəlil Məmmədquluzadənin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan şəxsi arxivi Müzəffər Davatdarovdan, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyindən alınan, yazıçının yubileyləri dövründə əldə edilən əlavə materiallarla xeyli zənginləşmiş, saxlama vahidi 595-ə çatmışdır. (Əksər hallarda hər saxlama vahidi altında bir neçə material mühafizə edilir). Bir dəyişiklik də ondan ibarətdir ki, 1972-ci ildə Dövlət Komissiyasının keçirdiyi yoxlamanın nəticəsi kimi, Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan şəxsi arxiv materiallarının şifrləri saxlama vahidləri ilə əvəz edilmişdir. Bütün bunlar Cəlil Məmmədquluzadənin Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan şəxsi arxivinin yenidən latın əlifbası ilə təsvirinin çap edilməsi zərurətini qarşıya qoydu. Əlyazmalar İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Afaq Əliyevanın tərtib edərək 2011-ci ildə "Nurlan" nəşriyyatında çap etdirdiyi 328 səhifədən ibarət "Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin) arxivinin təsviri" kitabında Məziyə Paşayevanın tərtibindən sonra yazıçının arxivinə daxil edilən yeni materiallar nəzərə alınmışdır. Bu kitabda arxivdə olan bütün materiallar mövzu və ədəbi janrlara görə 15 müvafiq bölməyə ayrılmış, bəziləri isə öz növbəsində ayrı-ayrı hissələrə bölünmüşdür. Bütün materiallar bölmə daxilində əlifba ardıcılığı ilə düzülmüşdür. Hər bir materialın dili, avtoqraf və ya surət olması, yazıldığı yer və tarixi, kağızı, mürəkkəbinin rəngi, başladığı və bitdiyi cümlə, qısa məzmunu, həcmi, ölçüsü, saxlanma vahidi göstərilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivində onun həyat və yaradıcılığının araşdırılmasında mühüm əhəmiyyəti olan bir sıra dəyərli materialların avtoqrafları saxlanmaqdadır. Saxlanma vahidi 77- də onun öz əli ilə yazdığı 55 vərəqədən ibarət "Xatiratım" əsəri mühafizə edilir. Bu əsər qalın cildli, ağ sapla tikilmiş dəftər vərəqlərinin bir üzünə bənövşəyi mürəkkəblə Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. Vərəqlər nömrələnmişdir. İlk səhifədə "Xatiratım" və səhifənin bir küncündə müəllif tərəfindən rus dilində "(Moi vospominaniya detstva do jurnala

«Molla Nasiraddin». Djalil) sözləri yazılmışdır. Bu, Xatiratın birinci hissəsidir. 75-ci saxlanma vahidində qorunan 52 vərəqdən ibarət “Tərcümeyi-halım” başlıqlı yazı, əslində, “Xatiratım” əsərinin ikinci hissəsidir. Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə avtoqraf olan bu əlyazmanın yazılış tarixi və harada yazıldığı qeyd edilməyib. Əsər qalın cildli, cizgili vərəqlərin bir (1-32) və hər iki (33-53) üzünə bənövşəyi mürəkkəblə yazılmış, səhifələr nömrələnmişdir. Əsər üzərində qara, göy karandaş və bənövşəyi mürəkkəblə təshihlər edilmişdir.

C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivinin 74-cü saxlanma vahidində 13 vərəqdən ibarət, Azərbaycan dilində ərəb əlifbasıyla yazılmış avtoqraf “Tərcümeyi-halım” da vardır. Yazılış tarixi və harada yazıldığı qeyd edilməyib. Əsər ağ sapla tikilmiş, müxtəlif ölçülü sarı saya vərəqlərin bir üzünə bənövşəyi və qara mürəkkəblə yazılmışdır. Vərəqlər nömrələnmişdir. Birinci səhifə yoxdur. Əsər üzərində bənövşəyi mürəkkəblə təshihlər aparılır. Bundan başqa, 1927-ci ildə Bakıda Əsəd Tahir adlı şəxs tərəfindən köçürülmüş 10 vərəqdən ibarət “Tərcümeyi-halım” əsəri də 76-cı saxlanma vahidində qorunur. Sapla tikilmiş cizgili dəftər vərəqlərinin hər iki üzünə bənövşəyi mürəkkəblə yazılıb. Səhifələr nömrələnmişdir. Üz vərəqində “Cəlil Məmmədquluzadə”, “Tərcümeyi-halım”, “Bakı”, “Müəllifin yazdığı dəst-xəttindən icazə ilə köçürtmə”, “1927”, “Eynilə”, “Köçürəni Əsəd Tahiridir” sözləri yazılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Cəlil Məmmədquluzadənin bir sıra əsərlərinin avtoqrafı əldə yoxdur. Ədibin şəxsi arxivində onun “Çay dəstgahı”, “Anamın kitabı”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Dəli yığıncağı”, “Ər”, “Kamança”, “Lal”, “Ölülər”, “Bu nə qiyamətdir”, “Buz”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Eydi-ramazan”, “Xanın təsbəhi”, “İki alma”, “İki qardaş”, “Qoşa balınc”, “Konsulun arvadı”, “Qiyamət”, “Proletar şairi”, “Saqqallı uşaq”, “Sarı”, “Şeir bülülləri”, “Şəhər və kənd”, “Taxıl həkimi”, “Ucuzluq”, “Yan tütəyi”, “Yuxu”, “Zəlzələ” kimi bədii əsərlərinin, bir sıra felyetonlarının avtoqraf nüsxələri saxlanmaqdadır. Ədibin ilk əsərlərindən olan 10 vərəqdən ibarət “Çay dəstgahı” 1889-cu ildə Nehrəm kəndində yazılmışdır. Əsər saya vərəqlərin hər iki üzünə qara karandaşla (1-ci vərəq) və qara mürəkkəblə (2-10-cu vərəqlər) yazılmışdır.

Yazıçının şəxsi arxivində onun “Anamın kitabı” dramının 5 nüsxəsi saxlanır ki, bunlardan ikisi avtoqraf, üçü surətdir. Avtoqrafların yazılış tarixi və yeri məlum olmasa da, 14-cü saxlanma vahidində mühafizə edilən surətlərdən birinin üzərində 1920-ci ildə Şuşada köçürüldüyü qeyd edilmişdir.

Ədibin şəxsi arxivində onun “Danabaş kəndinin məktəbi” komediyasının üç nüsxəsi vardır ki, bunlardan ikisi avtoqrafdır. 21-ci saxlama vahidində saxlanan, 16 vərəqdən ibarət avtoqraf nüsxəsinin üzərində 1921-ci ilin sentyabrında Bakıda yazıldığı barədə qeyd vardır.

“Dəli yığıncağı” komediyasının altı nüsxəsindən dördü avtoqrafdır. Bunlardan heç birində yazılış tarixi və yeri qeyd edilməyib.

Ədibin şəxsi arxivində “Ər” komediyasının hər üç nüsxəsi avtoqrafdır. Yazılma tarixi və yeri qeyd edilməyib. 28-ci saxlama vahidində saxlanan 34 vərəqdən ibarət avtoqraf nüsxəsinin 1-ci vərəqində onun “Oyunbazlar” (“Əsərlər”inə “Lənət” adı ilə daxil edilmişdir) əsəri köçürülüb.

“Kamança” faciəsinin altı nüsxəsindən yalnız biri avtoqrafdır. 1920-ci ilin yanvarında Şuşada köçürüldüyü qeyd olunub, 10 vərəqdən ibarətdir.

Ədibin şəxsi arxivində “Ölülər” komediyasının altı nüsxəsi saxlanır ki, bunlardan ikisi avtoqrafdır. 4-cü saxlama vahidində mühafizə edilən, 75 vərəqdən ibarət avtoqraf nüsxəsinin üzərində 12 iyun, 1909-cu il, Tiflis sözləri yazılmışdır. Son səhifədə Mətbuat işləri üzrə Komitənin üzvü Mirzə Şərif Mirzəyevin qırmızı mürəkkəblə 1909-cu ilin 14 avqustunda Tiflisdə əsərin səhnələşdirilməsinə etiraz edilmədiyi barədə rus dilində ştampla təsdiqlənmiş qeydi vardır. Əsərin Qafqazda səhnəyə qoyulması üçün verilən rəy Komitənin sədri V.Kolobov tərəfindən qara mürəkkəblə 27 avqust 1909-cu il tarixində təsdiqlənmişdir.

Arxivdə ədibin 68-ci saxlama vahidində saxlanan, 13 vərəqdən ibarət, sonralar "Dəli yığıncağı" adlandırılmış pyesinin də avtoqrafı mühafizə edilir.

Bundan başqa, C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivində onun felyeton və məqalələrinin avtoqraf və surətləri, qeyd kitabçaları, məktub və təliqələr, sənədlər, "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasının kontor kitabçaları və qovluqları, "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasına göndərilmiş məqalələr, başqalarının yazdığı tərcümeyi-hal və xatirələr, tərcümələr, digər materiallar, fotosəkillər, qəzet və jurnallar, müxtəlif çap kitabları qorunmaqdadır. Məktublar içində C.Məmmədquluzadənin müxtəlif şəxslərə yazdığı məktublar, ona yazılmış məktub və təliqələr, "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasının müxtəlif şəxslərə və məqamlara yazdığı məktub və təliqələr, "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasına yazılmış məktub və təliqələr, Həmidə Məmmədquluzadənin ailə üzvlərinə, digər şəxslərə yazdığı məktublar, Həmidə Məmmədquluzadəyə yazılmış məktub və təliqələr vardır.

C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivində saxlanan sənədlər əsasən onun özü-nə, ailə üzvlərinə və "Molla Nəsrəddin" jurnalına aiddir. Bunlardan 1907-ci ilin 15 iyununda Zaqafqaziya Şiə Ruhani İdarəsi tərəfindən verilmiş, C.Məmmədquluzadə ilə Həmidə xanım Cavanşirin evlənməsini təsdiq edən nikah kağızı, Həmidə xanımın 1872-ci ilin 14 dekabrında doğulmasına, 1908-ci ilin 18 martında Mirzə Cəlilin oğlu Midhətin anadan olmasına dair şəhadətnamə, "Molla Nəsrəddin" jurnalının Tiflisdə nəşrinə icazə verilməsi barədə şəhadətnamə, Mirzə Ələkbər Sabirin C.Məmmədquluzadəyə məktubu, Axund Məhəmməd Tağı Ərəzadənin məktubu (akademik Həmid Araslinin atası), "Molla Nəsrəddin" jurnalının abunə dəftərləri, o cümlədən, təbrizli abunəçilərə dair dəftər, Təbriz müctəhidlərinin Mirzə Cəlil haqqında verdikləri ölüm fitvası, Həmidə xanımın Şuşa qəzasının Kəhrizli kəndində mülkiyyəti olan torpaq sahələrini 7 bənddən ibarət şərtlə tədris idarəsinə verməsi barədə bağışlama aktı, Əkbər Naxçıvanskiyin Xurşidbanu Natəvan haqqında xatirələri, müxtəlif ərizələr, mandatlar, müqavilələr böyük maraq doğurur.

C.Məmmədquluzadə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin katibliyinə 1930-cu ilin fevralında ünvanladığı ərizədə jurnalın 25 ilinin tamamına qədər nəşr olunmasına icazə verilməsini, Azərbaycan Xalq maarif komissarı Məqsud Məmmədova ünvanladığı, tarixi qeyd edilməmiş ərizəsində iflic xəstəsi olduğuna görə ona verilən təqaüdün artırılmasını xahiş edir.

Həmidə xanımın ötən əsrin 30-cu illərində yazdığı "Cəlil Məmmədquluzadənin (Molla Nəsrəddin) tərcümeyi-halı" və xatirələri məktəb dəftərlərinə köçürülmüşdür.

Ədibin şəxsi arxivində saxlanan Azərbaycan, rus və Şərqi dillərindəki çap kitabları onun dünya xalqlarının tarixi və ədəbiyyatı, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyat tarixi, din tarixi ilə dərinlən maraqlandığını göstərir.

C.Məmmədquluzadənin şəxsi arxivindəki materiallar içində Həmidə xanımın 1936-cı ildə Əziz Şərifə yazdığı cavab məktubu xüsusilə diqqətimizi cəlb edir. Məktub 1936-cı ilin 11 noyabrında rus dilində, Bakıda cizgili dəftər vərəqlərinin bir üzünə yazılmışdır. Vərəqlər nömrələnibdir. Həmidə xanım bu yazını Əziz Şərifin "Literaturniy Azerbaydjan" jurnalının 1936-cı il 7-8 ci nömrələrində çap etdirdiyi "K 30 летию первого тюркского сатирического журнала "Молла Насреддин" adlı məqaləsinə etiraz olaraq yazmışdır. Ə.Şərif adı çəkilən məqaləsində qeyd etmişdir ki, "1910-cu ildə varlı dul qadınla evlənən Mirzə Cəlil öz jurnalına qarşı soyumağa başladı". Həmidə xanım dəqiq tarixi faktlara, sənədlərə əsaslanaraq onun tamamilə yanlış fikir söylədiyini bildirir, xatirələrinə, C.Məmmədquluzadənin ona yazdığı məktublara istinad edir və göstərir ki, o, ötən il bu sənədləri Az.OZFAN-a (SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi) vermişdir.

Həmidə xanım göstərir ki, Mirzə Cəlilin ideyalarını qəbul etdikdən, ədiblə həmfikir olduğdan sonra ona ərə getmişdir, yazır ki, "Molla Nəsrəddin" jurnalının ən çox məşhurlaşdığı, ən məhsuldar olduğu illərində onlar evli idilər, bu zaman dərginin maddi vəziyyəti çox yaxşı idi və Mirzə Cəlil böyük bir ailəni, eyni zamanda, Həmidə xanımın birinci nikahdan olan iki körpə uşağını saxlamaqda çə-

tinlik çəkirdi. Qarabağda gedən erməni-müsəlman davası, quraqlıq nəticəsində onun mülkünün yerləşdiyi Kəhrizli kəndində isə vəziyyət acınacaqlı idi. C.Məmmədquluzadəni müvəqqəti olaraq jurnaldan uzaqlaşmağa məcbur edən qardaşı - tanınmış İran inqilabçısı Mirzə Ələkbərin həbs edilərək İrəvan həbsxanasına salınması, ölüm hökmü və ya katorqa ilə cəzalandırılma təhlükəsinin yaranması olmuşdur. Məhz bu zaman ədib işemiya xəstəliyinə tutulur və bir neçə ay xəstə yatır. Bundan sonra Həmidə xanım da ağır xəstələnir, iki dəfə əməliyyat olunur, ailənin bütün qayğıları Mirzə Cəlilin üstünə düşür. Sonrakı dövrdə taxt-tac sahiblərini, yüksək vəzifəli şəxsləri, riyakar din xadimlərini tənqid edən "Molla Nəsrəddin" jurnalı hər tərəfdən sıxışdırılmağa başlanır, onun xarici abunəçilərə çatdırılmasına əngəl törədilir, beləliklə də, jurnalın və Məmmədquluzadənin maddi vəziyyəti xeyli çətinləşir. Bundan sonra Həmidə xanım öz kəndinə qayıdıb, təsərrüfat işləri ilə məşğul olaraq jurnala yardım etməyə çalışır. Eyni səbəbdən Ömər Faiq Nəmanzadə də təsərrüfat işləri ilə məşğul olmağa başlayır.

Məlumdur ki, Həmidə xanım bu sadalanan faktları xatirələrində daha ətraflı şərh etmişdir. Bununla bərabər, onun 1936-cı ildə Əziz Şərifin məqaləsinə cavab olaraq yazdığı məktub, Mirzə Cəlilin şərəfini qoruması ən böyük hörmətə layiq olduğundan, onu Azərbaycan dilinə çevirərək oxuculara təqdim etmək qərarına gəldik. Ədibin vəfalı həyat yoldaşı bu yazısının bir yerində onu şəxsiyyət kimi səciyyələndirən dəqiq bir fikir söyləmişdir: "Mən təsdiq edirəm və bunu Məmmədquluzadəni yaxından tanıyan hər kəs deyə bilər ki, o, öz mənfəəti üçün evlənməyə, yaratdığı sevimli jurnalını atmağa qadir adam deyildi".

Paşa ƏLİOĞLU

ƏZİZ ŞƏRİFƏ CAVAB

Əziz Şərifin "Literaturniy Azerbaydjan" jurnalının 7-8-ci nömrələrində çap edilmiş "İlk türk satirik jurnalı "Molla Nəsrəddin" in 30 illiyinə" adlı məqaləsində səhv getmişdir. Müəllif 1910-cu ili -- jurnalın nəşrinin beşinci ilini təsvir edərkən (səh. 53-də) sözarası yazır ki, guya varlı dul qadınla sərfəli nikah bağlayan Məmmədquluzadə öz jurnalına qarşı soyumağa başladı və s. Bu fikrə düzəliş etməyi özümə borc hesab edirəm, çünki mərhum yazıcının xatirəsini təhqir edir. Ə.Şərif göstərir ki, Məmmədquluzadə 1910-cu ildə varlı dul qadınla "özünə üçün sərfəli şəkildə nikahlanmışdır", əslində isə, o, artıq 1907-ci ildə evli idi (iyun ayının 15-dən). Mən mərhum Məmmədquluzadənin tərcümeyi-halına aydınlıq gətirmək istəyirəm, o, deyilən vaxtda artıq üç il idi ki, evlənməmişdi. Ə.Şərifin özünün dediyi kimi, bu dövr, daha doğrusu, 1910-cu ilə qədərki vaxt "Molla Nəsrəddin" jurnalının mövcudluğunun ən məhsuldar illəri idi. "Molla Nəsrəddin" in nəşr edildiyi ikinci ilin əvvəllərindən o, artıq evli idi. Deməli, bu hadisə onun jurnaldakı işinə təsir edə bilməzdi. Həmin 53-cü səhifədə, bir az yuxarıda Ə.Şərif yazır: "Üçüncü və dördüncü illər yalnız Rusiyada deyil, onun hüdudlarından uzaqlarda - İran, Türkiyə və Misirdə, hətta Hindistanda da kifayət qədər məşhurluq qazanan jurnalın ən çiçəklənən illəri idi". Müəllifin bu sözləri, qeydləri onun sonra dedikləri ilə kökündən ziddiyyət təşkil edir. Çünki, o, əvvəl bildirir ki, 1908-1909-cu illər jurnalın ən çiçəklənən dövrü idi; sonra isə deyir ki, varlı dul qadınla evlənməsi yazıcını jurnala qarşı soyumağa məcbur etdi. Bu açıq-aşkar ziddiyyətdir.

Bu birincisi. İkincisi, mən təsdiq edirəm və Məmmədquluzadəni yaxından tanıyan hər kəs deyə bilər ki, o, öz mənfəəti üçün evlənməyə, öz əli ilə yaratdığı sevimli jurnalını atmağa qadir adam deyildi. Məlumat verməyi vacib hesab

edirəm ki, mənim maddi vəziyyətim bundan ötrü jurnalı atmağa səbəb olacaq qədər sərfəli deyildi.

1907-ci ildə bizim tərəflərdə çəyirtkələrin dəhşətli hücumu oldu, bunun ardınca Qarabağda erməni-türk qırğınının nəticəsi olan achiq, tif və başqa bəlalər gəldi.

Mən mərhum Məmmədquluzadənin ideyasından həvəslənərək onun təklifinə razı oldum, işlərimə son qoyub onun Tiflisin Davıdovski küçəsindəki evinə köçdüm. O vaxt Mirzə Cəlilin jurnalının vəziyyəti çox yaxşı idi. O, böyük bir ailəni saxlayırdı, mən və birinci nikahdan olan iki körpə uşağım da mənim deyil, onun vəsaiti hesabına yaşayırdı. Artıq yuxarıda göstərdiyim kimi, həmin dövrdə mənim heç bir gəlirim yox idi.

Mirzə Cəlilin 1910-cu ildə bütün qüvvəsini jurnalına həsr edə bilməməsinin, müəyyən müddətdə ondan uzaqlaşmasının səbəbi aşağıdakılarla izah olunur:

Mirzə Cəlilin qardaşı, məşhur İran inqilabçısı Mirzə Ələkbər (yazıçı Ordu-badi özünün “Dumanlı Təbriz” romanında onu xatırladır) İrəvan həbsxanasında məhbus idi. 1910-cu ilin avqustunda Mirzə Cəlil məlumat aldı ki, qardaşını edam edəcəklər, ən yaxşı halda, onu katorqa gözləyir. Bu xəbər ona çox güclü təsir etdi, o, xəstələndi, jurnalı dostuna tapşırmağa məcbur oldu və mənim yanıma məsləhət və kömək üçün gəldi. Mən ona məsləhət gördüm ki, İrəvana getsin, bu işi iki ən yaxşı vəkilə (vəkil Melik-Aqamalov) tapşırınsın və gələn ilə qədər təxirə salmağa çalışsın. Biz pul əldə edə bildik və Mirzə Cəlil İrəvana getdi, işi 1911-ci ilin yazına qədər təxirə saldılar. Mirzə Cəlil geri qayıdanda çox xəstə idi, onun işiəsi vardı, dörd aya qədər xəstə yatdı, yalnız dekabrın sonuna yaxın bir az özünə gəldi.

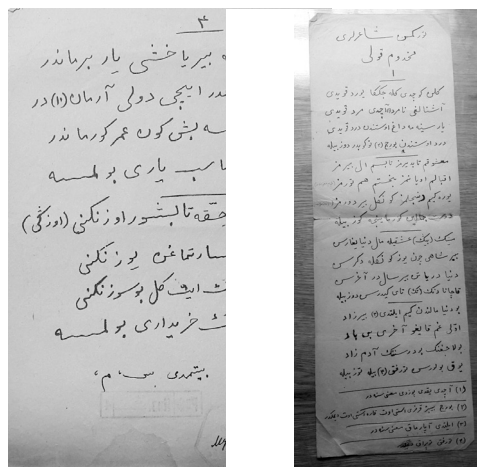
1911-ci ildə əvvəlcə mərhum şair Sabir xəstələndi, sonra may ayında mən ağır xəstələndim (qan zəhərlənməsi, iki ağır əməliyyat), beş ay ərzində mən həyatla ölüm arasında qaldım. Mənim, iki körpəli böyük ailənin qayğılarını, qardaşının azad edilməsi üzrə əziyyətləri o, öz üzərinə götürdü.

Mirzə Ələkbərin məhkəməsinə getmək üçün Mirzə Cəlilin İrəvana ikinci səfəri (1911-ci ilin mayı) onu tamamilə haldan salmışdı. Bütün bunlar onun çox vaxtını alırdı və onu jurnaldakı işindən yayındırırdı.

Nəzərə almaq lazımdır ki, fəaliyyətinin ikinci, üçüncü və dördüncü illərində “Molla Nəsrəddin” jurnalı yüksək vəzifəli din xadimlərini, taxt-tac sahiblərini, kapitalistləri və s. güclü surətdə tənqid edir, onlara sataşırırdı. Buna görə də jurnalı hər yerdə boykot etdilər, xaricə - İran, Türkiyə və s. göndərilməsini yasaqladılar.

Jurnalın tirajı o qədər aşağı düşmüşdü ki, xərci borcunu ödəmirdi. Mirzə Cəlil borca düşməyə məcbur oldu, buna görə mən də kəndə qayıtmağa, böyük ailəni dolandırmaq üçün təsərrüfatla məşğul olmağa məcbur oldum. Elə bu səbəbdən Ömər Faiq də müvəqqəti olaraq jurnalıdan uzaqlaşdı və təsərrüfatla məşğul oldu.

Mən bu barədə daha ətraflı şəkildə xatirələrimdə yazmışam, Mirzə Cəlilin mənə məktublarında da bu barədə yazılmışdır. (Onları Az.OZFAN-a vermişəm). Həmin məktublarında Mirzə Cəlil haqqında danışılan dövrdə jurnalın düşdüyü ağır maddi vəziyyəti ətraflı təsvir edir.

Həmidə MƏMMƏDQULUZADƏ
11 noyabr, 1936, Bakı

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Cavanşir YUSİFLİ

Gənc nəslin nəsr paradiqması¹

(II yazı)

Bu gün ədəbi proses elə bil içdən, dərindən yox, yanlardan, kənar və ətkəldən inkişaf edir, bu isə müxtəlif janrlarda qələmə alınan əsərlərin, deyək ki, bir yazıçının yaradıcılığında təsadüfiliyi və adda-budda xarakteri ilə seçilir. Gənclərin yazdıqları hekayələri nəzərdən keçirdikdə bu təəssürat özünü o mənada doğruldur ki, gənc qələm adamı mətn-də mətləbi tez-tələsik ifadə etmək şövqündən başqa bir şey tanımır. Bu hadisənin, şübhəsiz ki, səbəbi və onu şərtləndirən mühiti var, yəni, bəzən ədəbi tefəkkürün, bütün nəsillərin yazı ritmi o dərəcədə ixtiyari, daha konkret desək, o dərəcədə ritmsiz olur ki, onların cəmi və sıxlığı bütün ərazidə bir toxunuşda getdikcə dərinləşən bir boşluq yaradır. Dünya ədəbi prosesindən xəbərsizlik, onun ritminin duyulmaması, milli bədii tefəkkürün inkişaf mənasında ehtiyacı olduğu parametrlərin hiss edilməməsi həm yaşlı, həm də gənc nəsildə “sol getmək”, ağla və məntiqə sığmayan nəsneləri uydurub onlara inanmaq sindromunu yaradır. Son on ildə, bəlkə də daha uzun müddətdə nə qədər zəminsiz, qəlib və şablonlar üzərində lazımsız improvizasiyalara qurşanmaq (bizim nəsrdə bu, illərdir davam edir...) və məntiqsiz “izmlər” meydana çıxdı, onları araşdıranda ağla ilkin gələn bu olur ki, bütün belə tefəkkürün öz sərhədini keçə bilməməsi ilə əlaqəlidir. Ədəbiyyatşünaslıq və tənqid sahəsində sönük yazılar (həm də predmeti olmayan yazılar), ədəbi prosesdə - bəzi çoxsaylı mətnlərdə hər şeyi sənətkarlıq baxımından sıfırdan başlamaq inadı... nəticədə janrı duymamaq, qəliblə yazmaqla nəticələndi. Başqa bir problem isə, məxsusi olaraq dillə bağlı problemdir. Bizim ədəbi cəmiyyətə belə bir fikir təlqin edilib ki, deyək ki, hekayədə təbii dil, yəni, yazan adamın daşdığı, danışdığı dil “hamar” olmalıdır. Yazı prosesində dili “unutmaq”, ondan “gizlənmək”, ona qarşı başqa bir dil qoymaq məsələsi bu şəkildə yozula bilər ki, hekayənin dili yazı, düşüncə, axtarış, analiz... və başqa bu kimi hadisələrin nəticəsidir, yəni təbii dildən fərqli bir şeydir. Nəticədə nə alınır? Dili “gözəl” olub bədii mətləbin həll edilmədiyini, “nağıl danışan” hekayələr və dili köntöy olub müxtəlif yazı, qurma üsullarının olduğu mətnlər... Və hər iki halda ədəbiyyatdan uzaqlıq.

¹ *Gənc ədəbi nəslin axtarıqları haqqında yazının birinci hissəsi örn sayımızda dərc edilib.*

Nihat Piriyevin “Vicdan” və **Aytac Məmmədovanın** “Orxanın gəmisini” hekayələrində qoyulan mətləb və onun həlli təhkiyənin tipini müəyyənləşdirir. “Vicdan” hekayəsində gənc bir ailədən söz açılır. Hikmət qardaşlarından fərqli olaraq oxumayıb, amma “beş barmağında beş mərifət” olduğu üçün başqa yol seçib özünə. Hansısa qızıl sexində çalışır. Bu bacarığı atasının onu ali təhsil almağa məcbur etməsinin qarşısını alıb. Və elə atasının təkidi ilə bir qızla evlənib. Arağa qurşanıb. Yəni, həyatı alınmayıb. Buna rəğmən, iki uşağı və hər şeyə dözən, nisgillini kirpiklərinə yığılan yaşlarda gizlədən həyat yoldaşı var. Hər gün səndələyə-səndələyə, darvazaya çatanda məhəccərdən tutub yeriyən Hikmət hər şeyi unutmaq istəyir; ailəsini, işini, həyat yoldaşını, nə var, hər şeyi... Ancaq günlərin bir günü qadın cəsəretə gəlib ona deyəndə ki, bu gün evliliyimizin beş ili tamam olur, yumşalır və oğlunu da götürüb marketə, arvadının siyahısı üzrə bazarlığa gedir. Nə baş verirsə, orda baş verir, oğlunun sözləri (...Ata, soğan alma, yoxsa anam ağlayacaq...) onun həyatında dönüş yaradır. Evə qayıdır, yoldaşından onu bağışlamasını xahiş edir. Və sonda qucaqlaşır hönkürmək... Hekayə ona görə maraqsız deyil ki, seçilən mövzu ənənəvidir, bir də ki, istənilən hekayəni bu şəkildə nağıl edib, ona zəifdir yarlığını yapışdırmaq mümkündür. Ona görə ki, danışılan məzmun heç də oxuduğumuz hekayənin özü deyil, bədii mətn tək cəzə məzmun deyil, elə ola bilər ki, bu məzmun dilə və sözə sığmaz, sən məcbur olub daha fərqli bir şey nağıl edə bilərsən; səni buna hekayənin quruluşu və təhkiyə strategiyasındakı qəlizlik və mübhəmlik, istifadə edilən detalların təhkiyə ilə münasibətdə “qazdığı” dərinlik ölçüsü məcbur edə bilər. “Vicdan” hekayəsində, təəssüf ki, belə bir ölçü-mizan yoxdur.

Onun “Tanrıyla söhbət (Mən artıq böyümüşəm)” hekayəsi bu cümlələrlə başlayır: “...hərdən anam yuxuma girir. Nədənə, həmişə onu ağlayıbmiş kimi görürəm. Axı, cənnətdə adamları incitmirlər. Bəs niyə ağlayır? Mənə görə narahatdırsa, olmasın. Vallah, mən yaxşıyam.” Birinci hekayədən fərqli olaraq, bu mətnə mətləbi ən müxtəlif istiqamətlərdən “işarələyən”, onun gizlinlərini baş-başa gətirib dərinliyi hissələrə meydan açan detallar var. Uşaq anasını itirib. Dayısıgildə böyüyür. Daim, hər an, hər dəqiqə anasını düşünür. Hər yad baxışdan inciyir, küsür, dayısı arvadının sərtliyi, sonra bu sərtliyin (xəstələndikdən sonra) qayğıyla əvəzlənməsi onun ürəyinə su səpsə də, narahatlığını ortadan qaldırmır. Bir gün dayısıyan qəbiristanlığa gedir, dayısı ona məzar başında ağlamamağı tapşırır. O da özünü saxlayır. Evə qayıdanda həyətin başındakı ağacın altında ürəyini boşaldır. Burda anasını, qoyub getdiyi xatirələri daha dərinliyi hiss edir. Dayısıgilin həyətinin başındakı ağacın “paraleli” düşür yadına. “Bizim evin arxasında da buna oxşayan bir ağac vardı. Gecələr anamı yatağında tapmayanda, həmişə o ağacın yanında olurdu. O da ağacın yanında oturur, öz-özünə danışır, bəzən də ağlayırdı. Mən gələn kimi isə: - soyuqdur - deyib, içəri keçərdi. Hamısı indiki kimi yadımdadır, hamısı...” Yuxarıda bəhs etdiyimiz “təhkiyə işarələri” sanki uşağın, anasını itirib yetim qalmış uşağın kövrək hissələrindən keçirilib təqdim edilir. Qəbiristanlıqda uşaq deyəndə ki, qonşu nənənin də qəbrini ziyarət edək, dayısı qoymur, deyir ki, o, pis adam olub. “O, çox pis adam olub. Amma, vallah, düz fikirləşmir. Çünki atam anamı həmişə evdən qovanda o, bizi öz evinə aparardı. Anamı sakitləşdirərdi, eynən anam məni sakitləşdirən kimi.

Qəribədir, mənə yaxşılıq edənləri heç kəs çox istəmir. Elə sən də istəmirsən. Yoxsa, onları öldürməzdin ki...” Və bu hekayədə Tanrıyla uşağın daxili sızıltılara bürünmüş söhbəti daim eşidilir və yoxa çıxır.

Aytac Məmmədovanın “Orxanın gəmisi” hekayəsi belə başlayır: “Mən avqustu sevmirəm..” Sonra adi əhvalat gəlir, yəni hekayə müəllifinin adiləşdirdiyi bir əhvalat. Əhvalatın təhkiyəyə çevrilmədiyini bir mətn. Belə olduqda, həmin əhvalat o qədər adi təsir bağışlayır ki, sanki dəfələrlə eşidib unudubsan, ya da təkrar-təkrar eşitdiyindən, artıq dinləməkdən bezibsən. Fikrimizcə, hekayənin daha maraqlı alınması üçün müəllif, məsələn, “ağ gəmi” detalından fərqli formada istifadə edə bilərdi. Və nəticədə, bu detalla Orxanın çayda batması arasında hansısa mətləblər meydana gələ bilərdi, yəni, təhkiyə bir belə bəsit alınmazdı.

Bu baxımdan Əli Babazadənin “Yağışlar şəhərinin kitabxanası” haqqında bəhs etməyə, ümumən hekayə janrı ətrafında söhbət aparmağa bəhanə və əsas verir. Bu hekayə, hər şeydən öncə, mətnlərarası əlaqələr, gizli (həm də ixtiyari) keçidlərin olması ilə maraqlıdır. Mətndə “kitab” metaforası müxtəlif səpkidə, fərqli baxış bucaqlarından keçirilib “parçalanır”, hissələrə ayrılır, bu hissələr təhkiyə boyunca, olur ki, bir-birlərindən uzaq düşür, elə bir təəssürat yaranır ki, mətnə bu andan sonra bir anlaşılmazlıq sferası yaranacaq. Ancaq bu, ilk baxışdan belədir, əslində, həmin “işarə yadlığı” mətləbin çözülməsi, özü də çoxvariantlı təhkiyə üsullarından istifadə edilərək, insan taleyinə, insanlararası münasibətlərə, insan xarakteri və onun xislətinə azacıq da olsa işıq salmaq ehtiyacı ilə bağlanır. Hekayədə belə “dolaşq təhkiyə müstəvilərində” həm də Xorxe Lui Borxesdən söz açılır. Bu hekayə nədənsə yadımaza elə Borxesin “Şekspir yaddaşı” novellasını salır. Həmin hekayədə, adından bəlləndiyi kimi, yaddaşa yiyələnmək kimi ilk baxışdan mümkünsüz bir gedişdən söz açılır. Dəhşətli müharibədə ağır yaralanmış zabıt, ya da əsgər döyüş yoldaşına sirrini açır. Sən demə, o, Şekspirin yaddaşını daşıyır. İndi bu yaddaşı dostuna, başının üstündə dayanıb son nəfəsinə şahid olan dostuna tapşırmaq istəyir. Bütün dəhşət və faciə bundan sonra başlayır. Əli Babazadənin hekayəsində, şübhəsiz ki, buna bənzər bir vəqəə yoxdur, amma mətnlərin səsleşməsi daxili zərurətdən bəhs etməyi şərtləndirir. “Yağışlar şəhərinin kitabxanası”nda kitabxanadakı ixtiyar kişi (“B.L.X.”) qoca sehrbazın - Borxesin elə özüdür, ancaq tərs variantda. Bu hekayə də “Şekspirin yaddaşı” hekayəsi ilə “tərs müstəvi” üzərində kəşif, qaçılmaz dialoq yaranır, dünyada heç zaman açılmayan, açılması mümkünsüz görünən mətləblər söz konusu olur. B.L.X. həmin gəncin nəzərində yerin altını da bilir, üstünü də. Hamı bir sirrə doğru meyillənir və müəyyən məqamda (bu məqamsa ömrü, taleyi, onun mənasını anladığı anla üst-üstə düşməlidir - !) uduzduğunu, tapdığını əslində qəlp bir şey olduğunu dərk edir. B.L.X. kitablara maraq oyadır, hətta bəzən çoxbilmişliyi ilə adamı bezdirir, ondan qaçmaq ehtirası yaradır. Diqqət edin: “Məndə bu cür qeyri-adi kitablara marağı da B.L.X. oyatmışdı. Latınca kitablər təzə-təzə nəşr olunmağa başlanmışdı. Lələyün kimi indiyəcən tanımadığım müəlliflərə cummuşdum. Xorxe Luis Borxesin bir kitabını təhvil vermək üçün masasının üstünə qoyanda B.L.X. eynəyinin üstündən kitabın adına nəzər salıb, zəndlə bir neçə an üzümə baxdı, bir qədər saymazyanalılıqla, - hər halda, onda mənə elə gəlmişdi, - yazı yazmağına davam edərək, sezilməz dərəcədə xəffif nifrətlə mızıldandı: - Şarlatan...”

Bir az keçdikdən sonra hekayənin başlanğıcı onun sonuna və əksinə çevrilir. Borxes Borxesə təhdid edir. İnsan bir ömür sirli kitablər oxuyub, qədim əlyazmalarla təmasda olub, zənn edib ki, dünyanın lap dibinə daş atıb, heç olmasa, ən əsas sirlərdən danışa bilib, ancaq ölüm anı, canı

tapşırıldığı məqam elə belə deyilmiş, bu anda lap başlanğıca qayıdırsan, hansı günahları işlətmisənsə, onların “dişləri” arasında qalırsan. Bu, şübhəsiz ki, adi məsələdir, B.L.X.-nin Borxesin ölümündən sonrakı daha “dünyagörmüş” variantı olması da hələ təəccüblü deyil. B.L.X. Borxesi asanlıqla “ağ yuyub qara sərir”, onun yazdıqlarını bir heç sayır, bu gəncə də oxumaq istədiyi, ya oxuduğu üçün rişxəndlə baxır. Bir belə rişxəndi yalnız müəllifin özü, yəni öldükdən sonra geri qayıdan Borxes edə bilərdi.

“- Özün oxumusan da... nə yazılıb bu kitabda? Sonsuz vəərəqləri olan bir kitab varmış... ha-ha-ha! Oğul, indi sən mənə de, əgər belə bir kitab varsa, - onu da deyim ki, mənim üçün heç fərq etmir, - belə bir kitab haqqında nəse yazmaq hansı əxlaqa sığar? İkincisi, əgər bu kitab yoxdursa, - ki, mənəcə, yoxdur, - bu nə nağıldı? Üçüncüsü, lap deyək var, sənə, bax elə sənə - həmin kitabın özü maraqlı olardı, ya o kitab haqqında hansısa şarlatanın yazdığı ədəbi mətn?”

Beyni silkələyən, ürəkdə cəncəlli suallar yaratmağa qadir bir şərhdir, bundan qaçıb qurtulmaq mümkün deyildir. Hekayənin hər bir pasajında gərginlik təhkiyə modusunda gerçəkləşir, bu hadisələr təsəvvürümüzdə “zaman çayı” obrazını formalaşdırır. Zaman çayı elə qijiltıyla axır ki, qulağımıza yalnız baş verən hadisələrin qırıq-qırıq səsləri gəlir.

Borxesin “Şekspir yaddaşı” hekayəsinə qayıdaq; bədii şərtilliklərdən yoğrulmuş və bir məqamda, yəqin ki, hekayənin “dönüş nöqtəsində” (əhvalatın xalis təhkiyəyə çevrildiyi anda - !) şərtiliyin özüne dönüşən mətnə iki obraz yaranıb-formalaşır: zaman çayı və zamanın üstüylə axan çay. Bu iki çayın sularının xışiltısı keçmişlə indiki zamanı bir-birinə qatır, bir məcrada axıdır, amma elə bir üsulla ki, mərz görünür, lap elə qədim və nəhəng bir tikilinin uçuq divarları kimi. Orta əsrlərdən, bəlkə lap qədim dövrlərdən qalma tikililər, adətən, belə təsvir edilir; bir tərəfi uçmuş, uçuq, digər tərəfi göydələni kimi göylərə millənmiş tikili... Bu tikililərə baxanda yadına həyatla ölüm arasında can çəkişən “yaralı əsgər” metaforası düşür. Mədəniyyətin keçmişinə baxanda onun yeni dövrü həmişə bu obrazla şəkillənir, sinəsini yerə dirəyir ki, keçmişi ilahi zirvələrdə qərar tuta bilsin.

Fransız filosofu Anri Berqsonun ritm haqqında məqaləsində («Ritmın fizikası və metafizikası») yazırdı: «*Real, zamansız, ancaq şüurlu vəziyyətimizlə eyni vaxtda meydana gələn və yoxa çıxan hadisələrin baş verdiyi bir məkan var. Ən müxtəlif hərəkətlərin bir-birinə keçdiyi, nüfuz etdiyi, ancaq hər bir məqamının onun xaricində olan dünyanın vəziyyətinə yaxınlaşan və bu yaxınlaşmanın təsiri ilə digər məqamları bir-birindən ayıran real zaman var. Bu iki gerçəkliyin müqayisəsindən zamanın məkandan çıxan simvolik təsviri doğulur. Beləcə, zaman yekrəng olmayan bir mühitin illüzyor formasını alır və bu iki anlayış - məkan və zaman arasındakı birləşdirici nöqtə zamanın məkanla kəsişməsini müəyyənləşdirə bilən eynizamanlılıqdır.*».

Başqa bir sitat: “... Yaddaş və unutqanlığa dair sözlərə Şeksprin əsərlərində tez-tez rast gəlinə də, bununla bağlı oxucunun yadına ilk olaraq 30-cu sonet düşür; Scott Moncrieff Prustdan etdiyi tərcüməni həmin sonetin məzginini təşkil edən söz-ifadəylə adlandırmışdı: **Summon up remembrance of things past**. Keçmişə xatırlamaq. Daha doğrusu, unutmamaq, həm də, keçmişdən qalma günləri anmaq. Matəm, eləcə də şərəf, loyallıq, and, genelogiya və aristokrat mirası ilə bağlı olan bu mövzu eyni zamanda teatral əsərlərdə ritorik, dramatik və emosional tramplin rolunu oynayır (dramatik hərəkətə sıçrayış anı - C.Y.) və burada o,

vəfasızlıq, yalançı şahidlik və inkar mənasını verən unutqanlığa qarşı dayanır.” Yaddaş eyni zamanda dramatik aksesuardır, çünki dramatik hərəkət retrospektiv təhkiyənin (üzdə görünməyən, daxilə çəkilmiş təhkiyə, - dram əsərində...) olmasını tələb edir. Nəhayət, Şekspir insanların yaddaşında ədəbi yaradıcılığın əbədi olması problemini qaldırır. Bu sözlərdən yoğrulmuş əsər zamanları yarıb keçir.

Borxesin novellasına qayıdaq. Mətn başladığı anda sirr saçır: “Kimi Höteyə pərəstiş edir, kimi Eddama, yaxud köhnəlmiş “Nibelunqlar haqqında nəğmələrə”. Mənim sə taleyim Şekspir olub. Olub və bu günəcən də qalır və artıq tamam ayrı, xüsusi bir mənə kəsb edir: bunu bir cə Pretoniyada intihar edən Deniel Torp bilir. Bir nəfər arif adam da var, onun üzünü isə heç vaxt görməmişəm”. Novellada belə bir detal da var: “Heç bilmirəm 1917-ci ildə Qərb cəbhəsində həlak olan qardaşım Otto Yuliusun ölümünü unutmaqdan ötrü tərcümə etdiyim Maqbetin hələ çap olunmamış tərcüməsini bura əlavə etmək olarmı?”

Ədəbi yaradıcılığın əbədi olması və bu fikirlərdən yoğrulmuş əsərin zamanları ötüb keçməsi. “Şekspir yaddaşı” novellasındakı bu fikir Əli Babazadənin hekayəsinin sonu üçün detal rolunu oynayır. Necə? Hekayəyə qəfildən “şərqli qoca obrazı” (bukinist) daxil olur. Onunla birlikdə mətləbin içindəki faciəvi detallar bir-bir açılır. B.L.X.-nin yuxarıda səslənən kəskin sözlərindən sonra gələcəkdə romançı olmaq istəyən gənc onun son kəlmələrini də eşitmək zorunda qalır: “-Həqiqət yazmaq üçün bəxş olunmur... İndi ki, gedirsən, deyim ki, nə qədər dəbdən düşmüş söz olsa da, "hər şey axırda əvvəlinə qayıdır”.

Hekayənin (həm də hər iki hekayənin) məğzi elə bu kəlmələrdədir...

Gənc elm dalınca gedir. Höttingen rəsədxanasında dissertant olur. Bütün dünyada ezoterikanın ən məhsuldar mütəxəssisi sayılır. Ra ilə əlaqə yaratmaq naminə Misir piramidalarında qadağa ayinini icra etmiş yepiskop Alestio Baptistonun müəmmalı ölümündən sonra Ranın səs yazılarını saxlayan qardaşından müsahibə də alır. Ən sirli sayılan şeylərə toxunmuş kimi olur. Ancaq nəyisə kəşf etmək qismət olmur ona. Çünki anlayır ki, dünyada sirr deyilən şey yoxdu. Ezoterika da, sirr axtarmaq da cəfəngiyyatdı. Elə də deyir: ... dünyada sirr deyilən bir şeyin mövcudluğundan çoxdan əl üzmüşəm...

Anna obrazı, hekayənin, təhkiyənin açarı. Bir gün bu gəncə hər şeyi danışır. Bukinist şərqli kişinin həqiqəti nədən ibarət idi? "...Şərqli kişi sonuncu dəfə mənə xəbərdarlıq edəndə demişdi ki, sən yazdığın hər hekayəyə görə dünyada bir insan doğulur, çünki bunları kim sə oxumalıdır, hekayə dünyaya doğulubsa, burulğan kimi özünə yol açıb öz qəbrini tapmalıdır. Bu qəbir oxuculardır... Gələcəyin oxucuları... Sən bunun məsuliyyətini hələ dərk etmirsən... Axı, heç kəs sonsuz sayda hekayə uydura bilməz... Anna, indi başa düşürəm, Anna... çox qorxuram, mən məmnuniyyətlə hər şeyi məhv etməyə razıyam. Onların hamısı azacaq, Anna..."

Gənclərin arasında ustalığı ilə seçilən, kiçik həcmli mətnlərində sözün yaxşı mənasında qəribə gedişlər edən yazıçılardan biri də **Nahid Hacıyevdir**. Onun “Yarpaq.az” saytında oxuduğum hekayələri kompozisiya quruluşu ilə mətnin fəlsəfi yükünü adi sözlərlə, becid keçidlərlə, həm də ən tutarlı detallardan istifadə edərək vermək bacarığı bədii təfəkkürünün sanbalı haqqında dolğun fikir formalaşdırır. Nahidin “Saxara səhrasının qurbanı” hekayəsi pasajdan pasaja, detaldan detala

keçidləri ilə maraqlıdır, əslində, hekayə elə bu keçidlər üzərində qurulub, Nahiddə hadisənin ən kəskin üzünü ustalıqla, deyək ki, adi detaldan, adi motivdən istifadə edərək vermək stixiyası çox qabarıqdır. Süjet dinamikasını yaratmaq, süjeti şaxələndirməkdən vaz keçib dərinlərə nüfuz etmək... Nahidin təhkiyəsinin ən qabarıq cəhətidir. Onun qurduğu süjet hər şeydən qabaq özünün mütəhərrikliliyi, deyilən, səsləndirilən atmaca və digər söz-işarələrin hadisənin “kənarlarından” gəlib mərkəzdə qərar tutması, burda olmazın təbəddülatlar yaratması ilə səciyyəvidir. Adı çəkilən hekayədə atanın iş yerində oturub vaxtın keçməsinə gözləməsi, bu saat yarımliq vaxtın nələrə sərf olunması ilə evində baş verən hadisələrdən sonra müstəntiqlərin apardığı danışıqlar, dedikləri mülahizələr kontrast yaradır. Nahidin təhkiyə prosesində maraqlı keçidləri effekt yaratmaq naminə deyil, mətnin daxili strukturunda nələinsə hərəkətə gəlib görünməsinə, sirlərin açılması və alt qatda təhlil prosesinin sürəkliliyinə şərait yaradır. Bu hekayədə müstəntiq (uzun boylu adam) bloknotda onun dediklərini qeydə alan gəncə müşahidələrinin nəticələrini deyir və iki hal qabardılır; birinci halda sözü deyən kimi “bunun üstündən xətt çək”, digər halda isə, fikrini ifadə edən kimi, “bunun altından xətt çək deyir”. Müqayisə edin. “...Bax, burda... - O, yataq otağına girib çarpayının ayaq tərəfinə gəldi - ...qadını boğazından tutub yerə yıxıb. Bunu da qadının boğazındakı qızartıdan bilmək olar. Sonrası da çox aydıncı. Yerdəki xalçaların dağıncı durmasından anlamaq olar ki, o, qadını sürüyərək baş otağa gətirib - Hündürboy qaşlarını çatıb baş otağa girdi. Üzünü bloknot yazan oğlana tutub, - Axırncı dediyimin üstündən xətt çək.” Bir də:

“...Bax... - O, bloknot yazan oğlana uşaq otağının qapısını göstərdi. - Bu otaqda hər şey yerindədi. Səncə niyə? - Üzünü bloknot yazana tutdu. O, dillənmək istəyəndə sözünü kəsdi. - Çünki o, bu otağa girməyib. Görünür, qadın öz uşağını qorumaq istəyib. Maraqlı bir tərəf də var ki, oğru evdə olanda uşaq harda olub? Bəlkə də yatıb, ancaq səs-küyə niyə oyanmayıb? Bu hissənin altından xətt çək. ”Əslində, bu iki detal süjetin dəyişmə anını əks etdirməklə qətdən əvvəl və sonra baş verən hadisələri uc-uca calayır, bu hadisələri adi görüntüdə, vizuallıq halından çıxarır. Yəni əhvalatın adı çözülmə məntiqi bədii məntiqə dönüşür. Suallar yaranır. Özü də cavabı müşkül suallar...

Nizami TAĞISOY

NƏSİMİDƏ ALLAHIN ADLARININ ZİKRİ

Şərq poetik fikrinin inkişafında İmadəddin Nəsiminin orijinal yaradıcılığı xüsusilə seçilir. Onun zəngin bədii-fəlsəfi əsərləri sənətkarın qeyri-ordinar düşüncəsinin ifadəsi kimi daim nəzərləri cəlb etmişdir. Altı əsrdən artıqdır ki,

Nəsimi sözü əvvəlkindən daha çox ürəkləri fəth edir. Nəsiminin yaradıcılığı o qədər ümumbəşəri və monumentaldır ki, onu əksər Şərqi xalqları - türkmənlər, paştular, farslar da özlərinin sənətkarı kimi qəbul edirlər. Bu da Nəsimi yaradıcılığında ümumbəşəri ideyalarla bağlıdır. Nəsiminin yaradıcılığı islam əxlaqı, milli-mədəni, mənəvi dəyərlər kontekstində inkişaf etsə də, onun digər dinlər, təriqətlər, məzhəblər və səmavi kitablarla tanışlığı da maraqlı doğurur. Bu isə Nəsiminin öz dövrünün dərin və geniş zəka sahibi olması ilə əlaqədardır. Digər xalqların Nəsimini öz şairi kimi öyrənmələri bizi ona görə məmnun edir ki, onun qələmə aldığı mövzular mahiyyəti etibarilə onların da ruhuna hakimdir.

Nəsimi yaradıcılığı və poetik-fəlsəfi axtarışları ilə nəinki doğma türk və Şərq ədəbiyyatlarının ənənələrini davam və inkişaf etdirib, həm də bu ənənələri hədlərini nəzərəcarpacaq dərəcədə genişləndirməklə janr və mövzu diapazonunu zənginləşdirib.

Nəsiminin yaratdığı nümunələr digər sənətkarların yaradıcılığından öz orijinallığı, novatorluğu və fəlsəfi tutumu ilə fərqlənir. Bu fərqlər özünü nəinki forma və məzmun, həm də ətraf aləmə, Ulu Yaradana münasibətdə, onları fərdi təfəkkür bucağından idrak etməsindədir. Hər şeydən öncə, Nəsimi sözü (müqayisə et "logos") dini-fəlsəfi rakursdan yeni mərtəbəyə qaldırmağa müvəffəq olub. O, Qurandan gələn izah və yanaşmaları "Allah - söz - insan" üçbucağından işıqlandırmağa nail olub. "Söz" onun tərəfindən müsəlman panteizmi müstəvisində dərk olunub. Nəsimiyə görə söz özünün altıhədli xronotoplarına malik olsa da, onun hədləri, dərinliyi və uzunluğu yoxdur. Onun fəlsəfi düşüncəsində Yaradan və söz analoji mahiyyət daşımaqdadır. Yaradan mahiyyətini hərfdə, sözdə və ifadədə göstərir.

Nəsimi bütün yaradıcılığını dinə, irfana sevgidən yoğrulmuş Həqiqət axtarışına, Allaha xidmətdə və daxilən Allahla birləşməyə həsr etməklə, həm də insanın cismani məhvindən sonra, onun xoşbəxt olacağına təmin edilməsinə inanır. Nəsimi dünyagörüşü, Allahı, insanı dərkə hürufizmin fəlsəfi-estetik dərkini yetərincə genişləndirib, onu insanın həyatı və mənəvi ehtiyacları ilə yaxınlaşdırır. Nəsiminin hürufilik baxışlarının başlıca məqsədi həqiqi biliklərə sahib olmaqla kamilliyə yetişməkdən ibarətdir. Yalnız bu yolu özünə həmdəm seçənlər "Ənəl-Həq" formulasının başa düşülməsi ilə mənəvi haqq əldə etməklə həqiqətə qovuşa bilərlər.

Nəsiminin dini - estetik - fəlsəfi sisteminin əsasını da elə bu metafizik, mistik "Ənəl-Həq" kəlamı təşkil edir. Eyni zamanda Nəsimi "Ənəl-Həq" in nüvəsinə baş vurduqca özü üçün onu da müəyyən edir ki, "Ənəl-Həq" onun poetik təfəkkürünün bu sferasına güc verən yeganə mənbə deyildir. Lakin Nəsimi eyni zamanda bildirir ki, o, "əhli-irfan"dır. Yaratdığı poetik nümunələrdə onun ideyalar sistemi və konsepsiyası şairin hürufizmin dini-fəlsəfi platformasını və eyni

zamanda sosial-siyasi, həyati problemləri öz mövqeyindən işıqlandıрмаğa müvəffəq olması ilə nəticələnir. Nəsimi nədən yazır yazsın, nə haqda danışır danışsın, onun düşüncəsi yalnız eşqlə göylərdə pərvaz edir, içi ırfanla nəfəs alır:

***Canda ki, eşq olmadı, dildə xəbər nə faidə?
Gözdə ki, görmək olmadı, nuri-bəsər nə faidə?***

***...Gövhərin üstə qiymətin sərraf olan arif bilir,
Ol ki, mübəssir olmadı görə göhər nə faidə?***

Nəsimi Allaha yaxınlaşmanı, ona qovuşmanı, onunla ülfəti daha vacib hesab edir. İrfanla birləşmə onu həm də həyatın mahiyyətinə çatmağı qarşıya məqsəd qoyan ontologiya ilə eyniləşdirir. Mahiyyətə baş vurduqca şairin belə yanaşma üsulu özünü doğruldur. Ontologiya mövcudatı, əsli, həqiqini ilkin hərəkətin, gedişatın hərəkətsiz mövcudatı, Allahı qəbul edir. Nəsimi metafizikasına görə mövcudatla kürreyi-ərz, aləm arasında hansısa bizim qəbul edib-etməməyimizdən asılı olmayaraq əlaqələr vardır ki, bu da nəzəri aləmdə bütün şeylərin arxetiplərinin göstəricisi kimi qəbul edilir. Nəsimi fəlsəfəsinin əsasını da bu təşkil edir ki, dünyada nə mövcuddursa, metafizika, yəni ideyalar aləmi ilə bağlıdır. Nəsimi fəlsəfəsində Allah ideyadan daha çox şəxsiyyət kimidir, onun qəti və bütöv inamına görə, dünya Allah tərəfindən yaradılıb və o, heç zaman ideyalardan qopmuş metafizik varlıq deyil. Metafizikanın iki əsas tərəfi mövcuddur. Allah hərəkətsizdir, ikinci - Allah Sevgidir. Bu, mövcud ilkin arxetiplər ideyasına üz tutmaqdır. Nəsimiyə görə insan maddi olsa da, Allah bütün maddi nə varsa, hamısından, hətta mənəvi olanlardan da yüksəkdədir. O, yüksəkdə durur. O, insanlarla birbaşa ünsiyyətdən də yüksəkdir. Qurani-kərimdə Allahın Ucalığı, Böyüklüyü haqqında deyildiyi kimi, onu heç bir gözlə, nəzərlə görmək mümkün deyil. O isə hər şeyi görə bilir, bəsirətlidir. O bizə şah damarımızdan da yaxındır. Buna görə də şair Allahı Mövcudatın fəvqündə qoyur:

***Allah-Allah, nə can, nə dilbərsən?!
Allah-Allah, nə bəhri gövhərsən?!***

***Yerü gög rövşən oldu üzündən,
Ey uca ay, nə şəmsi - xavərsən?!***

***...Şəkərin dadını gedirdi ləbin,
Allah-Allah, nə dadlu şəkkərsən?!***

Nəsiminin insanlar arasından seçilmişlərə, peyğəmbərlərə əsərlərində fərqli yer verməsi, onları Quranda yer almış "nəbi", "rəsul" (elçi), "mürsəl" (göndərilmiş), "bəşir" (xeyir xəbərlər müjdəçisi), "nəzir" (qabaqcadan məlumatlandırıcı) kimi görüb, onlara müraciəti də əksər əsərlərində yer almaqdadır. Çünki peyğəmbərlər Allahın elçisi kimi digərlərindən öz mənəvi-əxlaqi dəyərləri ilə fərqlənir. Çünki onların möcüzələr yaratması zərurət kimi Allahın izni ilə ortaya gələ bilərdi. Peyğəmbərlər isə Allahın Vahidliyini, Təkliyini qəbul etməklə sanki Şərin törədilməsinə qadağa qoyub, Xeyir işlərin görülməsində israrlıydılar:

***Aləmi qıldı münəvvər, şol üzü mahı görün,
Qüdrəbüllahdır camalı, qüdrətüllahı görün!***

***Xubların şahı əzəldən şol sənəmdir ta əbəd,
Dövləti-hüsnü müxəlləd xablara şahı görün!***

***"Möminin miratı mömindir", dedi Xeyrübəşər,
Güzgüyi-safı dutun, güzgüdə Allahı görün!***

Nəsimiyə görə peyğəmbərlər insanlara bütün əməlləri həyata keçirərkən qabaqcadan Allahı görməyi təlqini ön plana çəkirdilər. Nəsiminin özü həyata, Mövcudata haradan baxır baxsın, Allahı görürdü. Çünki onun idrakında Allah haqqın özü idi:

***Həq kəlamı üzün bəyanıdır,
Ənzərünə bisurətir-rəhman!***

***...Küfrü iman sūfatı zülfü rüxün,
Bilməyən küfrü bilmədi iman.***

***...Həqqi bildi, Nəsimi, həqq ilədir,
Həq bilənə nədir bu mülki-cahan?***

Nəsiminin anlamında haqqı, həqiqəti, Allahı bilənlər üçün “bu mülki-cahan”ın heç bir mənası yoxdur. Çünki o, Allahı dərk edəndən sonra mülki-cahan”dan daha yüksəkdə dayana bilir.

Bizcə, Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı aparılmış tədqiqat və təhlillərdə, hələ də Nəsiminin fəlsəfi poeziyasının ontologiyası, hermenevtikası yetərinə öyrənilməmişdir. Bəlkə, bunun nəticəsidir ki, Nəsimi dühası Nizami və Füzuli yaradıcılığı arasında layiqincə bərq vura bilməmişdir. Dərindən nəzər saldıqda Nəsimi bədii-fəlsəfi fikri heç də Nizami və Füzuliyə uduzmur. Nəsiminin qeyri-adiliyi və orijinallığı onun hər beytində dərhal görünür. Nəsimi poeziyasında müqəddəs isimlər, yerlər, ulduzların adlarının hansı məqsədlə çəkilməsi, mifik obrazlar, folklor və epik ünvanlara müraciət öz dəyərli qiymətini almamışdır.

Nəsiminin fəlsəfi poeziyasını idrak süzgecindən keçirdikcə, biz böyük mütəfəkkirin misralarının təfsirlərinə daha çox yer ayırmalıyıq. Bu tipli ifadələr Nəsimi poeziyasında çoxluq təşkil edir. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

“Xəlayiqlər xəyal eylər ki, hüsnün Yusifə bənzər”;

“Boyun Tuba, ləbindir abi-kövsər”;

“Ey Yusif surətli, məndən piri-Kənan ayrılır”;

“Vücadun Misri-camedir, saçın Şam”;

“Ənəlhəq çağırır eşqində Mənsur”;

“Əyyuhənnas əlləməl-Quran”;

“Bax anın üzünə Allahı gör” və s.

Nəsiminin qəzəllərindən bu iqtibasları gətirməklə demək istəyirik ki, şairin yaradıcılığının mahiyyətini onun ontoloji qatlarına və hermenevtik izahına enmədən təhlil edib, obyektiv nəticələr əldə etmək inandırıcı görünmür. Yeni Nəsimi poeziyasındakı məna və işarələrin mahiyyətini açmaqla onları interpretasiya etmək zəruridir. Nəsimidə müqəddəs ifadələrin işlənməsi heç də özü-özünə baş vermir. Müqəddəs ifadələrin izahı isə, mətnin altməna və altqatlarına enməklə mümkündür. Bəlkə burada Şərq, islam dini-fəlsəfi yozum və yanaşmaları ilə yanaşı, həm də V.Humbolt, Q.Qadamer, F.Şleyermaxer, Q.Haydegger, M.Baxtin, Q.Şpet və başqa bu kimi alimlərin təhlil tərcübəsindən də yararlanmağa ehtiyac vardır. Çünki onların metodikasından istifadə etməklə Mövcudatın mənasını açmaqdan ötrü Nəsiminin varlığa münasibətini açmaq mümkün ola bilər. Nəsimi Allahı dərindən dərk etməkdən ötrü özünün mahiyyətinin dərkini daha çox ön plana çəkməyi zəruri hesab edir.

Hər bir mətnin (obyektin) başa düşülməsi və interpretasiyası üçün triada prosesi mövcuddur. Bu, özündə üç mərhələni birləşdirir: rekoqnitiv (öyrənilməyə başa düşmə, bilmə, mənimsəmə), reproduktiv (əks etdirmə) və normativ (tətbiq etmə). Yeni mətnin interpretasiya prinsipinin kanonları üçün mövcudluğun immanent məntiqi, mənanın kogerentliyi prinsipi, daha doğrusu, onun daxili əlaqələrinin obyekt bütövlüyünün yenidən yaradılması, mənanın aktuallığı və interpretatorun, izah edənin intellektual hazırlığı zəruridir. Bu isə, Nəsimi kəlamlarının tam, bütöv rekonstruksiyasını ortaya qoymağa səbəb ola bilər. Məhz belə olduğu təqdirdə Nəsiminin hürufi baxışlarının müxtəlif cizgiləri gözümüz qarşısında bütün əzəməti və çalarları ilə dayana bilər.

◆ Mətbuat tariximizdən

Baba BABAYEV

HAQVERDİYEV GÜLÜR, GÜLDÜRÜR

*Ə. Haqverdiyevin
felyeton yaradıcılığından*

Zəngin tarixə və auditoriya üzərində böyük təsir gücünə malik olan felyeton janrının özəlliyi onun “zahiri” xüsusiyyətlərində, formasında deyil. Felyetonun mahiyyəti cəmiyyətin müxtəlif nöqsanlarını hədəfləməklə yanaşı, bu və digər məsələləri ümumiləşdirib onların yaranma səbəblərini də aşkara çıxarmaq, eyni zamanda, mövcud gerçəklik və mənəvi dəyərlərə təsir göstərməkdən ibarətdir.

Publisistik felyetonda həyat hadisələrinin mahiyyəti ona xas olan forma vasitəsilə deyil, müqayisə, analogiya, alleqoriya vasitəsilə açılır. Beləliklə, konkret situasiyanı ifadə edən kiçik mövzu genişlənərək miqyaslı, ictimai problemə yönəlir. (M.Cəlil. “Axund və keşişin vəzi”, 7 iyul 1906, №14). Burada mərhələli, “pilləli” analogiya aparılır: müqayisənin Azərbaycanlı axundla erməni keşişindən sonra müsəlman uşağı ilə erməni uşağına keçməsi də məqsədli xarakter daşıyır. İstənilən yaxşı və pis xüsusiyyətin təlim, təhsil vasitəsilə bir nəsiləndən digərinə keçməsinin nümunəsidir. Başqa sözlə, ataların qoyduğu yolla gedən övladlar da onlar kimi düşünür, onlar kimi davranırlar. Buna görə də erməninin balası ağac altında kitab oxuduğu zaman müsəlmanın övladı pişiyin quyruğuna ip bağlayıb həyətin o baş-bu başına qaçır, yeni nəinki faydasız, hətta zərərli “əyləncə” ilə məşğuldur.

Bir başqa felyetonda yenə acı gerçək müqayisə zəminində ortaya çıxır. (“Firəngistan səyahətim”, 22 dekabr 1906, s.315-318, №38). Maraqlıdır ki, Ə. Haqverdiyevin nəsrində kəskinləşməyən Şərq-Qərb diskursu, müsəlman-xristian qarşıdurması felyetonlarında kifayət qədər geniş əksini tapır. Müəllif üçün bunlar yalnız mətnin kompozisiyanı təşkil etmək məqsədli seçimlər olmayıb, ifşanı kəskinləşdirməyə xidmət edən vasitələrdir. Baxmayaraq ki, müəllif bu hadisələrdən bəhs edərkən onun, sadəcə, izləyicisi rolunda çıxış edir və nəticə çıxarmağı oxucunun öhdəsinə buraxır, bununla belə, bu müqayisələrin fonunda onun öz mövqeyi daha da aydındır.

Problem felyetonlarda müəllif bir neçə mövzuya toxunsa da, müxtəlif hadisə və əhvalatlar mahiyyətə bir-birinə sıx bağlı olur. Məsələn (“Həyat”, 2 dekabr 1907, s.683, №45), Ə. Haqverdiyevin burada toxunduğu müxtəlif məsələlər biri digərini xatırlatmaqla, problemlər arasında tramplin yaradır.

*Məqalədə tədqiqata cəlb etdiyimiz felyetonlar "Molla Nəsrəddin" in on iki cildə I, 10 cildə III cildlərindən (1906-1910) (Bakı, "Elm", 1988; Bakı, "Çinar-Çap" nəşriyyatı, 2005) seçilmişdir.

Ədəbi publisistikanın janrı felyetonda oxucuya emosional təsir göstərmək kimi kommunikativ məqsəd aparıcıdır. Bununla belə, felyetonun oxucu tərəfindən qiymətləndirilməsindəki əsas kriteriya işlənmiş mövzunun aktuallığıdır. Felyetonçu oxucunun diqqətini hər hansı bir ictimai problemə, hətta bəlkə də bəlaya yönləndirərkən ən çox müraciət etdiyi üsul assosiativlikdir. Bu zaman müəllif günün reallığından doğan “qəzəb”ini olduğu kimi, “çılpaq” şəkildə deyil, bədii ədəbiyyatın üsullarından istifadə edərək, kəskin satirik çalarlarla təqdim edib.

Felyeton, bir növ, konkret situasiyalarda ortaya çıxan çatışmazlıqlara müəllifin özünəməxsus şərhidir. Hər kəsin gördüyü, bildiyi, yaxud verdiyi etdiyi üçün, ümumiyyətlə, heç fərqi olmadığı çatışmazlıqları felyeton müəllifi ədəbi-bədii üsullarla təsvir edir. Əks halda, faktlar adi bir reportaja çevrilərək felyetonu sıradan çıxara bilər. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığını bütünlüklə, hərtərəfli izləyərkən şahid oluruq ki, onu narahat edən məsələlər davamlı xarakter daşıyıb, yəni demək olar ki, qələmini işlətdiyi bütün janr və nümunələrdə bu məsələlərə bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirib. Bu baxımdan xüsusilə hekayələri və felyetonları arasında bağlılıq daha güclüdür. Müəllif cəhəltə səbəb olanları, xurafatı yayanları, maarifçiliyin yolunu kəsənləri hər janrın tələbləri çərçivəsində eyni ürək ağrısı və yanğı ilə təsvir edir. “Danos verənlər” (10 aprel 1910, III cild, s.466, №15) felyetonunda tənqid hədəfi yenə də elm və təhsilə qarşı çıxanlardır. Hətta yüngülvari təsvirlə belə, bu cəhəltə saçan insanların alimi-biəməl, nadürrüst olduqlarına şahid olmaq mümkündür. Ən pisi isə odur ki, onların sözü keçərlidir. Turalım, Aşqabadda Müzəffəri işqolası mollaların donosu ilə bağlanırsa, bu, yalnız həmin o cahil mollaların məhdud dünyagörüşündən xəbər vermir; həmçinin üst qurumlarda bu donosları qiymətləndirib onlara əsasən addım atanların özlərinin də cahilliyini nişan verir. Sənətkarın “Marallarım” hekayə silsiləsində olduğu kimi, felyetonlarında da hədəflənən “qəhrəmanları” arasındakı “dindarlar” əsasən dinin asan və gəlirli qazanc mənbəyi olduğunu görüb sonradan bu yolu tutanlardır. “Danos verənlər” felyetonunda əvvəllər palanduz olan Hacı Miribrahim bir kitabın “alimi”dir - “Dəxi” kitabını əzbərləyib olub arvad mərsiyəxanı.” Bu vəziyyət ədibin “Diş ağrısı” hekayəsinin əsas qəhrəmanı Hacı Rüstəmi xatırladır.

Fikir versək, görürük ki, Ə.Haqverdiyevin hekayələrindən felyetonlarına “adlanmış” “marallar” yalnız öz vətəninə deyil, əsasən, müsəlmanlığın yayıldığı vilayətlərdədir. Bu felyetonda Aşqabadın təsvir məkanı seçilməsi təsadüfi deyil. Müəllif “bizimkilər” və “başqaları” deyər ayrını aparmağı lazım bilmədən neqativi gördüyü hər yerdən ürək ağrısı ilə bəhs edir. (“Böhtan”, 16 may 1910, III cild, s.495, №19).

Janrın sosial naqislikləri üzə çıxarma, ifşa etmə və mənəvi dəyərlərə diqqət çəkmək kimi xüsusiyyətləri müəllifin ifadə üsullarındakı seçiminə ciddi təsir göstərir. Felyetonun əsasını fakt təşkil etsə də, onun yaranmasındakı əsas komponentlərdən biri də təxəyyüldür. Buna əsasən bəzən müəllif gördüyü yarıtmazlıqları absurd situasiyaya qədər şişirdə, mübaliğə edə bilər; məqsəd problemə istisnasız olaraq hər kəsin diqqətini cəlb etməkdir. “Təzə qərardad” (17 noyabr 1906, s.279, №33) felyetonu bu baxımdan xarakterikdir.

Həcm etibarilə kiçik janrın nümunəsi olan felyeton süjet və kompozisiya baxımdan dəqiqlik tələb edir: sadəcə, konflikti təsvir etmək azdır, mətnin mərkəzindəki obraz və ya hadisəni güzgü sistemi ilə əks etdirmək lazımdır.

Felyetonda müəllifin öz obrazı istisnasız olaraq hər zaman mətni ərsəyə gətirən obrazla üst-üstə düşməsə də, əksər hallarda felyeton məhz birinci şəxsin dilindən yazılır. (“Heç başa düşmürəm”, 12 may 1906, s.62, №6) felyetonunda hadisəni nəql edən oxucusunun özündən daha fəhmi olacağına ümid edir. Əlbəttə, burada müəllifin “sadələvhliyi” bədii priyomdur, sadəcə, gördüklərini təsvir etməklə əsas fikir haqqında susur. Felyetondakı təfərrüatlar

konfliktin mahiyyəti və obrazın xarakterik cəhətlərini aşkara çıxarmağa xidmət edir. Sanki Ə.Haqverdiyev ümumiləşmiş obraz olan Məşədi İmamqulunun əxlaqsızlığını birbaşa deməkdən çəkinir, yaxud ar edir. Əvəzində isə, "Bəlkə gənclərimiz başa düşələr" deyərək əsas fikrə çatmağı oxucunun ixtiyarına buraxır.

Felyeton ədəbi dilin zənginliyindən maksimum dərəcədə yararlanan, bədii ifadə və təsvir vasitələrinin ən geniş istifadə edildiyi bir janrdır.

Azərbaycan nasiri və ədəbiyyatşünası, professor Mir Cəlal ədibin dil zənginliyi haqqında demişdir: "...Canlı danışq dilimizi, onun gözəl xüsusiyyətlərini, zəngin əlvan söz ehtiyatını, xalq məsəllərini, hakimənə sözlərini bu qədər cəsarətlə yazıya, bədii ədəbiyyata gətirən iki ədibimiz varsa, biri Haqverdiyevdir" (Mir Cəlal. Azərbaycan ədəbi məktəblər (1905-1917). Bakı, "Ziya-Nurlan", 2004, s.126-127).

Felyetonun dili konfliktin xarakterindən qaynaqlanan xüsusiyyətlərə malik olduğundan, analitik materiallara xas olan stereotiplər ümumən onun üçün keçərli deyil və burada müəllif rəsmi-işgüzar üsluba parodiya üçün müraciət edir.

Bədii xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmədən sırf ədəbi janrlar sırasına aid edilməsi mümkün olmayan felyetonu əsaslandırmadan publisistik janrlar sırasına da aid etmək olmaz. Felyeton ikili xarakterə malik - həm bədii, həm də publisistik üslubların daşıyıcısı olan janrdır.

Felyetonçu üçün faktın ümumiləşdirilməsi də az əhəmiyyət daşımır, çünki heç də hər fakt zamanın tipik inikasını əks etdirəcək miqyasda deyil...

Ə.Haqverdiyevin felyetonlarının personajlarının komikliyinə şahid oluruq: çünki felyeton qəhrəmanı mənfiliyinin, qüsurlarının fərqi deyil, buna görə də daşımağa gücü yetməyən rola iddialıdır. Obrazın iddiası ilə əsil kimliyi arasındakı fərqi müəllif absurdluq dərəcəsinə çatdıraraq fərdi və ya kollektiv satirik obraz yaratmağa nail olur.

İstənilən bədii mətnədə olduğu kimi, felyetonda da müəllifin obrazı vacib elementlərdəndir. Mətnədə kinayə varsa, podtekst olması da vacibdir. Podtekstin yaranmasının əsas üsullarından biri isə, müəllif və oxucunun faktlar labirintindən keçirilməsidir. Bu zaman felyeton yazarı müxtəlif obrazlarla "maskalanmış" olur. Bəzən mətn müəllifi hadisəni danışan obraza heç bir şəkildə müdaxilə etmir. Bəzən isə sonda bircə cümlə ilə də olsa, nəticə olaraq müəllif müdaxiləsinin şahidi oluruq. Bu zaman obrazla müəllif bərabərləşir, fikirləri eyni müstəvidə ifadə olunur.

Felyetonda oxucu üçün maraqlı olan məqamlardan biri də mətn qəhrəmanının kimliyidir. Bəzən müəllif faktları bütün çıpaqlığı ilə təsvir edirsə, əksərən felyetonun janr kimi üstünlüyü həm də faktların "üstünün örtülməsi"dir. Konkret situasiyanı absurdluq dərəcəsinə çatdıraraq təhrif edən müəllif, eyni zamanda, real qəhrəmanı obrazlaşdırmaqla oxucuya hədəfinin mahiyyətini daha aydın şəkildə çatdırmağa nail olur. Ümumiyyətlə, felyeton oxucudan müəyyən intellekt, hazırlıq tələb edən janrdır. Bu baxımdan hazırlıqlı oxucu üçün "örtüyə bürünmüş" obraz və ya situasiyanı tanımaq çətinlik törətmir. Ədəbiyyatşünas alim Məsud Əlioğlu yazır: "Müəllifin sənətkarlıq məharətinə aid belə bir səciyyəvi cəhəti də qeyd etmək vacibdir ki, zahirən kiçik görünən adi bir əhvalatda, xırda təfərrüatda belə dərin ictimai mənə səciyyəsi kəsb edən ciddi məsələlər ümumiləşdirilirdi". (Məsud Əlioğlu. Darıxan adamlar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Təhsil, 2018, s.268) Felyeton qəhrəmanı müasirlərinin və bənzərlərinin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi oxucu qarşısına çıxarılır. Belə müəllif üçün konkret şəxs və ya adlar deyil, situasiyanın özünü hədəfləmək daha böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edək ki, satirik tipikləşdirmə üçün səciyyəvi cəhətlərdən olan siyasi məsələləri məişət planında təsvir etməklə pərdələmək müasirləri kimi Ə.Haqverdiyevin felyetonları üçün də xarakterikdir. Bu zaman situasiyanın

problem səviyyəsində pərdələnməsi ilə yanaşı, dil qatında müxtəlif ifadə formaları ilə əvəzlənməsi də geniş yayılır. Bütün yaradıcılığından da göründüyü kimi, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev dilimizin ifadə imkanları və müxtəlif qatlarından ustalıqla istifadə etməyi bacaran böyük sənətkarlardandır. Ədibin felyetonlarında istifadə etdiyi satirik lüğətlərdə sözlərin assosiativliyi hədəfin tapılmasına imkan yaradır.

“Molla Nəsrəddin”çilərin qələmi üçün xarakterik olan tənqid hədəflərindən biri də müasirlərinin dinə və təhsilə münasibətləri idi. Fikir versək, görürük ki, Əbdürrəhim bəy felyetonlarında həmvətənlərinin təhsilə və dinə münasibətini həm bu ikisi arasında analogiyalar aparmaq, həm də digər xalqların bu iki məfhumu münasibətini müqayisə etmək yolu ilə təqdim edir. Müəllifin Mozalan imzası ilə təqdim etdiyi “Lənət” (29 iyul 1907, s.550-551, №28) yazısında olduğu kimi. Yaxud “Lüğət” (2 sentyabr 1907, s.587, №33) yazısına nəzər salaq: Müəllifin mənasını açıqladığı ad seçimi - Mərdəkan səbəbsiz deyil. Bir-birini öldürən iki nəfərin müsəlman olduğu xüsusi vurğulanır. Ardınca məktəb sahibinin də “hirsələnib” məktəbi “öldürməsi” hadisəsi əslində milli faciədir. Çünki milli bələlərin, faciələrin əsasını məhz təhsilsizlik, elmsizlik, bunun müqabilində dünyagörüşün darlığı təşkil edir. Məktəb sahibi hirsələnib məktəbi ləğv etmək əvəzinə, savadlı, qabaqcıl düşüncəli insanları işə cəlb etməli olduğu halda, əvvəl həmin məktəbdə təhsil alan uşaqların avaralığına səbəb olan addımı atmağı seçir. Bu felyetonun əsasında milli bələlərimizin səbəbi göstərilir: təhsildən uzaq qaldıqca yaşanan məkan “ölülərin” məkanından fərqlənmir.

Təhkiyəsində kinayənin əsas yer tutduğu felyetonda müəllif bəzən qəzəbini, yaxud kədərinə gizləyə bilmir. Ziyalının cəhalətlə çevrələndiyini görərək, anlayaraq bu duruma biganə qalması mümkünsüzdür. Buna görə də şahidi olduğu nadanlıq, məhdud dünyagörüş sənətkarı məyus edir və bu məyusluq bəzən kinayə, bəzən ittiham kimi üzə çıxır. (“Gülüstan dərsi”, 3 mart 1907, s.395, №9). Ədəbi janrlardan hansının daha vacib və əhəmiyyətli olması haqqında Mirzə Fətəli Axundzadənin “Gülüstan” və “Zinətül-məcalis” dövrü keçmişdir fikri birbaşa adı çəkilən əsərlərə, yaxud ümumiyyətlə poeziyaya qarşı yönəlmirdi: böyük ədibin məqsədi ümumən zamanla ayaqlaşmayan, dövrün gerçəkliyinin bədii ifadəsini verə bilməyən nümunələrə qarşı idi. Bu baxımdan “Gülüstan”ın təmsalında Sədinin poeziyası və onun zamandan xeyli geri qalan müddəaları bütövlükdə “Molla Nəsrəddin”çilərin, o cümlədən, Ə.Haqverdiyevin felyetonlarında, yeri gəldikcə, işlənən motivlərdəndir. Klassik Şərq poeziyasının ən nəhəng fiqurlarından biri olan Sədi Şirazinin yaradıcılığının əsasını təşkil edən nəsihətçilik, deklamasiya həmin zamanın ruhuna həmahəng deyildi. Buna görə də dövrün öncül sənətkarları məktəblərdə hələ də Sədi poeziyasının tədris olunmasını köhnəlik əlaməti kimi tənqid edirdilər. (“Həyat”, 2 dekabr 1907, s.683, №45).

“Qulaqlarım” (26 may 1907, s.490-491, №21) felyetonunda siyasi notlar əksini tapır. Tonallığı etibarilə siyasi felyetonu komik diskurs sahəsinə aid etmək olar. Belə ki, felyetonda siyasi reallığın komik interpretasiyasının əsasında ictimai-siyasi qüsuralara gülən və onu ittiham edən satira və paradoksallığa kinayə dayanır. Siyasi diskursun parodiya, lətifə, karikatura kimi digər janrları ilə müqayisədə felyetonun nəzərə çarpan fərqli cəhəti məlumatın analitik xarakterli şəhiddir. (“Ticarət və ekonomi xəbərləri”, 19 may 1907, s.486-487, №20).

“Lüğət” (30 dekabr 1907, I cild, s.718, №49) felyetonunda siyasət anlayışını şərh edən müəllif yunan sözü olan “politika”nı “saman altından su axtarmaq” kimi izah edir. Şahlıq dövründən başlayıb müasir dövrdə “cəmiyyəti-xeyriyyə” adı ilə “siyasət yürüdərək” pul toplayanların əməllərini faş edir. Bu felyetonda funksional stilistika etibarilə bədillik və publisistiklik birləşir, nəticə etibarilə, günün reallığını əks etdirən aktual tematika ilə təxəyyül, obrazlılıq bir-birini tamamlayır. Ciddi mövzularda qələmə alınmasına baxmayaraq, bəzən

felyetonda fakt yetməzliyi müşahidə edilir. Belə olduğu təqdirdə tamamlanmamış həyat həqiqətləri müəllifin məsələyə münasibəti ilə yekunlaşır.

“Yağış” (15 iyul 1907, s.534, №26) felyetonunda isə, siyasi notlar dini müstəviyə keçid alır. Burada ictimai-siyasi geriliyin səbəbləri dini baxışlara dayanmış dar dünyagörüşlə əlaqələndirilir. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin mübaliğəli, kinayəli gülüşünün ən əsas hədəfi dini öz məqsədlərinə alət edən ruhanilər olubdur. Felyetondan göründüyü üzrə, mollaların sözüne etibar edən əhali pul yığıb onlara verərkən, həqiqətən də, onların köməyi ilə quraqlıqdan qurtulacaqlarına ümidlidirlər. Lakin bu etibardan sui-istifadə edən, nə az, nə azacıq, 12 molla yığılan pulları halal qazancı kimi xərcləyir: yeyib-içir və alış-veriş edirlər. Qarşılığında etdikləri duanın müqabilində, təbii ki, yağış-filan yağmır və çarəsiz qalan avam camaata mollaların bircə cavabı var: “səbr, səbr, səbr, müsəlman qardaş... niyə ürəyini sıxırsan?” Dinin adından istifadə edən yalançı və riyakar “din xadimləri” bütün dövrlərdə qabaqcıl fikir adamlarının, ziyalıların tənqid hədəfində olub. Ə.Haqverdiyev üçün də bu, cəmiyyətin ən ağırlı məqamlarından olduğundan bütün yaradıcılığı boyu, eyni zamanda, felyetonlarında təkrar-təkrar bu mövzuya qayıdır.

Janrın bədii-estetik tələblərindən irəli gələrək, Ə.Haqverdiyevin felyetonlarında monoloq forması üstünlük təşkil edir. “Tutu bacıya” (12 iyul 1909, III c., (10 cildde III cild), s.52, №28) felyetonu da bu formada yazılıb. Zəngin ana dilimizin bütün çalarlarına yaxından bələd olan ədib monoloq formalı felyetonlarında canlı xalq danışığı dilinə sadıq qalaraq mətni sadəliyə tabe edir. Yiğcam hekayəyə bənzəyən bu felyetonda qadının hüquqsuzluğu, çevrəsindəki kişilərin basqısı altında olması ürək ağrısı ilə dilə gətirilir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, digər müasirləri və həmkarları kimi, Ə.Haqverdiyevin də yaradıcılığında publisistik və bədii keyfiyyətləri tarazlıq təşkil edən ənənəvi felyetonlarla yanaşı, bədii ağırlığı ilə diqqət çəkən felyeton-hekayə, felyeton-məktub, felyeton-pamflet və s. kimi növlər də vardır. Bədii ağırlığın üstünlüyünə baxmayaraq, bu felyetonlar nə kəsəri, nə də ictimai əhəmiyyətliyi baxımdan digərlərindən geri qalmır. Xalqın danışığı dilindəki təbiilik və sadəlikdən bəhrələnən felyetonlarda isə hekayə üsürləri güclənir və mətni daha da oxunaqlı edir. Ə.Haqverdiyevin “Aşqabad” felyetonu qeyd olunan bu hekayə üsürlərini daşıyaraq, felyeton-hekayə kimi meydana çıxır. “Orenburq xəbərləri” və “Aşqabad” yazılarından (1 sentyabr 1910, III cild, s.607, №33) göründüyü kimi, burada süjet xətti, dil, üslub xüsusiyyətləri ilə şərtlənən hekayə üsürləri mətnə daxil edilərək onun daha canlı və orijinal xarakter almasına səbəb olur. Beləliklə, digər janrlara xas xüsusiyyətlərin felyetona köçürülməsi ilə sinkretik mahiyyət kəsb edən felyeton janrı dinamiklik qazanır. Şerti olaraq “kənar təsirlər” adlandırılan bu müdaxilələr felyeton materialını sıxışdırmadıqca janrın xeyrinə çalışır.

Hədəfin öz silahı ilə ifşa olunması satirik publisistikada geniş yayılmış priyomlardandır. Bu zaman tənqid olunan tərəfin tənqiddəki səbətsizlik, məntiqinin zəifliyi, bəzən hətta məntiqsizliyi hədəfin tərəfdarı kimi çıxış edən müəllifin sözləri ilə ifşa olunur. (“İran işləri”, 12 iyul 1909, III cild, s.54, №28). Bu kiçik felyetonda kinayəli gülüşün mahiyyətinin ortaya çıxarılması üçün müəllif hədəfinin “tərəfinə keçir”, situasiyanı onun, yaxud tərəfdarlarının baxış bucağından dəyərləndirir. Burada müəllifin “ax...” deyə guya vaysınmasının bir cümlədə 3 dəfə təkrar olunması istehzanın güclənməsinə, kinayənin qatılmasına səbəb olur.

“Təzə və əhəmiyyətli xəbər” başlıqlı digər bir yazıda da eyni satirik üsuldən istifadə olunur.

Ə.Haqverdiyevin bir çox felyetonlarında istehza elə addan başlayır - “Hacılarımız” (10 sentyabr 1907, s.595, 598, №34) felyetonunda olduğu kimi. Buradakı “hacı” ifadəsi satirik anlam kəsb edir, çünki öz məmləkətində

felyetonda göstərilən bütün məsələlərə guya həssaslıq nümayiş etdirən, özlərindən radikal dindar obrazı formalaşdıran “hacı”lar buralardan uzaqlaşan kimi bütün qadağaları unudur, yeməkdən tutmuş ibadətə kimi özlərinin qoyduğu bütün qaydalara xilaf çıxırlar. Felyetonda müəllifin priyomlarından biri də “təəccüb”dür. Guya sadələvhlüyündən, işin mahiyyətini anlamadığından “hacılarımız”ın niyə ticarət üçün Təbriz və Tehran kimi müsəlman şəhərlərini qoyub Moskva, Varşava kimi digər “murdar vilayətlərə” getdiklərinə təəccüblənir. Beləliklə, felyetondakı əsas fikir də elə bu “təəccüb”dən doğur.

Mətnin adından başlayan istehzanı “Əyri qabırğa aləmindən” (22 noyabr 1909, III cild, s.281, №47) felyetonunda da izləyə bilirik. Satirik publisistikada fizioloji detallardan istifadə geniş yayılmasa da, funksionaldır. Məqamı gəlmişkən, qeyd edək ki, Cəlil Məmmədquluzadənin də “Gəc qabırğa” adlı felyetonu var. Bəllidir ki, islam və xristian dinlərində qadının kişinin qabırğasından yarandığı ilə bağlı inanc var. Hər iki dinin dar düşüncəli ehkamçılarına görə, məhz elə bu səbəbdən qadın tamamlanmamış - fiziki yarımçılığına görə həm də mənəvi “şikəstliyi” olan məxluqdur. Bu düşüncə iki cins arasında ayrı-seçkilik yaranması və qadın hüquqsuzluğuna rəvac verilməsinə səbəblər olmuşdur. C.Məmmədquluzadənin adı çəkilən felyetonunda “gəc qabırğa” detallı mətnin adında kinayə vasitəsilə mətləbin aydınlanmasına xidmət edirsə, Ə.Haqverdiyevin felyetonunda qadının həqiqətən natamam varlıq kimi təsvir olunduğunu müşahidə edirik. Göründüyü kimi, felyetonun sonunda “müsəlman arvadları” haqqında qəzetlərin yazdığı fikirlərin “yalanlanması” tənqid üçün seçilmiş priyomdur. Belə olduğu təqdirdə mətnin adı ilə məzmunu arasındakı tərs-mütənəsnəlikdən doğan kinayə də felyetondakı satirik gülüşün güclənməsinə xidmət edir. Əgər Mirzə Cəlilin felyetonundakı “Gəc qabırğa” başlığı bədii detal kimi qadın anlayışını ifadə edərək geridəqalmış müsəlman zehniyyətinə kinayədirsə, Ə.Haqverdiyevin felyetonunda “əyri qabırğa” detallı gerçəkdən “natamam qadın” obrazının ifadəsi üçün işlədilir.

Ədibin bəzi felyetonlarını oxuyarkən onun ürək ağrısı keçirdiyini, sarsıntılarını duymamaq mümkün deyil. Bunlardan biri “Canavarlar” (2 iyun 1907 (I c.), s.502, №22) felyetonudur. “Eşitməmək” motiv olaraq Ə.Haqverdiyevin daha bir neçə felyetonundan keçir. “Qulaqlarım” felyetonunda eşitmək istəmədiyi üçün “eşitməyən” müəllif “Canavarlar” felyetonunda övladlarının faciəsinə göz və qulaq yuman anaların halətini ürək ağrısı ilə dilə gətirir. Bu yazıda qarşı-qarşıya qoyulan Şərq-Qərb və islam-xristian düşüncəsi, əxlaqı, mətndə “biz” və “uruslar” şəklində əksini tapır. Mətnə hədəflənən yenə müsəlmanların dünyagörüşündəki qüsur: xalqın genefonduna ağır zərbə vuran, ardınca yaralar, əzablar, xəstəlik və ölümlər, düzəlməsi mümkünsüz olan yanlışlar gətirən nöqsanlardır.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin müraciət etdiyi mövzulardan biri də cəmiyyətdə kitab və qəzetə münasibətdir. (“Kitab mağazası”, 24 mart 1907, (XII cildə, I c.), s.419, 422” və “İrəvanda qəzetə oxuyanlar”, (5 iyul 1906, III cild, s.41, №27). Hər iki felyetonda avam xalqın qəzet və kitaba münasibəti üzə çıxır.

Zöhrə FƏRƏCOVA

“İrşad” qəzetində bədiî tərcümə məsələləri

XX əsrin əvvəllərində bədiî tərcümələrin əhəmiyyətini nəzərə alan Azərbaycan ziyalıları bu sahəyə diqqəti artırmışdılar. Həmin illərdə mənəvi dəyərlər aşılaraq əsərlərin ana dilimizə tərcüməsi və çapı zəruri məsələlərdən sayılırdı. “İrşad” qəzetində (1905-1908) də bədiî tərcümələrə böyük həssaslıqla yanaşılırdı. İrşadçılar da bu fikirdə idilər ki, dilimizə oxucuların mənəvi tələbatını ödəməyə qadir əsərlər tərcümə olunmalıdır.

Qəzetdə ilk müraciət olunan müəlliflərdən biri Şərqi dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi məşhur şair Hafiz Şirazi idi. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin farscadan dilimizə çevirdiyi həmin əsər “Hafizdən tərcümə” adı, M.Ə.R.-zadə imzası ilə verilmişdi. Bu tərcümə:

**“Bu nə qovğadır, qəmər dairəsindən görürəm,
Hamu afağı dolu fitneyi-şərdən görürəm.
Hər kəs yaxşılıqın istiyor əyyamından,
Əlbət oldur ki, bitir, mən günü-gündən görürəm.
...Analar ilə qızın cəngü-cidal varlarıdır,
Hamı oğlanları rəncur atalardan görürəm.
Qardaşın qardaşına zərrəcə rəhmi yoxdur,
Nə də şəfqət oğula, mən atasından görürəm.
(Hafiz)in pəndin eşit, (Razi), gedib yaxşılıq et,
Bu nəsihətdir, gözəldir və gövhərdən görürəm” (7, 3).**

birmənalı qarşılanmamışdı. Ə.Hüseynzadə “İntiqad” adlı məqaləsində tərcümə sənətinə layiq olmayan cəhətlərinə, nöqsanlara yol verildiyinə görə, “Hafizdən tərcümə”ni çox ciddi, hətta sərt şəkildə tənqid etmişdi. Tənqidçi tərcüməçinin xətalarını, misraların müqayisəli tərcüməsindəki yanlışlıqları diqqətə çatdırır, hər bir bədiî əsərin elə-belə, kor-koranə, ucdantutma tərcüməsini orijinala, eləcə də doğma dilə və mədəniyyətə qəsd sayırdı. Ə.Hüseynzadə diqqətə çatdırırdı ki, belə başabələ tərcümə doğma dili korlayır, son dərəcə mənasız, dolaşmaq ifadələrlə, birləşmələrlə onu zibilləyir, quru, cansızdır, bədiiyini, gözəlliyini aşağı salır. Tərcümə sənətinin yüksək tələblərindən çıxış edən Ə.Hüseynzadə yazırdı ki, tərcüməçi müəllif səviyyəsində olmalıdır, əks təqdirdə tərcümə naqis olar: “Hafiz Şirazi kimi bir düha şairin divanını tərcümə edən heç olmaz isə Hacı Seyid Əzim Şirvaninin “Seyyid” təxəllüsü və Molla Pənah Qarabağının “Vaqif” təxəllüsü kimi təbi-şairənəsi gərəkdir. Şekspir kimi faciəşünas tərcümə edən Şiller kimi böyük bir faciəşünas olub, “Maqbet” kimi bir əsəri mahirənə bir surətdə tərcümə eləsin” (4, 3).

O dövrdə bir məqsəd uğrunda çalışan ziyalıların əksəriyyəti sənətə münasibətdə obyektivliyi qoruyur, güzəştə getmirdilər. Bu kəskin tənqiddə də eyni yanaşmanı görürük. M.Ə.Rəsulzadənin söz ustası olması danılmazdır və istedadını müxtəlif

janrlı əsərlərində göstərmişdi. Tərcümə üçün müraciət etdiyi müəllif və əsər də onun yüksək ədəbi zövqündən xəbər verir. Lakin "Hafizdən tərcümə"ni təhlil edərkən Ə.Hüseynzadənin düşüncələrinə haqq qazandırmamaq mümkünsüzdür. Tərcümə zəif alınmış, tərcüməçilik sənətinin qaydaları yetərinə gözənilməmiş, qafiyələr arasında uyğunsuzluğa yol verilmişdi. Lakin tərcüməçinin cəmiyyət üçün olduqca ibrətamiz mövzuda qələmə alınmış bir əsərə müraciət etməsi təqdirəlayiqdir.

Ə.Hüseynzadə özü də tərcüməçiliklə məşğul idi. Onun haqqında A.Şaiq yazırdı: "...çox yenilik gətirmək, ədəbiyyatı məhdud bir çərçivədən kənara çıxarmaq istəyirdi. Bizi, gənc yazıçı və ziyalıları Qərb klassiklərinin sənət və yaradıcılıqları ilə tanış etməyə çalışırdı. Onun ədəbi, ictimai-siyasi fəaliyyəti gəncliyə müəyyən təsir göstərirdi... Əskidən bəri könlünün yeganə munisi olan alman şairi Hötenin "Faust"undan tərcümələr edərək "İblis" mövzusu ilə gəncliyi maraqlandırır. Xüsusən, o vaxta qədər bir beyt belə yazmamış olan Hadini dilləndirirdi" (10, 198).

"İrşad" qəzetinin 1907-ci il 117-ci sayında Ə.Hüseynzadənin "Faust"dan tərcüməsindən öncə "İdarədən" belə bir məlumat verilmişdi: "Mabədi "Həyat" və "Kaspi" qəzetlərinin və "Füyuzat" jurnalının müdiri və həməyi İrşad heyəti təhriresindən olan ədibi-bimütəlimiz və bəradari-həmməsləkimiz Əli bəy Hüseynzadə cənablarının türk lisanını vüsətləndirən, türk ədəbiyyatını zinətlənmiş edən və ümum-müsəlmanların ərvaq və nəfslərini tərbiyə edən aforizmlərinin cümləsindən zeylə dərc olunan qitədir ki, nemşə lisandan məşhur, nemşə şair və filosofu Hötenin "Faust" adınlu əsərinin türkcəyə tərcüməsindən iqtisab olunmuşdur" (5, 2). Daha sonra "Füyuzat"ın 16-cı nömrəsindən mündəric "Səhn asimanda müqəddimə"nin mabədi" yazılmış və Ə.Hüseynzadə imzası ilə "Faust"da tərcümə bu misralarla başlamışdı:

" - Nur -

**Bir ayrı məramın var isə qıl ani izhar
Əhvali-bəşərdən bir hekayət bana hanı?
Xoşnud edəcək yokmu məni ərzədə bir şey?
Mefstofel
Daim buluram hər şeyi qərinə səzavar
İnsan oldur çəkmədə dünyada səfalət
Ki yok həvəsim verməyə biçərəyə zəhmət"** (5, 2).

Ə.Hüseynzadənin tərcüməsində qəzetin səhifələrində "Faust" 1908-ci ildə yenidən göründü. "İrşad"ın 117-ci nömrəsindən davam" olaraq verilmiş hissədə tərcüməçi Hötenin şeiriyyatını dilimizdə belə təqdim etmişdi:

**"O qul da olur əmrinə asüvü-köhənkər
Versən bana izn olmağa cinayətə rəhbər
Həm bəhs edərəm ki, olun axır bana tabe"** (6, 2).

Dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələrinin dilimizə çevrilməməsini məqsədeuyğun sayan Ömər Faiq Nemanzadə yazırdı: "Hərçəndi bu son vaxtlar bir para təzə kitablar nəşr olunur. Lakin bunların bir parası tarix və divan adı ilə, xurafat və cəfəngiyyatdan ibarət, bir parasının da qiyməti birə beş-on qat olduğundan ümumə nəf verməməkdədirlər.

...Bu günlərdə mətbuatımıza "Müsəvvər Rüstəm və Söhrab" adında gözəl, ibrətli bir kitab əlavə olundu. "Müsəvvər Rüstəm və Söhrab" cahani-mədəniyyətdə məlum və məşhur olan Firdovsinin "Şahnamə"sindən tərcümə və nəql olunmuşdur.

"Şahnamə" məşhur dillərin cümləsinə ya tamamən və ya qismən tərcümə olunduğu halda heyf ki, türkcə tərcüməsi hənuz yoxdur. "Müsəvvər Rüstəm və Söhrab" "Şahnamə"nin bir qisminin tərcüməsi isə də, bu qism o qədər mühüm və o qədər ibrətlidir ki, bundan, müəllifin əfkari-məxsusəsini bilmək olur" (8, 2). Tərcümənin dili və tərcüməçi haqqında da Ö.F.Nemanzadə xoş sözlər yazırdı: "Kitabın dili mümkün mərtəbə açıq, üslubi-təhriri xoş və səlisdir. Kitabın nazimi Zaqafqaziya idareyi-ruhaniyyəsi baş katibi şair Abbas ağa Qayıbovdur" (8, 2).

Ö.F.Nemanzadə kitabın 43-cü və 48-ci səhifələrindən nümunələr verirdi. Birinci parçada o, Rüstəmin Keykavusa açıqladığı səhnədən misal gətirirdi:

“Rüstəm şah ki, Keykavusa açıqlanıb:

Başında gərəkdir şahın əqli ola,

Nə ki, sən kimi əfsəri cəhl ola,

Deməz şah əhli-həqiqət sana,

Adın şahdır, leyk təbin gəda.

Baş əyməm qabağında sən tək şahin,

Dəxi nazını çəkmənəm əbləhin” (9, 3).

Ömər Faiq nümunə gətirdiyi son parçanı Rüstəmi fikrindən daşındırmaq, İrandan getməsinin qarşısını almaq istəyən sərkərdələrdən birinin - Gündərzənin bu sözləri ilə tamamlayır:

“Vətən qeyrətin çəkməsən sən əgər,

Kim eylər bəs ona canını sipər?

Olur isə İran əgər tarimar,

Səni rəncə etməzmi namus və ar?...” (9, 3).

XIX yüzildə Azərbaycan tarixində baş verən mühüm hadisələr, xüsusilə həmin əsrin əvvəllərində bağlanan iki müqavilə - “Gülüstən” (1813) və “Türkmənçay” (1828) sülh müqavilələri bütövlükdə Azərbaycanın müqəddəratına təsir göstərmişdi. Çar Rusiyası müstəmləkəsinə çevirdiyi Şimali Azərbaycanda ruslaşdırma siyasəti həyata keçirməyə başlamışdı. Görülən tədbirlərdən biri də açılmasına icazə verdiyi sayca çox olmayan məktəblərdə tədrisin rus dilində aparılması idi. Beləliklə, oxumuşlarımız arasında bu dili bilənlərin sayı artmışdı. Bunun müsbət tərəflərindən biri ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, rus dilindən tərcümələrə də diqqətin artması idi.

Azərbaycanın XIX əsrdə iki yerə parçalanması tariximizin ən böyük faciəsi, bu günə qədər sağalmayan yarasıdır. Lakin xüsusilə o dövr üçün böyük nailiyyətləri olan rus ədəbiyyatının ədəbiyyatımıza müsbət təsiri danılmazdır. Bunu XIX əsrdə Şimali Azərbaycanda yaşamış şair və yazıçıların bir çoxunun yaradıcılığında aydın görmək olar. XX əsrdə həmin tendensiya davam edirdi. “XX əsr ərəfində Azərbaycan lirikasının ideya, mövzu, janr və üslub cəhətdən yeniləşməsində klassik rus ədəbiyyatı da təsir göstərirdi. Azərbaycan ziyalılarının rus ədəbiyyatı ilə tanışlığı və etdikləri tərcümələr getdikcə çoxalırdı. Hələ XIX əsrdə A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani, Növrəs və başqa yazıçıların tərcümə sahəsində göstərdikləri təşəbbüslər həmin prosesin sonrakı davamı üçün zəmin yaratdı. Əsrin əvvəllərində Azərbaycan ziyalılarının oxucuları L.N.Tolstoy, M.Qorki, A.P.Çexov və başqa tənqidi-realistlər ilə tanış etmələri də dolay yolla poetik fikrə öz təsirini göstərirdi” (1, 50).

Bədii tərcümə sahəsində mövcud olan problemlərdən bəhs edən Ö.F.Nemanzadə də çıxış yolunu belə görürdü: “İndilik talafı mümkün deyilsə, tərcüməyə nə söz. Ruscadan türkcəmə tərcümə olunmalı minlərcə kitablar var.

...Bu gündən camaatımız rus dili bilən ziyalılarımızdan, xüsusən müəllimlərimizdən çoxlu tərcümələr, əsərlər ümid edir” (8, 2).

“İrşad”da dərc edilən Şərq ədəbiyyatı kimi, Qərb ədəbiyyatından, eləcə də klassik rus ədəbiyyatından tərcümə əsərləri tərcüməçilərin əhatəli məlumatı, eyni zamanda, yüksək ədəbi zövqə malik olmalarından xəbər verir.

Təmsilləri ilə məşhur olan İvan Andreyeviç Krilovun yaradıcılığına maraq göstərilməsində də istedadlı şairin satira atəsinə tutduğu cəmiyyətdəki nöqsanların, problemlərin, təqdim olunan “qəhrəmanlar”ın əksəriyyətinin Azərbaycan üçün də xarakterik olması idi. “İrşad”da “Krilovdan tərcümə: Mənzumə. Əlvan qoyunlar” başlığı ilə verilən təmsilin mütərcimi Ə.Əfəndizadədir.

Əsərin məzmunu belədir: Heyvanların şahı şir: “qoyun firqəsi əlvandı” deyib onlara nifrətlə baxırdı. Qoyunların məhvinə hökm vermək onun üçün asan məsələ idi, lakin hökmdar ədalətsiz görünmək istəmirdi. Məqsədi bu idi ki, xain və qəddar

əmələndən kimsə xəbər tutmasın. Məsləhət almaq üçün ayını və tülkünü topladı. Əvvəlcə ayı öz fikirlərini şaha ərz edərək hər tədbirə əbəs vaxt sərf etməməsini məsləhət gördü:

**“Hökm eylə: dağı, düzü bir-birinə vursunlar,
Kimə rast olsa, qoyun cümləsini qırsınlar”** (2, 2).

Ayının sözləri şiri qəzəbləndirdi. Bunu gören tülkü öz hiyləgər məsləhəti ilə şahı fərəhləndirdi:

**“İzn olarsa, deyərəm cümlə qoyun firqəsini,
Düzlərə yığdırasan, saxlamayıb bircəsini;
Çünki burda nə qədər lazım olsa, ot boldur;
Gəzməgə, oynamağa hər tərəfi düz yoldur.
Bir də məlumdur: çoban az tapılır bizlərdə;
Bu səbəbdən qoyunu görməgə bu düzlərdə
Qurtları təklif eylərəm, mən sənə sağ söz verirəm,
Nədən isə... Bu işin aqibətin mən görürəm:
Tərk olub öz-özünə cümlə qoyun tayfəsi,
Qurtarar tədric ilə, qalmaz onun bir danəsi.
Sən buna daxil eləməzsən, sirri heç kəs bilməz;
Hər nə olsa bu aradə, sənə töhmət gəlməz...”** (2, 2).

Tülkünün tədbiri şahın üreyincə oldu. Beləliklə, Azərbaycan atalar sözündə deyildiyi kimi, qoyunu qurda tapşırdılar. Şah öz planını rahatlıqla həyata keçirə bildi. Lakin burada “qazanan” yalnız şah deyildi. Onun qərarı məqsədi hər zaman qoyunları öz şikarına çevirmək olan tülkünün də işini asanlaşdırdı. Nəticədə, hər ikisi çox rahat şəkildə öz istəyinə çatdı. Günahkar yerində qalan qurdlar, qurban gedən isə əlvan qoyunlar oldu.

Qeyd etdiyimiz kimi, “İrşad”da yer verilən bədii tərcümələrin əksəriyyətinin mövzusu ibrətamiz olmaqla yanaşı, dövrün ictimai, siyasi, sosial mənzərəsi ilə uyğunluq təşkil etməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Böyük çar imperiyasına tabe olan xalqlar, xüsusilə dili və dini fərqli xalqlar hər zaman şikara çevrilə bilirdilər. Çarizm hakimiyyətini qorumaq məqamında onları çox asanlıqla yalnız öz mənfəətini güdən hiyləgər “tülkü”nün caynağına verirdi. Bu yolla çar hakimiyyəti bir xalqı digərinə qırdırmaq kimi ağır və dəhşətli planını həyata keçirirdi.

Bu əsərdə Ə.Əfəndizadənin tərcüməçilik məharətinə gəlincə, deyə bilirik ki, mütərcim təmsil ustası İ.A.Krıllovun dilindəki şirinliyin, lakonikliyin Azərbaycan dilindəki variantını tapmağa müvəffəq olmuşdur.

“İrşad”da rus ədəbiyyatının başqa bir görkəmli nümayəndəsi M.Y.Lermontovun “Qaçaq və yaxud hərbi meydanından qaçan çərkəs” əsəri də Ə.Əfəndizadənin tərcüməsində təqdim olunmuşdur. Əsərdə çərkəslərin qan tökdükləri, can verdikləri döyüş meydanından qaçan Harunun faciəsindən bəhs edilir. İlk mısralardan müəllif qəhrəmanın çarəsizliyi, gələcəyindən nəğmənliyi ilə təbiət arasında həmahənglik yaradır, göstərdi ki, Harunun əhvalı kimi təbiət də yavaş-yavaş zülmətə bürünürdü:

**“Gün batdı, duman aşağı endi,
Dağlar, meşələr qarə geyindi.
Məşriq tərəfi ağardı birdən,
Yel başladı məşriqi-kəbirdən;”** (3, 4).

Qan-tər içində kəndə yetişən Harun bir evdən işıq gəldiyini görüb içəri daxil oldu. Bir vaxtların pəhləvanı olmuş keçmiş həmdəmi Səlim xəstə yatağında, axır nəfəsində Harunu görərək ümidləndi, zəif canında qan cuşə gəldi, ondan düşmə-nə necə zərbələr endirdiklərini eşitmək istədi. Lakin Harundan döyüş meydanından qaçdığını öyrəndi. Səlim dostunun yalvarışlarına baxmayıb, onu qəbul etmədi:

**“Qışqırdı o dəm Səlimi-bimar:
- “Rədd ol nəzərimdən, ey sitəmkar!
Qorxaqlara nə həmiyyət olmaz.
Nə hizi-bədən, nə hörmət olmaz...”** Ə.Əfəndizadə. (3, 4).

Harun çarəsiz oranı tərk etdi. Başqa bir evə yetişdi, orada gənc qızın yana-yana oxuduğu xoş nəğmə asimana ucalırdı:

**“Göglərdə ay dövrən edər,
İnsanı bu heyran edər,
Bir növcəvan pəhləvan
Bu dəmdə can qurban edər”** (3, 4).

Sonra qız söylədi ki, kim davadan qaçarsa, namussuz adamlar kimi düşməndən qisas almazsa, adını heç kəs yad etməz. Çünki qeyrətsizlə, öz millətini rüsvay edənə kimsə xoşrəftar olmaz, hətta bu dünyadan gedəndən sonra da onların cəsədini qurd-quş talan edər. Bu sözlər Harunun ümidini sevdiyi qızdan da kəsdi və o məkanı gözüyaşlı tərk etdi. Döyüş meydanından qaçmış çərkəs axır ki, öz evlərinə yetişdi. Anası oğlunu əvvəlcə əsil qəhrəman kimi, sevinclə, qürurla qarşıladı, onunla birlikdə gedənləri xəbər aldı. Harundan onların döyüşdə həlak olduqlarını öyrənən ana oğlundan qatillərdən necə qisas aldığı soruşdu. Nəhayət, ən ağır xəbəri - fərarilik etdiyini oğlunun öz dilindən eşidən ana hiddətləndi:

**“Çox söyləmə hiyləkar kafir!
Yıxdın evimi bu gün də axır!
Can qoymadın isə pəhləvantək,
Tərki-vətən eylə, get, dolan tək.
Ömrüm yetişib nəhayətinə,
Tab eyləmərəm xəcalətinə”** (3, 4).

Çarəsiz cavanın yalvarışları təsirsiz qaldı, anası ona nifrətlə baxaraq üzünü çevirdi. Fərarə çərkəsin cəzası bununla bitmədi. Onun hətta ruhu belə rahatlıq tapmadı.

“Qaçaq və yaxud hər b meydanından qaçan çərkəs” “Əlvən qoyunlar”dan həcmcə böyük, məzmununa görə daha mürəkkəb, sujet xətti genişdir. Fikrimizcə, mütərcim bir olsa da, “Əlvən qoyunlar”ın tərcüməsinin daha uğurlu alınmasında bu məsələlərin təsiri vardı.

Nəşr olunduğu dövrdə kifayət qədər tanındığını, geniş ərazidə yayıldığını nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, “İrşad”ın dünya ədəbiyyatının Qafqazda tanıtılmasında, təbliğində özünəməxsus yeri olmuşdu. Qəzetin səhifələrində yer verilən tərcümələr barədə fikrimizi yekunlaşdıraraq bu qənaətə gəlirik ki, “İrşad” tərcümə məsələlərində də öz prinsiplərinə sadıq qalmış, ideya-məzmun və sənətkarlıq baxımından oxucu marağına uyğun əsərlərin dərcinə üstünlük vermişdi.

Milli və ümumbəşəri dəyərlərə söykənən, cəmiyyətin dünyagörüşünün formalaşmasına, müasirlərinin maariflənməsinə, azadlıq ideallarını dərk edib həmin yolda mübarizəyə qoşulmasına istiqamətləndirən qəzetin yazarları tərcümə məsələlərinə məhz bu nöqteyi-nəzərdən yanaşır, bu reallıqdan çıxış edirdilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ağayev İslam. “Azərbaycan şeirində tənqidi-satirik istiqamətin təşəkkülü (1890-1905)”. “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”, ikinci kitab. Redaktor: Kamran Məmmədov, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1985, 204 s.
2. Ə.Əfəndizadə. Krilovdan tərcümə: Mənzumə. Əlvən qoyunlar. “İrşad” qəzeti, 18 aprel 1906, №92
3. Ə.Əfəndizadə. “Lermontovdan tərcümə: Qaçaq və yaxud hər b meydanından qaçan çərkəs”. “İrşad” qəzeti, 25 dekabr 1905, №6
4. Əli bəy Hüseynzadə “İntiqad”, “Həyat” qəzeti, 1905, №129
5. Ə. Hüseynzadə. “Höte. “Faust”. “İrşad” qəzeti, 20 noyabr 1907, №117
6. Ə. Hüseynzadə. “Höte “Faust”. “İrşad” qəzeti 1 yanvar 1908, №1
7. M.Ə.R-zadə. “Hafizdən tərcümə”. “İrşad” qəzeti, 23 dekabr 1905, №5
8. Nəmanzadə. “Müəvvər Rüstəm və Söhrab”. “İrşad” qəzeti, 3 iyun 1908, №79
9. Nəmanzadə. “Müəvvər Rüstəm və Söhrab”. “İrşad” qəzeti, 4 iyun 1908, №80
10. Şaiq A. “Füyuzat” məcmuəsi/ Xatirələrim. Bakı: Gənclik, 1973. s. 198-203

◆ Kitabl ar , r ə y l ə r

Nina SMIÇ

Zərif ruhlu şeirlər

Sona Vəliyevanın Serbiyada serb dilində nəşr edilən “Свет у ком спетосмо се му у ња” (Bu dünya görüş yerimiz) adlı kitabı ilə bağlı düşüncələr

Sona Vəliyevanın 2019-cu ildə Belqradada, “Computech” nəşriyyatında işıq üzü görmüş “Свет у ком спетосмо се ти и ња” adlı şeirlər toplusu tanınmış şairənin serbdilli ədəbi-bədii “səhnədə” ilk çıxışıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli təmsilçisinin bu kitabında onun vətənpərvərlik, məhəbbət, fəlsəfə və digər mövzularda yazdığı şeirlər toplanıb. Bu poeziya nümunələri tərcümə üçün seçiləndə şairənin sanballı və rəngarəng yaradıcılığını serb oxucusuna mümkün qədər dürüst şəkildə çatdırmaq, eyni zamanda Sonə Vəliyevanın zərif, əsrarəngiz poetik ifadə tərzinin özünəməxsusluğunu vurğulamaq olmuşdur. Ustalıqla qələmə alınan bu poeziya nümunələrindəki daim aktual olan, heç vaxt köhnəlməyən mövzular bizə tanışdır, onlar oxucuların qəlbini sözün əsil mənasında rıqqətə gətirir.

Sona Vəliyevanın yaradıcılığı müasir ədəbiyyatda çox şəxsi, oxucu üçün isə qeyri-adi dərəcədə məhrəm məzmunu ilə seçilir, onun şeirlərində fəlsəfi və ruhi qat müşahidə olunur. Şairə biri-birindən gözəl şeirlər ilə usanmadan özünü və dünyanı dərk etməyə can atır. Onun yaradıcılığı həyatı əhəmiyyət daşıyan zərif hiss və duyğuların tərənnumüdür. Eyni zamanda, müəllif hər zaman bitib-tükənməyən yeniliklər axtarışındadır.

Sona Vəliyevanın özünəməxsus poeziyasında muncuq kimi səliqəylə bir-birinin ardınca düzülən misralar onun başqa əsərlərində - bu kitaba daxil olunmayan digər şeirlərində, nəsr yaradıcılığında, jurnalist araşdırmalarında və s. təqdim olunan vətənpərvər dünyagörüşünü bir daha qətiyyətlə ortaya qoyur.

Çoxlu sayda bioqrafik və biblioqrafik xarakterli faktlar da bu dünyagörüşündən xəbər verir.

Onun yaradıcılığında lirik mən keçmişə, ənənələrə müraciət edir. Sonə xanım Vəliyevanın özünün də təmsilçisi olduğu milli ruh bu mənbələrdən qaynaqlanır. Müəllifin daim keçmişə - qədim vaxtlara boylanmasını şairənin həyat təcrübəsi və maraqları ilə asanlıqla əlaqələndirə bilərik, amma hər hansı müqayisə aparmaq istəsək, ilk cəhdə uğursuzluğa düşər olacağıq. Müəllifin lirik məninin səsi Azərbaycanda yaşayan insanların həyatlarının fərqli dövrlərində müxtəlif sahələrdə hiss etdikləri sevgi və bağlılıq, amansız mübarizə, iztirablar, heyranlıq və məyusluq anlarında söylədikləri nəğmələrlə həmahəng olan şəxsi düşüncələr kombinasiyalarından ibarətdir.

Müəllifin poeziyasının kökündə Mərkəzi Asiya ənənələrindən gələn türk eposunun izləri dayanır. Məlumdur ki, həmin ənənələr əsasında xeyli dastanlar, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi qəhrəmanlıq dastanı yaranıb. Amma eyni zamanda Sonə xanım Vəliyevanın poetikası Nizaminin məşhur qəhrəmanları - Məc-

nunla Leylinin zərif məhəbbət nəğməsinin ruhunu özündə qoruyub saxlayır, bu poetikanın ritmləri “Köçəri” və “Vağzalı” kimi xalq rəqslərini və mahnılarını, ozanların qeyri-adi istedadını, dəvə karvanının zınqırovlarının cingiltisini; ərlərinə döyüş yoldaşı olan Burla Xatunun və ya Selcan Xatunun cəsarətini, bir-birindən ayrılmaz olan qadın və ana əllərinin şəfqətini xatırladır; burada Azərbaycan musiqisinin və poeziyasının beşiyi olan Qarabağla bağlı acı fəryadı da duyursan; gah qarşısındakı hər şeyi uçurub dağıdan, gah da бүrkülü günlərdə sərinlik gətirən dəlisov xəzri küləyinin bütün ölkəyə yaydığı sarı çiçəklərin məstedici ətrini hiss edirsən.

**Sağlığın, varlığın dəyər ölçüsü,
Vətən sərhədidir, vətən bayrağı.
Uğrunda ölməyi bacarmadıqca,
Torpaq unudacaq vətən olmağı!**

**Hər şəhid xəbəri, Tanrı sınağı,
Vətən sevgisidir, Vətən görküdür.
Təzədən göyərər çinar oğullar,
Tabutun üçrəngli bayrağa бүkün.**

Şifahi xalq ədəbiyyatının əsasını qoyan aşiq və ozanların, eləcə də divan şeirinin Sona Vəliyevanın da poeziyasında müşahidə olunan müsbət təsiri, eyni zamanda, özünəməxsus Azərbaycan vəzni, bölgü və qafiyə sistemi həm semantik, həm də struktural baxımdan şeirlərə ağırlıq gətirmir. Xüsusən də təkrirlərdən istifadə yolu ilə yaradılan ahəng şeiri bayağılaşdırmır, məna - semantika səslərə tabe olur. Bundan başqa, şeirin ahəngdar, dinamik axınında bütün bu gözəl məziyyətlər onun əsərlərinə özünəməxsus rahatlıq, sərbəstlik, yüngüllük gətirir: sanki sosial-siyasi və dini təsir çərçivəsindən çıxıb boy göstərən ruh yazılanların mənasını canına çəkir, ritm isə fikrin qavrayışını asanlaşdırır. Beləliklə, ənənəvi zəmin şeiri qətiyyənlə adiləşdirmir, onu məhdudlaşdırmır - siyasi, mənəvi və sosial dəyişikliklərin təsiri şairin poetik imkanlarını genişləndirir və bu müasir ruh eyni zamanda fərdilik, ənənəvilik və millilik çərçivəsindən çıxaraq bəşəriləşir.

Şairə özü çox zaman Yer üzünün bütün xeyirxah sakinlərinin bərabər olduqlarını, onların dünyada qəbul olunmuş ümumi problemlərdən əziyyət çəkdiklərini vurğulayır və bu səbəbdən də, onun doğma torpağına bağlı vətənpərvərliyi, şübhəsiz ki, bütünlükdə bəşəri məzmun kəsb edə bilər.

**Sökülən çuvalda dənlik,
Səpilərik düzə-dağa.
Tanrı göyərdər təzədən,
Dən gözlər dəyirman ağa.**

**Gəlimli, gedimli dünyadı,
Dədəli, yetimli dünyadı,
Haqqsız haqlını taladı,
Satdı yüzünə, adam.**

Buradan da görünür ki, “Svet u kom sretosmo se ti i ya” kitabında toplanan şeirlər xalqların oxşar talelərindəki arasındakı poetik bağlılığı özündə əks etdirir. Bu xalqların təmsilçilərinin qədəri uzaqlarda həll olunur və hansısa bağlı qapılar arxasında verilən son hökmdən əvvəl onlara son söz haqqı tanınmır:

**Bu qapı gözüm qapağı,
İçin Vətənin torpağı.
Ürəyim yağdı tapdağı,
Sən də bax, qapı bağlayan.**

Birbaşa və mütləq şəkildə Azərbaycanla bağlı olan yer adlarını nəzərə almasaq, əlbəttə, belə bir ehtimal yürütmək olar ki, doğma hiss və həyəcanların burulğanına düşmüş oxucu söhbətin başqa yerdən getdiyini unuda da bilər, axı bu misralarda onun öz ölkəsinin ərazisində də baş verən oxşar tarixi hadisələrdən söz açılır. Bu ehtimal Azərbaycan və Serbiya xalqları arasındakı

dostluq tellərini bir az da möhkəmləndirir, Qarabağ problemi bu şeirlərdə öz geopolitik, ədəbi və bədii əksini tapır.

Tərcümə prosesində şeirlərin üslub və mənası mümkün qədər qorunub saxlanılıb. Mədəniyyətlərarası mübadilə prosesinin gedişində biz müasir ədəbiyyatın serb dilinə tərcümə olunmuş hər yeni kitabla bir az da zənginləşdiyini düşünə bilərik. Nəticədə belə qənaətə gələ bilərik ki, hətta əsərin özü tərcümə olduğu dilin normasının qazandırdığı yeni səs ölçülərindən başqa, yeni auditoriya sayəsində həm də yeni məna potensialı da əldə edir.

Şeir ahənginin tədricən yüksəlməsində yaradının yazdığı - prinsipal mənada izah olunmaz və məşum qəzavü-qəderin mistikası müşahidə olunur, həqiqətə çatmaq üçün atılan addımlar müxtəlif çoxsaylı hal və həyəcanlar şəklində qarşıya çıxır: Allaha yönələn diqqət, doğmalığ, sevgi, qorxu, ümid, arzu, inam, bəndəlik hissi, mənəvi rahatlıq, dərin düşüncələr və insanın yeganə sığınacağına göz üzündə olduğundan əminlik...

Qarabağ problemi dar çərçivədə qapanıb qalmır, - onun mahiyyəti bugünkü neçə-neçə dondurulmuş görünən, əslində isə çoxdan səpilməmiş nifaq toxumlarının doğduğu ümumi gözləntilər kontekstində qovuşur. Bu konfliktlər insanlara barışıq prosesində azad şəkildə iştirak etməyə, mübarizə aparmağa və müdafiə olunmağa əngəl törədir və adamlar ürəklərin dərinliyində daha yaxşı, daha təhlükəsiz, daha ədalətli yer axtarmaq arzusu ilə yaşadıkları əraziləri tərk edirlər... Bu zaman insanların çoxu son ümidlərini qədimdən bəri insanı tərk etməyən inama - qiyamət gününə bağlayır və hər şeyin öz yerini alacağı günün gəlib çatacağına inanırlar:

***Dağ-daş yeriir,
Ölümlər dirilir, itkinlər geri dönür.***

***Şükür Allah, ölməmişəm,
Elə-belə bu dünyadan getmişəm.***

Əlbəttə, işğal olunmuş ərazilər problemi, millətin yaşadığı əzab və izzətlər vətənpərvərlik kontekstindəki digər aktual problemləri istisna etmir: Doğma ocağını qorumaq üçün müqavimət göstərmək, öz mahiyyətini ən azından ürəyində, gözündə və sözündə qoruyub saxlamaqla bütün dünyanı gerçəkdən tanımaq, sosial mənada xaricdən sınıran kölə boyunduruğu ilə razılaşmamaq, bürokratik ali instansiyalardan daha çox metafizik olana hörmət, təbiətin zərif varlığının - qadının ruhən sarsılmazlığına çalışmaq, daxili gücü, inadkarlığı və dözümlü, mətin addımladığı əzablı həqiqət yolu...

***Vətəndə Vətənə varaq,
Yolu yarı yolda qoyaq.
Haqqa üz tutub yalvaraq,
Çıxaq döyüşdən qəhrəman,
Yol başlayıb gedən karvan.***

Sona xanım Vəliyevanın əsərlərinin bir neçə dilə tərcümə olduğunu və neçə vaxtdan bəridir ki, bir çox dünya ölkələrində oxucuların diqqətini çəkdiyini nəzərə alsaq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, bu seçim poetik sözün pərəstişkarlarını maraqlandıracaq və onları cəlb edəcək. Sona Vəliyevanın "Svet u kom sretosmo se ti i ya" toplusu xalqlarımızın daha yaxından tanışlığı istiqamətində növbəti ciddi addımdır, Serbiya ilə Azərbaycan arasında əlaqələr sahəsində ciddi kulturoloji araşdırmalara özünəməxsus bir təkandır. Bu, eyni zamanda qəlblərimizi bərk-bərk qorumalı olduğumuz bir zamanda gizli ruhi dünyamıza dönə-dönə nəzər salmaq üçün güclü stimuldur; çünki şairənin çox gözəl də dediyi kimi:

***Bəzən axtardığım qalar o yana,
Kiminsə itiyi qarşıma çıxar.***

***Rus dilindən tərcümə edən:
Xanım AYDIN***

◆ Ədəbi kaleydoskop

ƏDƏBİ KALEYDOSKOP

" Lev Tolstoy fransız yazıçı J.J.Russonun şəklini daim özü ilə gəzdirirmiş.

" Aqata Kristi müharibə vaxtı hərbi hospitalda, daha sonra isə aptekdə tibb bacısı işlədiyindən, təsirli zəhərlər haqda xeyli məlumatı olub. Ona görə də əsərlərindəki bir çox ölüm hadisələri zəhər vasitələri ilə reallaşır. Xanım yazıçı disqrafiyadan əziyyət çəkdiyindən, bütün romanlarını diktə edib yazdırırmış.

" Artur Konan Doyl pərilərin varlığına inanırmış.

" Corc Bayronun çox özünəməxsus şəxsi kolleksiyası olub - o, sevdiyi qadınların saçını toplayırmış.

" Bir dəfə Ernest Heminqvey mərc edir ki, 4 sözdən ibarət hekayə yazacaq və yazır: "Geyilməmiş uşaq ayaqqabıları satılır." - ?("For sale: baby shoes, never used").

" Amerikalı yazıçı O' Henri bir dəfə ən qısa hekayə müsabiqəsində qalib gəlir: "Sürücü siqaret yandırır maşının yanacağını yoxladı. Mərhumun 23 yaşı var idi."

Britaniyalı yazıçı Coan Roulinq haqda maraqlı faktlar

" Uşaq vaxtı Coanın valideynləri bacısı ilə onu eyni geyindirirmişlər. Uşaqların geyimi yalnız rənginə görə fərqlənirmiş - Coan göy, bacısı isə çəhrayı rəngli paltarlar geyirmiş.

" Coan Roulinq hələ uşaq yaşlarından hekayə uydurmuş. Onun ilk hekayəsi dovşan haqda olub.

" Yazıçı Harri Potter haqda ilk kitabını köhnə çap maşınında yığıb. Kitabın ilk hissəsi 1995-ci ildə nəşr olunsa da, heç kim müəllifdə perspektiv görməyib. 1997-ci ildə təkrar nəşrdən sonra isə əsər böyük maraqla qarşılanıb.

" 2006-cı ilin iyununda aparılan sorğuda Britaniyalı oxucular səsvermə nəticəsində Coan Roulinqi "İngiltərənin həyatda olan ən möhtəşəm yazıçısı" adlandırıblar.

" 43844 nömrəli asteroid Coanın şərəfinə adlandırılıb.

" Harri Potter haqda sonuncu filmindən sonra xanım yazıçı potterman.com saytını yaradıb. Bu saytda o, Harri Potter haqda yeni məlumatlar yerləşdirir.

Məşhur ədiblərin qəribə xüsusiyyətləri

" Alman şair və filosof Fridrix Şiller çürük almalardan ilham almış. Ədibin yazı masasında həmişə çürük almalardan ibarət yəşik olarmış. Maraqlısı budur ki, onun ən yaxın dostu İ.Höte bu haqda yazmasaydı, Şillerin bu qəribə vərdişindən bəşəriyyət xəbərsiz olacaqdı.

Şiller həmçinin iş otağında yalnız qırmızı pərdələrə üstünlük vermiş. Əsər üzərində işləyəndə isə ayaqlarını soyuq suya qoyurmuş ki, daha da gümrah

olsun.

"Faust"un müəllifi İ.Höte qəribəliklərinə görə dostu Şillərdən heç də geri qalmayıb. Məlumdur ki, ədib yalnız qapalı məkanda yaradıcılıqla məşğul olmuş. Şair yelçəkərdən çox qorxmuş. Bu taleyin acı oynuna bax ki, o məhz elə soyuqdəymədən də vəfat edib. Onun "Xahiş edirəm, pəncərəni örtün!" ifadəsi isə yaddaşlarda qalıb. Bundan başqa bəzi bioqrafiyaçılar qeyd edir ki, o itlərin hümrəsinə, sarımsaq iyinə və eynəkli adamlara nifrət edərmiş.

"Balzakin qəribə xüsusiyyətləri haqda çox şeylər danışılır. Deyilənlərə görə, Balzak kofe içməmiş heç nə haqda düşünə bilmirmiş. Belə ki, o gün ərzində 50 fincan kofe içirmiş. Məşhur əsərlərindən biri olan "Bəşəri komediya"nı qələmə alarkən 15 min fincan tünd qəhvə içib.

Balzak kofe haqda yazırdı: - "Qəhvə bütün orqanizmi yarış atı kimi sürətli hərəkətə gətirir. Elə bundan sonra hər şey daha həyəcanlı hal alır. Nəticədə, ideyalar bütöv bir ordu kimi dayanmadan irəliləyir." Bu içki sayəsində yazıçı 48 saat dayanmadan yazmış. Bir müddət sonra o, kofe dənələrini çeynəməyə başlayır və bir qədər keçdikdən sonra kofe artı Balzaka təsir etmir. Belə deyirlər ki, yazıçının səhhətini məhz kofedən aslılığı pozur. Başqa bir ehtimala görə, O.Balzak qəhvə zəhərlənməsindən dünyasını dəyişib.

"Lev Nikolayeviç Tolstoy bütün günü həyəət-baca işləri ilə məşğul olmağı çox sevirmiş. Təkcə kənd həyatına olan sevgisi yox, dini inanclara olan meyli də bununla bağlıdır. Bioqrafiyaçılar deyir ki, fiziki əməklə məşğul olmadığı gün yazıçı dözülməz olur və bütün gecəni də yuxusuz qalır. Gərgin iş rejimi sayəsində qraf ömrünü son günlərinə qədər gümrah qalıb.

Bundan başqa yazıçı çəkmə tikib hədiyyə etməyi çox sevirmiş. L.Tolstoyun kürəkəni Mixail Suxotin xatirələrində yazır ki, qaynatasının onun üçün tikdiyi çəkməni "Hərb və sülh"lə eyni rəfdə saxlayır.

Hazırladı: ZÜMRÜD

◆ K i t a b r ə f i

SEYRAN SƏXAVƏT

Kenquru

Bakı, "Mütərcim", 2019

Seyran Səxavətin təqdim etdiyi "Kenquru" adlı kitabda yazıçının müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayələr və "Qaçacaq" romanı əsasında yazdığı povesti yer alıb.

Kitab Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin "AYB kitab" layihəsinin nəşridir.

KAMRAN ƏLİYEV - 65

**Bakı, "Kaspi" nəşrləri seriyası,
"Zərdabi LTD" MMC, 2018**

Kitabda AMEA Folklor İnstitutunun Folklor və yazılı ədəbiyyat şöbəsinin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi Kamran İmran oğlu Əliyevin 65 illik yubileyi münasibəti ilə yazılan məqalələr və onun bibliografiyası verilib.

TURAL ANAROĞLU

Yad planet

Bakı, "Elm və təhsil", 2019

Tural Anaroğlunun oxuculara təqdim etdiyi "Yad planet" adlı kitabı iki hissədən ibarətdir. Kitabın birinci hissəsində müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı hekayələr, ikinci hissədə kətana çəkilmiş mənzərə rəsmləri rəngli təqdim olunub. Kitab yazıçı Kamal Abdullanın ön sözüylə başlayır.

OKTAY HACİMUSALI

Turan savaşı

Bakı, "Vektor" nəşriyyatı, 2019

Kitabda Azərbaycanın tanınmış şairi, naşiri Elçin İsgəndərzadənin həyat və yaradıcılığına ünvanlanmış məqalələr toplanıb. Şeirləri, poemaları haqqında Oktay Hacimusalinin təhlilləri, Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi təqdim olunub.

MÖVLUD TEYMUR
"Mən sözü düz dedim"

Bakı, "Təknur", 2018

Mövlud Teymur "Mən sözü düz dedim" adlı şeirlər kitabıyla on altıncı dəfə oxucularının görüşünə gəlir. Bu kitabda şair vətənə, doğma yurda, torpağa, dünyaya, həyata özünəməxsus münasibətini, insanın daxili aləmini, gəncliyi, sevgini şeirin obrazlı dili ilə təqdim edir.

NƏCİMƏDİN MÜRƏTÖV
"Ümidlə bax gələcəyə, sabaha"

Bakı, "Elm və təhsil", 2018

"Ümidlə bax gələcəyə, sabaha" adlı kitabı müəllifin oxucuları ilə on yeddinci görüşüdür. Təbiətə vurğunluq, el-obaya məhəbbət, yurd sevgisi kitabdakı şeirlərin əsas qayesidir.

HACI BAXŞƏLİ
Qəzəllər (II cild)

Bakı, "Elm və təhsil", 2019

Hacı Baxşəli Əliyev "Qəzəllər" adlı növbəti kitabıyla oxucuların görüşünə gəlib. Bu topluda əruz vəzninin xalq arasında daha çox sevilən, dilə yatımlı bəhlərindən istifadə edərək müxtəlif mövzulu qəzəllər təqdim olunur. Yurd sevgisi, torpağa, elə məhəbbət, aşiqin qəlb pıçıltıları sadə və poetik dilə çevrilib.

Gecə-gündüz eləyir Baxşəli Allaha dua,
Yetişə zəfər dəmi, qürurlu, xoş anım ola.